HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Borus József
TISZAFÜRED — ÉS A HOZZÁ VEZETŐ ÚT

Korom Mihály
MAGYAR ÁTÁLLÁSI LEHETŐSÉGEK ÉS TERVEK
1944. OKTÓBER VÉGÉN ÉS NOVEMBERBEN

2

XXI. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1974

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1974

ÚJ FOLYAM • BUDAPEST • XXI. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság: Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Harsányi János, Háncs Ernő, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztőség: Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: 360-764

Kiadja: a Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest XIII., Dózsa György út 49. Postacím: 1553 Budapest, Pf. 31. Telefon: 409-550

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, 1/4 évre 8,— Ft

Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra

Index: 25—371

74.2707/2-2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. — F. v.: Bolgár Imre vezérigazgató

GEORGIJ KONSZTANTYINOVICS ZSUKOV, A SZOVJETUNIÓ MARSALLJA

1896—1974

A történelem legnagyobb háborújában a Szovjetunió és az egész haladó emberiség felmérhetetlen jelentőségű győzelmének kiemelkedő katonai egyénisége, nagy hadvezére volt. Életműve, munkássága a forradalmár, kommunista katona példája, aki a szovjet népek nagy alkotó közösségében kibontakozott rendkívüli tehetségét, páratlan akaraterejét és szorgalmát hazája és a szocializmus ügyének szentelte. Tehetségével párosult forradalmi magatartása, az igaz ügy győzelmébe vetett rendíthetetlen hite emelte kemény megpróbáltatásokat követelő katonai sikerei útján a halhatatlanná vált katonai személyiségek sorába.

A cári Oroszország egyik kis falujában, paraszti család tagjaként született. Az első világháborúban a cári hadseregben szolgált, ahol bátorságával, harcban tanúsított magatartásával kitüntetést és altiszti rendfokozatot szerzett. A szocialista forradalom győzelme új lehetőségeket teremtett számára is. Megértette, mit jelent a forradalom, és védelmére önként jelentkezett a Vörös Hadseregbe. Fiatalon és fiatal párttagként végigharcolta a polgárháborút, amelynek győzelmes befejezésekor gazdag harci tapasztalatok birtokában választotta a katonai pályát élethivatásul.

A frontszolgálat után a tanulás, a békeévek kiképző és nevelő munkája következett. Közel két évtizeden keresztül együtt fejlődött a mind korszerűbbé váló Vörös Hadsereggel és eredményes tevékenysége, rátermettsége folytán egyre magasabb beosztásokba került. Hadvezéri képessége a fasiszta német hadigépezet elleni gigászi küzdelemben mutatkozott meg teljes nagyságában. Mint a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke, majd a legfőbb parancsnok helyettese, képes volt leszűrni az elkövetett hibák, az ellenséges csapások okozta időleges vereségek tanulságait, a roppant erőfeszítéseket követelő háború folyamatában felismerni, elméletileg kidolgozni és gyakorlatban alkalmazni a hadműveletek korszerű vezetésének, győzelmes megvívásának legalkalmasabb módozatait s együtt haladni a változó követelményekkel. A honvédő háború legnehezebb frontszakaszain személyesen is tevékenykedett. Kimagasló érdemeit a háború kimenetelét eldöntő legnagyobb hadműveletek során szerezte. Érdemei elismeréseként és a honvédő háborúban kifejtett katonai tevékenységének méltó betetőzéseként főparancsnoka volt a fasiszta német hadigépezet végső megsemmisítését eredményező berlini hadműveletnek.

A Nagy Honvédő Háború után a Szovjet Hadsereg korszerűsítésében kamatoztatta a történelmi jelentőségű győzelem során szerzett gazdag tapasztalatait. Nemcsak hadvezérnek, embernek is nagy volt. Visszaemlékezéseit összefoglaló munkája tankönyve lehet mind a hadtudománynak, mind a dolgozó nép, a haza, a szocializmus rendíthetetlen szolgálatának. Számos kitüntetése mellett méltán viselte a Szovjetunió négyszeres hőse címet. Kortársai szerte a világon elismeréssel adóztak hadvezéri nagyságának, s az utókor a történelmi személyeket megillető tisztelettel és megbecsüléssel őrzi meg emlékét.

TANULMÁNYOK

BORUS JÓZSEF

TISZAFÜRED — ÉS A HOZZÁ VEZETŐ ÚT

A politikai és katonai vezetés viszonya
1849. február—március

A politikai és a katonai vezetés kapcsolatának vizsgálatával hadtörténetírásunk eddig sem általában, sem egy-egy történelmi korszakra vonatkoztatva nem foglalkozott, pedig szükséges lenne kutatni, hogyan érvényesült a politikai vezetés elsődlegessége, vagy milyen tényezők gátolták érvényesülését. Jelen dolgozat a szabadságharc három hetének történetébe sűrítve próbálja meg bemutatni e kérdés ellentmondásos jellegét; Dembinski fővezérségének politikai és katonai okok által előidézett, hatásában is összetett kudarcát.

Gróf Dembinski Henrik magyarországi szereplése baljós körülmények között indult, és tragikusan folytatódott. A tábornok Párizsból 1849. január 19-én érkezett Debrecenbe,[1] ahol Kossuth részletesen megbeszélte vele a katonai helyzetet, tájékoztatta a politikai vezetés terveiről, majd, miután az Országos Honvédelmi Bizottmány elismerte 1831. január 8-i altábornagyi rangját,[2] 22-én útbaindult Perczel hadtestéhez „tanácsadóul".

Ide Dembinski január 23-án megérkezve, 25-én részt vett Cegléd visszafoglalásában, jól együttműködve Perczel Mórral. Másnap, 26-án azonban a hadtestnek a hadügyminisztérium parancsára vissza kellett térnie Szolnokra, ahol a további teendőkre nézve a két tábornok között nézeteltérés robbant ki, ami Perczel lemondásával és a hadtestparancsnokság Dembinskinek történt átadásával végződött.[3]

Perczel *katonai* okokból történt távozása folytán került Dembinski így egy hadtest élére, s e hadtest egyik, Kazinczy Lajos alezredes vezette, 4000 gyalogosból és 500 huszárból, továbbá 12 ágyúból álló hadosztályával indult el Tiszafüred irányába. A hadtest többi, mint-

1 Erre és Dembinski további tevékenységére általában 1. *tőlem:* Dembinski fővezérsége 1849 februárjában. Századok (a továbbiakban — Sz) 1961. 4—5. sz.

2 Az Országos Honvédelmi Bizottmány (a továbbiakban: OHB) január 21-i rendeletét közli *Barta I.* (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. rész. 1849. január 1. — április 14. Budapest, 1953. (A továbbiakban: *Kossuth* XIV.) 183. o.

3 Ennek részleteit 1. *tőlem:* A Perczel-hadtest januári ellentámadása. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1961. 2. sz.

egy 10 000 főnyi része egyelőre a Nagykunságban maradt, s január 29-én Répássy Mihály tábornok lett a parancsnoka.[4] Másnap, január 30-án jelent meg a Közlönyben, a magyar kormány hivatalos lapjában az OHB következő, egy nappal korábban kelt rendelete:

„A Szolnok—törökszentmiklósi, tiszafüredi és tokajtáji seregek munkálatban hozandó egysége tekintetéből, ezen seregek fővezéreül Dembinsky Henrik altábornagy lőn kinevezve."[5]

A rendeletben „Szolnok—törökszentmiklósi" névvel jelzett sereg Perczel lemondása óta gyakorlatilag már Dembinski parancsnoksága alá tartozott; Tiszafüred környékére az OHB egy 5000 főnyi, 8 lovasszázadból és 2 ütegből álló tartalék felállítását tervezte; végül a tokajtáji, az egykorú iratokban felsőtiszai, közel 9000 fős létszámú hadtestet január 13 óra Klapka György ezredes vezette.[6]

A volt Perczel, — most már Répássy — hadtesttel nem volt semmiféle probléma. Répássy a szabadságharc kitörésekor a 6. huszárezredben szolgált őrnagyi rangban; október 11-én ezredes, majd november 1-én vezérőrnagy lett. Politikailag nem tűnt ki, katonaember volt, aki haláláig becsülettel szolgálta a szabadságharcot, s minden további nélkül elfogadta Dembinski főparancsnokságát. Ugyanígy a hadtest is, köztársasági érzelmű lévén, szó nélkül engedelmeskedett az OHB döntésének, s nincs nyoma annak, hogy tisztjei vagy katonái közül bárki is szót emelt volna akár az új hadtestparancsnok, akár az új fővezér ellen.[7]

A Dembinski főparancsnoki kinevezése által érintett következő hadtestparancsnok a fiatal, 29 életévét még el sem ért ezredes, Klapka György volt, akit Kossuth január 27-én sajátkezűleg írt hosszabb levelében tájékoztatott a lengyel tábornok *tervezett* fővezérségéről. Kossuth elképzelése szerint, „... ha Dembinski régi nagy hírének megfelelend, s Isten megadja, hogy Damjanich, Vécsei, Perczel és ön serege és Görgei (legalább egy részben) és az itt alakulandó reserve concentráltathatik és combinative működhetik — akkor, ha fővezért nem nevezhetnénk, Dembinski altábornagy vezetné a combinált sereg operatióit; mikor aztán ön mint tábornok megkéretnék a combinált sereg General-Stabs Chefségét vinni — ez az én gondolatom — mit mond ön hozzá?"[8]

4 Répássy hadtestparancsnoki megbízatására 1. az OHB január 29-i, Dembinski fővezéri kinevezését hírül adó rendelete 2. bekezdését; közli *Kossuth* XIV. 265. o.

5 A Közlöny alapján közli *Kossuth* XIV. 265. o.

6 Perczel-hadtestére 1. HK 1961. 2. sz.: a tartalékseregre Kossuth 1849. jan. 27-i levelét Klapkának, Kossuth XIV. 253. o.; Klapka hadtestére 1. *tőlem:* A felsőtiszai hadtest 1848 december — 1849 február. HK 1963. 1. sz.

7 A Perczel-hadtest politikai beállítottságára 1. *Kemény Zs.:* Forradalom után. Pest, 1850. 185—186. o.

8 Kossuth e levelét először *Klapka* közölte (Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. I. k. Leipzig, 1851. 199. s köv. o.), január 29-i keltezéssel németül, majd 35 évvel később magyarul (Emlékeimből. Budapest, 1886. 83. s köv. o.). Ez utóbbi helyről vette át Barta I.: *Kossuth* XIV. 252. s köv. o., nem említve a kétféle keltezést. Véleményem szerint is a január 27 a helyes, mivel 29-én Kossuth már tudott Perczel lemondásáról, s ezt nyilván említette volna Klapkának is.

Válaszában Klapka kijelentette, hogy örömmel üdvözli Dembinski főparancsnoki kinevezését, „annyival inkább, ha a csapatok azt a bizalmat, mellyel eddig engem megajándékoztak, bizonyára és joggal nem fogják megvonni egy oly nagy bátorságú és ismert hírű harcostól, mint a minő Dembinszki tábornok". Ő, Klapka örömmel szolgál minden körülmény közt és minden rangban, mert „ott hol a haza üdvéről van szó, személyes tekinteteknek félre kell vonulniok . . ."[9]

„Nationalkrieg" című, 1851-ben megjelent munkájában Klapka Kossuth levelét közölve hozzáteszi, hogy a kormány választása sok hazafira „kedvezőtlen benyomást" tett, és a nemzeti vezetőkkel szembeni bizalmatlanság jelét látták benne. Dembinski hadvezéri képességét eddig csak a litvániai visszavonulás révén ismerték, így bizonytalan volt, képes lesz-e nagyobb hadseregeket sikerrel vezetni. Mások amiatt aggályoskodtak, hogy Dembinski nem ismeri a magyarországi viszonyokat, továbbá, hogy a Czartoryski herceg képviselte, szláv irányzatú párt érdekében fog tevékenykedni.[10]

Alig két évvel az események után írt munkájában tehát Klapka már *politikai* jellegű problémákat is szóvá tesz Dembinski fővezérségével kapcsolatban, de saját személyéről kijelenti:

„Én azokhoz tartoztam, akik nem helyeztek súlyt a sok oldalról kinyilvánított aggályoskodásra, és akik Dembinski kinevezésében nem láttak mást, csupán eszközt arra, hogy az erőket a Tiszánál egy erős főseregé összpontosítsák, és alapot teremtsenek nagyobb és döntőbb támadó hadműveletekre."[11]

Az események azonban hamarosan megmutatták, hogy Klapka Dembinski szerepéhez fűzött reményei nem teljesültek. A Kossuth—Klapka levélváltás idején Dembinski már útban volt Tokaj felé, hogy egyesüljön Klapka hadtestével, és így túlerő jöjjön létre a gróf Franz Schlik altábornagy vezette osztrák hadtesttel szemben. Az idős lengyel tábornok és a fiatal magyar ezredes között az együttműködés mégsem jött létre, elsősorban Dembinski hibájából, az ő túlzott óvatossága és téves helyzetmegítélése, tehát ismét katonai okok folytán.[12]

Dembinski fővezérsége és Görgey

Amíg Perczellel, és hasonlóan Klapkával is Dembinskinek *nem* az alárendelés vagy a fővezérség ténye miatt támadtak ellentétei, addig a harmadik hadtestparancsnok, Görgey Artúr esetében már egyértel-

9 *Klapka* keltezés nélküli, német nyelvű válaszának teljes szövege Nationalkrieg I. 202—203. o., lábjegyzetben; magyarul kisebb kihagyásokkal Emlékeimből 87. o.

10 Nationalkrieg .I 202. o. — Czartoryski Ádám 1848—49-ben játszott szerepére l. *Kovács E.*: Magyar-délszláv megbékélési törekvések 1848—49-ben. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 5. sz. Budapest, 1958.

11 Nationalkrieg I. 202. o.

12 Erre l. Sz 1961. 545. és 553. s köv. o. — Schlik elszalasztásának részletes vizsgálata külön tanulmányt igényelne. Hadtestére általában l. *F. Kočzičzka:* Die Winter-Campagne des Graf Schlik'schen Armeekorps 1848—1849. Olmütz, 1850.

műen *politikai* jellegű problémák merültek fel, még mielőtt ennek hadteste Dembinski alárendeltségébe került volna.

Dembinski neve Görgey emlékirataiban 1849. február 11-ével kapcsolatban fordult először elő; jóformán csak mellékesen, Görgey és Klapka Schlik elleni tevékenysége kapcsán. Más forrásokból viszont tudjuk, hogy Görgey már hetekkel korábban értesült a lengyel tábornok Magyarországra érkezéséről, majd főparancsnoki kinevezéséről, — sőt február 10-én Kassán erről Klapkával hosszabb beszélgetést is folytatott.

Az első értesülést Görgey — minden valószínűség szerint — Szemere január 22-én este Tokajban neki írt hosszabb leveléből szerezte, mely szerint „Dembinski lengyel generál 18-án ment Miskolcon keresztül Debrecenbe, sietve küldtem. Bem jó hitelt szerzett a lengyel forradalom vezéreinek."[13]

Szemerének ez a levele január végén, legkésőbb február elején érkezhetett Görgeyhez, s február 5-én követte Mészáros Lázár hadügyminiszter parancsa, hogy Görgey haladéktalanul nyomuljon Kassára, Schlik megtámadására, akivel szemben Tokajnál Klapka állt, jobbszárnyát pedig Dembinskinek kellett elvágni az osztrák főseregtől.[14]

Amikor Görgey ezt a parancsot Lőcsén megkapta, hadteste egyik hadosztálya Guyon ezredes vezetésével a délutáni és esti órákban megrohamozta és elfoglalta Branyiszkó hegyét a Schlik-hadtest gróf Deym vezérőrnagy vezette dandárától, megnyitván ezzel az utat Eperjesre, végeredményben a többi magyar hadtesttel való egyesülésre.

A branyiszkói győzelem ily módon a hadügyminiszteri parancs végrehajtása kezdetének tekinthető, a folytatás azonban már jóval lassúbb lett. Görgey hadteste az osztrákok által február 6-án reggel kiürített Eperjesre csak délután vonult be, s tovább nem is folytatta előnyomulását, mert Görgey — legalábbis emlékiratai szerint — osztrák támadást várt. De várakozott Schlik is, persze ő a magyarok előnyomulásának folytatására.[15]

Február 7-e így tétlenségben telt el, majd 8-án reggel Görgey hírt kapott arról, hogy az ellenség a Tarca hídját Lemesnél lerombolta, és délre, vagyis Kassa felé visszavonult. A Tarca hídjának lerombolása ügyes sakkhúzás volt az osztrákok részéről, mert helyreállításához a Görgey-hadtest utászainak, akik a felvidéki visszavonulásban nagyszerűen tevékenykedtek, „hiányos képzettsége és hiányos eszközei miatt" teljes két nap kellett. Így Kassára csak február 10-én vonult be a

13 Az s. k. írt levelet teljes szövegében közli *id. Görgey I.*: 1848 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történeti kritika. I. Budapest, 1885. 203. o.

14 A francia nyelvű, január 24-i parancsot l. Sz 1961. 551. o.; uo. keletkezése és körülményei is. Magyarul *id. Görgey I.* 191. o.

15 Branyiszkóra l. *Görgey A.*: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. I. Budapest, 1911. 169. s köv. o.; Guyonra l. *Márkus L.*: Guyon Richard. Budapest, 1955. — Schlik helyzete és tervei *Kočziczka* 183. s köv. o.

Görgey-hadtest Branyiszkónál győztes Guyon-hadosztálya. E napon érkezett ide Okrutzky (Abafi) Aurél hadnagy Kossuth sajátkezűleg írt rövid, de határozott hangú levelével:[16]

„Görgey tábornok úr!

Ha szegény hazánk ügyét szívén viseli, eszközölje, hogy serege mozdulatairól s útirányáról Dembinski altábornagy értesítve legyen. Öntől egy *bizonyos* tudósítás s a haza rövid időn mentve lehet. Hallgatag bizonytalanság, vagy késedelem mindent elronthat. Tudjuk, hogy az ellenség Önt csábokkal veszi körül, de tudjuk azt is, hogy ön becsületes ember, s nem habozhat a választásban egy nemzet áldása s örök átka közt.

Értesítsen. — Egyesüljön."

E levelet nyomtatásban először id. Görgey István közölte, hosszú magyarázatot, pontosabban fogalmazva: eszmefuttatást fűzve Kossuth szavaihoz, valósággal megróva azt, amiért „a nemzet örök átká"-val „fenyegetődzik", amiért „mert kételkedni abban, hogy Görgey Arthúr a haza ügyét viseli szívén és nem valamely önző czélját'.

Először életében Görgey Arthúrnak, merészelt valaki kételkedni becsületességén . . ."[17]

Ma már, 1849. február első napjai eseményeinek részletes ismeretében, nem nehéz valódi értékére leszállítani id. Görgey István 1885-ben kelt felháborodását. A „merész valaki": Kossuth Lajos, az OHB elnöke, a szabadságharc legfőbb politikai vezetője, e minőségében az összes fegyveres erő főparancsnoka, „kételkedés"-ét 1849. február 9-én „merészelte" írásba foglalni, egy nappal azután, hogy megérkezett Debrecenbe Asbóth Lajos alezredes jelentése gróf Alfred Erbach-Fürstenau kapitány elfogásáról, mellékletekkel — köztük magával a fogollyal — egyetemben. Asbóth jelentéséből és az Erbachnál talált levelekből Kossuth értesült arról, hogy az országba tört ellenség főparancsnoka, herceg Windisch-Grätz tábornagy utasítást adott Schliknek Görgey megnyerésére, ennek politikai nézetei ismeretében.[18] És ezek után a szabadságharc legfőbb politikai és katonai vezetője sajátkezűleg merészelte írni annak a Görgeynek, akinek pályafutását voltaképpen ő indította el, akit ő tett soronkívül ezredessé, majd nyomban utána tábornokká és a legfontosabb magyar sereg főparancsnokává: „Tudjuk, hogy az ellenség Önt csábokkal veszi körül . . ."

Még valamit id. Görgey István írói módszeréhez. Bátyja emlékirataival egybehangzóan említi azt a Rankay nevű nyugdíjas huszártisztet,

16 A lemesi híd fából készült; l. *id. Görgey I.* 202. o.; méreteire vagy a patak nagyságára nem sikerült semmiféle adatot találnom. — Kossuthnak az id. Görgey István gyűjteményében fennmaradt levelét közli *Kossuth* XIV. 383. o.: innen tudjuk, hogy e levelet Okrutzky, Irányi Dániel sárosi kormánybiztos titkára vitte Görgeynek. Lehet, hogy álruhában, parasztnak öltözve érkezett Kassára, mivel *id. Görgey I.* (204—205. o.) parasztról beszél, akinek a viselkedése egyszerű emberre vallott.

17 *Id. Görgey I.* 205. o.

18 Erbach küldetésének és elfogásának részletes leírása Sz 1961. 536. s köv. o.

aki Windisch-Grätz nevében kínált amnesztiát 1849. január végén Görgeynek.[19] Ez annak idején közismert tény volt, eltagadni nem lehetett. Erbach elfogása és a nála talált levelek tartalma és főleg hatása viszont nem szerepel id. Görgey István munkájában, holott 1885-ben már ez sem volt titok!

Maga Erbach 1876-ban kiadott könyvében[20] részletesen leírja elfogása részleteit és Debrecenbe vitelét. Tegyük fel, hogy id. Görgey István ezt a munkát még megjelenése után nyolc évvel sem ismerte. De milyen magyarázatot lehet arra találni, hogy nem foglalkozott Asbóth Lajos Görgeyre vonatkozó állításaival, aki még korábban, 1862-ben megjelent emlékirataiban, nemcsak Erbach elfogásáról ír, hanem szó szerint közölte az ennél talált, Görgey „átállítására" vonatkozó iratokat is?![21]

Görgey tehát 1849. január végén és február elején, bizonyíthatóan, egymás után három különböző forrásból értesült Dembinski Magyarországra érkezéséről és megbízatásáról. A harmadik értesítést, Kossuth szószerint idézett rövid levelét Kassán kapta meg, február 10-én, és nyomban cselekedett! Emlékirataiból tudjuk, hogy e nap estéjén találkozott Klapka ezredessel; de e találkozóról tőle a tényen kívül mást nem tudunk meg. Öccse nagy bőbeszédűséggel írt munkájában pedig ezt olvashatjuk:

„Személyes beszélgetésben ekkor ők ketten az ezutáni összeműködésre nézve hamar megértették egymást és könnyen megegyeztek."[22]

Érdekes, rövidsége ellenére is sokat eláruló szöveg: a két hadtestparancsnok megértette egymást, megegyezett az együttműködésre. Mivel azonban ennek érdemi részéről, hogy ti. milyen, katonai vagy esetleg más természetű együttműködésről volt szó, id. Görgey Istvántól sem tudunk meg többet, a kassai találkozó másik részvevőjéhez, Klapkához kell fordulnunk útbaigazításért. Ő az 1851-ben, tehát Görgey emlékiratainál korábban megjelent Nationalkrieg-jében azt írja, hogy Görgeyvel 10-én este a vármegyeházán találkozott, s közölte vele Dembinski felhívását — akinek ekkor Görgey még nem volt alárendelve — Schlik gyors üldözésére.[23]

Klapkától tehát értesülünk, hogy a kassai megbeszélésen Dembinskiről volt szó, s hogy milyen értelemben, azt is ő árulja el nekünk, mégpedig meglepő nyíltsággal, egy 1881-ben megjelent újságcikkében: „Szólottunk ugyanekkor — február kilenecedike volt — Dembinskynek a hadsereg főparancsnokává történt kinevezéséről és be kell vallanom, hogy sem ő, sem én nem voltunk különösen megelégedve a kormány

19 Rankayra l. *Görgey A.* I. 167 és *id. Görgey I.* 187—188. o.

20 *Erbach-Fürstenau:* Aufzeichnungen aus der Gefangenschaft. Darmstadt, 1876. l. s köv. o.; vö. Sz 1961. 537. o.

21 *Asbóth L.:* Emlékiratai az 1848-i és 1849-i magyarországi hadjáratból. I. k. Pest, 1862. 22. s köv. o. — A munkát *id. Görgey I.* könyve „Függelék"-ében (322. o.) említi, de állításaival nem foglalkozik.

22 *Görgey A.* I. 183. és *id. Görgey I.* 212. o.

23 Nationalkrieg .I 231. o.

ezen intézkedésével. Nem volt bizalmunk Dembinskyben, aki nem ismerte sem az országot, sem ennek eszközeit és mindjárt kezdettől fogva egészen indokolatlanul bizalmatlanságot mutatott valamennyi magyar parancsnok iránt."[24]

Jelenleg még ismeretlen Klapka e nyilatkozatának visszhangja, de érdekes, hogy öt évvel később, 1886-ban kiadott, Emlékeimből c. könyvében már jóval óvatosabban fogalmaz, ezt írván: „Görgeyvel való beszélgetésem fő tárgyát természetesen Dembinskinek a tiszai hadsereg főparancsnokává való kineveztetése képezte. Görgey nem tudta még, hogy az ő hadteste, az úgynevezett felső-dunai is néhány nap múlva Dembinski parancsnoksága alá fog helyeztetni, mindazonáltal egyes elejtett nyilatkozataiból már ekkor is kivehettem, hogy a kormánynak ez a határozata, hogy a magyar főhadsereg élére idegent állít, legmagasabb fokú rosszalásával találkozott. Azonban távol voltunk attól, hogy titkos terveket kovácsoljunk . . ."[25]

Ha Klapka igazat mond, és február 10-én este a kassai vármegyeháza épületében még nem beszélt meg valami fellépést Dembinski ellen, — akkor miért bizonygatja, hogy nem kovácsoltak „titkos terveket"? Annak elképzeléséhez sem kell túlzott fantázia, hogy hogyan beszélgethetett Dembinskiről az ennek kinevezését „legnagyobb fokon rosszaló" Görgey a „nem valami különösen megelégedett" Klapkával. S vajon — Görgey Istvánnal szólva — miben jött köztük létre megegyezés? Talán Dembinski katonai támogatásában?

Görgey egyik hadosztálya február 11-én indult ki Kassáról Schlik üldözésére, és sikerült az osztrák utóhadat február 13-án Szén faluban meglepni és megverni.[26] Mint Görgey írja, e siker hírével egyidejűleg, tehát február 13-án „hosszabb szünet után" *két* okiratot kapott a hadügyminisztertől:

„1. Az összes magyar hadierők szervezeti kimutatása (ordre de bataille).

2. Dembinski lengyel altábornagy kineveztetése valamennyi magyar csapatok főparancsnokává — kivévén a Bem tábornok fővezénylete alatt Erdélyben állókat, továbbá a magyar kézen levő várak őrségeit és azokat, melyek az ellenség birtokában levő hazai erődök ostromzárát képezik.

Eszerint engem is Dembinski parancsai alá helyeztek."[27]

Ez állítólagos *két* okirat közül a második volt a fontosabb, de ennek szövegét nem ismerjük. Az 1849/49-i hadügyminisztérium iratanyaga jórészt megmaradt; az akkor „elnöki"-nek nevezett (ma ez titkosnak minősülne) iratoknak azonban sem fogalmazványuk nincs meg, sem a

24 Klapka tábornok a Kossuth—Görgey ügyről. Pesti Hírlap 1881. márc. 5. — Az időpontot Klapka tévesen adja meg.
25 Emlékeimből 89. o.
26 *Görgey A.* I. 184. o. és *Kočzičzka* 204. s köv. o.
27 *Görgey A.* I. 185. o.

„nyílt" iktatókönyvben nem szerepelnek. Fennmaradt ellenben, id. Görgey István gyűjteményében, ahogyan ő maga jelölte „Az 1848/9. magy. ‚Feldunai' utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgey Arthúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok eredeti igtatókönyve", Gáspár tábornok, Zámbelly ezredes és mások hitelesítésével.[28]

Ebben az „igtatókönyv"-ben 1849. február 15-én, 537. számmal iktatták Mészáros hadügyminiszter Debrecenben, február 12-én kelt, 653. elnöki számú rendeletét az egész magyar haderő beosztásáról.[29] — Ez lehetett Görgey könyvében 1. számmal jelölt okirat. Kérdés, miért nem iktatták a másikat, a Dembinski kinevezését hírül adót is, ha volt erről egyáltalán *külön* irat, és nem az előző tartalmazta? Tény az, hogy az „igtatókönyv"-ben nincs nyoma más, Mészárosról vagy az OHB-tól származó, Dembinskire vonatkozó rendeletnek, kivéve azt a február 16-án iktatott, Dembinskitől származó iratot, melyben az altábornagy „jelenti kinevezését a 7. hadtest főparancsnokává, Mészáros hadügyminiszter melléklete mellett".[30]

Mészáros február 12-i rendeletének sem fogalmazványa, sem Görgey által kézhez kapott tisztázata nem került eddig elő. Fennmaradt viszont a 653/B számú, a „Hadügyminiszter Görgey tábornok úrnak, Kassán" címzésű rendeletnek a Görgey-hadtest tábori kősajtóján sokszorosított példánya. Ebben Mészáros ismerteti a sereg új beosztását, közölvén, hogy mivel az eddigi feldunai hadtesttől sem állománykimutatások, sem hadrendek Debrecenben nem állnak rendelkezésre, a hadtestet „16. Armee-Division" elnevezéssel alárendeli Dembinski altábornagynak.

Az idős hadügyminiszter nem parancsszóval, hanem valósággal kérlelve fordul a fiatal Görgeyhez, — „kinek kiváló teljesítményéért a nemzet köszönete előlegeztetik", hogy tegye magát Dembinskivel a legszorosabb összeköttetésbe, „ki dicső pályája utolsó napjait hazánk szent ügye harcainak" szenteli; fogadja el fővezérségét „szívesen és barátságosan. Ön — Tábornok Úr sohasem csalhatja meg a haza reményeit."

A Mészáros által aláírt rendelet után következik a honvédsereg hadrendje, Stein főhadsegéd aláírásával. Ebből kitűnik, hogy a VII. hadtest a 16. hadosztályból áll, Görgey parancsnoksága és Dembinski főparancsnoksága alatt.[31]

28 A szabadságharc hadügyminisztériumának iratanyagából eddig készült ismertetésekben (*Ember Gy.*: Az 1848/49-i minisztérium levéltára. Budapest, 1950. 202. s köv. o. és *Fábián Istvánné*: Az 1848—1849-i minisztériumi levéltár. Levéltári leltárak 45. sz. Budapest, 1969) nem szerepel ez a probléma — viszont ilyen iratok meglétét épp Mészárosnak Dembinski fővezérségével kapcsolatos rendeletei bizonyítják. — Az „igazgatókönyv" OLt Görgey Artur gyűjtemény, 40. cs.; fennmaradásának körülményei *id. Görgey I.* 315. s köv. o.

29 A bejegyzés szövege: „Anordnung hinsichtlich der Einteilung der ungarischen Gesammt Armee."

30 „Dembinski G.L. meldet seine Ernennung zum Obercommandanten des 7. Armee-Corps. nebst Beilage vom Kriegsminister Mészáros."

31 A német nyelvű, elég nehezen olvasható példány HL 1848—49. évi iratok 13/320. sz. — Ezt eredetileg az osztrákok zsákmányolták és a bécsi Kriegsarchívba került, innen idézve említi *Steier L.*: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Budapest, 1924. 115. o., jegyzetben, keltezés nélkül.

Bármilyen körültekintően fogalmazta is meg Mészáros az alárendelést, akárhogyan is igyekezett Görgey lelkiismeretére hatni, — intézkedése rendkívül kedvezőtlen fogadtatásra talált a feldunai hadtestnél. Mint Görgey bevallja:

„Az említett sürgönyt már több nappal megelőzte annak híre; s a Feldunai hadtestnél a dolog nagy ellenszenvre talált."[32]

Hasonlóan ír öccse is, aki szerint Dembinski Magyarországra érkezéséről már január 25-én értesültek Besztercebányán Mezőssy Menyhért századostól, aki a kormány futárjaként érkezett oda Debrecenből. A Debrecenben alig két napot töltött Dembinskiről Mezőssy Görgeynek és tisztjeinek még nem sokat mondhatott; legfeljebb a Kossuthtal való találkozást és a Perczel-hadtesthez történt elindulást említhette. A hír, mint id. Görgey István írja, „rendkívül érdekelte hadtestünk tisztjeit; és széltire vitatták az eshetőségeket".[33]

Az „1848 és 1949-ből" e fejezetében több érdekes megállapítás van. Id. Görgey szerint Dembinski magasabb beosztás reményében jött Magyarországra, itt „külön vezényletet kapott, majd nemsokára Klapka hadtestét is neki rendelték alá. Mindebből látni lehetett, hogy előbb-utóbb a Görgey-hadtest is Dembinski alárendeltségébe kerül. A hadtest tisztjeinek ez azonban nem tetszett, „egyelőre két okból:

egyszer elvből, mert ő *idegen* volt;

azután meg azért, mert nem volt kipróbálva".

Id. Görgey ezután oldalakon keresztül fejtegeti, hogy a hadtest tisztjei magyar embert: saját hadtestparancsnokukat óhajtották fővezérnek, mert

„Váczról január elején Arthúr bátyám egy demoralizált, bomló félben levő embertömeggel tűnt el a hegyek közt: egy hónap múlva kész hadsereggel tört elő a hegyek közül Branyiszkónál és Kassa táján."[34]

Görgey Vác előtti és utáni tevékenységének ismertetésére több tanulmány kellene. Itt most csak arra utalnék, hogy a Vácnál „demoralizált, bomló félben levő embertömeg" élén ekkor már több mint két hónap, pontosabban a schwechati vereség óta Görgey Artúr állt, s a Váctól Kassáig tartó úton a hadtest egyetlen érdemleges győzelmet aratott; ezt sem az egész hadtest, csak a Guyon vezette hadosztály Branyiszkónál. Ennek sikerében azonban maga Görgey sem hitt, s az ütközetről érkező híreket „elcsüggedve" várva arra gondolt, hogy nem lett volna-e jobb Vácott „egy jámbor békesóvár felhívást az önkéntes fegyverlerakásra" intézni a hadtesthez? Branyiszkónál viszont éppen az a Guyon győzött, hadtestparancsnoka minden elvárásával szemben, aki nem tartozott Görgey hívei közé![35]

32 *Görgey A.* I. 186. o.
33 *Id. Görgey I.* 225. o.; Mezőssy Besztercebányán uo. 169. o.
34 Uo. 225. s köv. o., a két idézet 226. o.
35 Branyiszkóra *Görgey A.* I. 175. o.; Guyon beállítottságára *id. Görgey I.* 175—176., 179. és 226—227. o.

Id. Görgey István szerint február 11. és 13. között általános lett „a megbotránkozás a felsőbb tiszti körökben" Dembinski ellen, így a február 12-i hadügyminiszteri rendelet „már készen találta a közelkeseredést; és nyombani hatása ama rendeletnek csak az izgatottság nagymérvű fokozása lehetett".[36]

Elkerülhetetlenül vetődik fel a kérdés: ha Görgey valóban annyira kézben tartotta hadtestét, mint ezt öccse és a későbbi irodalom is állítja[37], akkor elhihetjük-e azon állítását, hogy a „majd minden hadosztálynál" tartott titkos tiszti tanácskozásokról — melyeken „arról folyt a szó, hogy Mészáros tábornok vak eszközül engedi magát a Honvédelmi Bizottmány által felhasználtatni és hogy mi módon kelljen ellenállást kifejteni a hadügyminiszter legújabb rendelete ellen" — csak utólag szerzett tudomást?[38] S ha Görgeynek ez az állítása igaz, akkor ő Klapkán kívül senkivel nem beszélt Dembinski fővezérségéről. Ha pedig beszélt, akkor ismernie kellett volna a tisztikar hangulatát, s mint parancsnoknak, csillapítani kellett volna tisztjeit, a kormány iránti engedelmességre szorítani, ha kell, kényszeríteni őket!

A hírhedt váci kiáltványt már a kortársak is az OHB iránti engedelmesség felmondásának, magyarul: a politikai vezetéssel való szembefordulásnak értékelték. Kiáltványában Görgey ugyan kijelentette, hogy a hadtestnek „egyedül azon parancsokat szabad és szándéka követni, melyek a felelős magyar királyi hadügyminisztertől' érkeznek hozzá.[39] Nos, a hadtestet éppen ez a hadügyminiszter rendelte alá Dembinskinek, mégpedig rendkívül tapintatos formában. Az sem érv, hogy Mészáros az OHB „vak eszköze" lett volna, mert ezen az alapon mindenki vak eszköznek minősíthető, a miniszterektől a honvédekig, aki egyetért a politikai vezetéssel, és végrehajtja annak utasításait.

Görgey szerint hadteste három hadosztályának tisztikara „erős ellenszenv"-et tanúsított Dembinski fővezérsége ellen, „a régi tisztek köréből kiindult izgatások" folytán. Csak Guyon hadosztálya volt kivétel; a többinek tisztikara nyilatkozatban szólalt fel, „hogy mint a Feldunai hadtest parancsnokát hagyjanak meg eddigi független állásomban. Sőt a Kmety hadosztály engem még azon esetre is föltétlen engedelmességéről biztosított, ha szükségesnek látnám őt Debrecen ellen vezetni."[40]

Kmety György alezredes szerepéről és Görgeyvel kapcsolatos magatartásáról még lesz szó; most csak annyit, hogy a „Mein Leben und Wirken"-t megjelenése után nyomban, élesen bíráló röpiratában ezzel kapcsolatban kijelenti:

36 Uo. 228. o.
37 Uo. 226—227. o.; *Kosáry D.*: A Görgey-kérdés és története. Budapest, 1936. 31/32. o.
38 *Görgey A.* I. 186. o.
39 A váci kiáltványt magyarul először *id. Görgey I.* közölte, (124. s köv. o.) németből fordítva.
40 *Görgey A.* I. 186—187. o.

„Én soha se biztosítottam őt ily feltétlen engedelmességről az országgyűlés és kormány ellenében, és Görgey valótlanságot állít, midőn azt el akarja hitetni a világgal."

Ugyanitt Kmety megírja, hogy a Dembinski elleni izgatást Görgey „terv szerint vezettette és igazgattatta hajdani testőrtársa, Zuber őrnagy által".[41]

A szabadságharcban nem fordult elő, hogy akármely, az OHB által megbízott hadtestparancsnok eltűrte volna a politikai vezetés elleni izgatást, hogy ne lépett volna fel haladéktalanul és határozottan az ilyesmi ellen — Görgeyt kivéve. Háborúban a saját kormány ellen lázadó tisztet vagy tiszteket nyomban felelősségre kell vonni, és ha kell, agyonlövetni — ehhez parancsnokuknak, de beosztottjaiknak is joguk van. A hadtörténelemben számos példa akad ilyen eljárásra. Görgey viszont egyetlen lázadó tisztje ellen sem lépett fel, hanem a következő — sokat idézett — „csillapító szózat"-ot adta ki:

„Napi parancs!

Az 1849. Február 12-én kelt hadügyminiszteri parancs a Feldunai hadtestet ‚Magyar királyi 16. hadosztály' neve alatt Dembinski altábornagy fővezérlete alá helyezi.

Midőn ezt az összes 16. hadosztállyal ezennel hivatalosan közölném, felhívok minden alattam álló törzs és főtisztet, fogadják e látszólagos leváltatást hasonló egykedvűséggel, a minővel magam, lemondván hadtestparancsnoki önállóságomról, az együttülő országgyűlés határozatának engedelmeskedve, magamat Dembinski altábornagy — egy, a mint mondják, hadban megőszült érdemdús vezér — parancsainak önként alávetem. Kelt Kassán, 1849. Február 14-én."[42]

Ez világos és egyértelmű nyilatkozat volt, a „régi tisztek" és az újak közül Görgey elvbarátai megértették belőle, hogy vezérük továbbra is a maga útján jár, s a debreceni kormány és a hadügyminiszter utasításait ezentúl is saját szája íze szerint értelmezi.

Görgey 1848/49 telén tanúsított magatartása és cselekvése, különösen pedig a kormánytól hozzá érkezett utasításokra való reagálása bizonyítja, hogy a rábízott hadtestet ő kizárólagos tulajdonának tekintette; ismételten hangoztatott „hadtestparancsnoki önállóság"-án valójában egy nemlétező függetlenséget értett, nemcsak Kossuth személyével, hanem az egész politikai vezetéssel szemben. Közvetlen környezetével egyetemben abból indult ki, hogy rá nem érvényes a politikai vezetés elsődlegessége, s a kormány által elrendelt, feltétlenül szükséges összpontosításnak hadtestére való kiterjesztését, s e hadtestnek

41 Arthur Görgei's Leben und Wirken in Ungarn. Beurtheilt von *Georg Kmety*, gewesenem ungarischen General. London, 1853. Magyarul Mein Leben und Wirken in Ungarn. Írta Görgey Arthur. Megbírálva *Kmety György* egykori magyar tábornok által. Pest, 1861. 9. o.
42 *Görgey A.* I. .188. o.

egy közös főparancsnok alá rendelését a valósággal ellentétben úgy tüntette fel, mintha ebből az ő eltávolítása következett volna.[43]

Kevésbé bizonyítható közvetlen forrásanyaggal, de semmiképpen sem indokolatlan az a következtetés, hogy Vác után Görgey többre vágyott mint arra, hogy megmaradjon hadtestparancsnoknak. Ő hatalmat akart, minél nagyobbat, s ezzel kapcsolatban a külsőségek nem is érdekelték. Ismeretes, hogy nem sokat törődött pl. egyenruhája állapotával, s szükség esetén tudott spártai módon élni. Ugyanakkor a tényleges hatalmon kívül fontos volt számára, az a hatalom, amibe 1848 őszén még mint kis, szinte ismeretlen nemzetőr őrnagy kóstolt először bele. S ezután alig egy pár hónappal már tábornok, a legfontosabb magyar hadtest élén! 1848 végétől következmények nélkül dacolhatott a politikai vezetéssel, — miért állt volna meg hát épp ezen a ponton, megmaradva hadtestparancsnoknak?

A politikai vezetés és a Görgey-hadtest kapcsolatának csak a hadtest felől kiinduló vizsgálata egyoldalúsághoz, e viszonynak pedig Kossuth és Görgey személyére, élesebb fogalmazásban: ellentétére korlátozása túlságos egyszerűsítéshez vezet. Görgey egymagában sokat tehetett, de mindent nem. A politikai vezetés utasításainak, köztük Dembinski fővezérségének elfogadásához; az adott esetben előbb leplezett, később egyre nyíltabb elutasításához támogatásra volt szüksége saját hadtestében, de ezen kívül is.

Kossuth Debrecenben korántsem tudta oly mértékben keresztül vinni elképzeléseit, mint azt a békepárti báró Kemény Zsigmond állítja[44], még katonai kérdésekben, Görgeyvel kapcsolatban sem. Január 10-én sajátkezűleg írt hosszú levélben szólította fel ezt a kormányt utasításai iránti „szorosabb" engedelmességre, 13-án pedig a nemrég más megbízást kapott Csányi László helyébe kormánybiztossá báró Luzsénszky Pált és Ragályi Ferdinándot nevezte ki a hadtesthez. Megbízólevelük szerint:

„A nemzet szabadsági harczának sikerét a kormány az által látja feltételezve, ha a seregek tábornokai a kormánynak a hadjáratra nézve kitűzött *politicai* irányát s alkalmazási *rendeltetését* feltétlenül követik.

A megnevezett kormánybiztosok hivatásának főpontja tehát ellenőrködni, miszerint a hadjáratokra nézve kitűzött iránya a kormánynak feltétlenül megtartassék . . ."

Kossuth azonban ennyit nem tartott elegendőnek, és a két kormánybiztos utasításába be akarta venni az is, hogy ők, *„ha a kormány ren-*

43 Beniczky Lajos visszaemlékezései 4. füzetének az elején mint szemtanú részletesen foglalkozik Görgey Kossuth-ellenességével, hadteste politikai arculatával és azzal, hogy a hangulatkeltés és izgatás Görgey tudtával történt. Beniczky szerint mindez „liegt ausser Zweifel". *Steier:* Beniczky 262—263. o.

44 *Beksics G.:* Kemény Zsigmond. A forradalom és a kiegyezés. 2., jav. és bőv. kiad. Budapest, 1883. 66. s köv. és 72. o.

deleteinek tiszteletben tartására nézve engedetlenséggel találkoznának, a sereg parancsnokát állásából el is mozdíthassák, és a fővezérletet arra ruházhassák, kit gondolkodásánál, a haza iránti érzésénél és alkotmányos szelleménél fogva a *kormány rendeletei iránt hívnek és engedelmesnek*, más részről pedig a vezérletre legalkalmasabbnak ítélendnek", — de ezt Nyáry Pál vagy talán Madarász László kihúzta a fogalmazványból.[45]

Kossuth és az OHB két másik tagjának a két kormánybiztos hatáskörére vonatkozó véleményeltéréséhez tudunk kell, hogy Kossuth ekkor még nem értesült a váci kiáltványról, hiszen csak négy nap múltával, január 17-én utasította báró Jeszenák János nyitrai kormánybiztost, szerezzen erről bizonyos tudomást, de óvatosan, „különösen pedig a sereg szelleméről".

Újabb két nap elteltével, január 19-én Kossuth már ezt írta Szemerének: „Görgey közel áll e szóhoz: áruló, ha nincs benne egészen", és kilátásba helyezte felelősségre vonását.[46]

A két kormánybiztos január vége felé kezdte meg működését a hadtestnél, ahol Görgey ridegen fogadta őket, s hasonló magatartást tanúsított az általuk ajánlott emberekkel szemben is.[47] Viszont mégis ott voltak a hadtestnél, és az OHB jelentéseikből sok mindenről értesült, többek között Dembinski kinevezésének első visszhangjáról, ami egyáltalán nem olyan volt, mint azt Görgey és öccse állítja. Luzsénszky február 15-én, tehát Görgey napiparancsa után kelt jelentése szerint Aulich Lajos ezredes, a hadtest egyik hadosztályának parancsnoka, elolvasván a Dembinski kinevezéséről szóló hadügyminiszteri rendeletet, kijelentte: „Az ügyet szolgálom, nem a formákat."[48]

A két kormánybiztos azonos keletű másik jelentése szerint a Görgey február 14-i parancsára „alkalmat nyújtó seregbeni változás abban rokon szenvre nem talált. Görgey, a mint ma mondá határozottan kijelenté, hogy a netán ellenszegülendőket főbe lövetendi, de mind a mellett több főbb tisztektől elégületlenségök nyilatkozatát hallánk . . ."[49]

Ebből a jelentésből és más forrásokból Kossuth „fájdalmas érzettel" értesült, „hogy Görgey tábornok sereg osztályánál nem minden akkint van amint lenni kellene és hogy a tisztek között a személyes indulatok, nagyravágyás, büszkeség, fennhéjázás a kormány intézkedései ellen remonstratiókba, s nyilatkozatokba fajul, mellyek a haza javával meg nem egyeztethetők".[50]

45 A Görgeynek szóló levél *Kossuth* XIV. 81. s köv. o.; a kormánybiztosok megbízólevelének fogalmazványa uo. 121. o., Barta I. megjegyzéseivel.
46 A Jeszenáknak szóló levél *Kossuth XIV.* 157. o., a Szemerének szóló uo. 163/164. o.
47 A kormánybiztosoknak a hadtesthez érkezésére l. *Steier:* Az 1849-iki trónfosztás. Budapest, é.n. 46. s köv. o., Görgey magatartásáról *ugyanő*, 53. o.
48 A jelentést közli *Steier:* Trónfosztás 80. o.
49 Uo. 81. o.
50 Ezt Kossuth Luzsénszkynek írta febr. 23-án. L. *Kossuth* XIV. 530. o. — Előzőleg Mészáros már febr. 18-án kelt eln. 808. sz. rendeletében kérte a febr. 14-i napiparancs másolatát. L. a Görgey-hadtest „igtatókönyve" 560. sz. bejegyzését.

Nem tudjuk, milyen elgondolás vezette Kossuthot, amikor Dembinskinek a képviselőház által jóváhagyott főparancsnoki kinevezését nem ő adta tudtára Görgeynek, hanem Mészárossal küldette el. Lehetséges, hogy a váci kiáltvány ismeretében feltételezte: a tábornok engedelmeskedik a hadügyminiszternek. A hadtest Kassára érkezése után Görgeyt haladéktalanul Debrecenbe kellett volna rendelni, s ott közölni vele a politikai vezetés döntését. Nem kétséges, hogy Görgey, távol az OHB-val nem szimpatizáló tisztjeitől, másként reagált volna, mint hadtesténél. E reagálástól függően kellett volna meghatározni a további teendőket, esetleg Kossuthnak és Dembinskinek Görgeyvel együtt elmenni a feldunai hadtesthez, a változások bejelentésére.

Lehetséges, hogy a békepárt megújuló támadásai folytán[51] elkedvetlenedett Kossuth, miután a Görgeyvel szembeni fellépéshez szükséges támogatást az OHB tagjaitól sem kapta meg, nem mérte fel Görgey Dembinski főparancsnoksága alá rendelésének várható hatását. Február közepén talán még remélte, hogy Görgey engedelmeskedik, de ezt a feltevését napokon belül megingatták a hadtesttől érkező hírek. Ezt bizonyítja, hogy február 23-án szokatlanul hosszú, sajátkezűleg írt levélben kérte fel Luzsénszkyt, ismertesse a hadtest tisztikarával a kormány álláspontját a fővezérség kérdésében, Görgey tudtával és jelenlétében. A nemzet parancsából ő a kormány elnöke, rendeletei iránt engedelmességet követel, s a tiszteknek, ha a hazát kívánják szolgálni, engedelmeskedniök kell. A vezér kinevezése a kormány dolga, s fővezérre a seregek egyesítése miatt lett szükség. A feladatokat a kormány adja meg, végrehajtásuk a megbízott vezér dolga. Felmerülhet a kérdés, miért Dembinski lett a főparancsnok? Erre a válasz az, hogy az országgyűlés akarta, iránta bizalom volt, és miután már 35 ezer főnyi sereg élén állott, Görgey hadtestét is be kellett vonni az összpontosításba.

A fővezérséget nem lehetett Görgeyre bízni, mert bizonytalan volt, mikor egyesülhet a többi erővel; és azért sem, „mert jónak látta Váczon kiadott nyilatkozatában az ország kormánya iránt az engedelmességet mintegy felmondani, — és ez által az ellenséget is különös gondolatokra vezetni, mellyek azonban Görgey tábornok úr becsületességén, s hazafiúságán megtörtek". Azért sem lehetett Görgey a fővezér, mert „január kezdete óta jónak látta az ország kormányát tökéletesen ignorálni".

A haderők összevonása és fővezér kinevezése miatti békétlenkedés, lealacsonyításról való beszéd vagy engedetlenkedés a hazának több kárt tehet, mint az ellenség. Férfiasan kell tehát fellépni, még akkor is, ha a tisztek fele elmegy.

A levél legfontosabb része:

51 Erre általában l. *Andics E.*: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején. Kossuth Emlékkönyv. Budapest, 1952. II. 82. s köv. o.

„Ha a szükség úgy kívánandja, elmegyek magam a hadsereghez, s a nemzetnek reám ruházott tekintélyével tartok ítéletet az emberek felett. A sereg tömege morális érzeténél fogva lelkesülten hű a nemzethez: néhány ember miatt nem fogom a hazát veszélyeztetni..."[52]

A szükség ekkor már erősen kívánta volna Kossuthnak a sereghez menetelét, mivel közben a Görgey—Dembinski ellentét a két tábornok első találkozásakor, február 22-én Miskolcon még jobban elmélyült. Előzőleg Dembinski „barátságos bajtársi levelet" küldött Görgeynek, bizalmát kérve — de választ nem kapott. Február 17-én pedig hadtestével együtt Miskolcra rendelte, ahová megérkezve Dembinski, mint főparancsnok, katonai okokból jogos szemrehányást tett Görgeynek parancsai nem megfelelő teljesítése miatt. Dembinski, mint Kossuth 1849. március 12-i utasítására készített jelentésében írja, megmondta Görgeynek, hogy „ez a nemtelen magatartás méltatlan egy férfiúhoz, aki egyenruhát hord, és a magas tábornoki címe van..."[53]

E jelentés szerint Dembinskire „fájdalmas benyomást" tett Görgey viselkedése. Görgey viszont nem benyomásait regisztrálgatta, hanem cselekedett; és február 23-án parancsot adott a téli visszavonulás során a hadtest kötelékébe került Beniczky Lajos kormánybiztos őrnagynak, hogy haladéktalanul menjen Debrecenbe, és számoljon be a kormánynak Dembinski magatartásáról. Az ügy elveszett, ha Dembinski a sereg élén marad, mert az pár nap alatt, harc nélkül is félig megvert állapotba kerül. Útrakelve, Beniczkynek előbb Egerbe kellett menni, hogy ott Klapkával is beszéljen ez ügyben.[54]

Megbízását Beniczky végrehajtotta, de Kossuthot nem találta Debrecenben, mert az, több forrásból értesülve[55] a Dembinski elleni mozgalomról és elégedetlenségről, úgy látta, a seregnél szükség van személyes jelenlétére. Ezért február 26-án reggel Kiss Ernő altábornagy, országos főhadparancsnokkal együtt elindult Egerbe.[56] Beniczky erre nyomban utánament, s 26-án este Tiszafüreden utolérte az OHB elnökét.

Február 26-a a kápolnai csata[57] első napja volt, s Kossuth és Beniczky hosszas megbeszélésén az elnök a harc további kimenetelére bízta a döntést.[58] Kossuth ekkor még remélte, hogy találkozhat Dembinskivel, és — valószínűleg Beniczky odaérkezése előtt — Tiszafüred-

52 *Kossuth* XIV. 530. s köv. o.
53 A jelentés eredetije OLt Dembinsky iratok 2. ki 30. sz.
54 Erre l. *Steier:* Beniczky 266. s köv. o.
55 A két kormánybiztos, Luzsénszky és Ragályi, nemkülönben Dembinski jelentéseiből. L. a Luzsénszkynek febr. 23-án írt, említett levélen kívül az ugyanezen a napon Dembinskinek írt levelét is; *Kossuth* XIV. 528—529. o. — Egyidejűleg Csányinak írt levelében is panaszkodik Görgeyre és környezetére, hozzátéve: „Félek drasticus eszközökhöz kell nyúlnom." L. uo. 536—537. o.
56 L. Barta I. jegyzetét *Kossuth* XIV. 550. o. és *Steier:* Beniczky 270. o.
57 A csata körülményeire l. *tőlem:* Az ellentámadás problémája 1849 februárjában. Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata c. kandidátusi disszertációt. (Előreláthatóan 1975-ben jelenik meg nyomtatásban.)
58 *Steier:* Beniczky 271. s köv. o.

ről futárt küldött a főparancsnokhoz, kérdezve: hová menjen másnap a találkozás végett?[59]

Nem tudjuk, a futár szóbeli üzenetet vitt-e magával, vagy levelet is: Dembinski mindenesetre írásban válaszolt, február 27-én hajnali fél négykor. A levél főleg az előző napi harccal és a katonai helyzettel foglalkozik, de bevezető és befejező része politikai kérdéseket is tartalmaz:

„Nagyon fájdalmas számomra, hogy e pillanatban nem hagyhatom el tartózkodási helyemet. Már tegnap is, Önre várva, nem lehettem olyan közel a csapatokhoz, mint kötelességem kívánja.

. . .

Lehetetlen tudni, hogy mikor távozhatom el a seregtől.

Nehéz lenne egy ütközet után személyi változásokat végrehajtani, mivel ez súlyosan támadná a tegnap kötelességüket teljesítők becsületét."[60]

Kossuth február 26 és 27-i magatartása eléggé határozatlan volt. Dembinski levelének elejéből nyilvánvaló, hogy vagy ő hívta Kossuthot Egerbe, vagy ez értesítette őt jöveteléről. Kérdés, miért nem indult el előbb, és miért töltötte az éjszakát Tiszafüreden? A seregtől való távolságot nyilván ő maga is túl nagynak látta, ezért — valószínűleg február 27-én reggel — átment a Tisza nyugati partjára, de tovább már nem. Itt, Poroszlón kapta meg déli fél 12-kor Dembinski levelét, mire elhatározta, hogy felfüggeszti a táborba menetelt, s ezt újabb futárral közölve Dembinskivel, visszaindult Debrecenbe.[61]

Lehetséges, hogy Kossuth azért is sietett visszatérni az ideiglenes fővárosba, mert az ottani politikai viszonyok miatt nem akart hosszabb ideig távol lenni. Február 27-i, poroszlói döntése a később történtek ismeretében mégis hibásnak bizonyult. A Tarna vonalán február 26-án délben kitört, másnap délutánig tartó harc nem tette szükségtelenné jelenlétét, mivel Dembinski és Görgey, ill. Klapka ellentétei a következő napokban tovább fokozódtak. A Tarnától a honvédsereg 27-én az osztrákok felülkerekedése folytán visszaszorult, de a katonák hangulata jó volt. A következő napon, 28-án Dembinski parancsára a visszavonulást a jól védhető kerecsendi állásból is folytatni kellett, Mezőkövesdre. E község előtt a délutáni órákban a huszárok nemcsak feltartóztatták az üldözésükre küldött ellenséges lovasdandárt, hanem visszaverve, szét is szórták azt.[62]

E váratlan, de jelentős siker ellenére Dembinski úgy érezte, hogy a „csapatokra nem lehet számítani", ezért nem támadásra, hanem a

59 L. Kossuth febr. 27-én az OHB-nak Poroszlóról küldött tudósítását. *Kossuth* XIV. 552. o.
60 Dembinski részben s.k. írt levele OLt OHB 1849:3565. sz.
61 Kossuth az OHB-nak küldött, id. tudósítása alapján.
62 A hangulatra l. *Görgey A.* I. 224. o. és főleg *Tóth K.*: Az 56-ik honvéd zászlóalj története 1848—49-ben. Csurgó, 1893. 23. o. A lovassági összecsapásra *Klapka:* Nationalkrieg I. 266. o.; osztrák oldalról: Der Winter-Feldzug 1848—1849 in Ungarn. Unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien, 1851. 319—320. o.

visszavonulás folytatására adott parancsot, a Tisza irányába. Ez a visszavonulás viszont egyre kevésbé az ő elgondolásai szerint ment végbe, mivel megvalósítása során a sereg vezetése egyre jobban kicsúszott a kezéből, s ez végeredményben Tiszafüredhez, a nyílt katonai lázadáshoz vezetett.

Március első napjainak eseményei — Tiszafüred

A Tisza közelébe vonulásra Dembinski március 1-én reggel adott parancsot Mezőkövesden. Főhadiszállásául Ivánkát választotta ki, ettől keletre, a legszélső jobbszárnyat Négyes községben Guyon hadosztályának kellett képezni, a középet Görgeynek a Pöltenberg- és a Kmety-hadosztállyal Szentistvánban. Ivánkától nyugatra, Lövőre Aulich hadosztályát, végül a legszélső balszárnyra, Egerfarmosra a Szekulits 3400 emberével megerősített Klapka-hadtestet rendelte.[63]

Kossuthnak készített jelentésében Dembinski azt írta, hogy híreket kaptak az ellenség Hevesről Poroszló felé vonulásáról, de ezek nem voltak igazak. Március 1-én azonban ezt még nem tudta, és 10 órakor elindította a sereget a kijelölt helységekbe. Ezt a mozdulatot az ellenség csak délben vette észre, így a honvédsereg kerek 8 órás előnyt szerzett; visszavonulását az osztrákok nemhogy megakadályozni, de késleltetni sem tudták. Az Egerfarmoson beszállásolt Klapka-hadtestet a délutáni órákban gyengébb erejű ellenség támadása érte. Klapka erre visszavonult, mert — mint utóbb állította — túl sok emberével nem tudott kibontakozni.[64]

Ivánkán Dembinski parancsot adott, hogy a sereg poggyászát nyomban küldjék Poroszlóra és Tiszafüredre. Terve szerint Görgey hadtestének másnap, 2-án, hajnali 3 órakor, égő őrtüzeket hátrahagyva kellett volna elindulnia Poroszlóra. Ez intézkedések közben Farmos irányából ágyúzás hallatszott, mire az altábornagy parancsot küldött Aulichnak, hogy hadosztályával keljen át az Eger patakon, és az utolsó hidat ágyúkkal erősen rakja meg; Klapkának, hogy szilárdan tartsa állását. A másnap hajnali indulásra szóló parancsot még el sem küldhette Görgeynek, amikor ettől jelentés érkezett, hogy visszavonul Lövőre. Dembinski szerint ennek az önkényes visszavonulásnak az elvágástól való félelem volt az oka.[65]

Görgey két hadosztálya március 2-án éjfél után egyesült Aulich Lövőn háborítatlanul állomásozó csapataival, — Guyon pedig semmiről sem tudva Négyesen maradt. Klapka visszavonulásának hírére Görgey feltételezte, hogy közte és az Egerfarmost birtokukba vett császáriak

63 Dembinski intézkedéseit összefoglaló jelentése tartalmazza.
64 Uo. és Winterfeldzug 324. o.; Nationalkrieg I. 269—270. o.; ahol a napot *Klapka* tévesen márc. 2-re teszi.
65 Dembinski parancsainak kivonatát a Görgey-hadtest többször id. „igtatókönyv"-e tartalmazza, s ír róluk összefoglaló jelentésében is.

között már nincs más magyar erő, ezért három hadosztállyal Ivánkán át Poroszlóra vonult.[66] Március 2 reggele Poroszlónál így a fővezér terve és tudta nélkül, sőt határozott ellenkezésével oda összpontosult magyar seregre virradt fel!

Poroszlóra Dembinski egy időben érkezett Görgeyvel és a Négyesről odarendelt Guyonnal. Itt a főparancsnok — Kossuthnak készített igazoló jelentése szerint — nyomban felelősségre vonta Görgeyt állása parancs nélküli egyhagyásáért, mire ez elismerte: „Igen, hibás vagyok."[67] Kész helyzetbe kerülve, Dembinski a Tisza keleti partján akarta összpontosítani serege nagyobb részét, hogy délnek vonuljon, Szolnok visszafoglalására. Ezért elrendelte, hogy Görgey hadtestéből az Aulich- és a Pöltenberg-hadosztály, Répássy hadtestéből Hertelendy alezredes 500 huszárral maradjon Poroszlón, a sereg többi része pedig vonuljon át Tiszafüredre. Dél felé ide tette át főhadiszállását is.[68]

A reggeli felelősségrevonás Görgeynek érezhetően nem tetszett, s ettől kezdve semmit sem közölt főparancsnokával, aki délután 3 órakor Répássy tábornoktól tudta meg, hogy Görgey, mivel Poroszló közelében egy 5000 főre becsült ellenséges csapat mutatkozott, még Guyonnak az épp a balpartra átvonulni készülő hadosztályát is sietve Poroszlóra rendelte segítségül, s Répássytól is kért egy-két zászlóaljat. Lövést ugyan nem lehetett hallani, de Dembinski engedélyezte a kért zászlóaljak elküldését. Este hatkor azonban Guyon hadosztálya Répássy zászlóaljaival váratlanul visszaérkezett, hétkor pedig Görgey írásban közölte Répássyval, hogy Poroszló előtt 27 000 főnyi ellenség áll, és ő is visszavonul Tiszafüredre, megparancsolva Hertelendy alezredesnek, hogy utóvédként fedezze visszavonulását.

Dembinski erre a következő írásbeli parancsot adta ki:

Görgeynek, 241. számú parancs: „Csodálkozással értesülök, hogy Ön kiüríti Poroszlót, anélkül, hogy erről nekem jelentést tenne, — miután az ellenséget olyan közel látta. Nyomban e parancs vétele után, a Poroszlót megszállva tartott két hadosztállyal menjen oda vissza, és személyes felelősséggel őrködjék az ellenség minden előnyomulásán."

A 242. számú parancsot az altábornagy Répássynak este 8-kor személyesen adta át: „Görgey tábornok csodálkozást keltő írása, melyben hírül adja Poroszló kiürítését, mivel az ellenség erősebb lenne nála, a következő intézkedésekre késztet engem: azonnal írtam Görgeynek, hogy személyes felelősség mellett ne ürítse ki Poroszlót.

Ön pedig írjon nyomban Hertelendy alezredesnek, hogy menjen Görgey tábornokhoz, és kérdezze meg tőle: engedelmeskedik-e paran-

66 *Görgey A* I. 235. o.
67 L. erre Dembinski összefoglaló jelentését.
68 Uo. — Az altábornagy Tiszafüreden a Bernáth-házban szállt meg, mint azt *Lázár Vilmos* ezredes aradi fogságában írt emlékiratából tudjuk. Visszaemlékezéseim honvéd életemre c. munkájának függelékében közli *Matolai E.* Sátoraljaújhely, 1883. 193. o.

csomnak Poroszló megszállására, vagy folytatni akarja megkezdett mozdulatát?

Ez utóbbi esetben, ha Görgey tábornok nem parancsomat akarja végrehajtani, hanem mindenképpen Poroszlót kiüríteni, kérje meg arra, hogy addig tartsa Poroszlót, amíg más csapatok őt fel nem váltják. A tábornok válaszát Hertelendy alezredes huszárjai vágtatva azonnal jelentsék. — Szekulits alezredes azonnal értesítendő, hogy tartsa itt állomásozó legénységét készenlétben, anélkül, hogy kivonulna.

Ön, Tábornok Úr, értesítse hadteste többi részét, hogy holnap idejekorán ide induljanak.

Amint Szekulits menetkész: értesítsen Tábornok Úr engem, mivel személyesen megyek Poroszlóra. Az utászok parancsnokát küldje hozzám, amint lehet.

Adja tudtára Tábornok Úr Hertelendy alezredesnek, hogy abban az esetben, ha az ellenség Poroszlót megtámadná, 38 ezer embert tudunk elébe állítani."

E parancs átvételekor Répássy aggályoskodott Hertelendy feladata miatt, akinek fedezni kellett Görgey visszavonulását. Dembinski megmagyarázta, hogy az ellenségnek nem szabad észrevennie a Hertelendy mögött történő ostoba mozdulatot, ezért meg kell kettőzni az előőrsöket, és további járőröket kell kiküldeni.[69]

Dembinskinek ezt a fontos, a felderítés fokozását elrendelő parancsát Répássy nem hajtotta végre. Pedig ha nyomban intézkedik, akkor még éjfél előtt megállapíthatták volna, hogy Poroszló védelme semmiféle problémát nem jelent, mivel a császári sereg még a délután folyamán visszahúzódott onnan, az ötödfél órányira fekvő Mezőtárkányba.[70]

A helyzetnek erről a lényeges változásáról azonban a magyar táborban senki nem értesült. Az osztrákok visszavonulását nem vette észre a kijelölt utóvéd parancsnoka, Hertelendy alezredes sem. Hadtestparancsnoka, Répássy tábornok pedig tájékozatlanságában még másnap, március 3-án reggel is osztotta Görgey véleményét, hogy Poroszlót nem lehet megvédeni![71]

Ezeknek a kétségtelen, levéltári okmányokkal, nemkülönben az ismert Winterfeldzug c. osztrák munka állításaival bizonyítható tényeknek ismeretében nem szükséges hosszan cáfolni Görgey és öccse mindmáig kritika nélkül elfogadott állításait 1849. március 2-ának délutánjára és éjjelére vonatkozóan. Emlékiratai 30. fejezetének tartalmi összefoglalójában Görgey azt állítja, hogy ő a VII. hadtest visszavonulását *késleltette*, a szövegben pedig arról ír, hogy a „másnapra

69 Dembinski parancsait összefoglaló jelentése tartalmazza.

70 Az osztrák helyzetmegítélésre és mozdulatokra l. Winterfeldzug 327. s köv. o.

71 Az „igtatókönyv"-ben 581. számon iktatták Répássy márc. 3-i levelét: „Theilt die Meinung Görgeis das Boroszló nicht zu Vertheidigen ist. Meldung, dass Hertelendi bereits Befehl erhalten den Rückzug der Armee, in Boroszló zu decken."

várható túlerővel való támadás veszélyei"-nek kikerülésére kellett a március 3-ára forduló éjszakán visszavonulni a Tisza keleti partjára.[72]

E visszavonulás elkerülhetetlenségét Görgey mintegy másfél oldalon részletesen indokolja. Poroszlótól a Tisza hídjáig a csapatoknak egy órányi távolságot az árteret átszelő töltésen kellett hátrálni. *Ha* az ellenség Poroszlót megszállva, tüzérségét a község keleti szélén állítja fel, „ütegei a töltést... hosszában lődözhetik, sőt kereszttűzbe foghatják, következésképpen a töltésen vonuló csapatokat a szó szoros értelmében lesöpörhetik róla..."[73] Nos, ilyen veszély Poroszlónak az ellenség birtokába kerülte *után* tényleg előadódhatott volna, de épp Dembinski parancsolta meg a község tartását, és Görgey döntött e parancs ellenére „a mocsarak által jól fedett"[74] állás feladása mellett!

Ismertetett intézkedéseinek megtétele után Dembinski lefeküdt, de nemsokára, még éjfél előtt felkeltette Répássy tábornok. Répássy Szekulits alezredes társaságában jelent meg a főparancsnoknál, előterjeszteni azt a kérést, hogy ne küldjenek Poroszlóra csapatokat, mert ezeket az ellenség — amíg a töltésen haladnak — több oldalról is tűz alá veheti, s ennek beláthatatlan következményei lennének. Késői vendégeit Dembinski igyekezett megnyugtatni, majd azzal küldte el őket, hogy ő már két éjjel nem aludt, s reggel majd meglátják, mit lehet tenni; fontos, hogy a csapatok készenlétben legyenek.

Másnap, március 3-án reggel Dembinski megkapta Görgey e napon éjjel 1 órakor írt, német nyelvű levelét, melyben az megindokolta parancsszegő elhatározását. Ebben a szemrehányásokkal és hadtestparancsnoki önállóságának hangoztatásával teletűzdelt hosszú levélben Görgey az ellenség kerek tíz órája végrehajtott visszavonulását egyetlen szóval sem említi. — Ha nem tudott róla, akkor ő is elhanyagolta a felderítést; ha viszont tudott, akkor célzatosan elhallgatta, Dembinski félrevezetésére, és további tervei megvalósításának érdekében. „Oly súlyos esetben, minő az én jelenlegi helyzetemé itt Poroszlón, ahol a legjobb magyar csapatok egy jelentős részének megtartásáról van szó, ... mikor az ellenség két ágyúlövésnyire csatarendben állt előttem, miközben az ellenséges füstjelek szemközt és kétoldalt, valamint néhány hadifogoly vallomása és kiküldött kémek és őrjáratok jelentései határozottan nagyon erős bekerítő osztagok közeledtére utalnak, gyors, önálló elhatározás kellett...

Épp most adtam ki az elvonulási parancsot a Tisza mögé húzódásra, melyet Répássy tábornok úr osztálya Hertelendy alezredes úr parancsnoksága alatt, mint utóvéd fedez...

A megtörtént visszavonulás után bármely órában kész leszek azt,

72 *Görgey A.* I. 238. s köv. o.; *id. Görgey I.* 290. s köv. o. Vö. *Steier:* Beniczky 119. o. és *Kosáry* 34. o.: Görgey „poroszlói veszedelmes helyzetéből vonult vissza parancs ellenére".
73 *Görgey A.* I. 240—241. o.
74 A poroszlói állás előnyei Armee Division Pöltenberg in der Schlacht bei Kápolna c. hadműveleti leírás. OLt Görgey Artur gyűjtemény.

amit most teszek, egy pártatlan haditörvényszék előtt igazolni, vagy önhatalmú cselekvésemért a kijáró büntetést a haditörvények értelmében elvenni."[75]

A levéllel együtt megjött a jelentés is az ellenség teljes visszavonulásáról. Az öreg altábornagy nyilván nehéz választás elé került. „Ha engem Szemere kormánybiztos úr nem biztosított volna, hogy Elnök Úr oly sokszor megígért megérkezésére csak néhány órát kell várni, Görgey tábornokot azonnal letartóztattam volna, de mivel arra gondoltam, hogy aki olyan sok gaztettnek, engedetlenségnek és gyávaságnak adta bizonyítékát, azt egyszerű letartóztatással eléggé büntetni nem lehet, és ha a kormány egyszer itt van, szigorúbban bünteti a gaztettet."[76]

Dembinski ez állításában, a Kossuth közeli megérkezésének reményére történő hivatkozásban benne van annak beismerése is, hogy Görgey letartóztatását nem tudta volna megvalósítani. Különben nyomban Tiszafüredre érkezésekor — március 2-án, pénteken délben — írt a hadügyminisztériumnak Görgey engedetlenségéről. 3-án pedig, Görgey levelének vétele után Szemere kormánybiztossal tárgyalta meg a helyzetet. Szemerének, a kormány képviselőjének — mi több: tagjának — magatartása és véleménye fontos volt ebben a katonai szinten jelentkező, de politikai eredetű és következményű eseménysorozatban. Február végi és március eleji tevékenységéről számos egykorú iratot ismerünk, s több fontos adatot örökített meg 1853-ban Hamburgban „Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen aus dem Ungarischen Freiheitskriege" címmel megjelent könyvében.

E számos, többségében ellenőrizhető adat ellenére Szemere szerepe Görgey és Dembinski viszályában még ma sem teljesen világos. Bizonyíthatóan tartott Görgeytől[77], s bár Dembinskivel látszólag rokonszenvezett, az eseményeknek sokszor tétlen szemlélője, olykor részese volt, de irányítója nem. A kápolnai csatáról így vélekedett könyvében: „A csatát meg kellett volna nyernünk, ha Görgey pontosan teljesíti kötelességét."[78]

A csata után Szemere két, hasznos tanácsokat tartalmazó, bizalmas

75 A levél fogalmazványa az OLt Görgey Artur gyűjtemény 40. csomójában található. Magyarul közli *id. Görgey I.* 295—296. o., és tartalmilag utal rá *Görgei A.* 242—2443. o. — Id. Görgey fordítása a saját szájaíze szerint készült. A levél elejét: „Die Rathlosigkeit, in welcher . . ." jellemző módon így fordította: „A gyámoltalan tétova, melyben . . ." — A levélben kétszer is előforduló „unparteiisches Kriegsgericht" az ő szövegében ismételten „magyar haditörvényszék". — Lehetséges, hogy Beniczky erre a levélre emlékezve említi a márc. 3-án reggel Görgey által kiadott „Manifest"-et, aminek tartalma azonos a levélben foglaltakkal. L. *Steier:* Beniczky 282. o. — Egyébként Görgey, leírva visszavonulását Poroszlóról, bevallja: „az ellenség . . . kinek támadását ezen éjjeli elvonulás által ki akartam kerülni, ugyanazon éjjel Poroszlótól Besenyő felé hátrált; s így megint azon furcsa esetek egyikével találkozunk, a mikor ketten egymástól óvakodnak és a mint utóbb kisül, mindketten ok nélkül." I.m. 243. o.

76 Dembinski ezt összefoglaló jelentésében írja.

77 Erre 1. alább idézett, Kossuthnak március 3-án de. 11-kor írt levelét.

78 *Szemere* i.m. II. k. 40. o.

levelet írt Dembinskinek. Az egyik, hely- és időmegjelölés nélküli, Maklárra címzett, ebből következtethetően valószínűleg 28-án kora reggel írt levelében leszögezi, hogy kancellária nélkül nem lehet időben parancsokat kiadni és az érdekeltekhez eljuttatni. Ezzel kapcsolatban személyi javaslatokat is tesz. Végül megállapítja:

„Ma még lesz szerencsém beszélni Önnel. Az itteni tiszt uraknak, a legmagasabbaknak, az a véleménye, hogy a visszavonulás a Tisza mögé egy nagy vesztett csatával egyenlő, s engem is aggaszt, hogy ezáltal a hadsereg, az egész nép elbátortalanul."[79]

Másik, február 28-i keltezésű levelét Szemere Mezőkövesdre címezte. Előrebocsátva, hogy csak figyelmessé tenni, és nem oktatni akarja Dembinskit, leszögezte, hogy a hadmozdulatok, sőt már az intézkedések is pontatlanul történnek, s ez ellen egyre hangosabban emelnek szót. A vezetők maguk kívánják, hogy Dembinski vegye maga mellé a legjobbakat. Ezért tervei megvalósításába be kell vonni embereket, tanácskozni kell Görgeyvel és Klapkával. Ezek tudnának a részletek megvalósítására megfelelő embereket ajánlani. „Úgy látom, jó lenne ezeket az urakat a felelősségbe beavatni. Ön meghallgatja őket, és látja majd, mi fáj nekik."[80]

E két levélen túlmenően Szemere március 1-én szóban is figyelmeztette a fővezért:

„Először, hogy mivel *idegen*, kerüljön barátibb és bizalmasabb kapcsolatba a hadtestparancsnokokkal és tartson velük haditanácsot; másodszor, hogy törzsének és kancelláriájának főnökét cserélje ki alkalmasabb személyekre; harmadszor, hogy én a tisztek között titkos felindulást *sejtek*, amit ő az első két pont teljesítésével és energiával csökkenthet és elháríthat, de vigyázattal legyen, különben megbuktatják."

E beszélgetés után Szemere Miskolcra utazott, „néhány politikai intézkedés végett", s csak a március 3-ára forduló éjszakán érkezett meg Poroszlóra. A Tiszán halászladikon átkelve nyomban Dembinskihez ment, aki Görgey engedetlenségére panaszkodott neki. Répássytól és másoktól viszont azt hallotta, „hogy a tisztikar Dembinskit *erőszakkal* letenni, s új fővezért választani szándékozik".[81] Ilyen helyzetben Szemere legsürgősebb teendőjének tartotta a kormány értesítését, ezért délelőtt 11 órakor levelet írt Kossuthnak:

„Barátom!

Én tegnap elkésve a tábor után, majd az ellenség kezébe estem. Szekerem talán el is fogta.

Ma jöttem meg.

79 OLt Dembinski iratok 2. k. 27. sz.
80. Uo. 2. k. 25. sz.
81 *Szemere* II. 42—43. o. — Megjegyzendő, hogy Szemere tévesen márc. 4-ét ír, holott éppen az ő levelei bizonyítják: a puccs márc. 3-án történt. A téves időpont azóta is többször előkerül, így *Spira Gy.*: A honvédhadsereg stratégiai ellentámadása és a szabadságharc nemzeti egységfrontjának felbomlása 1849 tavaszán c. tanulmányában. HK 1956. 2. sz. 51. o. Ugyancsak téves dátumok *Spira Gy.*: A magyar forradalom 1848—49-ben. Budapest, 1959. 451. o.

Ismét baj a vezérek között.

D. panaszkodik, hogy parancsai ellen cselekszenek a vezérek. Iratokkal igazolja.

A vezérek ő ellene panaszkodnak.

Sok érdek van bolygatva, és félek, az lehat a legénység közé is. Ez a veszély. Össze kell vonni minden érdeket, hogy a lehető *legtöbb* érezze magát *felelősnek*. Most minden csak D.-t akarja letenni, ti. némely vezérek.

Ha nem volna G., én bele vágnék. De G-t nem ismerem, ő csak téged respectálhat, ha nem kedvel is. Pedig ő fő tényező. Ezért szükség van egyenesen rád.

Jöjj zaj nélkül, mintha értekezni jönnél a teendők felett, titkoljuk e bajt.

Többet mondok szóval. Útközben találkozni akarok veled, és megyek N. Hortobágy felé, hogy míg jövünk, elmondhassak mindent. Indulok holnap innen 8—10-kor. Vettert is hozd. Ő tekintély."[82]

E levél vétele után Kossuth — mint arról még szó lesz — nyomban elindult Tiszafüredre. Szemere nézeteit jól tükrözi levele, s ezek a nézetek hozzásegítenek az ő, a levél elküldését követő délutáni és esti állásfoglalásának és tetteinek megértéséhez. Abban igaza volt Szemerének, hogy rendkívül bonyolult helyzet állt elő; ezt azonban csak a legmagasabb parancsnokok ismerték. A vezérek közti „baj"-ról nemhogy a legénység, de még a tisztikar túlnyomó nagy többsége sem tudott semmit, így a kormánybiztos erre vonatkozó aggálya teljesen indokolatlannak bizonyult.

A levél legfontosabb része kétségkívül Szemerének Görgeyvel kapcsolatos álláspontja. Ő ekkor — március 3-án délelőtt — még szerette volna megtartani Dembinskit, de nem vállalta a szembeszállást Görgeyvel. Elsősorban ezért hívta Kossuthot a sereghez, mert tudta, hogy őt, Szemerét Görgey nem „respectálná".

Szemere és Dembinski, ha nem is kimondott szavakban, de hallgatólagosan egyetértett abban, hogy Kossuth megérkeztéig várni kell. Dembinski teljesen tétlenül maradt, Szemere viszont elhatározta, hogy megismerkedik a tábornokok véleményével.

Görgey közben nem tétlenkedett. Mindenekelőtt útnak indított Debrecenbe, Klapkával egyetértésben, egy törzstisztet.[83] Ezt követően pedig, mint emlékirataiban állítja, Répássyval és Klapkával megegyezve elhatározta, hogy „az azidőszerint szolgálaton kívüli hadosztályaink törzstisztjeit haladék nélkül . . . tanácskozásra hívjuk össze . . ." Ennek részvevőiről és főleg szigorúan zárt jellegéről id. Görgey István szolgál fontos adatokkal. Mint elmondja, a hadtest- és hadosztálypa-

82 E s.k. írt levél OLt OHB 1849:3601. sz., közli *Steier:* Trónfosztás 107—108. o.

83 Ezt *Gelich* R. állítja, Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben. II. k. Budapest, é.n. 463. o.,de sem a tiszt nevét nem adja meg, sem azt, hogy kihez küldték. *Id. Görgey I.* szerint (301. o.) *két* tiszt ment Debrecenbe, a kormány felvilágosítására, de nevet ő sem említ.

rancsnokokon kívül — Guyont kivéve — „jelen volt számos más törzstiszt, úgy csapatbeliek mint vezérkariak, ez utóbbiak élén Bayer József.

Mi segédtisztek oly távolból, a hová a tanácskozók szava érthetőleg el nem hallatszott, néztük a jelenetet, *bátyám parancsából minden hivatlan hallgatódzó közeledését távol tartván a gyűlés helyétől.*"[84]

A tiszafüredi gyűlés tehát bizonyíthatóan erősen zárt jellegű volt, mivel a kezdeményező Görgey külön intézkedett a „hivatlan hallgatódzók" távoltartására. Összeesküvő társaival egyetemben érezte; nemhogy a honvédeket, de még a tisztikart sem tudná mozgósítani Dembinski ellen; és ezt meg sem kísérelte. Így a Dembinski elleni gyűlésen a két hadtestparancsnokon, Görgeyn és Klapkán kívül csak e két hadtest hadosztályparancsnokai vettek részt, ezek sem mindannyian, és a két hadtestparancsnokkal feltétlenül egyetértő néhány tiszt. Hiányzott Görgey egyik hadosztályparancsnoka: Guyon ezredes; a Répássy-hadtestből pedig senki nem jelent meg, maga Répássy sem, aki nem is foglalt nyíltan állást Görgey mellett.[85] A gyűlésen történtekről így csak a két Görgey és Klapka, továbbá Szemere és Beniczky visszaemlékezéseiből tudunk.

Görgey a szabadságharc idején mindig egész serege nevében lépett fel; így nyilatkozott váci kiáltványában, így március 3-án éjjel a Poroszlóról Dembinskinek írt levélben, így a tiszafüredi gyűlésen, és a következő időszakban is. A március eleji események vizsgálata viszont azt bizonyítja, hogy Görgey mögött nem a sereg, mégcsak nem is a tisztikar állott, hanem csak magasabb parancsnokainak és törzstisztjeinek egy része. És éppen ez a körülmény nyújtott volna Kossuthnak módot arra, hogy az *egész* sereghez, benne a közhonvédekhez forduljon Görgeyvel szemben!

Az egykorú levelekből és visszaemlékezésekből nyilvánvaló, hogy a gyűlés március 3-án, déltájban kezdődött Tiszafüred szélén, a kor jellegzetes és ismert alakja, Józsa Gyuri földesúr romos kastélya előtt. Szemere azt állítja, hogy ő nem meghívásra, hanem a parancsnokokat keresve, tehát *véletlenül* került a gyűlésbe. A két Görgey viszont, és Beniczky nyomán Steier is hangsúlyozza, hogy Szemerét, mint a kormány képviselőjét szándékosan hívták meg.[86] Nézetem szerint Görgeyék ezen állítása sem valóság, mert a Dembinski, s így közvetve a kormány elleni fellépésnek a Görgeyvel egyáltalán nem rokonszenvező Szemere jelenléte csak akadálya lett volna. Ezen semmit sem változtat az, hogy utólag éppen Szemere meghívásának és jelenlétének hangoztatásával próbálták igazolni az összeesküvés „legális" jellegét.

84 *Görgey A.* I. 244. és *id. Görgey I.* 302. o. (Az én kiemelésem. — B. J.)
85 Répássy állásfoglalásáról és távollétéről emlékirataiban Beniczky ír, l. *Steier:* Beniczky 283. o. Guyon távolmaradásáról szintén, uo.
86 *Szemere* II. 43. o., ill. *Görgey A.* I. 244—245. o. és *id. Görgey I.* 301. o. — L. még *Steier:* Beniczky 283. o.

Görgey Dembinski eltávolításával kapcsolatos tevékenysége rajzának teljessé tételéhez Klapka szerepének vizsgálata is hozzátartozik. Az „Életem és működésem" 30. fejezetének eleje szerint Poroszlón március 2-án kora reggel „Klapka ezredes közlé velem, hogy Dembinskinek előző estén kiadott laktáborozási rendelete következtében azon három hadosztály parancsnokai, melyek Eger-Farmoson az ő (Klapka) vezénylete alatt álltak, tisztjeik nevében kinyilatkoztatták, hogy ezentúl semminő parancsot Dembinskitől, hacsak azt vagy én, vagy ő (Klapka) nem ellenjegyezzük, ők többé el nem fogadnak. Közvetlenül rá a mondott hadosztályparancsnokok (Bulharyn helyett Dessewffy Arisztid) magok személyesen ismételték meg előttem ezen nyilatkozatukat Klapka jelenlétében."[87]

„Klapka hadosztálynokainak — folytatja Görgey a következő fejezet elején — Dembinski elleni határozott bizalmatlansági szavazata időközben élénk visszhangra talált a VII. hadtest hadosztályainál."[88] A *mások* által kezdeményezett, és a VII. hadtestre átterjedt mozgalom Görgey szerint így szinte magától jutott oda, hogy március 3-án csak össze kellett hívni a legmagasabb parancsnokok és törzstisztek egy részét — a Dembinski elleni fellépésre, melynek vezetője Görgey volt. Szemerétől tudjuk, hogy a Józsa Gyuri udvarán összegyűltekhez, midőn Klapka *ezredes* majdnem utolsónak közeledett, „Görgey, a *tábornok* felszólítá a tisztikar, menjenek vele *Klapka elébe*."[89]

A Görgey összehívta gyűlés első szónoka természetesen Görgey volt. Beszéde — Szemere szerint — három részre oszlott. Az első részben örömét fejezte ki Szemerének, mint a kormány képviselőjének jelenlétén. (Holott Szemere véletlenül került a gyűlésbe!) Ezután saját tevékenységéről szólott, majd „Klapka hadtestének *nevében* kijelentette, hogy a sereg Dembinskinek sem *tehetségében, sem jó szándékában nem bízik.* Mire a tisztek egyhangúan ‚igen'-t kiáltának, s többen féktelenül sürgették, hogy azonnal válasszanak fővezért".[90]

A szemtanú Beniczky szerint „némely, Görgeyre vakon esküvő egyéneket lelkesedésük annyira magával ragadott, hogy viharos hevességgel követelték, teljesen meg kell szüntetni a kormány befolyását, és ebben az ügyben a hadsereget ruházni fel a határozathozatal jogával. Minek törődjön a hadsereg az országgyűlés és a kormány politikájával vagy szándékaival, katonai diktatúrára van szükség, melynek élén nem állhat más, mint Görgey. Ez volt e párt jelszava.

Az ilymódon lendületesen kifejtett szándékok Görgeynek, korábban mutatott szerénysége dacára láthatóan tetszettek, de a gyűlés többségének nyugodt magatartása mégis óvatosságra intette, annál is inkább, mert a seregben oly népszerű Kmety alezredes és hadosztályparancs-

87 *Görgey A.* I. 238. o.
88 Uo. 244. o.
89 *Szemere* II. 43. o.
90 Uo. 43—44. o.

nok a rá jellemző határozottsággal előlépett és megragadva a szót az ilyen kijelentéseket lázadásnak nyilvánította, kimondva, hogy mindenki, aki az országgyűlés és az ennek nevében működő kormány tekintélyét megkerülni, el nem ismerni vagy nyilvánvalóan megdönteni akarná, hazaáruló és ekként kezelendő!"[91]

Tiszafüredről Kmety nem ír, de Beniczky által megörökített fellépése és szavai hatásos cáfolata nemcsak Görgey idézett[92] állításának, hanem azon kijelentésének is, hogy Kmety már február 27-én délután, a kápolnai csatatérről végrehajtott visszavonulás közben felszólította őt a főparancsnokság átvételére és Dembinski „gyalázatos" visszavonulási intézkedéseinek megmásítására. Görgey ekkor azonban még úgy látta, hogy „e felhívásnak engedni menthetetlen elhamarkodás lett volna..."[93]

Tiszafüreden Kmety erélyes felszólalása — Beniczky szerint — elhallgattatta a leghangosabb kiabálókat. Ezután Klapka beszélt, ugyancsak a kormány tekintélyének elismerése mellett, és a katonai diktatúra ellen, — de beszédét Görgey javaslatainak helyeslésével fejezte be![94]

Felszólalt még — id. Görgey szerint — Aulich, majd utána „többen szemlátomást indulatosabban".[95] Szemere attól tartva, hogy valóban sor kerülhet fővezér választásra, kijelentette:

„először, írtam a kormánynak, és Kossuth a hadügyminiszterrel 24 órán belül megérkezik; másodszor, hogy fővezért csak a kormány nevezhet ki, és ezt a jogot időközben én fogom gyakorolni, és senki más; harmadszor, hogy mivel a bizalmat parancsolni nem lehet, kötelességévé teszem Dembinskinek, hogy a kérdés elintézéséig folyvást haditanácsot tartson."[96]

Szemere szerint Klapka egyetértett vele, s így javaslatát, hogy várják be Kossuth és Mészáros megérkezését, „és addig Dembinski *maradjon főparancsnok*", de mellette legyenek haditanácsként Répássy, Görgey és Aulich tábornok, továbbá Klapka ezredes, — elfogadták. Végezetül a kormánybiztos kijelentette, hogy ha ez utóbbi feltételt Dembinski nem fogadná el, akkor ő méltányolni fogja „a *sereg egyhangú* aggodalmait".[97]

Tegyük fel, hogy Szemere az események után pontosan 3 évvel írt könyvében a Görgeyék tiszafüredi összejövetelén mondott beszédét nagyjából a valósághoz híven örökítette meg. Az, hogy Görgey és a

91 *Steier:* Beniczky 286. o.
92 L. a 204. oldalt.
93 *Görgey A.* I. 226. o.
94 *Steier:* Beniczky 286—287. o. — Egyébként Klapka pár hét múltán, áprilisban már bevallotta egyik tiszttársának: „Görgey és mi mindnyájan nem akartuk, hogy egy idegen nemzetbeli egyén álljon a hadsereg élén. L. *Krivácsy J.:* Görgey és Klapka, vagy az 1848/9-ki önvédelmi harc. Budapest, 1881. 8. o.
95 *Id. Görgey I.* 302. o.
96 *Szemere* II. 41—42. o.
97 Uo. 44. o.

kormány között a kormány mellett foglalt állást, — csatlakozva Kmety és Klapka kijelentéseihez — helyes és szükséges lépés volt. Beszéde végén mondott, idézett kijelentésével viszont Görgey és Dembinski Görgey által mesterségesen előidézett szembenállásában túl nagy engedményt tett Görgeynek és a vele egy húron pendülő, néhány lázadó tisztnek. Az bizonyos, hogy legalább ennyit, amennyit könyvében elismert, valóban mondott a „sereg aggodalmainak" méltányolásáról, holott az adott helyzetben — ha már többre nem vállalkozott Görgeyékkel szemben — elegendő lett volna elfogadtatni Kossuth és Mészáros megérkezésének bevárását.

A katonai helyzet közben, március 3-án délután tovább változott, de nem a honvédsereg számára hátrányosan. Windisch-Grätz ugyanis, tábornokainak Poroszló elől végrehajtott visszavonulása folytán Gyöngyösön e napon a következő parancsot adta ki:

„Mivel... a Poroszlónál álló ellenség erejéről közelebbi híreket szerezni nem sikerült, másfelől e hely ellen hatásos támadást a talajviszonyok miatt intézni nem lehet, elhatároztam, hogy a hadsereget a Tiszavonal mögött 3 központi helyen, Jászberényben, Cegléden és Kecskeméten összpontosítom, a Tisza legfontosabb átkelési pontjainak megfigyelésére..."

Így, mint az e parancsot ismertető Winterfeldzug megállapítja: „Az ellenség visszavonulásával a Tisza mögé és a sereg összpontosításával Szolnok és Pest között, új szakasz kezdődik a hadvezetésben."[98] Erről az új helyzetről a Tiszafüreden és környékén táborozó magyar főserég vezetői azonban nem szereztek tudomást. Talán ugyanabban az órában, amikor Windisch-Grätz kiadta a változott helyzetet figyelembe vevő parancsát, Dembinski, ez a jószándékú, de tehetetlennek bizonyult, és a kormánytól és ennek helyi képviselőjétől, Szemerétől is magára hagyott hadvezér, már hatalom nélküli foglya volt lázadó tábornokainak és ezredeseinek, s Kossuthot várta, hogy szabadulhasson nehéz helyzetéből!

Görgeyék ismertetett gyűléséről Szemere nyomban Dembinskihez sietett, délután 5 óra tájban, s közölte vele, hogy hadtest- és hadosztályparancsnokai ezentúl nem hajtják végre parancsait, mert nem bíznak benne.[99]

E szavak elhangzása után a szobába lépett Görgey, Répássy, Klapka és Aulich, s ottmaradt Szemere is. A megjelentek nevében Görgey kijelentette, hogy szomorú hírt hoz, de Dembinski közbevágott: „Higyjék el uraim és Ön, tábornok úr, hogy abban az értelemben, mint amit már Szemere úr mondott, semmi szomorút nem hozhat annak, kinek lelkiismerete olyan tiszta, mint az enyém." E közbeszólás után Görgey

98 Windisch-Grätz Wrbna altábornagyhoz intézett parancsának fogalmazványa Kriegsarchiv Wien. Krieg in Ungarn 1848—49. Hauptarmee unter Feldmarschall Fürst zu Windisch-Grätz. 1849. 3/23 a sz. — Winterfeldzug 333—334. és 338. o.

99 Dembinski összefoglaló jelentése.

azzal folytatta, hogy a csapatoknak nincs bizalma Dembinskiben, aki nem ismeri az országot, gondolatait soha nem közli alárendeltjeivel. Dembinski ekkor megmondta Görgeynek, hogy közöttük minden befejeződött, és ő nem válaszol többé.

Mivel ekkor Görgey a Dembinski gondolatainak az alárendeltekkel való közlése szükségességét újból, nyomatékkal ismételte, az altábornagy Szemeréhez fordult, és elmesélte neki az ismert, és azóta számtalanszor idézett litvániai sapka-jelenetet, hozzátéve: „ezidő óta a háborút sokszor átgondoltam, és akaratom erősebb lett, engem megtörhetnek, mert törni a vasat is lehet, de engem meghajlítani nem fog senki. Gondolják meg azonban uraim, amit tesznek..." A főparancsnok végezetül utalt arra, hogy Szolnoknál már megkezdődött a harc, s megkérdezte Klapkát, hogy végrehajtja-e korábbi parancsát hadtestének Szolnokra vonultatására, mire az igennel válaszolt. Ezzel a „küldöttség" eltávozott.

Egy óra elteltével Szemere írásban közölte Dembinskivel, hogy ideiglenesen Görgeyt nevezte ki főparancsnokká.

Újabb óra múltával tetőződött a Dembinski elleni lázadás. Erről a legjobb tudósítás Lázár Vilmos, Tiszafüred idején őrnagy és Répássy segédtisztje, a későbbi aradi vértanú, kivégzése előtt írt „emlékirata".[100] Lázár elmondja, hogy este 8 óra tájban Répássynál megjelent Görgey, Bayer alezredessel együtt. Rövid idő múlva Bayer Répássy jelenlétében felszólította Lázárt, hogy menjen vele. Átmentek Dembinski szobájába, aki ugyanabban a házban lakott. Bayer rendeletet nyújtott át Dembinskinek, aki azt elolvasva felugrott: „A hadsereget elvehetik, de könyveimet soha; én csak az elnöknek vagyok felelős!" Bayer erre — Lázár szerint — nevetséges pátosszal felelt: „Uram, én katona vagyok és elöljáróimnak engedelmeskedem. Még egyszer felszólítom Önt, hogy a nekem kívántakat adja ki." Erre Dembinski kardjáért szaladt, s segédtisztjei is kardot kötöttek.

Szólaljon most meg maga Lázár, kinek leírásából világos, hogy még ő, az egyik hadtestparancsnok segédtisztje sem tudta, miről is van szó voltaképpen! „Dembinski egyik kezében kardját, másikban egy jegyzőkönyvet tartván, dühös mozdulatokkal folyvást ordítoz. Már valóban hinni kezdém, hogy kénytelen leszek verekedésbe keveredni, amelynek előttem az oka is ösmeretlen volt, és amelyben hirtelenjében nem tudtam volna kit üssek, kit védjek?"

Bayer szándékának háttere nyilvánvaló: a parancsjegyzőkönyvek nyilván Dembinskit igazolták, ezért meg kellett tőle szerezniök. Dembinski — ezt felismerve — megtagadta kiadásukat. Erre következett be az a szégyenletes, a szabadságharc történetében páratlan jelenet, hogy a törvényes fővezér ajtaja elé gránátosokat állítottak, Bayer pa-

100 L. *Matolai E.* i.m. 193. o.

rancsára. Mindennek véletlen szemtanúja lett Matolay Etele főhadnagy, Lázár segédtisztje, aki egészen más ügyben be akart menni a ház egyik helyiségébe, s akit Bayer egyszerűen ellökött az ajtóból.[101]

Az esemény különben Tóth János, tiszafüredi térparancsnok jelentése szerint este 10 óra előtt történt. Tóth — Lázárral megegyezően — azt írja, hogy Répássy szállásán Görgey, Répássy és Klapka megbeszélést tartott, „miről, nem tudom, de vége az lőn, hogy előbb Dembinski egész személyzetével őrizet alá vétetett és csak úgy indultak a nevezett két Tábornok urak Szemere Bertalan Kormány biztos úr lakására".[102]

Este Szemere jelentést küldött az OHB-nak a történtekről, mellékelve 7 órakor kiadott — Görgeynek, illetve Dembinskinek szóló — rendeletét, Görgey ideiglenes fővezérségéről, kifejezve reményét Kossuth mielőbbi megérkezését illetően.[103]

Ugyancsak este 7 órakor Kossuthnak is újabb levelet küldött, melyben a fővezérség Görgeyre ruházásának szükségességét a kormány tekintélyének mentésével magyarázta, hozzátéve: „Most nincs baj. Talán e *crisis* hasznunkra lesz."[104]

Nem tudjuk, hol és mikor kapta meg Kossuth ez újabb levelet. Az Alföldi Hírlap szerint vasárnap, 4-én kora reggel indult Debrecenből a táborba, Mészáros hadügyminiszter, Vetter táborkari főnök és Kiss Ernő társaságában. Elindulása alkalmával, több egybehangzó adat szerint kijelentette, hogy Görgeyt főbelöveti, s még megérkezésekor is az volt a véleménye, hogy Görgey „a halálbüntetést megérdemelné".[105]

Útjában Kossuth Debrecen és a híres hortobágyi csárda között találkozott Beniczkyvel, aki a Görgey által szervezett gyűlés küldötteként kelt útra. Beniczky most helyet foglalt Kossuth kocsijában, s közölte az elnökkel a tiszafüredi eseményeket, mire az megkérdezte: a történtek után valóban Görgey az egyetlen ember, aki megfelel a sereg általános kívánatainak? Beniczky válasza ismét bizonyítja, hogy Görgeyék mennyire nem az egész sereg nevében cselekedtek: „Azt feleltem, hogy ezt a kérdést nem tudom alaposan megválaszolni, mert a Görgey parancsnoksága alatt álló hadtesten kívül sem a többi sereg szellemét nem ismerem, még kevésbé a többi parancsnok szándékait; ami Görgey hadtestét illeti, azt hiszem, hogy ennek Guyon hadosztályát kivéve az a kívánsága, hogy Görgeyt a hadsereg élén lássa."

Kossuth erre kijelentette, hogy a főparancsnokságot Damjanich,

101 Uo. 61 .o.

102 Tóth János Kossuthnak Tiszafüredről, márc. 3-án este 10 órakor, OLt OHB 1849:3604. sz. — A gránátosokra 1. még *Matolai* 61. és *id. Görgey I.* 303. o.

103 Az eredeti jelentés, mellékleteivel együtt OLt OHB 1849:2896. sz. Vö. *Steier:* Trónfosztás 110. s köv. o.

104 OLt OHB 1849:3575. sz.

105 Alföldi Hírlap, 1849. márc. 7., szerda. Az agyonlövetés tervéről tudott Kemény Zs., l. *Beksics G.* i.m. 109. o. — *Gelich* szerint Kossuth a városházán, elindulása előtt kijelentette: „agyonlövetem a g-t". Ezt Görgey éppen jelenlevő futárja gúnyos mosollyal hallgatta. I.m. II. 463—464. o. — Tiszafüredre 1. még Vetter emlékiratai megfelelő részét. OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 3030. sz.

méginkább Kmety kezébe adja, s csak a legvégső esetben Görgeynek. — Közben találkoztak Szemerével, s Kossuth kocsijában Beniczky helyét most a kormánybiztos vette át. A hortobágyi csárdában Beniczkynek Kossuth, Szemere, Mészáros, Vetter és Kiss előtt újabb tájékoztatást kellett tartania. Ennek elhangzása után előbb Mészáros helytelenítette Görgey eljárását, majd Vetter ítélte el azt, hozzátéve, hogy Görgey ideiglenes fővezérségén nehéz lesz változtatni. A két tábornok után — Beniczky szerint — Kossuth beszélt hosszasan. Ekkor már hajlott Görgey fővezérségének elismerése felé, de hangsúlyozta a kormány tekintélye fenntartásának szükségességét. Azt határozottan leszögezte, hogy Dembinskit el kell távolítani a hadsereg éléről.[106]

Kossuth és kísérete március 4-én, a délutáni órákban érkezett Tiszafüredre, és Lipcsey Imréné kúriájában megszállva, tanácskozásokat kezdett a helyzetről a sereg vezetőivel. A megbeszélésen Kossuthon és kíséretén kívül Görgey, Répássy, Klapka és Aulich, végül Dembinski vett részt. E megbeszélésen, írja Dembinski, „csodálatos dolog várt engem. Az a tábornok, aki oly sok katonai bűnt követett el, Görgey tábornok volt a vádló, és Ön elnök úr a bíró, és nekem védelmeznem kellett magamat, máig sem tudom, mitől . . ."[107]

A Tiszafüredre Görgey agyonlövetésére indult Kossuth a seregnél ennek a lázadó tábornoknak a legkisebb szemrehányást sem tette, noha Görgey maga vetette fel, még Poroszlóról Dembinskinek írt levelében, a hadbíróság gondolatát. Találóan írja emlékirataiban Vetter, hogy „nyomorúságosan végződött a tiszafüredi vizsgálati komédia". Dembinskivel valójában csak Mészáros hadügyminiszter érzett igazán együtt, s éppen ő kényszerült Kossuth utasítására öreg barátját arra kérni, hogy „áldozza fel magát". S Dembinski ezt megtette: szó nélkül törődött bele Kossuth döntésébe, „látván a kormány zavarát, s látván talán a jövendő bajokat, melyek terhe reá nehezülne, míg az engedetlen főnököket fegyre és összmunkálásra szoktathatná".[108]

Dembinski lemondása után már nem volt akadálya Szemere döntése: Görgey ideiglenes fővezérsége megerősítésének. Kossuth ezt azzal tette meg, hogy a történteket közli a képviselőházzal, s kéri intézkedései jóváhagyását, — ami Debrecenben március 9-én meg is történt.[109]

Mindezek után szükségszerűen jelentkezik a kérdés: mi lehet a magyarázata Kossuth Görgeyre vonatkozó, januári és februári véleményével, de debreceni elindulásakor tett kijelentéseivel is homlokegye-

106 *Steier:* Beniczky 291. s köv. o.
107 Dembinski összefoglaló jelentése. Részletes *Gelich* leírása is, II. 464—465. o. — A helyszínre 1. *Kaposvári Gy.:* Műemlékek Szolnok megyében VIII. Jászkunság, 1961. 64—65. o.
108 Vetter emlékiratai és Dembinski összefoglaló jelentése, valamint *Mészáros Lázár* emlékiratai. Közrebocsátja Szokoly Viktor. II. k. Pest, 1867. 88. o.
109 Kossuth tiszafüredi tevékenységére 1. *Kossuth* XIV. 590. s köv o., beszámolója a képviselőháznak uo. 609. s köv. o.

nest ellenkező, a szabadságharc további menetére oly lényeges következményű döntésének? A tények, a tiszafüredi események és erőviszonyok alapján nem állhat fenn az az állítás, mely szerint Kossuth Tiszafüreden azért kényszerült magát „alárendelni a zendülő tisztek akaratának... mert... nem támaszkodhatott a tisztikar ellenében a népre és a nép soraiból kikerült egyszerű honvédekre..."[110] — Véleményem szerint Tiszafüreden nem a „népre" kellett volna támaszkodnia — itt legfeljebb a helyi lakossághoz fordulhatott volna —, hanem Görgeyvel és az ezt támogató néhány tiszttel szemben a tisztikar többi, túlnyomó nagy részére és a honvédekre.

Vegyük még egyszer számba a március 4-i erőviszonyokat. Tiszafüreden három hadtestparancsnok volt jelen: Görgey, Klapka és Répássy. Klapka — ezt Beniczky emlékirataiból tudjuk, s egész magatartása is bizonyítja — Dembinski ellen lépett ugyan fel, de a kormány, tehát nem Görgey mellett! Répássy — s ezt ismét több forrás, Beniczkyn kívül Lázár Vilmos is bizonyítja — nem foglalt állást Dembinskivel szemben sem. Ily módon bizonyos, hogy Görgey mellett saját hadtestén *kívül* más parancsnok vagy tiszt semmiképpen nem állhatott.

S mi volt a helyzet Görgey hadtestében? E hadtestnek négy hadosztálya volt, ezek élén Aulich, Kmety, Guyon és Pöltenberg állott. Aulichról tudjuk, hogy Kassán nem csatlakozott a Dembinski fővezérsége elleni mozgalomhoz, s a későbbiekben sem mutatkozott Görgey szekértolójának. Kmety állásfoglalásai ismertek, az emlékezetes tiszafüredi gyűlésen épp ő lépett fel a leghatározottabban a kormány elleni lázadásra is kész tisztekkel szemben. Guyonról köztudott, hogy szembenállt Görgeyvel, s „hadosztálya egységesen mögötte állott".[111] — Ennek aztán Görgey megerősítése után következménye is lett: Görgey javaslatára az ezredest Komáromba küldték, ami rendkívül fontos hely volt ugyan, de Guyon oda csak április 20-án tudott bejutni. Görgeyvel való szembenállásának, kormányhűségének súlyát pedig mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Görgey Guyontól még távozta után is tartott: ezért hadosztályát feloszlatta, és az alegységeket a hadtest másik három hadosztályába sorolta be.[112]

A negyedik hadosztályparancsnokról, Pöltenbergről tudjuk, hogy kész híve volt Görgeynek, egészen az aradi akasztófáig. Nem lehet viszont eldönteni, hogy hajlandó lett volna-e egy Kossuth elleni fellépésben is részt venni, s mi lett volna ez esetben hadosztálya tisztikarának állásfoglalása?

Nem akarom mindezzel azt állítani, hogy Görgeynek a másik három hadosztály tisztjei között egyetlen híve se lett volna, de szükséges megismételnem: mást jelentett a súlyos hibákat elkövetett Dembinski

110 *Spira Gy.* i.m. HK 1956. 2. sz. 62. o., ill. „A magyar forradalom" 452. o.
111 *Márkus L.*: Guyon 88—89. o.
112 *Görgey A.* 1. 258. o. — A hadosztály felosztását *Márkus* nem említi.

elleni fellépés, és ismét mást — jelentett volna — a kormánnyal való szembeszállás. A Tiszafüreden Görgey *mellett* fellépő tisztek közül egyedül Bayer alezredes nevét ismerjük, Görgey táborkarának főnökéét. Valószínű, hogy a katonai diktatúra bevezetése mellett hangoskodó tisztek, de többségük mindenképpen Görgey közvetlen környezetéből, tehát nem a csapatoktól került ki.

„Marx és az 1848-as magyar forradalom" című, eredetileg 1933-ban írt munkájában Révai József megállapítja, hogy Kossuth ingadozásainak és következetlenségének Görgeyvel szemben az a magyarázata, hogy a civil hatalomnak nem volt szervezett támasza a hadseregben a közhonvédek között."[113] Ez az értékelés nyilvánvalóan a szabadságharc egészére, tehát egy folyamatra vonatkozik; viszont a jelen dolgozatban vizsgált szakaszban, 1849 február második felében és március első napjaiban nem Görgey a következetlen, a folytonosan meghátráló fél.

Ha a „civil hatalom"-nak, tehát a Honvédelmi Bizottmánynak a hadseregben lett volna széles, szervezett támasza, akkor Görgeynek és klikkjének az e hatalom által fővezérré kinevezett Dembinski elleni lázadására nem került volna sor. A lázadás azonban megtörtént, és Tiszafüreden, március 4-én a történtekről és a hangulatról a már útközben két szemtanútól, Beniczkytól és Szemerétől értesült Kossuth választás elé került. Rendkívül nehéz helyzetben vívódott, de hogy végül elhatározásának meghozatalában milyen meggondolások vezették, arra — saját leírása vagy nyilatkozata hiányában — csak következtetni tudunk.

Egyáltalán: mit tehetett Kossuth Tiszafüreden? Az eredeti állapotot, tehát Dembinski fővezérségét nyilván nem állíthatta vissza; az öreg lengyelt a kápolnai csatavesztés és az ezt követő visszavonulás után nem lehetett megtartani, még akkor sem, ha mindezért nem egyedül volt hibás. Dembinski eltávolításának tudomásul vétele mellett Kossuthnak még mindig maradt lehetősége választani a Görgey elleni fellépés vagy a lázadó, végső soron az OHB ellen lázadó tábornok tettének helybenhagyása között, Az előbbihez, a Görgey elleni fellépéshez Kossuthnak nyíltan ki kellett volna állni, és a tábornokkal szemben közvetlenül a hadsereghez, a sok száz, sőt sok ezer tiszthez és altiszthez, és a több tízezer honvédhez kellett volna fordulnia.

Kérdés, fel lehet-e egyáltalán ilyesmit tételezni Kossuthról, a nemesi származású politikusról? 1848. szeptemberi tettei alapján igen. Amikor Jellasics betörése és előnyomulása következtében a forradalmat a megsemmisülés veszélye fenyegette, Kossuth személyesen szervezte az Alföldön a népfelkelést. Amikor gróf Lamberg altábornagy az országgyűlés és a kormány szétoszlatására az országba jött, a baloldallal szövetkezett Kossuth személyesen javasolta a képviselőháznak a Habs-

113 *Révai J.*: Marx és az 1848-as magyar forradalom, a Marxizmus, népiesség, magyarság c. kötetben. Budapest, 1955. 163. o.

burg császár küldöttét törvényen kívül helyező, páratlanul forradalmi határozatot. Ebben az időben Kossuth a baloldallal szövetségben, a népre támaszkodva cselekedett — eredménnyel.

Amikor a főváros feladását követő hetekben Görgey sorozatos engedetlenségéről érkeztek hírek, Kossuth ismételten készült arra, hogy fellépjen a tábornok ellen, de ehhez — ismereteink szerint — még az OHB-n belül sem kapta meg a szükséges támogatást. A debreceni politikai küzdelmek, az országgyűlés fokozódó jobbratolódása miatt Kossuth elbizonytalanodott, s meg sem kísérelte Görgeyvel szemben a nyílt, foradalmi fellépést. Ebben minden bizonnyal az is közrejátszott, hogy éppen ő csinált az 1848. szeptember vége előtt szinte ismeretlen kis nemzetőr őrnagyból honvédezredest, néhány hét múlva pedig tábornokot, s a Görgey elleni mostani fellépés saját akkori eljárásának kritikáját is jelentette volna.

Kossuth tiszafüredi döntésének valamennyi indokát ma sem ismerjük. A történetkutatás Kossuthtal sokat foglalkozott, különösen a felszabadulás óta; de amilyen sokat tudunk a politikus tetteiről és ezek hatásáról, annyira keveset vizsgáltuk eddig e cselekedetek emberi, pszichológiai indítékait. Így a tiszafüredi döntés emberi hátterével kapcsolatban is számos kérdés tisztázatlan még. Többek között az is, hogy miért ejtette el saját, útközben említett tervét a fővezérség Damjanichra vagy Kmetyre ruházásáról?

Az indítékok elemzése a hadtörténelmi kutatásnak is feladata éppúgy, mint az értékelés. Kossuthnak a bonyolult helyzet ellenére sem lett volna szabad az előző hónapok keserves tapasztalatai alapján azt a Görgeyt választani, aki következetesen semmibe vette az OHB-t, aki a neki küldött utasításokra még csak nem is válaszolt, aki összeesküvéssel megbuktatta a törvényes, a kormány és az országgyűlés bizalmából a sereg élére került főparancsnokot. S hogy mennyire hibás volt ez a döntés, azt a gyakorlat, a következő hónapok menete, a tavaszi hadjárat félsikere, a május — júniusi tétlenkedés és végül Világos bizonyította!

Tiszafüredről Dembinski, ez a „becsületes, de az akkori körülményekhez magát alkalmazni nem tudó hadi tekintély" március 9-én Debrecenbe ment, s itt a következő napokban elkészítette főparancsnoki ténykedése részletes leírását Kossuth számára. E jelentés végén, talán éppen március 15-én, a forradalom első évfordulóján írta Kossuthnak:

„... Ön mindent elrendezett, egyszer sem kérve ki tanácsomat, és a Magyarország ügyére legveszélyesebb embert hatalom és erő tisztességébe emelte. Adja Isten, hogy ezért ne bűnhődjék súlyosan sem Ön, sem a haza."[114]

114 Dembiniskiről *Mészáros L.* II. 87. o.; Görgeyről Dembinski összefoglaló jelentésében. OLt Dembinski iratok 2. k. 30. sz.

ИОЖЕФ БОРУШ

ТИСАФЮРЕД — И ДОРОГА К НЕМУ

Взаимоотношения политического и военного руководства в феврале—марте 1849 года

Взаимоотношения военного и политического руководства наша историография до сего времени не особенно рассматривала. В настоящей работе делается попытка показать противоречивый характер отношений между политическим и военным руководством на одном из важных этапов освободительной войны 1848—49 гг. во время подготовки и неудачного начала весеннего контрнаступления; провал Главнокомандования Дембинского, вызванный политическими и военными причинами, и возымевший сложное воздействие по своему эффекту.

Генрик Дембинский 29 января 1849 года стал главнокомандующим сил гонведов, сосредоточенных у Тисы. Еще до своего назначения, по военным причинам у него возникли разногласия с Мором Перцелем, который вышел в отставку и передал ему командование корпусом. Вместе с назначением на пост главнокомандующего он получил в свое подчинение также и корпус, возглавляемый полковникам Клапка Дьёрдем, но и с командиром этого корпуса он также не смог наладить хороших отношений, также по военным причинам.

Третий коприс, возглавляемый Артуром Гёргеи, формально был переведен в подчинение Дембинского лишь 14 февраля 1849 года, на в этом корпусе (с ведома и при поддержки Гёргеи) уже в январе среди офицеров началось движение против «чужеземного» главнокомандующего. В этом в первую очередь повинен был командир корпуса Гёргеи, который занял позицию не Государственного комитета обороны, стремившегося к концентрации сил и укреплению дисциплины, а стремясь к сохранению самостоятельности своего корпуса, принял все меры для дискредитирования Дембинского.

К сожалению, правительство также не предприняло должных мер и на должном уровне в целях признания главнокомандования Дембинского. При Дембинском не был назначен отдельный правительственный комиссар, действование же ранее при отдельных корпусах уполномоченные правительства (так даже и Берталан Семере,) не проявили достаточной решимости в поддержке Дембинского. У Дембинского не было соответствующего штаба, в силу чего он либо не мог принять своевременные меры, либо изданные им распоряжения не были выполнены.

После таких предпосылок битва при Каполна, происшедшая 26 и 27 февраля, окончилась отступлением венгерской армии. Дембинский хотел дислоцировать свои корпуса к западу от Тисафюреда, однако командиры корпусов не подчинились ему, поэтому армия была сосредоточена у Поросло. В отказе повиноваться приказам Дембинского главную роль играл Гёргеи, который не был согласен и на удержание Поросло, а самовольно перевел свой корпус на восточный берег Тисы.

В угрожающем положении Семере пригласил в лагерь Кошута, но Гёргеи еще до прибытия главы правительства созвал собрание с участием собственной клики и нескольких командиров дивизий. На этом собрании они открыто отказались повиноваться Дембинскому более того в конце концов — вечером 3 марта 1849 года они поместили законного главнокомандующего под арест.

Прибывший на другой день в Тисафюред Кошут считал, что необходимо признать сложившееся положение, и даже, не сделав попытки на сохранение на посту Дембинского и привлечение к ответственности Гёргеи, утвердил отстранение Дембинского и назначил временно исполняющим обязанности главнокомандующего Гёргеи, который взбунтовался по сути дела против политического руководства.

JÓZSEF BORUS

TISZAFÜRED — UND DER DAHIN FÜHRENDE WEG

Das Verhältnis zwischen politischer und militärischer Führung
Februar—März 1849

Resümee

Das Verhältnis zwischen politischer und militärischer Führung wurde von der ungarischen Kriegsgeschichtschreibung bisher kaum untersucht. Diese Arbeit versucht den widerspruchsvollen Charakter des Verhältnisses zwischen politischer und militärischer Führung in einem wichtigen Abschnitt, den der Vorbereitung und erfolglosen Beginns des Gegenangriffs im Frühjahr 1849, den aus politischen und militärischen Gründen erfolgten und auch in seiner Auswirkung komplexen Misserfolg des Oberbefehls Dembinskis darzustellen.

Heinrich Dembinski wurde am 29. Januar 1849 Oberbefehlshaber der an der Theiss konzentrierten Honvédtruppen. Noch vor seiner Ernennung entstanden zwischen ihm und Mór Perczel, der abdankte und das Kommando seines Korps ihm übergab, aus militärischen Gründen Gegensätze. Gleichzeitig mit seiner Ernennung wurde ihm auch das von Oberst György Klapka befehligte Korps unterstellt; aber auch mit diesem Korpskommandanten kam — ebenfalls aus militärischen Gründen — kein gutes Verhältnis zustande.

Das dritte, von Artur Görgey befehligte Korps wurde formell mit dem 14. Februar Dembinski unterstellt, doch begann in diesem Korps mit Wissen und Unterstützung Görgeys schon im Januar unter den Offizieren eine Bewegung gegen den „fremden" Oberbefehlshaber. Dies war in erster Linie dem Korpskommandanten Görgey zuzuschreiben, der sich nicht an die Seite des die Zentralisierung und die Festigung der Disziplin anstrebenden Landesverteidigungs-Ausschusses stelle, sondern die Selbständigkeit seines Korps erhalten wollte und alles unternahm, um Dembinski unmöglich zu machen.

Die Regierung hat leider nicht alles und auf entsprechender Ebene getan, um die Anerkennung Dembinskis als Oberbefehlshaber zu erreichen. Neben Dembinski wurde kein separater Regierungskommissar ernannt, die vorher bei den einzelnen Korps tätigen Regierungskommissare, so Bertalan Szemere, erwiesen sich in der Unterstützung Dembinskis nicht genügend entschlossen. Aber Dembinski hatte auch keinen entsprechenden Stab, so konnte er entweder nicht rechtzeitig Anordnungen treffen, oder seine Anordnungen wurden nicht befolgt.

Die am 26. und 27. Februar geschlagene Schlacht bei Kápolna endete nach solchen Antezedenzien mit einem Rückzug des ungarischen Heeres. Dembinski wollte seine Korps westlich von Tiszafüred aufstellen, seine Korpskommandanten gehorchten ihm aber nicht, so konzentrierte sich das Heer bei Poroszló. Bei der Nichtbefolgung der Befehle stand Görgey an der Spitze, der nicht einmal geneigt war, Poroszló zu halten und sein Korps eigenmächtig auf das Ostufer der Theiß führte.

In dieser bedrohlichen Lage rief Szemere Kossuth ins Lager, aber Görgey hielt noch vor dem Eintreffen des Präsidenten mit Einbezeihung seiner Clique und einiger Divisionäre eine Versammlung ab; hier erklärte er offen, Dembinski nicht zu gehorchen, ja er ließ schließlich den gesetzmäßigen Oberbefehlshaber am 3. März 1849 unter Bewachung stellen.

Tags darauf kam Kossuth ins Lager und meinte, die sich herausgeblidete Lage anerkennen zu müssen; ohne auch nur den Versuch zu machen, Dembinski zu halten, bzw. Görgey zur Verantwortung zu zeihen, hat er die Enfernung Dembinskis gutgeheißen und zum provisorischen Oberkommandanten jenen Görgey ernannt, der sich eigentlich gegen die politische Führung aufgelehnt hatte.

KOROM MIHÁLY

MAGYAR ÁTÁLLÁSI LEHETŐSÉGEK ÉS TERVEK 1944 OKTÓBER MÁSODIK FELÉBEN ÉS NOVEMBERBEN*

1944. október 15-én és 16-án bebizonyosodott, hogy az uralkodó osztály országot irányító erői nem tudják a magyarságot úgy kivezetni a háborúból, ahogyan azt az általuk annyira lenézett román vezetők is meg tudták tenni, vagy a bolgárok, de még a régi finn vezetők is. Vagyis képtelenek az adott viszonyok között még lehetséges és szükséges saját elhatározással és saját erővel is döntően hozzájárulni a vesztes rablóháború felszámolásához, a háborúból való kilépéshez.

Október 15-e után a nyilas—német uralom következtében az a lehetőség, hogy a hatalmon levők, vagy azok egy része elhatározásával és segítségével lépjen ki Magyarország a háborúból — nem állt fenn tovább. (Megjegyzendő, hogy bizonyos antifasiszta erők később is próbálkoztak ezzel a lehetőséggel.) E feladat megoldására azonban az „alulról" való forradalmi antifasiszta és demokratikus kezdeményzés még túl gyenge, éppen a nyilas terror és a német megszállás miatt is. Az ország felszabadított területe október végén és november elején viszont még túl kicsi volt —. és az is még hadi zóna — ahhoz, hogy ott döntő jelentőséggel bíró erők tudtak volna összegyűlni e kérdés eldöntésére. Ilyen körülmények között a *következő főbb lehetőségek maradtak csak fenn* az ország számára. Az antifasiszta hatalmaknak, *elsősorban* a Szovjetuniónak a segítségével, *gyors katonai és politikai akciókkal, a horthysta vezetők egy csoportjával együttműködve megkísérelni a magyar katonai erőnek és területnek legalább egy részét átállítani* a szövetségesek oldalára. Ezzel a horthysta államapparátus és fegyveres erő németellenes igénybe vétele továbbra is számításba jöhetett.

Ennek a lehetőségnek a megvalósíthatatlansága esetén nem lehetett mást tenni, mint várni *az antifasiszta erők jelentős felerősödésére elsősorban a napról napra növekvő felszabadult országrészeken,* de esetleg még a fasiszta uralom alatt álló területeken is. *Túl ezen a két lehetőségen, a volt uralkodó körök egy része és az alulról jövő erők érdekeinek egyeztetése, s ezek támaszkodása a felszabadító erőkre,*

* Részlet a szerző készülő nagyobb munkájából.

alapját jelentette volna egy harmadik formának is. Ám ha a magyarság e főbb lehetőségek egyikét sem lesz képes megvalósítani, akkor elkerülhetetlen, hogy az antifasiszta hatalmak Magyarországon is saját katonai megszállási *közigazgatást* vezessenek be a polgári élet irányítására is, mindaddig, amíg a belső, demokratikus erők meg nem erősödnek annyira, hogy kezükbe tudják venni az ország vezetését.

Az ország háborúból való kivezetésének ügye a sikertelen — az előzőekben említett bármelyik lehetőség mellett — október 15-e után azonban már döntő mértékben a nemzetközi antifasiszta erők, elsősorban azok katonai előrehaladásának közvetlen függvénye lett. Ez vonatkozik a kezdeményezésen túl a megvalósítás valamennyi fázisára is; a katonai biztosításra, anyagi eszközök rendelkezésre bocsátására, diplomáciai segítésre stb. Ennek alapján természetesnek kell tartanunk, hogy valamennyi — Magyarország átállítására vonatkozó — elképzelés vagy terv, szorosan igazodott az antifasiszta nagyhatalmak, mindenekelőtt a Szovjetunió katonai és diplomáciai akcióihoz, törekvéseihez.

Horthy elvetélt kilépési kísérlete után, a dokumentumok tanulmányozása alapján — úgy tűnik — *a Szovjetunió más jelentős erő hiányában az első lehetőséggel kísérletezett.* Arra törekedett, hogy támaszkodva a Magyarországgal eddig kiépített kapcsolatokra és a szovjet oldalon levő vagy átmenő horthysta politikusokra s katonatisztekre, megpróbálja legalább az 1. magyar hadsereg átállításával és új kormányközpont kialakításának segítésével az ország háborúból való kivezetését megindítani. Ez az elképzelés és a megvalósítására irányuló tevékenység az október 15-ét követően 9—10 napon keresztül volt központi kérdés. A szovjet vezetés a 2. és 4. Ukrán Front támadásainak erősítésével, az 1. magyar hadsereg átállítására a magyar féllel együttesen kifejtett tevékenységével, valamint Moszkvában a volt fegyverszüneti bizottsággal való további tárgyalásokkal kívánta ezt a tervet ezekben a napokban megvalósítani.

A szovjet főparancsnokság által október elején kiadott intézkedés, hogy ti. a magyarországi hadműveleteket a 2. és 4. Ukrán Frontokra ruházza, és tevékenységük összehangolásával Timosenkó marsallt bízza meg — még október második felében is érvényes volt.[1] Ezért a magyar ügy szempontjából e két front további tevékenysége lényeges az adott időszakban. Mindkét front aktív előrenyomuló tevékenységet fejtett ki e napokban. A 2. Ukrán Front Észak-Erdélyben, a Tiszántúlon és a Duna—Tisza közén támadott.

A 4. Ukrán Front a Kárpátok hágóitól indított támadással 23-ra Husztot, 26-ra Munkácsot, 27-re Ungvárt és 28-ra már Csapot is fel-

1 A Nagy Honvédő Háború története 1941—1945. IV. k. Budapest, 1966. 312—313. o.

szabadította.[2] E gyors ütemben némi szerepe van annak is, hogy az 1. magyar hadsereg katonáinak ugyan kisebb része, de így is több ezren szüntették be a harcot és adták meg magukat a szovjet csapatoknak.

Ezekkel a katonai tevékenységekkel tulajdonképpen a magyarországi hadiesemények első szakasza le is zárult. Ennek során Észak-Erdély és Kárpátalja felszabadításával együtt a Tiszántúl szinte teljesen és a Duna—Tisza közének déli része is szabaddá vált. *A front fő vonala október 28-án Csaptól kiindulva Nyíregyháza és környékének a kivételével — azt keletről megkerülve — végig a Tisza vonalára támaszkodott, és Csongrádtól északra a Duna—Tisza közén folytatódott Kiskunfélegyházától, Kiskunhalastól, Jánosházától és Bajától északnyugatra és a Duna vonalán húzódott déli irányba.*

A magyarországi hadiesemények ilyetén való alakulása szorosan kapcsolódik az október 15—16-i budapesti eseményekből adódó következtetésekhez is. Különösen az Alföldön felújított támadás az, amely követte a moszkvai magyar fegyverszüneti küldöttség által közvetített azon magyar kérést, hogy Budapest németellenes megsegítésére induljon szovjet támadás a főváros irányába.[3] A 4. Ukrán Front megélénkült tevékenysége pedig azáltal vált jelentőssé, hogy vele állt szemben az 1. magyar hadsereg, és október 16-án, mint már korábban jeleztük, a Kárpátokon keresztül itt *ment át a szovjet oldalra e hadsereg parancsnoka, dálnoki Miklós Béla vezérezredes kíséretével* és Kéri Kálmán ezredessel, a hadsereg vezérkari főnökével együtt. Az átmenettel „az volt a célom — nyilatkozott személyesen Miklós tábornok —, hogy az oroszokkal tárgyalom meg a fegyverszünet végrehajtásának részleteit, hiszen erre pontos utasításokat nem kaptam, és azután gondoskodom a csapatok átállásának végrehajtásáról".[4]

A Miklós Béla által megfogalmazott célokat lényegében a hazai és a szovjet anyagok is megerősítik. Az előbbiek sorában Kéri ezredes írja le, hogy Vattay október 15-i délutáni telefonutasítása is vonatkozott arra, hogy a szovjet csapatokkal az érintkezést fel kell venni, és miután a fegyverszünetet nem ismerték, annak megismerése számukra a további teendők szempontjából döntő fontosságúvá vált. Ez képezte alapját az ő saját személyére vonatkozó átmenési javaslatának, amelyhez

2 Így kezdődött. Dokumentumgyűjtemény Bács-Kiskun megye 1944—45. évi történetéhez. összeállította és bevezetéssel ellátta Bálintné Mikes Katalin, Szabó Sándor. Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya. Kecskemét, 1972. 47—48. o. és *Minaszjan M. M.*: Oszvobozsgyenyije narodov jugovosztocsnoj Europü. Vojennoe Izd. Miniszterstva Oboronü Sz. Sz. Sz. R. Moszkva. 1967. 287—288. o. Magyarul megjelent: Hazánk felszabadulása 1944—1945. Budapest, 1970. 292. o.

3 Uo. 44. o., illetve oroszul *Minaszjan:* I. m. 287—288. o. (A magyar hadtörténeti irodalom e támadást csak korlátozott célú tevékenységnek tekinti, nem pedig olyannak, amely kapcsolatos a magyar kilépési tervekkel. Lásd: *Ölvedi Ignác:* A budai vár és a debreceni csata. Budapest, 1970. 183. és 190. o.)

4 *Paál Jób és Radó Antal:* A debreceni feltámadás. II. kiad. Debrecen, 1947. 39. o.

később Miklós Béla is csatlakozott.[5] Kuznyecov vezérezredes e kérdésről a magyar fegyverszüneti bizottságnak 16—17-én éjjel 1 óra körül a következőket mondotta: „A fronton levő orosz parancsnoksághoz megérkezett Miklós Béla az 1. hadsereg parancsnokának vallva magát, azt állítja, hogy azért jött, hogy az orosz Vörös Hadsereggel és a Magyar Delegációval az összeköttetést megteremtse... Majd, hogy a hadsereg neki alá van rendelve és várja a Magyar Delegációtól az utasításokat arra, hogy a németek ellen működésbe léphessen. Orosz kérdésre, hogy kész-e a fegyvert letenni, Miklós azt felelte, hogy a fegyvert nem fogja letenni, a katonai együttműködésre hajlandó."[6]

Hasonlóan nyilatkozik Miklós céljával kapcsolatban Stemenko hadseregtábornok is visszaemlékezésében, amikor a magyar hadseregparancsnok fentihez hasonló álláspontja kapcsán Sztálint is idézi: „J. V. Sztálin I. J. Petrovval (a 4. Ukrán Front parancsnoka — KM.) folytatott egyik beszélgetésében megjegyezte: jó lenne, ha Miklós megparancsolná a hadseregének, hogy az szüntesse meg a szovjet csapatok elleni tevékenységét, és forduljon a hitleristák ellen."[7] Erre azonban Miklós Béla tábornok így, közvetlenül, önmagától, a saját felelősségére nem volt képes. Ehhez neki legalább Horthy Moszkvában levő fegyverszüneti bizottságának az utasítása kellett.

Mégis mindezek ellenére, a fenti idézetek és kifejtett tevékenysége is bizonyítják, nem felel meg a valóságnak az 50-es évek elején elterjedt nézet, miszerint Miklós Béla csak a bőrét mentve ment át a szovjet csapatok oldalára. Az kétségtelen, hogy a fenti cél nem igényelte a csapatok általa történt elhagyását. Azt vezérkari főnöke is elintézhette volna, mint ahogyan először a parancsnokság eltervezte. A hadsereggel együtt való átállása és határozott intézkedések kiadása a német csapatok elleni fellépésre jelentős sikert biztosított volna. Erre azonban csak egy nagyobb politikai látókörrel, általános vezetői képességekkel is rendelkező vezénylő tábornok lett volna képes. Ezek mellett ahhoz, hogy Miklós Béla személyesen is átmenjen a szovjet csapatokhoz a hadsereg átállítása előtt kétségtelen, hogy a letartóztatástól való félelme is hozzájárult. Ezt maga a tábornok a háború után a következőképpen fogalmazta meg. Október 16-án reggel 8 órára Heinritzi vezérezredes, a felettes hadseregcsoport parancsnoka magához rendelte Miklós Bélát. „Tudtam, hogy ennek csak egy következménye lehet: *Heinritzi német tábornok le fog tartóztatni.* Ebben a drámai szituációban határoztam

5 Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban — HL.)
Tanulmánygyűjtemény (továbbiakban — Tan. gy.) Békeelőkészítő III. doboz. A/II/10. Kéri Kálmán tanúvallomása 1945. június 20-án Szálasi és társai ügyében, és uo. Tan. gy. 2599. Kéri Kálmán 1964-es visszaemlékezése.

6 Teleki-féle jegyzőkönyv. *Gosztonyi Péter:* A Moszkvai Magyar Bizottság történetéből. Új Látóhatár. XIV (XXII). évf. 1971. november 30. 5. sz. 511—512. o. és HL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. háború után készült tanulmánya, amelyben írója a fenti jegyzőkönyvet idézi. A két idézett jegyzőkönyv szövegében semmi lényeges eltérés nincs!

7 *Sz. Stemenko* hadseregtábornok: Európa szívében. II. A Fáklya VII. évf. 10. számának melléklete. 3. o.

el, hogy mint parlamenter átmegyek az oroszokhoz, miután a kormányzó akaratának másképpen érvényt szerezni nem tudok."[8]

Még egy tévhitet kell a fenti tények alapján eloszlatnunk. Mégpedig azt, hogy Miklós Béla és kísérete „a további harc reménytelenségét látva..." a szovjet csapatokhoz átmenve „megadta magát".[9] A korabeli magyar szereplők szerint mind a 4., mind pedig a 2. Ukrán Front vezetésében érvényesült egy olyan törekvés is, hogy az önként átálló magyar csapatokat azonnal lefegyverezzék.[10] Ezt a fenti idézet tanúsága szerint Miklós Bélával és Kéri Kálmánnal is megkísérelték a 4. Ukrán Fronton. E kérdésnek, a megadás, illetve lefegyverzés kérdésének nemcsak a tudományos értékelés oldaláról van jelentősége, hanem abból a szempontból is, hogy éppen az 1. magyar hadsereg soraiból több ezer ember állt át október második felében azzal a Miklós Béláék által is és szovjet segítséggel is propagált céllal, hogy magyar hadsereg alakul a szovjet oldalon és az részt vesz a németek elleni harcban, a Magyarország felszabadításáért folyó küzdelemben. Átállásuk után azonban azonnal lefegyverezték őket, és később sem sikerült fegyverrel harcolniok hazájuk felszabadításáért.

Ez a kis kitérő ne feledtesse velünk, hogy az 1. magyar hadsereg parancsnoksága a saját felelősségére még a szovjet oldalon sem mert azonnal cselekedni a magyar fegyverek megfordíttatása érdekében. Ehhez is várta a fegyverszüneti küldöttség utasítását, illetve beleegyezését, és csak azután kezdett el ez irányban tevékenykedni. Ehhez azonban előbb meg kell vizsgálnunk a szovjet vezetés törekvését a moszkvai magyar fegyverszüneti bizottsággal kapcsolatban, és az utóbbi politikáját a felvetett kérdések vonatkozásában.

A fegyverszüneti küldöttség utolsó tevékenysége Moszkvából Budapestre az a rádiósürgöny volt, amelyet 16-án a déli órákban adtak fel és közölték, hogy valamennyi 15-i budapesti táviratot továbbítottak a szovjet kormánynak. Ezt az értesítést Budapesten már nem kaphatták meg. Tulajdonképpen ezzel a tevékenységgel a fegyverszüneti küldöttség és Horthyék között valamennyi összeköttetés megszakadt, és a kormányzó átállástól történt visszalépésével és lemondásával a küldöttség státusza is bizonytalanná vált. A szovjet kormány és a szövetségesek mégsem szakították meg a kapcsolatot a volt horthysta kormány küldöttségével, hanem megkísérelték *azt is* felhasználni az ország — már ismertetett formájú — átállításának megindításához.

Ennek megfelelően már *október 16-ról 17-re* virradó hajnalon *a küldöttséget a szovjet vezérkari főnökségre kérték megbeszélésre.* Itt

8 *Paál—Radó:* A debreceni feltámadás... I. m. 39. o.
9 Magyarországi felszabadító hadműveletek 1944—1945. Budapest, 1964. 37. o., és A Nagy Honvédő Háború története. I. m. 316. o.
10 Lásd: HL Tan. gy. 2599. sz. Kéri Kálmán 1964-es visszaemlékezése. (Egy része megjelent: Népszava, 1963. október 26-i számában), továbbá: Kéri Kálmán visszaemlékező válaszai dr. Karsai Elek kérdéseire, amelynek egy példánya a szerző birtokában van.

Kuznyecov vezérkarifőnök-helyettes miután közölte, hogy Budapest a leadott közleményt nem vette át, tehát a közvetlen összeköttetés megszűnt, tájékoztatta a magyarokat Miklós Béla átállásáról. Majd a szovjet tábornok Miklós vezérezredes jellemzésére vonatkozó kérdéseket tett fel: hogy milyen ember és megbízható-e? nemcsak „életét mentendő szökött-e át?", és hogy fog-e a hadsereg Miklós tábornoknak engedelmeskedni? Ugyanis Miklóst is, Veress Lajost és Vörös Jánost is a rádió szerint már leváltották. Valamennyi feltett kérdésre a magyar küldöttség tagjai igen pozitív választ adtak. „Ez esetben — folytatta Kuznyecov tábornok — a Delegáció előtt egy fontos feladat áll: kitűzni Miklósnak a feladatokat, mert ő azért jött át, hogy a hadműveleteket az oroszok ellen megszüntesse és a németek ellen harcoljon. Minden döntés a Magyar Delegációtól függ."[11]

Ezt a Miklós által kért és a szovjetek által is támogatott megoldási formát a volt fegyverszüneti küldöttség azonban nem vállalta. Pedig az adott helyzetben legalább az ő *gyors és határozott* cselekvésük még menthetett volna valamit a helyzeten. Ehelyett azonban halogató, időhúzó, hatásköri vitába kezdtek, mondván, hogy előbb Veress Lajost kell megtalálni, illetve Miklóssal beszélni, hogy Horthy parancsára jött-e át, vagy sem. Érdemes ezzel kapcsolatban részletesen idézni a Teleki Géza által leírt jegyzőkönyvet, amely azt tükrözi, mintha a magyar küldöttség nem is magyar érdeket képviselne, s a szovjet tábornokok pedig szinte erőltetik Magyarország megmentését a háborús katasztrófától!

„Faraghó Gábor: Legjobb volna, ha valamelyikünk lemenne Miklóshoz és onnan Veresshez, hogy együtt legyen a Magyar Delegáció és az 1. meg a 2. hadsereg.

Kuznyecov: Miért akarjuk ezt. Kételkedünk-e Miklósban?

F. G.: Nem, de a mi főnökünk vagy a Kormányzó, vagy Veress.

Kuznyecov: Ezzel szemben Miklós azt állította, hogy a Magyar Delegáció adja az utasításokat — ezt ő úgy érti, hogy a misszió képviseli a legfelsőbb hatalmat, amelynek jogában áll eldönteni minden cselekvést.

Szent-Iványi Domokos: Hogy tudjuk ezeket Miklós tudomására hozni és vele az érintkezést felvenni?

Kuznyecov: Miklós egyik orosz hadtest vezérkaránál van. Ők nem kísérték a hátországba, hogy ne legyen távol a hadseregtől.

Sz. D.: Egyetlen járható út eszerint az, hogy egyikünk (Miklóshoz) repüljön.

Kuznyecov erre felhívja Antonov tábornokot telefonon. Antonov Kuznyecovon keresztül kérdezteti, tud-e a Magyar Delegáció parancsot adni Miklósnak, hogy harcoljon a németek ellen.

11 Teleki-féle jegyzőkönyv. *Gosztonyi* P.: Id. hely 512. o. és HL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. tanulmánya, 216. o.

Sz. D.: Erre csak az esetben tudunk válaszolni, ha beszélünk vele."[12]

A szovjet katonai vezetés szerint tehát nem Veress Lajos vezérezredes keresgélése a fontos, hanem a magyar hadsereg azonnali szembefordítása a németekkel. A küldöttség azonban ragaszkodik a Miklóssal való előzetes beszélgetéshez. A szovjet vezetés ezt is lehetővé teszi. Közvetlenül Sztálin utasítására egyrészt a delegációt beköltöztetik Moszkva elővárosából a belvárosba, hogy az összeköttetése minden irányban jobb legyen, másrészt Miklós Bélát nyomban a 4. Ukrán Front parancsnokságára hozatják, hogy telefonösszeköttetésbe kerülhessen a magyar fegyverszüneti küldöttséggel.

Az intézkedéseket követően közölték a magyar küldöttséggel, hogy 17-én délután 2 órakor lesz a telefonbeszélgetés Miklós Bélával. Ezután Kuznyecov a nyilas kormány tagjairól is érdeklődött, a küldöttség nevében Szent-Iványi engedélyt kért, hogy a moszkvai nagy rádióadón leadhassa előre megbeszélt titkos kapcsolatfelvevő hívását Veress Lajos és Bánffy Dániel részére. Az engedélyt megkapták, s ettől kezdve néhány napon át napjában háromszor megismételte a három üzenetet a nagy leadó.[13] Eredményt azonban nem érhettek el ez úton sem, mert egy nappal korábban már Veresst is letartóztatták a németek.

Október 17-én a déli órákban ismét megbeszélést folytattak Kuznyecovval, és közben sor került a telefonbeszélgetésre is Miklós Bélával. A szovjet vezérkarifőnök-helyettes a legújabb budapesti hírekről tájékoztatta a magyarokat. Ismertette többek között, hogy az ügyek vitelétől eltávolították Horthyt, aki ekkor visszavonta a fegyverszünetről tett kijelentését. Közben befutott Miklós Béla vonala, akivel Faraghó Gábor mintegy 45 perces beszélgetést folytatott. A beszélgetés lejegyzett szövege megmaradt, így azt, mivel jelentősége az adott helyzetben döntő lehetett, pontosan lehet értékelni.

Faraghó különösen sokat kérdezősködött Horthyról, Veress Lajosról, Heszlényi tábornokról, a 3. magyar hadsereg parancsnokáról és Farkas Ferenc tábornokról, ezek egymáshoz való viszonyáról, Miklósnak velük való összeköttetéséről, Veress Lajos kormányzói megbízatásáról, és az 1. magyar hadsereggel tartott kapcsolata állásáról stb. Miklós Béla a válaszok megadása mellett világosan megmondta Faraghónak, hogy a kormányzó instrukciója számára az volt; „Vegyem fel az oroszokkal és veletek az érintkezést. Magyarországon felfordulás van, Szálasi vette át a hatalmat."

Ebből a közlésből is látható, hogy Miklós Béla a fegyverszüneti küldöttségtől várt feladat jellegű tájékoztatást. Határozott utasítás vagy parancs azonban tőlük sem hangzott el. „Miután önálló hadműveleteket nem vezethetünk — szól Faraghó iránymutatása —, az orosz vezérkar utasításai szerint kell eljárnunk. Szent-Iványi fel fog keresni;

12 Uo. 512—513. o.
13 HL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. tanulmánya. 217. o.

vele minden kérdés tisztázandó. Az operációkat az orosz vezérkar irányítja. Vegyed fel az érintkezést Veress Lajival és Heszlényivel. ... Parancsaidat Kormányzó úr nevében add ki." Vagy egy másik helyen a következőek az útmutató szavak: „Állítsátok össze az orosz vezérkarral a harci terveket, maradj ott az orosz parancsnokságon, míg Szent-Iványi megérkezik, keress összeköttetést Veressel. Szálasiék kinevezték László Dezsőt az 1., Major Jenőt a 2. hadsereg parancsnokának. Mindkettőt le kell tartóztatni." Ha Szent-Iványi Domokos megérkezéséig szükség lenne a németek elleni fellépésre, teljesítsd az orosz parancsnok intézkedéseit."[14]

Ezekkel az utasításokkal sem a vezetést váró Miklós tábornok, sem az őt segíteni igyekvő szovjet parancsnokság sokra nem ment. A lényege az egésznek az, hogy a németek ellen csak szovjet parancsra kell fellépni, egyébként mindent a kormányzó nevében kell tenni, ill. meg kell várni Horthy megbízottjának, Veress tábornoknak az előkerülését, vagy a küldöttség egyik tagjának megérkezését a front parancsnokságára.

A Faraghó—Miklós telefonbeszélgetés után a szovjet vezérkarifőnök-helyettes hozzájárult és megszervezte, hogy Szent-Iványi és Nemess őrnagy szovjet repülővel már 18-án Miklóshoz, a 4. Ukrán Front parancsnokságára utazzon. Annak ellenére tette ezt a szovjet vezetés, hogy a horthysta tábornokok és politikusok még mindig húzódoztak a tényleges németellenes harctól, elsősorban a Horthy-uralom jogfolytonosságának biztosításával, vagyis továbbra is hatalmuk valamilyen formáju átmentésével törődtek. A szovjet elképzelés az volt, hogy ha csak lehet az 1. magyar hadsereg, és esetleg a 2. is, szembeforduljon a németekkel. Ha ez elérhető — Horthy Miklós elhurcolása miatt ugyan *személyes részvétele nélkül,* de a neve alatt —, mód nyílna legalább a fronton érvényesíteni az előzetes fegyverszüneti szerződést. Ha így meg lehet rövidíteni a háborút, emberi életeket és anyagi értékeket lehet megmenteni, ez a kompromisszum a még határozatlankodó horthystákkal is bizonyos eredményeket hozhat.

Dálnoki Miklós Béla vezérezredes a Faraghóval folytatott telefonbeszélgetés után egy kicsit többet mert már vállalni. A felülről, Sztálintól is jövő szovjet javaslatra, hogy hadseregét a németek ellen fordítsa, most már pozitívan reagált. Erre az állásfoglalásra Stemenko a következőképpen emlékszik vissza. „Petrov beszélt erről (hogy forduljon a németek ellen — K. M.) a magyar tábornokkal. Miklós gondolkodóba esett. Nehezen szánta rá magát, hogy német fasiszták ellen forduljon. Mégis hozzáfogott azonban, hogy kidolgozza parancsát. Október 17-én mutatta ezt meg I. J. Petrovnak. »Parancs az orosz hadsereg elleni katonai tevékenység megszüntetéséről és a német hadsereg elleni harc megkezdéséről.«"[15]

14 Uo. 219—220. o. és lásd még: Teleki-féle jkv. *Gosztonyi P.*: Id. hely 514—515. o.
15 *Sz. Stemenko*: i. m. 3. o.

Az átállt 1. magyar hadsereg parancsnokságának erről a kezdeti tevékenységéről Kéri Kálmán, a hadsereg volt vezérkari főnöke is értékes adatokat közölt 1945-ös tanúvallomásában és későbbi visszaemlékezésében. Az október 16-i átmenést követően 17-én Liszkóba vitték Miklós Bélát és kíséretét, a 4. Ukrán Front parancsnokságára, Petrov vezérezredeshez és Mehliszhez, a front haditanácsa tagjához. Ők Illés Béla szovjet őrnagy tolmácsolása útján tájékoztatták a magyar tiszteket, hogy Budapesten a németek és a nyilasok átvették a hatalmat, s azt is megmondták, hogy telefonon beszélhetnek Moszkvával, a fegyverszüneti bizottsággal, amelynek két tagja egyébként rövidesen Liszkóba jön. A telefonbeszélgetés után — folytatódik Kéri leírásának lényege — nyomban megegyezés történt egy közleményben a magyar csapatok számára, amelynek az alapgondolata az, hogy „Magyar honvéd hű maradj Kormányzódnak, Horthy Miklósnak tett esküdhöz." Ezt követően, bizonyos meggyőző vita után, a szovjet parancsnokokkal este folytatott újabb megbeszélésen megállapodtak egy, az 1. magyar hadseregnek szóló, kiáltványjellegű parancs kiadásában. Ezzel kapcsolatban, írja Kéri, elfogadták javaslatát, hogy a „hadsereg hadosztályai Nagyszőllős—Munkács—Ungvár vonalra vonuljanak vissza és a fő útvonalakat szabaddá téve, megadott körzetekben további alkalmazásra gyülekezzenek."[16]

Ezeknek a magyar és szovjet javaslatoknak alapján készült el Miklós Bélának az 1. magyar hadsereg átállítását célzó parancsa, még október 17-én este. A parancs szövege ugyan nem áll rendelkezésünkre, de Stemenko idézett munkája szovjet források alapján bőven ismerteti és idézi is. Erre támaszkodva a következőkben rekonstruálható: A hadseregparancsnok tájékoztatta beosztottjait a kormányzó fegyverszüneti tárgyalásairól, melyek célja, hogy „minél hamarabb befejeződjön a szerencsétlen háború — szólt szószerint a parancs —, és fel tudjuk használni az utolsó lehetőséget hazánk népének jobb jövője biztosítására". Elmondta, hogy a fegyverszüneti tervezet Magyarország önállóságát és függetlenségét biztosítja, „a magyar királyi hadsereg megtartja fegyverét, és a még Magyarországon tartózkodó megszálló, harcoló német egységek ellen fordítja". „Élve parancsnoki jogával — írja Stemenko —, Miklós megparancsolta a magyar csapatoknak, hogy haladéktalanul, de legkésőbb október 19-én 6 órakor szüntessenek be a szovjet csapatok elleni minden katonai tevékenységet, és ettől kezdve csapatoknak megparancsolta, hogy ugyanaznap tíz órától kezdjék meg visszavonulásukat állásaikból az előre meghatározott körzetekbe. »A visszavonulás útjában álló német egységeket meg kell semmisíteni! — idézi Stemenko közben újra a parancs szövegéből. — Ebben segítségünkre lesz az orosz hadsereg.«" Miklós Béla parancsa így fejeződik

16 HL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/10. Kéri Kálmán tanúvallomása 1945. január 20-án, és uo. Tan. gy. 2599. sz. Kéri 1964-es visszaemlékezése.

be: „E percben, amikor hazánk létének kérdése dől el, a jelen parancs teljesítéséért érzett történelmi felelősséget személy szerint mindazokra ruházom, akik parancsomat megkapják."[17]

E parancsnak a magyar seregtestekhez történő eljuttatására — miután a szovjet parancsnokság sem Miklóst, sem Kérit nem kívánta veszélynek kitéve átengedni — 14 *önkéntes magyar hadifogoly tisztet* választottak ki, akiket Kéri Kálmán és Tulpanov ezredes eligazítása után *18-án reggel indított útnak a magyar csapatokhoz Miklós Béla.*[18]

Végre, a nagy késéssel és jóvátehetetlen időveszteséggel beindított hadseregátállási akciót követően, *18-án kora este érkezett meg a moszkvai fegyverszüneti küldöttség két megbízottja, Szent-Iványi Domokos és Nemess József őrnagy Liszkóba.* Este fél 9-kor már meg is tartották az első megbeszélést, amelyen magyar részről Miklós tábornok és kísérete, valamint Szent-Iványi és Nemess őrnagy vett részt, szovjet részről pedig Petrov frontparancsnok távollétében Mehlisz vezérezredes 3 tábornoktársával és Illés Béla őrnagy, valamint Oldner Valdimir hadnagy, tolmácsok.[19]

A tanácskozáson a magyarok, elsősorban Szent-Iványi, folytatták az újabb időveszteséget eredményező, a horthysta jogfontonosságot biztosító alapon álló véleményük védelmét. A kölcsönös informálások után ugyanis Szent-Iványi ismertette a moszkvai tárgyalások eredményeit, és röviden a magyar politika 1941-től történt alakulását, majd közölte, hogy Horthy Veress Lajost nevezte ki utódának és miniszterelnöknek. Ezek után Szent-Iványi — ahogyan saját véleményét leírta — „legsürgősebbnek Veress megtalálását tartotta s azt, hogy a vezérezredes ezután azonnal bocsásson ki proklamációt". Ezzel szemben „Mehlisz véleménye szerint Veress megtalálása előtt a szükséges proklamációt Miklós vezérezredes és a moszkvai magyar küldöttség is kiadhatja".[20]

A megbeszélések végeredményét és azt, hogy Mehlisz javaslata nyomán e *megbeszélésen, tehát október 18-án, vetődött fel először új magyar kormány megteremtése szükségességének a gondolata* — egy 19-én, Szent-Iványi és Moszkvából Faraghó között lefolyt telefonbeszélgetés feljegyzett kivonatos jegyzőkönyvéből ismerhetjük meg. E szerint, jegyezték fel Szent-Iványi jelentését, „minden lehetőt elkövetnek, hogy felvegyék a kapcsolatot Veress dezignált miniszterelnökkel.

17 *Sz. Stemenko:* i. m. 3. o.

18 HL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/10. Kéri Kálmán tanúvallomása, és uo. Tan. gy. 2599. sz. Kéri 1964-es visszaemlékezése. Stemenko tábornok munkájában csak 10 hadifogoly tiszt útnakindításáról beszél. Ez valószínű pontatlan, mert valamennyi hadtest és hadosztály parancsnoksághoz is el kívánták juttatni a parancsot. Az összes ilyen parancsnokság száma pedig 10-nél több volt. Egyébként e kérdés szóba került a 18-án este folytatott magyar—szovjet katonapolitikai megbeszélésen is, amelynek anyagát az azon résztvevő Nemess József naplójában leírta. Ő is 14 hadifogoly tiszt útnakindítását jegyezte fel Mehlisz vezérezredes esti tájékoztatója alapján (Lásd: Nemess József naplóját, amelyet a szerzőnek betekintésre és felhasználásra rendelkezésére bocsátotta.) Ugyancsak a 14-es létszámot adja meg *Paál—Radó:* A debreceni feltámadás. I. m. 41. o.

19 HL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. tanulmánya. 221. o.

20 Uo. 232. o.

Az a körülmény, hogy Veress mindmáig nem adott magáról életjelt, azt a gyanút kelti, hogy a németek a miniszterelnököt letartóztatták. *Ez esetben haladéktalanul új kormány alakítandó. Olyan politikusokból, akik nem tartózkodnak a németek által megszállt területeken".* (Kiemelés — K. M.) Szent-Iványi csak egy nevet, báró Bánffy Dánielt említi meg, mint szóbajövő minisztert, de a mellette szóló indokai elárulják rendszerátmentő elképzelését. Azért felel meg Bánffy, mert, egyrészt „közeláll a kormányzóhoz", másrészt, „bizalmi embere volt Telekinek", továbbá, mert „részt vett a moszkvai magyar delegáció megszervezésében".[21]

A 18-i megbeszélés további eredménye, hogy „Miklós vezérezredes felveszi a kapcsolatot a 2. Ukrán Fronttal. Odairányít egy honvédszázadost. Az ottani magyar politikusokat igyekszik összegyűjteni és belőlük alakítják meg a szükséges apparátust".[22] Kéri ezredes szerint a tervbe vett tiszt Gyulay százados lett volna, akit Szegedre kívántak irányítani a 2. Ukrán Fronthoz. „A kirendelésnek az volt a célja — Kéri szerint —, hogy a már felszabadított területen a 2. Ukrán Front főparancsnoksága támogatásával olyan egyéneket keressen, akik az új magyar politika és közigazgatás számára alkalmasak és szükségesek." 20-án Mehlisz vezérezredes már több magyar tiszt Szegedre küldését is javasolta a jelzett feladattal, de végül erre egyáltalán nem került sor, mivel semmi lényeges eredmény a 4. Ukrán Front ellenőrzése alatt álló területen a magyar átállás ügyében nem mutatkozott sem katonai, sem pedig politikai téren.[23]

E tárgyalás eredménye az a célkitűzés is, hogy „ha az új kormány megalakul, azonnal kiáltvánnyal kell fordulni Magyarország népéhez. A hadsereghez Miklós vezérezredes intéz kiáltványt". A két kiáltványnak lényegét tekintve azonos tartalmúnak kell lennie. Az új kormány létrejöttéig viszont a moszkvai delegációnak kell a kiáltványt kibocsátania. Emellett erős németellenes propaganda szervezésére, a német rágalmak és szovjetellenes hazugságok széles körű leleplezésének szükségességére is megegyezés történt.[24] Tehát 18-án este formailag Mehlisz javaslatait fogadták el.

Liszkón a következő napokban részben a fenti megbeszélés alapján, részben újabb javaslatok szerint kezdődött meg a munka. Miklós és Szent-Iványi már másnap írásba foglalták óhajaikat az általuk elképzelt megoldáshoz. Részben ekkor derült ki, hogy csak formailag fogadták el Mehlisz ajánlatát. Ezek az óhajok Szent-Iványi leírása szerint a következők:

21 A telefonbeszélgetés nyugatra vitt „kivonatos jegyzőkönyvét" idézi *Gosztonyi P.*: A Moszkvai Magyar Bizottság történetéből c. munkája. Id. hely 516. o.
22 Uo.
23 HL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/10. Kéri Kálmán tanúvallomása, és dr. Karsai E. kérdéseire adott visszaemlékező válasza.
24 A telefonbeszélgetés „kivonatos jkv-ét" idézi *Gosztonyi P.*: id. hely 516—517. o.

„1. Érintkezés haladéktalan felvétele Veress Lajossal, Bánffy Dánielle és Aczél Edével. (Tehát nem új kormány, hanem jogfolytonosság — K. M.)

2. Telefonbeszélgetés Moszkvával.

3. A budapesti és külföldi rádióadások hallgatása.

4. Rádió leadási lehetőségek (elsősorban a közben megszövegezett proklamáció leadása).

5. Propaganda kifejtése a magyarországi atrocitások ellen.

6. Az orosz fogságban levő magyar tisztek és katonák szabadlábra helyezése és Miklós alá való haladéktalan beosztása.

7. Géppuskás magyar törzsszakasz Miklós katonai intézkedéseinek végrehajtása érdekében Miklós alá beosztva.

8. Irodai felszerelés, írógép stb."[25]

Hogy a szovjet javaslatot csak formailag fogadták el, kiderült akkor is, amikor *Mehlisz vezérezredes azt ajánlotta Miklós Bélának: vegye át ő a megalakítandó új, de Horthyt elismerő kormány miniszterelnöki tisztét.* Miklós azzal utasította ezt vissza, hogy Horthy miniszterelnökjelöltje Veress tábornok, ő csak a katonai együttműködés szabályozása céljából jött a 4. Ukrán Front parancsnokságára, és szerinte Veress sorsa tisztázásáig „kár bármilyen más politikai lépést megtenni".[26]

Október 19-én és 20-án Liszkón a hadseregszervezési előmunkálatokat, a Szegedre átküldendő magyar tisztek kiválogatását és felkészítését is végezték még. Közben feszülten várakoztak magyarok és szovjetek egyaránt arra, lesz-e foganatja a hadifogoly tisztekkel 18-án az első hadsereghez küldött átállási parancsnak. Végre ezzel kapcsolatban 21-én kedvező hír érkezett a frontról. Vasváry József vezérőrnagy, akinek Miklós ideiglenesen átadta a hadseregparancsnokságot, a tizenhatodik hadosztállyal elfoglalta a Miklós parancsa által elrendelt felvonulási helyet.[27] 20-án már a magyarok között is az új kormányalakítás szükségességéről folyt beszélgetés.[28]

20-án este a magyar előkészületi tevékenység némileg erősödött. Petrov, visszaérkezve a Front parancsnokságára, késő este tanácskozást hívott össze a magyar kibontakozás ügyében. E tárgyaláson, miközben Moszkvával szovjet és magyar részről is fontos telefonbeszélgetések erősítették meg a felvetett kérdéseket, döntés született arról, hogy *Miklós Béla és törzse másnap a frontra indul és megalakítja a szervezendő magyar hadsereg főhadiszállását.* Átmenésüket a magyar oldalra, esetleges megsebesülésükkel, vagy elesésükkel járó politikai bonyodalmak miatt nem támogatta a szovjet fél. Ígéretet tettek viszont, hogy a 4. Ukrán Front területén levő magyar tiszt és katona hadifoglyokat

25 HL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. tanulmánya. 222. o.
26 *Gosztonyi P.:* A Moszkvai Magyar Bizottság történetéből Id. hely 517. o.
27 Nemess J. naplója. 1944. október 21-i bejegyzés.
28 Uo. 1944. október 20-i bejegyzés.

fegyverükkel együtt az alakuló magyar hadsereg rendelkezésére bocsátják. A szervezendő főhadiszállás biztosítására Miklós Béla egy fél század géppisztolyos egységet is kapott. Arról is döntés született, hogy felhívásokkal, röplapokkal, hangszórón keresztül erőteljes propagandát kell kifejteni a magyar csapatok között.[29]

E tanácskozáson Miklós aznap elkészült második kiáltványtervezetét is megtárgyalták.[30] A kiáltványnak, valamint más röplapoknak a szovjetek által kívánt élesebb hangját Miklós Béláék nem akarták vállalni. Bizonyos vita után azonban lényeges vonatkozásokban elfogadták a szovjet álláspontot.[31] Ezen a tanácskozáson döntöttek arról is, hogy Szent-Iványi és Nemess őrnagy Faraghóék kérésére a legrövidebb időn belül visszatér Moszkvába.

1944. október 21-én Miklós vezérezredes és törzskara valóban elutaztak Liszkóról a frontra, Alsóvereckére. Itt harcálláspontot rendeztek be, melyet hivatalosan a „Magyar Hadsereg Főparancsnoka Hadiszállásának" neveztek. *Alsóvereckéről még 21-én Miklós Béla egy újabb parancsot adott ki „Az 1. honvéd hadsereg tisztjeihez és katonáihoz!"*, és *„A Magyar Fegyveres Erő Minden tagjához!"*, továbbá *„Kiáltvány"*-t valamennyi magyar katonához. Mindkettőben Horthy kormányzó nevében tudatja a katonasággal az előzetes fegyverszünet megkötésének tényét és tartalmának azt a leglényegesebb részét, hogy az Magyarország függetlenségét és önállóságát biztosítja, s a magyar hadsereg fegyvereit megtartva az ország érdekében a német megszállók ellen harcolhat. Mindkét dokumentum tartalmazta továbbá, hogy a kormányzót a németek megtámadták, letartóztatták, őrizetben tartják és a nyilasokat juttatták hatalomra. Ezzel a német birodalom az ország ellenségévé vált, amit egyébként Horthy Németországnak szóló hadüzenete is megerősít.[32] Ez utóbbi ugyan nem felelt meg a tényeknek, de tanúsítja a kormányzónak azt a tervét, amelyet Miklós Béla a Horthyval még október 12-én folytatott tanácskozáson ismert meg, ti., hogy Magyarország Németországnak a háborúból való kilépéskor hadat is üzen.

Miklós Bélának ez a parancsa az antifasiszta nagyhatalmakkal kötött megállapodás célját — *csak a németellenességet hangsúlyozva* — így határozta meg: „Megmenteni a magyar népet attól, hogy elvérezzék a német világhódító tervekért és visszaszerezni az ország függetlenségét, kiűzve hazánk területéről a német megszállókat." Ezután, mint a rangban legidősebb magyar tábornok, közli parancsát: „a német fogságban sínylődő Kormányzó rendelkezése értelmében *megparancsolom*, hogy

29 Uo. és HL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. tanulmánya. 222. o.
30 HL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/10. Kéri K. tanúvallomása, és uo. Tan. gy. 2599. sz. 1964-es visszaemlékezése.
31 Nemess J. naplója. 1944. október 20-i bejegyzés.
32 Mindkét dokumentum egy-egy kézirati példányát l.: UMKL. II/1-a. Miniszterelnökség töredékes iratai. B. VIII/1. Miklós Béla birtokügye. 849—850. sz.

haladéktalanul vegyétek fel a harcot a német megszállók és Hitler magyarországi réme, a Gestapo magyarországi ügynöke, a magát miniszterelnöknek nevező, hazaáruló Szálasi Ferenc pribékjei ellen. . . . *elrendelem,* hogy minden magyar tiszt és katona, minden rendelkezésére álló eszközzel a Hazához, a magyar néphez és a *Lefelsőbb Hadúrhoz való töretlen ragaszkodással* (Kiemelés — K. M.) harcoljon" a megszálló német gyilkosok és hazaárulók ellen. Parancsba foglalja még a hazaárulókkal való könyörtelen leszámolást, a kisebb csoportoknak a partizánharc megkezdését, illetve a kisebb-nagyobb egységeknek szervezetten a szovjet csapatokhoz való átállást, hogy ott „vezetésem alatt az Orosz hadsereggel együtt *harcoljunk Magyarország létéért, függetlenségéért és becsületéért.* Vitéz Miklós vzds. sk. 21. 10. 44."[33]

A „Kiáltvány" az azonos tartalom mellett annyiban tér el az idézett parancstól, hogy *részletesen tájékoztat* a Kormányzóval történtekről és az általa kötött előzetes fegyverszüneti egyezményről. Emellett nem parancsol, hanem közli a magyar haderő tervezett németellenes harcát, és szószerint folytatva: „Felszólítok ezért minden jóérzésű magyar katonát, aki az eskü szentségével tisztában van, hogy csak azoknak az elöljáróknak engedelmeskedjenek, akik a német fegyveres alakulatok ellen vezetik őket. Ne feledjétek el 1944. március 19-ének szégyenfoltját, bosszuljátok meg a Legfelsőbb Hadúron ejtett gyalázatot.

Ütött a visszafizetés órája! Vitéz Miklós vzds. sk. 21. 10. 44."[34]

Miklós Béla kiáltványát és parancsát, s a röplapok tucatjait tízezerszám sokszorítva szórták le a szovjet repülők a magyar állások felett, illetve hangszórón sugározták azokat. A kiáltványnak és a parancsnak azonban ekkor már túl nagy hatása nem lehetett. Ehhez egyrészt túl későn adták ki. A 16-tól eltelt 5—6 nap alatt a német—nyilas vezetés mindent megtett az első magyar hadseregben, hogy a felbomlást, a szervezett és mindennemű további átállást megakadályozza. Másrészt, most is meglátszott és nagyban éreztette is hatását az, hogy a hadsereg tisztjeinek jó része szintén fasiszta beállítottságú, illetve németbarát vonalat követő volt és önálló tevékenységre képtelen. Továbbá, csökkentette hatásosságát az a körülmény is, hogy a kiáltványt és a parancsot csak a szovjet oldalról adta ki a volt hadseregparancsnokság s ott viszont még mindig nem volt önálló magyar seregtest, sem egy hadosztály, sem egy dandár, amelyhez csatlakozhattak volna az esetleg átálló magyar egységek. Úgy tűnik, hogy egy ilyen magyar seregtestnek a lengyel, cseh és a román hadosztályokhoz hasonló működtetése jelentőségét túl későn ismerte fel a szovjet vezetés is. Talán emiatt is halasztódott egy szabadságharcos magyar dandár, vagy hadosztály felállításának engedélyezése szovjet területen. Ezért az átálló

33 Uo. 850. sz.
34 Uo. 849. sz.

magyar katonák a hadifogságon túl biztosan másra nem számíthattak. A hadifogság pedig rossz ajánlólevélnek bizonyult.

Mindezen leglényegesebb s elsősorban katonai vonatkozású okok mellett bizonyos kedvezőtlen politikai hatása lehetett annak is — bár katonai téren ez jelentéktelen szerepet játszhatott —, hogy a kiáltványok kevés programszerű ígéretet tartalmaztak. Ugyanis a több százezres magyar hadseregek tagjainak óriási többségét parasztok és munkások alkották. Rájuk a demokratikus szabadságjogoknak, a különböző szociális, bérügyi és egyéb anyagi kérdéseket érintő problémák megoldásának, a földreformnak stb. programba vétele hatott volna a legpozitívabban. Ezek azonban távol állottak mind az átállt katonatisztektől, mind pedig a Moszkvában tárgyaló fegyverszüneti bizottság tagjaitól.

A magyar csapatok közötti felvilágosító munkát mind a 4. mind pedig a 2. Ukrán Front területén nagy energiával végezték a szovjet csapatok politikai szervei is, akik között igen sok emigráns magyar kommunista és átállt, illetve hadifogságból önként jelentkezett magyar antifasiszta dolgozott. A szovjet kormány, illetve főparancsnokság magyar vonatkozásban még nem adott ki olyan központi direktívát, mint amilyet a román átálláskor, vagy a finnek háborúból való kilépésekor. Még mindig vártak az előzetes fegyverszünet valamilyen formájú és területű realizálódására. Ugyanakkor a frontok fokozták a magyar csapatok irányában a propaganda-tevékenységet, illetve felkészültek a magyar lakosság között végzendő munkára is. Még szeptember utolsó harmadában, a *4. Ukrán Front keretében kiadták* — a korábban létrehozott magyar kommunista frontpropaganda csoportra alapozva — Illés Béla felelős szerkesztésében a *„Magyar Újságot"*, amelyet elsősorban röplapként terjesztettek a magyar csapatok között.[35] Október második felében viszont, amikor már ez az ukrán front is szabadított fel Kárpátukrajnában magyarlakta területet, kiadták e lap „Híradó" című mellékletét „a magyar lakosság számára".[36]

A 2. Ukrán Front politikai osztálya szeptember végén és október elején alakította ki az előbbihez hasonló erőkből magyar vonatkozású frontpropaganda csoportját. E munkára ide is az emigráns magyar kommunisták egész csoportja került.[37]

Mindkét Front politikai osztálya által a szemben levő magyar egységek számára kiadott felhívások és röpcédulák, az egész propagandatevékenység tartalma szigorúan követte azt a fő politikai vonalat, amelyet a felső szovjet vezetés, s az egész antifasiszta koalíció határo-

35 Párttörténeti Intézet Archívuma (továbbiakban — PTI. Arch.) KI—II. 864. Farkas Mihály 1944. szeptember 10-i levele Rákosi Mátyásnak, és uo. KI—II. 861. Illés Béla 1944. szeptember 21-i levele Rákosi Mátyásnak.

36 Híradó. „Kiadja az Arcvonal Politikai Osztálya a magyar lakosság számára". Az 1. szám 1944. október 19-én jelent meg. Október 31-től Hírek címmel jelenik meg.

37 PTI. Arch. K. I—II/864. Farkas Mihály 1944. szeptember 25-i levele Rákosi Mátyásnak, és uo. KI—II/861. Rákosi Mátyás október 28-i levele Illés Bélának.

zott meg Magyarországgal kapcsolatban. Ez azt jelentette a most tárgyalt október közepi és végi időben, hogy az előzetes fegyverszünetnek megfelelően, az átállást látszólag vállaló Horthy kormányzó és vezetése, illetve október 15-e után — a tények pontos ismerete hiányában — formálisan még elismert vezetése alatti állam, és az átállás reményében úgy mint Romániában, az azt segítő egész gépezet s funkcionáriusgárda, támogatásra talált szovjet részről. Ez a politika sokoldalúan megnyilvánult a szovjet politikában, attól kezdve, hogy az átállt tábornokok és a fegyverszüneti delegáció szovjet segítséggel helyi és központi orosz és magyar nyelvű lapokban is a *németellenes harcra való mozgósítás mellett* fejthettek ki Horthyt és államát továbbra is elismerő propagandát. Ezt az állásfoglalásukat a fő cél megvalósítása érdekében tiszteletben tartotta a szovjet fél. A frontok politikai osztályai által kiadott felhívások is megerősítették ezt a politikát. Pl. e napokban a 2. Ukrán Fronton kiadott egyik röplap a magyar tábornokok, tisztek és katonák átállásra és a németellenes harcra való buzdítása mellett még a rendőröket és a csendőröket is hasonlóan, sőt állásuk megtartását garantálva kezeli. „Rendőrök és csendőrök! — szól a röplapnak e része —, Fordítsátok fegyvereiteket a hitleristák ellen és kövessétek azokat, akik harcot folytatnak ellenük. A németek hazudnak és becsapnak titeket. Mindazoknak, akik szakítanak a németekkel, nincs semmi félnivalója a Vörös Hadseregtől, a felszabadító Hadseregtől. Önekik garantált a betöltött állásuk és vagyonuk megtartása."[38]

Ez a támogatás szovjet részről az átállónak vélt Kormányzó és követői számára *1944 októberében és novemberének elején, az antifasiszta nemzetközi célok elsőbbségéből* indult ki, s a spontán kialakuló népi, forradalmi baloldali mozgalom radikalizmusának hátrányára is megnyilvánult. Esetenként ez utóbbiak Horthyt teljesen elvető éles kritikája, illetve túl radikális, már közvetlenül szocialista célú gazdasági és politikai követelései, akadályozták a fentebb vázolt átállítási céloknak a horthystákkal együtt tervezett megvalósítását. Ennek volt a következménye, hogy a felszabadult területen a helyi erők által indított lapok egy részét néhány szám megjelenése után a 2. Ukrán Front vezetése leállította. Így pl. *az október 15-én megjelent első kommunista újságot, az orosházi „Népakaratot"* 7 szám után, *az október 18-án megjelent kommunista „Szegedi Népakaratot"* 9 szám után és a *11-én Békéscsabán, felszabadult területen legelsőnek megjelent kisgazda „Alföldi Népújságot"* is.[39] E rendelkezések okát írásban ugyan nem indokolta a front politikai osztálya, de különböző visszaemlékezések és korabeli levelek egyértelműen bizonyítják, hogy e lapok élesen Horthy-

38 PTI. Arch. F—1012.
39 L. *Keresztes Mihály:* Az első lépések. Budapest, 1971. 19—20. o., és Vas Zoltán 1944. október 17-i és 21-i levele Rákosi Mátyásnak, amelynek másolatát Vas Zoltán bocsátotta a szerző rendelkezésére.

ellenes és túl radikális, már proletárforradalmi követeléseik, állásfoglalásaik miatt kerültek betiltásra.[40] Ez egyébként világosan kiderül ezen újságok megmaradt példányainak cikkeiből is. Pl. a Szegedi Népakarat 1944. október 18-i első száma vezércikkében ezt olvashatjuk, „Országvesztők és Országmentők" címmel: „Egyedül arról nem beszélt Horthy Miklós, (15-én — K. M.) hogy amikor élete és a nép élete között kellett választania, önmagát és nem a nemzetet mentette... Nincs mentség számára. ... Horthy árulója a magyar népnek." E szám belső oldalán pedig már a cím is feltűnő: „A magyar nép többsége szembefordult Horthy és Szálasi fasizmusával."[41]

A Horthyékkal kapcsolatos viszonyban nem elméleti, de az állami és katonai kapcsolatok titkossága miatt, bizonyos időbeli informáltsági lemaradás folytán, különbség következett be a szovjet vezetés és a magyar emigráns kommunista vezetés politikájában.[42] A szovjet vezetés már szeptember közepétől kompromisszumos politikát folytatott Horthy kormányzóval. A magyar kommunista párt moszkvai Bizottsága azonban erről — annak titkossága miatt — azonnal nem kapott tájékoztatást, s így tovább folytatta korábbi, kissé merev, Horthyt és a horthysta politikusokat teljesen elvető, velük minden kompromisszumot elutasító politikáját. Ez a politika a Kossuth rádió adásaiban is érvényesül még az október 15-ét követő 1—2 hétben is,[43] és a különböző, a magyar emigráns kommunisták által irányított lapokban, pl. az *Igaz Szóban* is. Sőt a vezetés élesen fel is lépett az ellen, ha a szovjet lapokhoz hasonlóan Horthyékat elismerő, magasztaló sorok jelentek meg magyarul. Pl. Rákosi Mátyás 1944. november 3-i Illés Bélának küldött levelében a Magyar Újságban leközölt Miklós Béla nyilatkozattal kapcsolatban a következőket írta: „Nagyon vigyázzon, hogy a lapban semmi

40 Vas Zoltán 1944. október 17-i és 21-i levelei Rákosi Mátyásnak és dr. Balogh István, a Kisgazdapárt Szeged és környéki plébános vezetőjének visszaemlékező válasza a szerző kérdéseire. A leírt és aláírt visszaemlékezés a szerző birtokában.

41 Szegedi Népakarat, 1944. október 18.

42 Gerő Ernő, az emigrációs pártrészleg egyik vezetője e problémára vonatkozó kérdésre a szerzőnek a következőket válaszolta: *„Kérdés:* A szovjetunióbeli magyar kommunista emigráció a magyar hadifogoly főtisztek elé a Horthy-ellenességet is feltételül szabta meg egy antifasiszta hadsereg felállításához. Saját, vagy szovjet álláspont volt ez? 1944 szeptemberétől a szovjetek hajlandók Horthyval tárgyalni, a magyar kommunista emigráció továbbra is élesen bírálja Horthyt, vagy hallgat róla. Ugyanakkor az Ideiglenes Nemzetgyűlés Szózatában megemlítik Horthyt. A finn taktika nem követelte a Mannerheim elleni fellépést, talán túl merev taktika volt ez a Horthy-ellenesség 1944 őszéig? *Válasz:* Horthyval kapcsolatban a magyar kommunista emigráció vezetőinek az volt az álláspontjuk, hogy amíg Hitlerrel megy, addig szembe kell szállni vele. Ebben a tekintetben nem volt semmiféle nézeteltérés vagy különbség a magyar emigráns vezetők és a szovjet vezetés között. De létrejöhetett némi „fáziseltolódás". Ez abban nyilvánulhatott meg, hogy a szovjet vezetés titokban bizonyos kapcsolatokat létesített Horthyval, s erről a magyar kommunista vezetők csak később értesültek. Ez magyarázhatja meg az álláspontokban esetleg megmutatkozó eltérést. Mint tudjuk, Horthy csak miután minden próbálkozása, hogy az angolszászokkal legyen kapcsolatban és kössön fegyverszünetet, eredménytelen maradt, végszükségben szánta rá magát arra, hogy a Szovjetunióhoz fegyverszünetért forduljon. Ekkor is felemás módon járt el, húzta-halasztotta a döntő lépéseket, és semmiféle reális intézkedéseket nem tett, hogy a magyar hadsereget szembefordítsa a hitleri német hadsereggel, s az ország népét a náci hódítókkal. A megkötött, de életbe nem lépett fegyverszünet nagyrészt Horthy hibájából nem lépett életbe. Horthy ki is akart ugrani, meg nem is. Félt a németektől, de még jobban a szovjetektől és a magyar néptől. Ezért vetéltette el a fegyverszünetet. Mindez magyarázhatja az említett különbségeket, de Horthy megítélésében teljesen azonos volt a magyar kommunista emigráns vezetők és a szovjet vezetés *kritériuma."*

43 PTI. Arch. Kossuth rádió 1944. október második feli adásainak anyaga.

Horthy dicséret többé bele ne csusszon... Miklós nyilatkozatában ügyes horthysta propaganda van, amit semmi körülmények között nem lett volna szabad átengedni. Ugyanez vonatkozik a Teleki külpolitikai dicséretére is..."[44] Jellemző, hogy a csaknem ezzel a levéllel egy időben, november 11-én a Pravdában megjelent Vörös János következő befejezésű felhívása: „Éljen a szabad, demokratikus Magyarország, Horthy kormányzó vezetése alatt!"[45] Ugyanez a Vörös Hadsereg Központi lapjában, a Krasznaja Szvjezdában is megjelent.[46]

A magyar párt moszkvai Bizottságának ez a Horthyékkal szemben követett politikai vonala november közepére, második felére megváltozik és teljesen azonos lesz a szovjet álláspontéval. A Rákosi által annyira kifogásolt Miklós-nyilatkozat utólag, december 18-án a Szegeden megjelenő Délmagyarországban teljes egészében napvilágot látott, benne a kifogásolt Horthyt és Teleki Pál külpolitikáját dicsőítő részek is.[47] Vörös János előbbi felhívása pedig a Magyar Újságban már a november 12-i szám első oldalán megjelent magyarul is.[48] Hasonló változás következett be a Kossuth rádió propagandájában is.

A liszkói megbeszélések Miklós Béláék frontra utazásával még nem értek véget. Elutazásuk napján, október 21-én este, Szent-Iványi még tanácskozott a 4. Ukrán Front parancsnokaival, akik a késő éjjelbe nyúló „beszélgetésben körvonalazták a lehetőségeket — írja Szent-Iványi —, amelynek során kijelentették, hogy »most már kizárólag Miklós lehet miniszterelnök, (miután Veress nem található meg) és Szent-Iványi külügyminiszter.«"[49] Szent-Iványi ugyanúgy, mint Miklós korábban, udvariasan kitért a külügyminiszteri tárca esetleges elvállalása elől. Miklós Béla miniszterelnökké való jelölésével kapcsolatban Mehlisz vezérezredes liszkói javaslatára érdemes felhívni a figyelmet, mert ezt az álláspontot a központi szovjet vezetés is magáévá tette és fenn is tartotta, mind Horthy további államfői elismerése esetére, mind pedig később a teljes új jogi alapú ideiglenes kormányra vonatkozóan is.

Szent-Iványi Domokos és Nemess őrnagy Liszkóból 22-én reggel utazott el és 23-án délután érkezett meg Moszkvába, szovjet repülőn[50] és ott azonnal bekapcsolódtak az igen élénk és fontos tanácskozásokba.

A szovjet vezetés, mialatt a 4. Ukrán Fronton a magyar hadsereg átállítási kísérletei folytak, Moszkvában sem volt tétlen, hanem a vázolt általános és magyarországi politikai — katonai céljainak megfelelően itt is aktívan kezdeményezett, újra és újra. A magyar fegyverszüneti küldöttség Moszkvába történt beköltözése után (a régi ma-

44 PTI. Arch. KI—II/861. Rákosi Mátyás 1944. november 3-i levele Illés Bélának.
45 Pravda, 1944. november 11. 2. o.
46 Krasznaja Szvjezda, 1944. november 11.
47 Délmagyarország, 1944. december 18. 3. o.
48 Magyar Újság, 1944. november 12. 1. o.
49 HL. Tan. gy. 2577. Szent-Iványi D. tanulmánya. 223. o.
50 Nemess J. naplója. 1944. október 22-i és 23-i bejegyzés.

gyar követség közelében, a Vorovszkij utca egyik mellékutcájában) *20-án este Faraghót és Telekit újabb fontos tanácskozásra hívták a szovjet vezérkar épületébe.* A megbeszélésen szovjet részről Antonov és Kuznyecov tábornokok vettek részt, a tolmácsokon kívül. Antonov kifejtette, hogy a Magyarországon kialakult helyzet nem jó. A kormányzóról nem tudnak semmit. A lakosság és a hadsereg mindenről tájékozatlan, hiszen a hatalom a német fasiszták által támogatott Szálasi kezébe került. Mindezeknek következtében: *„a szovjet kormány szükségesnek látja* — jelentette ki hivatalosan is Antonov — *minél hamarabb egy kormányközpontot alakítani, a mostani nyilas kormány ellensúlyaként. A megalakítandó kormány* világosítsa fel a lakosságot és a hadsereget, gyűjtse maga köré azokat, akik a háború ellen vannak és akik a németek ellen akarnak harcolni. Hogy ennek a kormánynak ne legyen nehéz helyzete, *az orosz kormány egyelőre nem kívánja az előzetes fegyverszüneti feltételek teljesítését.* Fő feladata a hadsereg és a lakosság felvilágosítása. *A kormány elhelyezkedhetik a szovjet csapatok területén a front közelében bárhol, vagy Magyarország orosz megszállta* más területén."[51] (Kiemelés — K. M.)

E konkrét és az elsősorban Magyarország érdekében való gyors szovjet kezdeményezést a magyar küldöttség újra csak immel-ámmal fogadta. Faraghó és Teleki kitartott továbbra is Veress Lajos és Bánffy Dániel mellett. „Ehhez, amennyire lehet, ragaszkodnunk kell — mondotta Faraghó —, mert a kormányzó levele alapján Veressnek ehhez alkotmányos alapot biztosít." Ha azonban Veress Lajost elfogták a németek — „esetleg mi hozhatunk létre kormányt".[52]

Ez alatt a „mi" alatt a fegyverszüneti küldöttség értendő. A szovjet tárgyaló partnerek ezt a gondolatot is támogatták, éppúgy mint azt, hogy *Debrecenben,* vagy esetleg — Veressre való tekintettel — valahol Erdélyben (Veress vezérezredes székely volt) legyen a kormányközpont ideiglenes székhelye.[53]

E tanácskozáson, *tehát október 20-án vetették fel először hivatalosan egy új, de még mindig Horthyra épülő kormány megteremtésének a szükségességét. Debrecen is itt vetődik fel először, mint leendő kormányszékhely, magyar javaslatra.* A kormányalakítási munkákhoz Faraghó, a magyar küldöttség elnöke, kérte a szovjet tárgyaló felet, hogy az eddig átnyújtott magyar dokumentumokból (Horthy levele Sztálinhoz, az előzetes fegyverszünet hivatalos szövege és a fegyverszünet aláírási megbízatást megadó okmány) fotókópiát bocsásson rendelkezésükre. Antonov ezt megígérte és rövidesen át is adta azokat.[54] A ta-

51 Teleki-féle jkv. i. m. 518—519. o. és HL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. tanulmánya 224. o.
52 Uo.
53 *Gosztonyi P.*: A Moszkvai Magyar Bizottság történetéből: id. hely 519. o.
54 E dokumentumok egy-egy fotókópiája a Párttörténeti Intézetben található. PTI. Arch. Gyűjtemény.

nácskozás végén Antonov azt is közölte a magyarokkal, hogy Vörös Jánost a budapesti belügyminisztérium körözi, tehát szökésben van.[55]

E megbeszélést követően a magyar küldöttség újra csak a közvetlen Horthytól eredő, megbízatásos folytonosságot kívánta követni, vagyis még mindig Veress tábornok előkerülésére várt. A szovjet fél azonban az időt és az esetleges lehetőséget ki akarván használni, újra kezdeményezett a körülményeskedő magyar küldöttségnél. Október 22-ről 23-ra virradó éjjel egy óra körül a magyar küldöttséget újra hívatták a vezérkarhoz. Ott Antonov tábornok közölte, hogy szovjet értesülések szerint a kormányzót a hitleristák Németországba hurcolták, a magyar csapatok viszont a németekkel együtt támadnak Szolnok környékén. Ezek után újból felszólította Faraghót, hogy a magyar küldöttség kormányalakítási szándékát foglalja írásba és vázolja programját. „A rövid megbeszélés folyamán kialakult az a helyzet — rögzítette a Telekiféle jegyzőkönyv —, hogy Szent-Iványit bevárjuk, átiratunkat benyújtjuk és indulunk Magyarországra kormányt alakítani."[56]

Ezen ismételt szovjet sürgetésre végül 23-án elkészítette a magyar fegyverszüneti küldöttség az első komolyabb elképzelését, célját és javaslatait tartalmazó feljegyzését a magyar kibontakozás érdekében. *A tervezetet „25. MNK/1944. sz. Szóbeli jegyzéknek"* nevezték el, amely több oldalon, 5 pontban és egy 17 pontos mellékletben szögezi le a teendőket és célkitűzéseket.

A fotómásolatban rendelkezésünkre álló feljegyzés abból indul ki, hogy miután a fegyverszünetet megkötni kívánó Horthyt a németek elhurcolták és kijelölt helyettese, Veress Lajos sem érhető el, a kormányzótól származott felhatalmazása következtében a *fegyverszüneti küldöttség az egyetlen alkotmányos képviselője az államfő akaratának „és ugyanakkor az alkotmányos folytonosság letéteményese is".*[57] *Ezért „hivatva érzi magát, hogy a kormányzó és a magyar alkotmány nevében kezébe vegye a magyar nép jövő sorsának alakítását".* (Kiemelés — K. M.) Ebből kiindulva:

„1. *A magyar küldöttség* a már felszabadított területen haladéktalanul *alkotmányos kormányt kíván megalakítani* — megbízható és elsősorban németellenes személyek részvételével . . . a magyar nép csak kormányzója és az alkotmány iránt érez bizalmat. Ezért csakis a *folytonosságot képviselő kormány* befolyásolhatja és változtathatja meg a nép és a hadsereg akaratát . . .

2. *A kormány székhelyül Debrecent* . . . választotta" 1848-as függetlenségi hagyományai és amiatt, hogy „ez a város fekszik a legközelebb

55 Teleki-féle jkv. id. hely 519. o., és HL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. tanulmánya. 224. o.

56 Uo.

57 OL. Filmtár. 14086. sz. doboz. Valamennyi „Szóbeli jegyzék" francia nyelvű filmkópiája, amelyet Macartney professzor bocsátott dr. Karsai Elek közvetítésével az OL. rendelkezésére.

az 1. és 2. magyar hadsereghez", ami megkönnyíti az érintkezést és azok átállítását.

„3. *Az új kormány a náciellenes beállítottságú személyeket kívánja maga mögé tömöríteni* . . .

4. Az új kormány tájékoztatni kívánja a való helyzetről a magyar népet és a hadsereg katonáit . . ." és végül,

„5. Az új kormány haladéktalanul biztosítani kívánja . . . a Vörös és magyar hadsereg együttműködését."

Mindehhez és a 17 pontos mellékletben részletezettekhez a moszkvai magyar küldöttség kéri a szovjet kormány segítését és „írásbeli válaszát".[58] (Kiemelés — K. M.)

A 17 pontos melléklet a célokból és a tervezett irányítás, kormányzás módjából is lényegesen többet árul el. *Az első pont* újra leszögezi, hogy a megalakuló *új kormány* számára *legyen megengedve*, hogy minden tényked*ését a jogfolytonosság, a magyar alkotmány szerint végezze. A következő pont* — nem túl szerényen — azt kívánja, hogy a szövetségesek ezt a kormányt, mint amelynek fegyverszünet-kötésre vonatkozó megbízatása Horthytól van — azonnal ismerjék el „egyetlen törvényes kormányként" és ezt valamennyi rádiójukban jelentsék is be.

A harmadik pontban a Lakatos-kormány kormányzati módszeréhez való visszatérést, annak a folytatását jelölik meg. A kormány teljes belpolitikai hatásköre azonnali gyakorlásából következne — szól a feljegyzés, hogy *„a politikai pártok tevékenységét be kellene tiltani, ugyan úgy, mint az esetben, ahogy a legutolsó alkotmányos kormány* (értsd a Lakatos-kormányt — K. M.) *funkcióit gyakorolta".* A politikai munkát és a közvélemény felvilágosítását a kormány „propagandatevékenységi központjai" látnák el. A korábbiakhoz hasonlóan a közigazgatásnak is „teljes egészében a kormány kezében kellene maradnia" és *„a magyar csendőrségnek és rendőrségnek ugyan úgy, mint eddig, továbbra is biztosítania kellene a közbiztonságot".* Az így átmentett és változatlanul fungáló horthysta apparátuson keresztül és annak az egyetértésével lenne csak joga a szovjet katonai szerveknek is bármilyen igényüket kielégíteni a lakosság körében (élelmezés, elhelyezés vagy az ellenük támadók lefogása stb.). A fentieken túl, ez a változatlan államapparátus és kormányzás végezné a magyar közéletnek „a náci elemektől való megtisztítását" is.

Az 5., 6. és 7. pont (a 4. pont nincs az eredetin sem!) az előzetes fegyverszünet végrehajtásának ellenőrzésére a szövetségesek által Ma-

58 Uo. E szóbeli jegyzék készítésekor egy kormánylistát is készített a fegyverszüneti bizottság. E szerint *miniszterelnök Faraghó Gábor, külügyminiszter Szent-Iványi Domonkos, és kultuszminiszter Teleki Géza.* Ezeken kívül mindegyik fegyverszüneti bizottsági tag elvállalt volna ideiglenesen még egy-egy miniszteri tárcát. Miklós Béla „esetleg" a kormányzót helyettesítette volna ideiglenesen, a hadsereg ügyeinek intézése mellett. A kormány ideiglenes székhelye Debrecen lett volna. Moszkvában csak Tarnay István, a küldöttség titkára maradt volna „főmegbízottként". (Nemes J. idézett naplója. 1944. október 23-i bejegyzése.)

gyarországra küldendő bizottságról, a magyar kormány moszkvai képviseletéről, és a volt bukaresti és szófiai magyar követségek személyzetének rendelkezésükre bocsátásáról szól. A 8—11. pontokban hadianyagot, fegyvereket, szállítóeszközöket, gyógyszert és élelmiszereket kívánnak a szerzők kapni a szovjet kormánytól azonnal a kormány megalakulása után. A 12. és 13. pontokban az oktatási intézmények „haladéktalan" kiürítését és pénzügyek terén segítséget igényeltek. A 14. pont a régi horthysta—kállaysta irreális igényeket sorolja fel, megismétli azt a kívánságot, hogy a magyarországi katonai tevékenységben, *az ország megszállásában román, jugoszláv vagy szlovák csapatok ne vegyenek részt.* A 15. pont valamennyi magyar hadifogoly szabadonbocsátását és hazaszállítását kéri, majd a 16. és 17. pont az erdélyi magyarság szabadságjogai érdekében emelt szót, illetve a „Maniu-gárdák" magyarirtó tevékenységének a beszüntetését követelte.[59]

A magyar fegyverszüneti küldöttség kormányalakítási célja és annak vázolt programja igen sok mindenben kifogásolható, méginkább hiányos. Mindenekelőtt világos a feljegyzésből, hogy a küldöttség számára a fő, *az elsőrendű cél továbbra sem az ország háborúból való gyors kivezetése* és ezzel a nemzetnek a háborús pusztulástól, a katasztrófától való megmentése, hanem *a Horthyra épülő jogfolytonossággal az egész rendszer* — benne gazdasági és társadalmi pillérein túl *a csendőrségre és rendőrségre alapozott államapparátus — átmentése volt.* Ez magyarázza, hogy *nincs kiemelten megjelölve a német megszállók elleni harc feladata.* Erre csak közvetetten lehet a tervezetből következtetni. Pedig csak határozott németellenes harccal lehet még az átmentést is elérni — mutatta Románia példája!

Nagyfokú tájékozatlanságot és politikai analfabétizmust takar az az elképzelés is, hogy a politikai pártok működését sem kívánják engedélyezni. Ezzel a magyar küldöttség tagjai tulajdonképpen annak is tanúbizonyságát adták, hogy nem értették meg az egész antifasiszta koalíció harcának politikai céljait sem. Arról nem is szólva, hogy sem a működő olasz, sem az átálló bolgár kormány antifasiszta, demokratikus pártokra épülését nem vették figyelembe, de az átálló kormány szempontjából még egy román, vagy finn formájú formális megoldást sem tartottak szükségesnek elfogadni.

Igen szembetűnő hiányossága a programtervezetnek, hogy semmiféle demokratikus célú feladatot nem tűzött ki. Sem a polgári szabadságjogok visszaállítását, sem gazdasági, szociális, népjóléti vagy agrárpolitikai tervet nem érint. Mily hatalmas rés tátongott egyrészről e tervezet szerzőinek álláspontja, ismeretei és célja, másrészről pedig a magyar nép, de az egész nemzet érdekei, törekvése és a nemzetközi viszonyok realitásának felismerése között! A szerzők álláspontjának ez

59 Uo. l. az egész mellékletet.

a korlátoltsága abban is megnyilvánult, hogy a valóságos helyzettől teljesen elszakadva, úgy fogalmaznak, mintha nem a Horthy-Magyarország lett volna a háborús vesztes. Mintha a szerzők diktálhatnák a feltételeket, és követeléseket is támaszthatnának a szövetségesekkel szemben.

Az ilyen alapokon és hiányosságokkal elkészült kormányalakítási programtervezet *így* igen kis mértékben, csak a legminimálisabban szolgálhatta az ország ügyét. Pedig a *realista átállási és fegyverszünetkötési politikára* éppen ezekben a napokban *szolgáltatott* ismételt *jó példát az új bolgár kormány Moszkvában tartózkodó fegyverszüneti küldöttsége.* A küldöttséget vezető bolgár külügyminiszter fegyverszünetet kérő beszédében — amelyet valamennyi szovjet lap közölt is — *reálisan és önkritikusan ismerte be a Bulgária kormánya által korábban folytatott politika bűnösségét és annak vereségét.* E politika ellen *a bolgár nép fellázadt és a „becsületes nép uralmat tudott alakítani"*, amely hatalom elszakította az országot Hitlertől, gyökeres változást jelentő *új bolgár kül- és belpolitikát indított és megkezdte az államapparátus megtisztítását is. Bulgária nem várta meg, hogy a szövetségesek szólítsák fel,* kényszerítsék ellenállásra vagy a *németellenes harcra, saját maga lépett fel önként a fasizmus ellen.* „A Hazafias Népfront kormánya — folytatta a bolgár külügyminiszter — nem várta be azt, hogy Önök ítéletükkel kötelezzenek arra, hogy szakítsuk meg az összeköttetést Németországgal, hanem mi folytatjuk azt, amit hős partizánjaink már régen megkezdtek, folytatjuk a fegyveres harcot Hitler csapatai ellen."[60] Amennyivel reálisabb, komolyabb, tartalmasabb és határozottabb e politikai vonal, annyival szerényebb is a hangja, mint a magyar fegyverszüneti küldöttségé. Vagy fordítva, amennyivel semmitmondóbb, irreális ábrándokat űző, határozatlan és tartalmatlan a magyar küldöttség vonala, annyival fellengzősebb a kifejtése.

Ahogyan nem vitte lényegesen előre a magyar kibontakozást a fegyverszüneti küldöttség fenti kormányalakítási terve, ugyanúgy nem alakult kedvezően a magyar csapatok átállásának a kérdése sem. Igaz, hogy az 1. magyar hadseregből a szovjet oldalra történt átállások száma nem lebecsülendő; szovjet levéltári adatok szerint *1944. október 20-tól 30-ig kereken 20 ezer magyar katona és tiszt ment át* a 4. Ukrán Fronthoz, közülük több, mint tízezren század-, zászlóaljkötelékben, parancsnokaikkal együtt.[61] Ez azonban nem változtatott azon hogy sem Miklós Béla és törzskara, sem pedig a szovjet szervek törekvései és segítése nem tudták sem az első magyar hadsereget, vagy legalább is annak zömét, sem a 2. hadsereget átállítani. *Az első napokban folytatott huzavona és felelősség-nem-vállalás miatt elmulasztott átállítási*

60 L. az egész beszédet. Hírek. 1944. október 31. Kiadja az Arcvonal (4. Ukrán Front — KM.) Politikai Osztálya a magyar lakosság számára.

Arhív Ministersztva Oboronü SzSzSzR. f. 32. op. 11306. d. 573. Idézi: *Ölvedi* I.: i. m. 175—176. o., és *Gosztonyi P.*: A Moszkvai Magyar Bizottság történetéből. Id. hely.

alkalom elmúlt azzal, hogy Szálasiék leváltották a hadseregek és seregtestek parancsnokait és nyilas—németbarát tiszteket állítottak a helyükre. Ezzel tulajdonképpen annak a lehetősége is elveszett, hogy a fegyverszünet következményeként átállt magyar magasabbegységek, akár egész hadseregek képezhessék az új magyar szabadságharcos honvédség magvát. E lehetőségek elszalasztása után, 1944. október 24—25-ét követően, amikorra az említett parancsnokleváltásokat, a megbízhatatlan egységek hátravonását és a magyar alakulatok közé német egységek ékelését a németek és a nyilasok elvégezték, az új magyar hadsereg felállítását lényegében csak a hadifogságban levő katonákra és tisztekre számítva tervezhették.

A magyar hadsereg, vagy hadseregek átállásának elmaradásával tulajdonképpen az előzetes fegyverszünet Magyarország által való teljesítésének a lehetősége is kérdésessé vált. Így a teljesítésre való további várakozás is hiábavalónak tűnt. Ezt a körülményt először Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka jelezte a szovjet főparancsnokságnak. 1944. október 20-án Sztálinnak írt levelében az arcvonal megerősítését többek között azzal is indokolta, hogy Magyarországot az ellenség nem adja fel könnyen és a magyar csapatok is tovább harcolnak Szálasi mellett. Ezért a fegyverszünet teljesítésére kár tovább várni.[62]

A 4. Ukrán Front parancsnoksága október 23-án jutott arra a következtetésre, hogy céltalan az 1. magyar hadsereg átállására tovább várni. Mindeddig e front sávjában folyt a magyar átállás leglényegesebb és legnagyobb erőfeszítéseket jelentő munkája. Ezért csak e front fenti álláspontjának kialakulása után következett be a szovjet központi szervek politikájában és katonapolitikájában lényegesebb változás. Október 23-án Mehlisz vezérezredes felkereste Miklós Bélát az alsóvereckei hadiszállásán, és látva a magyar hadsereg átállásának az eredménytelenségét arra az álláspontra helyezkedett, hogy a további várakozás sem kecsegtet eredménnyel. A magyar csapatokat is vagy szét kell verni, vagy pedig szét kell züllleszteni.[63]

Az érintett két Ukrán Front ilyen értelmű álláspontja alapján a szovjet Főparancsnokság október 24-én jelentette a „Legfelsőbb Főparancsnoknak", Sztálinnak, „hogy Miklós Béla parancsa nem volt kellő hatással az ellenségre", vagyis nem állt át a magyar hadsereg. Erre „még ugyanaznap este — írja Stemenko visszaemlékezésében, közben a parancsot is idézve — a 2. és a 4. Ukrán Fronthoz és Sz. K. Tyimosenkóhoz a következő direktíva érkezett: »Tekintve, hogy a magyar csapatok tovább folytatják harctevékenységüket csapataink ellen, és együttműködnek a németekkel, a Legfelsőbb Főparancsnokság Fő-

62 *Sz. Stemenko:* Európa szívében. II. id. hely. 4. o.
63 HL. 2599. Tan. gy. sz. Kéri Kálmán visszaemlékezése és uo. Békeelőkészítő III. doboz. A/III10. Kéri Kálmán tanúvallomása 1945. június 20-án Szálasi és társai ügyében.

hadiszállása megparancsolja, a magyar csapatok ellen ugyanúgy kell harcolni, mint a németek ellen, semmilyen különbséget nem téve köztük . . .«"[64]

Ezzel a szovjet döntéssel a magyar átállás és a javasolt gyors kormányalakítási kísérletek sikertelensége folytán vége szakadt annak a lehetőségnek, hogy a felszabadító erők a horthysta vezetők egy csoportjára támaszkodva próbálják meg a magyar fegyveres erő és terület legalább egy részének a megkötött előzetes fegyverszüneti egyezmény alapján való átállítását a szövetségesek oldalára. Nem az antifasiszta nagyhatalmakon múlt, hogy ez a 8—10 napos kísérlet nem hozta meg a várt eredményt. Ez most is elsősorban az átállt horthysta politikusok és tábornokok határozatlanságán múlott. E kísérlet, ugyanúgy mint az október közepi is, az ország fegyveres erőire kívánt támaszkodni; vagyis a hadsereg kimagasló szerepet játszhatott volna Magyarországon is az ország átállításában, mint Romániában, vagy Bulgáriában stb. Erre azonban a tárgyalt okok miatt nálunk nem kerülhetett sor.

A hadseregre épülő átállási lehetőség elmúlásával a szovjet fél az egyébként is igen sok kifogásra alkalmat adó október 23-i magyar kormányalakítási tervezetre sem tudott érdemben válaszolni. A tervezet, mivel az elképzelt lehetőség nem vált valóra, adott formájában és keretében szintén tárgytalanná vált. A horthysta átálló csoport teljesen elszigetelt maradt, sem a hadsereg, sem más politikai erő nem állott mögötte. Ezt világosan bebizonyította az események fejlődése a katonaság körében. A politikai elszigetelődést saját maguk idézték elő azáltal, hogy politikájukban semmiféle demokratikus erőre nem kívántak támaszkodni.

Mindezek után Magyarország átállításához újabb demokratikusabb, szervezettebb és erőteljesebb megoldást kellett keresni.

*

A debreceni hadművelet befejezéséig — ami időben szinte egybeesett azzal, ameddig a Szovjetunió még várta a magyar átállás valamilyen formájú végrehajtását — az ország területének több mint negyed része, közel 30 százaléka már felszabadult. A felszabadított területek olyan körülmények közötti állandó növekedése, hogy a magyar átállás nem következett be s a szovjet vezetés kilátástalannak ítélte meg a horthystákra való további várakozást és arra kényszerült, hogy fegyverrel zúzza szét a Szálasi s a németek mellett maradt magyar csapatokat is, szükségessé tett bizonyos intézkedéseket a felszabadult magyar területek megszervezésére. Miután az államgépezet sem követte a kormányzó október 15-i proklamációját, sőt annak helyi

64 *Sz Stemenko:* Id. hely. 4. o.

szervei is zömükben kitartottak Szálasi, illetve a német szövetség mellett, s a szovjet csapatok megérkezésekor nagyrészt felbomlott, szétesett ez a szervezet, tagjainak egy része nyugatra evakuált, a szovjet katonai vezetés arra kényszerült, hogy magyar részvétel nélkül, egyedül döntsön a felszabadított magyar területek katonai-közigazgatási megszervezéséről is.

A Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottsága (ÁHB) 1944. október 27-én határozatot hozott a Magyarországon harcoló szovjet csapatok parancsnoksága katonapolitikai feladatairól a magyarországi viszonyok és a magyar lakosság vonatkozásában. Ez a határozat tartalmában szinte teljesen megegyezett az Állami Honvédelmi Bizottság 1944. április 10-i, Romániára vonatkozó hasonló határozatával, amelyet akkor hozott, amikor a szovjet csapatok román földre léptek.[65] A Magyarországra vonatkozó hasonló állásfoglalást azért hozták a szovjet szervek csak egy jó hónappal az ország felszabadulásának megindulása után, mert ez alatt történt meg a magyar—szovjet kapcsolatfelvétel, indultak meg a fegyverszüneti tárgyalások, és írta alá Horthy küldöttsége az előzetes fegyverszüneti feltételeket. Mindezek eredményét, illetve teljesítését várva, államok közötti megegyezéssel, legalább a fegyverszüneti egyezménnyel kívánta a szovjet kormány rendezni hadseregei és a magyar központi és helyi államhatalmi szervek közötti viszonyt, illetve a lakossághoz fűződő kapcsolatokat. Horthy átállásának elmaradásával meghiúsult a magyar—szovjet viszonynak megállapodásos, közösen szervezett rendezése is. Pedig ez a lehetőség több pozitívumot is rejtett magában. Mindenekelőtt a szuverenitás bizonyos elemeit kezdettől fogva gyakorolhatta volna az átálló magyar állam s ez lehetővé tette volna egyebek között a hadjárattal kapcsolatos terhek és feladatok szervezettebb elosztását a lakosság körében, és ugyanakkor bizonyos védelmet is nyújthatott volna a lakosság számára a háborúval járó szélsőséges kilengésekkel és viszontagságokkal szemben.

A szovjet kormány azokkal a szövetséges és baráti országokkal is, amelyeken keresztül az ellenséget üldözve csapatai átvonultak, már jó előre kormány-megállapodást kötött azért, hogy rendezze a hadseregek és az illető állam és polgárai közötti kapcsolatokat. Az emigráns csehszlovák kormánnyal már 1944. május 8-án aláírnak Londonban egy egyezményt, amely a mindenkori arcvonal zónáját kivéve — itt a legfelsőbb hatalom a szovjet frontparancsnok kezébe volt — teljesen visszaállította a csehszlovák szuverenitást.[66]

Lengyel vonatkozásban, miután diplomáciai kapcsolat ekkor a szovjet kormány és az emigráns lengyel kormány között már nem volt, a szovjet külügyi népbiztosságnak a Vörös Hadsereg lengyel földre érke-

65 Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojnü II. k. 1946. 105. o.
66 L. az egész egyezmény szövegét uo. II. k. 117—118. o., és 123—125. o.

zésekor kiadott nyilatkozata vezette be a viszony rendezését. E nyilatkozat független és baráti országnak ismerte el Lengyelországot, és ezért katonai adminisztrációt sem kívánt bevezetni ott. A többi pontja hasonló volt a Romániával kapcsolatos áprilisi nyilatkozat tartalmához, vagyis: a Lengyelországba való behatolást csak a katonai szükségszerűség, az ellenség üldözése és a lengyel népnek nyújtandó katonai segítség indokolja. A Szovjetunió Lengyelországnak sem területét nem kívánja elvenni, sem társadalmi rendjét nem akarja megváltoztatni.[67] E nyilatkozatot követően a lublini kormánnyal 1944. július 26-án kötötte meg a szovjet kormány a csehszlovákiaihoz hasonló egyezményt, mely a közvetlen hadizónát kivéve, szintén teljes lengyel közigazgatást és fennhatóságot biztosított.[68]

Románia esetében az áprilisi szovjet kormánynyilatkozatot az augusztus 23-i átállás után rövidesen, szeptember 13-án aláírt fegyverszüneti egyezmény konkretizálta. Eszerint Romániában, mint vesztes államban, a front mögött 50—100 km-es zónában minden hatalom a szovjet frontparancsnok kezében volt. Az e mögött levő területeken a román polgári közigazgatás lényegét tekintve helyreállt, azokkal a legfontosabb kötöttségekkel, hogy a szovjet katonai hatóságok valamennyi kívánságát és intézkedését figyelembe kellett vennie, s tevékenysége felett általános ellenőrzést is gyakoroltak a szovjet katonai szervek. Ez azonban, a vesztes háborúból adódó szükségszerű kötöttségek és korlátozások ellenére is, sok pozitívumot nyújtó szervezettséget és központi együttműködést tett lehetővé és biztosított Románia számára.

Hazánkban, Horthy és csoportja hibájából hasonló szervezett és egyezménnyel biztosított viszony csak a felszabadulás megindulását követő negyedik hónap, 1945. január 20-a, a fegyverszüneti egyezmény aláírása után jöhetett létre. Addig a Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottságának már jelzett határozatában lefektetett elveknek megfelelően történt a felszabadított területek katonai és polgári irányítása, szervezése és vezetése. Ezért ez a határozat kimagasló jelentőségű volt a szovjet csapatoknak és katonai szerveknek a magyar lakossággal és kialakuló helyi apparátussal való normális kapcsolatai megteremtésében.

Az ÁHB október 27-i határozata utasította a 2. Ukrán Front haditanácsát, hogy a kialakult helyzet alapján intézzen kiáltványt a magyar lakossághoz. Ebben nyújtson tájékoztatást a Vörös Hadsereget Magyarországon is vezérlő célokról; vagyis arról, hogy a szovjet csapatok bevonulását az ország területére kizárólag a katonai helyzet és az a tény tette szükségszerűvé, hogy a németek és a mellettük kitartó magyar csapatok még mindig ellenállnak. A Vörös Hadsereg nem hódító-

67 Uo. 154—155. o.
68 Uo. 156—159. o.

ként, hanem a magyar nép felszabadítójaként lépett az ország területére, nem célja megváltoztatni a fennálló társadalmi-gazdasági rendet, hanem a megszálló német csapatokat kívánja szétverni és a magyar népet a fasiszta iga alól felszabadítani.

Az ÁHB határozata a 2. Ukrán Front haditanácsára ruházta a felszabadult magyar területek polgári közigazgatásának megszervezését és ellenőrzését is. Ennek alapján a szovjet katonai hatóságok nem szerveztek saját katonai adminisztrációt a polgári élet irányítására, hanem abból az alapelvből kiindulva, hogy eredeti állapotában kell meghagyni a magyar közigazgatási szerveket, a gazdasági és politikai rendet, arra törekedtek, hogy azok funkcionálását biztosítsák. Nem alakítottak tehát sem tanácsokat, szovjeteket, sem tanácshatalmi szerveket. „Nem célunk megdönteni a magyar rendet és helyette bevezetni a szovjet rendet" — hangsúlyozta az ÁHB határozata.

Ennek megfelelően minden megyeszékhelyre, önkormányzati jogú városba, továbbá nagyközségbe szovjet katonai parancsnokot, komendánst neveztek ki, ezek saját katonai feladataikon túl segítették újjászervezni és beindítani a magyar polgári hatóságokat, ellenőrizték azok munkáját és azt is, hogy a Vörös Hadsereg érdekeit is szolgálja-e tevékenységük.

A katonai parancsnokoknak kötelességük volt felszólítani minden intézményt és személyt a korábbi munka folytatására, de jogukban állt ugyanakkor a helyi hatalmi szervek élére vezetőt megbízni vagy újat kinevezni, ha a régiek elmenekültek. Ugyanígy jogukban állt az ipari és kereskedelmi vállalatok élére is az alkalmazottak közül új vezetőt kinevezni, ha a tulajdonos eltávozott. Ily módon kívánták a szovjet katonai hatóságok a front érdekeit és egyben a lakosság érdekeit is biztosítani mind a közigazgatás, mind pedig a termelés és szolgáltatás területén anélkül, hogy a tulajdonviszonyokhoz hozzányúltak volna. Sőt, az ÁHB rendelkezése szerint a polgárok és a magántársaságok vagyona, magántulajdona a szovjet katonai hatóságok oltalma alatt állt.

A szovjet katonai szervek tevékenységének tehát arra kellett mindenek előtt irányulnia a harc elősegítése érdekében, hogy helyreállítsa a korábbi magyar közigazgatási viszonyokat és formákat mind az államhatalom, mind a termelés, kereskedelem, az egészségügy stb. területén. Ezt a tevékenységüket, illetve a kitűzött célok megvalósítását akadályozó személyeket, vezetőket ugyanakkor jogukban állt és kötelesek is voltak haladéktalanul eltávolítani pozícióikból.

A szovjet katonai hatóságoknak ez a viszonylag nagy beleszólási és közvetlen ellenőrzői joga elsősorban azzal magyarázható, hogy központi, felelős magyar szerv, kormány, vagy gazdasági intézmény nem állt át, illetve ilyen még nem volt, s ezért minden egyes parancsnoknak közvetlenül kellet kapcsolatot teremtenie és feladatokat adnia az

egyes magyar szerveknek, üzemeknek, vagy intézményeknek. Ezzel magyarázható az is, hogy felelős magyar szerv hiányában valamennyi hírközlő eszközt közvetlen ellenőrzés alá vett a szovjet parancsnokság, a harc folytatásához lefoglalt valamennyi központi raktárkészletet és tartalékot, maga végezte a csapatok élelmezéséhez és igavonó állatok terén keletkezett szükségleteihez is a helyi beszerzéseket stb. s az ország vasútvonalait is ideiglenesen saját katonai irányítása alá helyezte.[69]

A magyar kizsákmányoló osztályok fasiszta uralkodó körei által előidézett súlyos helyzetben ennek a dokumentumnak az alapján meghozott szovjet intézkedések nem a legyőzött alávetését, kiszipolyozását és gúzsbakötését szolgálták, hanem valóban a fasizmus szétverését, s ezzel együtt az általa elnyomott dolgozó nép felszabadulását segítették elő. Ezt tükrözi az a kiáltvány is, amelyet a 2. Ukrán Front parancsnoksága az ÁHB határozatának megfelelően nyomban október 27-e után kiadott és röplap formájában, s minden egyéb módon nagy számban terjesztett a felszabadult magyar lakosság között.

A kiáltvány kifejtette, hogy a Vörös Hadsereget nem vezénylik területszerző célok, nem szándékozik Magyarország társadalmi rendjét megváltoztatni, az ország területére való lépését kizárólag katonai szükségszerűség tette elkerülhetetlenné. Célja a fasizmus szétzúzása és az elnyomott népek felszabadításának elősegítése. A felhívás továbbá biztosította a magyar lakosságot, hogy a „polgári magántulajdon érintetlen marad" és „a helyi hatóságok és a helyi önkormányzat összes szervei, amelyek a Vörös Hadsereg bevonulásáig működtek, helyükön maradnak". Felszólított valamennyi foglalkozási csoportot, réteget, a napszámosoktól a papokig, hogy korábbi békés munkájukat folytassák, és felhívott mindenkit a Vörös Hadsereg harcának segítésére, amelynek eredményeként „közeledik az óra, amikor a háború magyar földön véget ér, és a német rablókat végképpen kiűzzük országotokból".[70] Ehhez a harchoz kellett a magyar népnek is némiképpen hozzájárulnia, egyelőre legalább azzal, hogy a háború likvidálását szolgáló szovjet előírásokat, kéréseket és követeléseket maradéktalanul teljesíti.

A felszabadult magyar nép nagy többsége — mint a későbbiek folyamán látni fogjuk — valóban így is fogta fel a szovjet csapatok intézkedéseit. A fasizmustól és a háborútól való megszabadulás tudatában a hadjárattal járó nehézségeket, nélkülözéseket, a csapatok élelmezését és ellátását jelentő feladatokat is megértően fogadta a lakosság nagy része. Legjobbjaik már a társadalmi felszabadulás lehetőségét is

69 Az egész határozatot lásd a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Levéltára (Arhiv Miniszterstvta Oboronü SzSzSzR.) 240. f. 16392. op. 12. d. 1—7. o. Idézi: *M. M. Minaszjan:* i. m. 303—306. o. Magyarul megjelent: Hazánk felszabadulása 1944—1945. Budapest, 1970. 52—53. o. Idézi még: Budapest, Vena, Praga. Isztoriko-Memuarnüj trud pod obscsej redakciej marsala Sz. Sz. R. J. Malinovszkovo. Moszkva, 1965. 67. o., és *Ölvedi I.:* i. m. Utószó. 201. o.

70 Felszabadulás. 1944. szeptember 26—1945. április 4. Dokumentumok. Budapest, 1955. 7. o.

felismerték és ennek érdekében a nagyobb áldozatok meghozatalától sem riadtak vissza. Mindez azonban nem eredményezhette az egész ország háborúból való kinevezését, csak annak kis, segítő részelemeként jöhetett szóba. Sőt ez az az időszak, október legvége és november első fele, amikor a legkevesebb kilátás és remény mutatkozott arra, hogy az ország rövid időn belül megszabadul a német megszállástól, a fasizmustól és a háborútól.

Szálasiékat a németek katonailag megerősítették és a Gestapóval együtt, minden jelentősebb kezdeményezést kegyetlenül elfojtottak. Jelentős megmozdulás, az országnak az ő uralmuk alatt álló részéből, különösen a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának és Katonai Vezérkarának november második felében történt felszámolása után, egyre kevésbé volt várható. A horthysta politika kudarca, az átállt politikusok és katonatisztek nemakaromsága miatt erről a vonalról sem lehetett már határozott és hatékony kezdeményezést remélni. A felszabadult területek éppen csak kibontakozó demokratikus és forradalmi erői pedig még mindig kisebbségben voltak az ország egész lakosságához és politikai erőihez képest.

E reménytelen helyzetben a szovjet vezetés sem látott más lehetőséget Magyarország háborúból, a fasiszta koalícióból történő kiugratásához, mint a katonai megoldást. Vagyis azt, hogy gyors katonai csapással szét kell zúzni a Magyarországon tartózkodó német fasiszta haderőt és az őket támogató Szálasi-féle csapatokat, és az így felszabadított természetes politikai központban, Budapesten hozni létre új kormányt. E célhoz is kiegészítő, szükségszerű állásfoglalás volt az a határozata, amely önmagában nem jelenthette az ország átvezetését a szövetséges oldalra, csupán azt a célt szolgálta, hogy a magyar kiugrás elmaradásából adódó kényszerhelyzetben, egyelőre legalább a szovjet katonai vezetés próbálja a már felszabadított magyar területeket támogató hátországgá megszervezni a további harchoz.

A központi magyar területek október végi és novemberi sürgető katonai felszabadítását nemcsak Magyarország átállásának politikai és hadászati céljai motiválták, hanem nemzetközi politikai és katonapolitikai okok is szükségessé tették. Röviden ezekkel az okokkal is foglalkoznunk kell, hiszen a magyar átállás és esetleg új kormány megteremtése is ehhez a hadművelethez kötődött ekkor.

A decemberi hadművelet befejezése után a magyar térségben harcoló szovjet csapatok tevékenysége közvetlenül a Kárpát-medence központjában, Budapest térségében összegyűlt ellenséges csoportosítás ellen irányult. Ezek szétverése viszont megnyithatta az utat Bécs felé, és lehetővé tette a soron következő csehszlovákiai, sőt németországi hadműveletek megalapozását is. Így tehát Budapest térségének felszabadítása kimagasló jelentőségű feladattá vált a Vörös Hadsereg számára.

A fővárosnak, Magyarország központjának hadászati jelentőségét azonban a hitlerista hadvezetés is felismerte éppen Dél-Németország, Ausztria és Csehszlovákia megtartása szempontjából. Ezért nagyarányú, erőddé való átalakítási munkába kezdtek, és csapatokkal erősítették meg Budapest keletre húzódó tágabb előterét és szűkebb térségét is. Az ellenségnek ez a tevékenysége a támadó szovjet csapatoktól is alapos felkészülést követelt. Stemenko tábornok, a szovjet Vezérkari Főnökség hadműveleti osztálya akkori vezetőjének leírása szerint a vezérkarban eleinte az az elképzelés alakult ki, hogy Budapestet alapos előkészület után északról és délről megkerülve minimális frontális csapással fel lehet szabadítani.[71] Az elgondolás szerint így november közepén Budapestet, és az év végére már Bécset is be lehetett volna venni.

A budapesti hadműveletthez remélt és elképzelt alapos felkészülés azonban nem valósulhatott meg. Az október közepén Sztálin és Churchill, illetve tanácsadóik között lezajlott katonai és politikai tanácskozást követően meg kellett gyorsítani a támadó hadműveleteket. Churchill miniszterelnök már 1944 szeptemberében, Roosevelttel folytatott tanácskozása idején újra feleleventette kedvenc tervét, az angol imperializmus érdekeit szolgáló balkáni partraszállási tervet. A fő cél most is az volt, amit Churchill visszaemlékezésében nyíltan be is ismert, hogy e térségben a Szovjetuniót megelőzzék az angolszász csapatok.[72]

Ezt a tőkés, szovjetellenes vágyat és tervet a szovjet vezetésnek figyelembe kellett vennie a délkelet-európai hadműveletek megtervezésénél, s meghiúsítása érdekében elsősorban saját tervei felgyorsított megvalósításával tudott tevékenykedni. Erre mutatnak Sztálinnak a szavai, amelyeket a Churchillel folytatandó tanácskozásra készült szovjet katonai beszámoló előzetes átolvasásakor mondott Stemenkó tábornok előtt: „Ezen a helyen (értsd Magyarország — K. M.) Stemenkó elvtárs —, mondotta Sztálin — komolyabb dolgokat tervezünk. Igyekezni fogunk, hogy minél hamarabb eljussunk a hitleri Németország határaihoz. Ehhez azonban előzőleg fel kell számolnunk a magyarországi ellenállást. Éppen ide, Magyarországra kell összpontosítanunk minden figyelmünket."[73] Ezt az erőfeszítést a Szovjetuniónak úgy kellett tennie, hogy a legfőbb hadműveleti irány továbbra is a Lengyelországon keresztül, közvetlenül Németországba vezető térség maradjon, amely a legtöbb, a legjobb és a legfontosabb katonai erőket és eszközöket igényelte és kapta is meg. Ugyanakkor Churchill tervét úgy

71 *Sz. Stemenko:* Id. hely. 5. o. (A fejezetben található hadtörténelmi leírásban és értékelésben elsősorban M. M. Minaszjan már idézett munkájára, Stemenko tábornok, Malinovszkij marsall, valamint I. T. Slemin altábornagy, a Budapestet elsőnek ostromló 46. hadsereg parancsnokának a visszaemlékezéseire támaszkodtunk. A két utóbbira vonatkozóan l.: Oszvobozsgyenyie Vengrii ot fasizma. Pod redakcii cslena- korreszpondenta AN. Sz.Sz.Sz.R. A. M. Szamszonova. Moszkva, 1965. 102—115. o.).

72 *Winston S. Churchill:* The Second World War. Vol. VI. Triumph and Tragedy, London, 1954. 130. o.

73 Idézi: *Sz. Stemenko:* Id. hely. 6. o.

kellett meghiúsítania, hogy az antifasiszta koalíció ne gyengüljön, hanem továbbra is fennmaradjon, sőt lehetőleg még erősödjék is. Vagyis, az angol balkáni érdekek érzékenységével is számolnia kellett tervei elkészítésekor, azok megvalósításakor. Az angolszász tőkések és az angol uralkodó körök egy része felettébb nyugtalankodott a Vörös Hadsereg délkelet-európai előrenyomulása láttán. Erről Churchill visszaemlékezésében meglehetősen nyíltan is írt. Az angol imperialisták attól féltek, hogy a szovjet csapatok tovább törnek előre Jugoszláviába és Görögországba az Adria- és Földközi-tenger partvidékeire.

Erre az angol érzékenységre, félelemre volt tekintettel a szovjet vezetés azzal, hogy a délkelet-európai hadműveletei középpontjában a Magyarország felszabadítására irányulót állította és nem tervezett hadműveletet a Balkánra, sem Nyugat-Jugoszláviába, az adriai partvidékre, sem Görögországba.

Mindezeket a kérdéseket a Churchill—Sztálin találkozón is alaposan megtárgyalták október 9-e és 18-a között. Az antifasiszta koalíció érdekeit is figyelembe vevő és az angol érdekeket is megértő délkelet-európai szovjet elképzeléssel az angolszász vezetés elégedett volt. Ez tükröződött a tárgyalásról kiadott közös kommünikében[74] és a brit miniszterelnök október végén az angol parlamentben tett kijelentésében is. „A zavaros balkáni kérdésekben, ahol figyelembe kell venni a földközi-tengeri és a fekete-tengeri érdekeket, teljes megegyezésre jutottunk" — jelentette ki október 27-én többek között a moszkvai tárgyalásairól Churchill.[75]

Churchill, miután Moszkvában meggyőződött arról, hogy a szovjet csapatok nem szándékoznak előrenyomulni a Balkánra és kifejezte ez iránti megelégedését is, új formában és körítéssel, ismételten előhozakodott kedvenc tervével. Arra a szovjet tervre, hogy a Vörös Hadsereg Magyarországon fogja kifejteni fő tevékenységét, délkeleten, „Nagy-Britannia miniszterelnöke kifejezte reményét — írja a tanácskozáson szintén részt vevő Stemenkó —, hogy az angol—amerikai csapatok minél hamarabb elérik Jugoszláviában a ljubljanai átjárót". Churchillnek ezeket a szavait a szovjet vezetés nem értékelhette másként — folytatja a szovjet tábornok — „mint kormányának azt a szándékát, hogy Ljubljanán keresztül, délről megkerülve az Alpok hegygerincét, a *szovjet csapatokat megelőzve* jussanak el Magyarországra és Ausztriába".[76] A szovjet vezérkarnak tehát Churchillnek ezt az újabb kétszínű tervét is meg kellett hiúsítania. Más eszköz nem lévén a kezében, s mivel az antifasiszta koalíció egységét is meg kellett őriznie — nem volt más hátra, mint az angolok által is elfogadott magyarországi hadműveleteik végrehajtásának ezen okból is történő meggyorsítása.

74 Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period ... I. m. II. k. 272. o.
75 Pravda, 1944. október 28.
76 *Sz. Stemenko:* Id. hely 6. o.

A szovjet elképzelések és tervek a magyar kiugrás katonai megoldású követelménye, a bécsi és csehszlovákiai hadműveletekhez elengedhetetlen magyar térség mielőbbi elfoglalásának szükségessége és Churchill újabb „balkáni" katonai elképzelése miatt nem változtak meg 1944. október közepe után sem. Továbbra is a szövetségesek által is helyeselt magyarországi katonai tevékenység maradt a szovjet délkelet-európai terv középpontjában. Ez kiderül többek között abból az ellenőrzésnek is beillő katonai megbeszélésből, amelyet a szövetséges angol—amerikai Földközi-tengeri Legfelsőbb Parancsnokság képviselője, Hummel tábornagy folytatott október legvégén Antonovval, a szovjet vezérkari főnökkel. Hummel az esetleges balkáni tevékenység iránt és a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg erői várható tevékenysége felől érdeklődött. Antonov a jugoszláv kérdést érintő érdeklődést azzal utasította vissza, hogy „Jugoszláviába nem kívánunk behatolni. Belgrádtól nyugatra a németekkel Tito marsall hadserege fog harcolni, ezért az Önt érdeklő adatokat legjobb, ha tőle szerzi be". A szovjet tervekre vonatkozóan Antonov megerősítette a Churchillel október közepén kialakított álláspontot. „Jelenleg jobban érdekelve vagyunk abban — mondotta a tábornok —, hogy Magyarországot kiugrassuk a háborúból, és befejezzük a Németország elleni háborút... fő feladatunk, hogy Magyarországot kiugrassuk a háborúból, és ezért erőfeszítéseink ebben az irányban összpontosulnak."[77]

A kialakult helyzetben azonban a fenn vázolt indokok alapján e terveket és elképzeléseket a lehető leggyorsabban kellett megvalósítani, hogy a továbbiakban kevesebb áldozattal és veszteséggel lehessen a fasizmust megsemmisíteni. Ezért került sor arra is, hogy a budapesti hadműveleteket október végén, nagyobb előkészület nélkül, azonnal meg kellett indítani.

A hadműveletet sürgető, már ismertetett kényszerhelyzetben a szovjet vezérkar azt javasolta, hogy a viszonylag *friss* 46. hadsereg indítson a Duna—Tisza közén délről támadást Budapest ellen, amelyet a szomszédos hadseregek is támogatni tudnának keletről mért csapásaikkal.[78]

Sztálin, a legfelsőbb főparancsnok, fontolóra vette a vezérkar elképzeléseit, telefonon felhívta Malinovszkijt, a 2. Ukrán Front parancsnokát és követelte tőle Budapest azonnali elfoglalását. Ez a telefon-vita és a támadási parancs szakkörökben már ismert és magyarul is megjelent.[79]

Ennek a parancsnak az alapján indult meg Budapest gyors felszabadításának első kísérlete 1944. október 29-én a 46. szovjet hadsereg sávjában, hogy menetből néhány napon belül birtokba vegye a ma-

77 Idézi *Sz. Stemenko:* Id. hely 6—7. o.
78 Lásd részletesen *Sz. Stemenko:* Id. hely. 7. o.
79 Budapest, Vena, Praga. I. m. Malinovszkij marsall visszaemlékezése. Magyarul megjelent: Hazánk felszabadulása. I. m. 132—133. o.

gyar fővárost. E támadás során, miután Horthy átállása nem sikerült és a volt fegyverszüneti bizottsággal és az átállt tábornokokkal sem lehetett kormányt létrehozni, a szovjet vezetés nem kezdeményezett újabb kormányalakítást a szovjet oldalon levő horthysta politikusokkal és katonatisztekkel. A főváros felszabadítására várt, hogy az ott fellelhető demokratikus, németellenes erőkkel és valamennyi antifasiszta párttal is összefogva segítsen egy erős és demokratikus kormányt létrehozni, mely ki tudja vezetni az országot a hitlerista szövetségből, a rabló háborúból.

Az október 29-én egyelőre csak a 2. Ukrán Front balszárnya erőivel indított budapesti hadművelet lassan bontakozott ki. A szomszédos, 7. gárdahadsereg csak erőinek felvonultatása után, 30-án tudott támadni, s ezt követően, november 1-én kapta meg a megerősített 46. hadsereg a parancsot, hogy közvetlenül Budapest ellen induljon, és november 3-án estig menetből vegye azt birtokba. Ezután a támadás felgyorsult, és a szovjet csapatok november 3-án estig 10—15 km-re megközelítették a magyar fővárost déli és dél-keleti irányból, de a kitűzött időre a rendelkezésre álló erőkkel birtokba venni már nem tudták. A német hadvezetés új hadosztályokkal meg tudta erősíteni a Budapest körüli arcvonalat, és ezzel sikerült feltartóztatni a szovjet csapatok nem nagy erővel megindított támadását.

A Vörös Hadsereg Budapest felé való előretörése azonban így is pánikkal töltötte el a német—nyilas vezetést. Ehhez a pánikhoz kapcsolódik Budapest egyik gyásznapja, amelyet a hitlerista hadvezetés okozott a fővárosnak és lakosságának. A szovjet csapatok Budapest alá érkezésének a hírére a németek azonnal elrendelték a város hídjainak robbantásra való előkészítését. A csatazaj déli irányból egyre közeledett, s a német műszerészparancsnok már a gyutacsokat is beszereltette. Emiatt, a keletkezett zűrzavarban, november 4-én délután 2 óra körül, felrobbant a Margit-híd, maga alá temetve több mint 100 polgári lakost és mintegy 40 német katonát.[80]

A szovjet főparancsnokság a német állások megerősödése után, november 4-én, az indokolatlan veszteségek elkerülése érdekében *a keskeny sávban* indított támadást leállította, és utasította 2. Ukrán Front parancsnokát, hogy több hadsereggel együttesen támadva, keletről, észak—északkeletről és délről mért, összpontosított támadással szabadítsa fel Magyarország fővárosát. Az újabb támadásnak november 7-én kellett volna megindulnia, de a német ellentámadás miatt csak 11-én kezdődhetett meg.[81]

A magyar főváros felszabadításának ez az elhúzódása újra változtatást hoz majd a szovjet kormány álláspontjában Magyarország há-

80 Oszvobozsgyenyie Vengrii — i. m. 31. o., Budapest, Vena, Praga ... i. m. 85. o. és *H. Friessner:* Verratene Schalchten. Hamburg, 1956. 169—170. o.
81 Lásd részletesen *Minaszjan:* i. m. 317. o., Budapest, Vena, Praga. I. m. 104. o.

borúból történő kivezetését, s ezzel együtt egy új magyar kormány megteremtését illetően. Addig azonban vegyük szemügyre, hogy *ezalatt a közel 3 hét alatt, amíg Budapest gyors felszabadításához kapcsolódott egy új magyar kormány létrehozásának szovjet elképzelése — mit tettek az átállt horthysta politikusok és tisztek.*

A volt magyar fegyverszüneti küldöttség az október 23-i kormányalakítási tervezetre adandó szovjet válaszra várakozott Moszkvában egészen 29-ig. A szovjet kormány azonban, mivel ekkor már Budapest felszabadításához kötötte az új magyar kormány megalakítását, nem adott választ erre a magyar javaslatra, s ezért a hónap végétől a fegyverszüneti küldöttség tagjai sürgetni kezdték a szovjet vezérkart.

Október 29-én egy francia nyelvű (30. MMK/1944. sz.) szóbeli jegyzék kíséretében egy hosszú memorandumot adtak át a szovjet kormánynak angolul. A memorandum bővebb informálás céljából először elemzően végigkíséri a háború alatti magyarországi politikai eseményeket. Ennek során, többszörösen aláhúzva, hitet tesz a Teleki Pál volt miniszterelnök által folytatott politika mellett, mint amely egyedül alkalmas Magyarország számára a jövőben is. A háborús politikáért és a háborúért a felelősséget minden áron igyekszik elhárítani a horthysta uralkodó köröktől, és azt szinte kizárólag a német származású tisztikarra és az ötödik hadoszlopra próbálja áthárítani. E mentegetőzés során a Kállay-kormány és a Lakatos-kormány politikáját is tisztára kívánja mosni. „A Kállay-kabinet céljai és célkitűzései helyesnek tekinthetők" ... állapítja meg többek között a memorandum.[82] Programszerűen is Horthy jogfolytonosságára alapozva, a Lakatos-kormány „egyetlen jogos utódjának" szeretné magát beállítani a fegyverszüneti küldöttség. A mentegetőzések során a partizánharcnak még a lehetőségét is elveti. „Ami az esetleges gerilla-hadviselést illeti, Magyarország földrajzi helyzete teljesen lehetetlenné tette az efféle fegyveres ellenállást."[83]

A memorandum második részében a programot adó fejtegetések között sürgetik a fegyverszüneti küldöttségre, mint a jogfolytonosságot egyedül képviselő szervezetre alapuló kormány megalakításához a szovjet kormány hozzájárulását. A Teleki-politika folytatásán és a németellenes harc elindításán kívül azonban nem látnak semmilyen más hazai feladatot a kormány előtt, viszont szinte fennhéjázóan a szövetségesek számára tartják életbevágóan fontosnak egy általuk elképzelt magyar kormány megteremtését: „A fentiekből következik — összegezi a beadvány —, hogy az erős magyar náciellenes kormány megalakítása életbevágóan fontos és előnyös a szövetséges hatalmak és egész Európa számára."[84]

82 OL. Filmtár 14086. sz. doboz. 7. o.
83 Uo. 5. o.
84 Uo. 9. o.

Ezek az „előnyök" a következők:

„a) *a német ellenállás morális gyengülése*" azért, mert az utolsó német szövetséges kiválása megtörné a németeket;

„b) *a német elnyomás elleni magyar ellenállás morális megerősödése*";

„c) *a német katonai gépezet gyengülése*" azáltal, hogy a létrehozandó magyar kormány leválasztaná a magyar csapatokat Hitlerről és ellene is fordítaná;

„d) *fontos adatok biztosítása a szövetségesek részére*" Magyarországról és Németországról is;

„e) *a mészárlások meggátlása*" és

„f) *a rombolások megakadályozása*" a szövetséges csapatok megérkezéséig, amelyeket a kormány „a magyar néptömegek ellenállásának megszervezésével" és „jól szervezett magyar" (kisebb) fegyveres akciókkal kívánt elhárítani.[85] Ilyen nagy „előnyöket" biztosított volna a horthysta küldöttség a szovjet kormánynak és szövetségeseinek annak fejében, hogy segítenék őket újra hatalomra jutni, és ezzel a horthysta politikai rendszert, az egész társadalmi-gazdasági rendszert átmenteni. Mindezek mellett a Teleki-, Kállay- és a Lakatos-kormány háborús politikájának a felmentését, a felelősség elhárítását is kívánták!

A kísérőjegyzékben javaslatainak gyors elfogadását és érvényesítését remélve kifejti a küldöttség: „... szilárd meggyőződése, hogy a memorandum következtetéseinek és javaslatainak elfogadásával nagymértékben hozzá lehet járulni a háború megrövidítéséhez."[86]

A 29-i memorandumban foglaltak sem tartalmaztak semmi különösen biztató elképzelést a korábbiakhoz képest, sőt, annyival még kevesebbet is értek, hogy nyíltan védelmükbe vették a nem éppen demokratikus Teleki-, a háborús és szovjetellenes politikát folytató Kállay-kormány, s a sikertelen Lakatos-kormány politikáját is. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet vezetés nem reagált azonnal erre az újabb írásbeli megkeresésre sem. A magyar küldöttség október 31-én ezért Kuznyecov vezérezredest személyesen kereste fel, hogy így is sürgesse az orosz vezérkart a kormányalakítási tervezetükre adandó választ illetően.

A 31-én este Kuznyecovnál tartott tanácskozáson semmi lényegeset nem tudtak Faraghóék elérni, csak azt, hogy a régen idejét múlt fegyverszüneti küldöttség nevet szovjet jóváhagyással is „Moszkvai Magyar Bizottságra" (MMB) változtassák.[87] Ettől kezdve hivatalosan is így hívták a volt fegyverszüneti küldöttséget. Ebbe a bizottságba azonban az átállt katonatisztek nem számítottak bele. A volt küldöttség tagjai

85 Uo. 10. o.
86 Uo. 30. sz. szóbeli jegyzék.
87 *Gosztonyi P.*: A Moszkvai Magyar Bizottság történetéből. Id. hely. 520. o.

személyes hatalmi érdekeik miatt kínosan ügyeltek is erre és ezt állandóan hangsúlyozták.

A fenti tanácskozáson egyébként Kuznyecov közölte, hogy a magyar hadseregek nem követték Miklós Bélának az átállásra vonatkozó parancsait. A nagy frontpropaganda ellenére az „eredmény semmi". Valószínűleg minden hadosztályparancsnokot leváltottak már Szálasiék. A foglyoktól úgy értesültek, hogy a németek Veress Lajost is letartóztatták, a 3. magyar hadsereg parancsnoka pedig tovább harcol a németek mellett. „Most Miklós Bélán áll a döntés: — folytatta Kuznyecov tábornok — jöjjön-e ide, hogy a helyzetet itt átbeszélje. Az oroszok nem presszionálják őt. Az orosz döntés jelenleg a fegyveres megoldás mellett van."[88]

A további megbeszélés nagyobbrészt csak katonai problémákról folyt. Mindenekelőtt a Miklós Béla által magyar hadifoglyokból szervezendő hadsereg kérdéseit tárgyalták. A magyar egységek átállására való sikertelen várakozás után, október végén Miklós Béláéknak nem maradt más lehetőségük, mint megpróbálni a magyar hadifoglyokból hadsereget szervezni. Miklós Béla ezt a kísérletet nagy nehezen vállalta is, Petrov és Mehlisz tábornokokkal több megbeszélést is folytatott róla. Ezekről a hadseregszervezési kérdésekről azután a MMB kérésére telefonon adott később tájékoztatást. Október 29-én Moszkvából szovjet futárgépen a következő üzenetet küldték Faraghóék Miklós tábornoknak: „Magyar kormányalakítás módozata orosz kormány válaszától függ, amelyre eddig vártunk. Állásfoglalásuk közeli napokban eldől. Kérünk értesítést 1. hadsereg helyzetéről és eseményekről."[89]

Ennek a kérésnek az alapján jött létre november 3-án Miklós Béla kezdeményezésére egy telefonbeszélgetés közte és Faraghó között a szovjet vezérkar épületében. Miklós vezérezredes közölte: „Petrov egyetért azzal, hogy itt csapatokat szervezzek, amelyet az itteni 20 000 fő magyar hadifogolyból meg lehetne indítani és azonkívül kb. 10 000 fő fogoly van még valahol távolabb, mint ahol én vagyok ... Felszerelés, fegyverzet van, sőt még lövegek is, de természetesen mindent ki kellene egészíteni." Miklós célszerűnek tartotta, hogy ő is Moszkvába menjen a szovjet vezérkarral megtárgyalni az engedélyezést. Faraghó azonban igyekezett őt erről lebeszélni mondván, hogy a MMB már elindította a kérést a szovjet hozzájárulás ügyében. Ameddig az meg nem lesz, úgysem lehet semmit tenni. „Addig viszont az előkészítő munkálatokat — mondotta Faraghó — ott elvégezheted. Kormányt alakítani mi is akarunk, de az a kérdés a levegőben lóg, az orosz kül-

88 HL. Tan. gy. 2577. sz. Idézi Szent-Iványi Domonkos e tanulmánya 226. o.

89 Teleki-féle jkv. *Gosztonyi P.*: Id. hely 520. o. Meg kell azonban jegyezni, hogy a „Moszkvai Magyar Bizottság" név használata sem akkor a további tevékenység során, sem a visszaemlékezésekben, illetve a feldolgozásokban nem következetes. A bizottság a szovjet kormányhoz küldött további szóbeli jegyzékei az addigiaknak megfelelően, folytatólagos számozással és MMK. jelöléssel látta el, amelyet az idézeteimben is átveszek. Egyéb helyeken az MMB megnevezést használom.

ügyminisztériumban dolgoznak rajta, ha megvan ez, úgy több nehézség nincs." A beszélgetésben még kisebb jelentőségű kölcsönös informálás történt a két magyar tábornok között Horthy lemondásának körülményeiről, az 1. magyar hadsereg egy-két leváltott, parancsnoki beosztású tisztjéről és Vörös János szovjet oldalra történt átállásáról.[90]

A telefonbeszélgetés után Kuznyecov vezérezredes az október 31-én felszabadult Kecskeméten átállt Vörös János vezérkari főnökről kérdezősködött. Mi a delegáció véleménye róla és mit akar vele csinálni? Faraghó kitért az egyenes válasz elől, a Vörössel való beszélgetésen kívánta megismerni, illetve tisztázni annak október 15-i szerepét. „Egyébként is — mondotta —, megpróbálva a maga vezető szerepét egyengetni — ő nincs alárendeltségi viszonyban Vörössel. A vezérezredes rangban ugyan megelőzött, de itt, lévén az MMB elnöke, ez az alárendeltség nem érvényes." Kuznyecov megérezvén a magyar tábornokok hatalmi rivalizálását igyekezett Faraghót megnyugtatni; „Vörös megadta magát és így hadifogoly. Önök azonban mint a magyar állam teljhatalmú megbízottai vannak itt."[91] Ezután döntött a szovjet vezérkar, hogy Vörös Jánost Moszkvába hozatja.

A Faraghó és Miklós Béla közti telefonbeszélgetés kapcsán és ürügyén az MMB november 5-én újabb hosszadalmas szóbeli jegyzékkel (35. MMK/1944. sz.) fordult a Szovjetunió kormányához. Ebben, mint a 25. MMK/1944. sz. szóbeli jegyzék konkretizálását, a Miklós Béla irányítása alatt szervezendő hadseregre vonatkozó javaslatot foglalta össze és kérte a terv jóváhagyását is. Ehhez kapcsolódva kérte, hogy a küldöttség Miklós Béla tartózkodási helyére utazhasson a szervezési munkák megtekintésére. Felhasználva ezt az alkalmat is, a küldöttség e jegyzékben ismételten sürgette az irányítása alatti kormány mielőbbi megalakítását. Indokként e sürgetéshez továbbra is azt hozták fel, hogy megakadályozzák a fel nem szabadult területeken az esztelen rombolást, és a lakosság egy részének lemészárlását. Most már azonban, mivel érezték a szovjet szervek elégedetlenségét eddigi eredménytelen tevékenységük miatt és hogy kicsúszhat a kezükből a hatalom kézbevételének lehetősége, ígérték, hogy az általuk elképzelt kormány felkelést is szervezhetne a Dunántúlon, amely a német csapatok gyors visszavonulását is eredményezhetné. Ezek mellett bizonyos dunántúli termelési adatokat is közölt e jegyzék.[92]

A szovjet szervek továbbra is csak a katonai vonatkozású kérdésekkel foglalkoztak a magyar ügyben. Miklós Béla, miután október végén és november első napjaiban hiába várt a 4. Ukrán Front parancsnokságán a hadifoglyok átadására — mivel azt csak Moszkva engedélyez-

90 Uo. 520—521. o., L. még HL. Tan. gy. 2577. Szent-Iványi D. Feljegyzése 266—228. o., és OL. Filmtár 14086. sz. doboz. 53. o.
91 Uo. 521. o. és HL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. 228. o.
92 Lásd az egész jegyzék szövegét OL. Filmtár 14086. sz. doboz. 53—54. o.

hette —, november 6-án a front parancsnokának támogatásával, kíséretével együtt a szovjet fővárosba indult és 7-én meg is érkezett oda.[93] Közben azonban Miklós Béla vezérezredes még Alsóvereckéről programadó levelet írt Petrov frontparancsnoknak és az MMB-nek november elsején.

E leveleknek ugyan nem lett következménye, mert az események más megoldást nyertek, és az MMB is csak november 11-én kapta meg azt a Petrovnak szóló másolatával együtt, tartalmuk mégis igen érdekes, és fontos az elemzése is, hiszen tanúskodik írójának, a későbbi miniszterelnöknek, ekkori katonai és politikai céljairól és nézeteiről.

A 4. Ukrán Front parancsnokának írt levél azzal kezdődik, hogy Miklós Béla választ a parancsnok az irányú kérdéseire, hogy hol szándékozik tartózkodni és mik a további elképzelései tevékenységét illetően. A magyar tábornok azt kéri, hogy tartózkodási helyéül egyelőre Munkácsot jelöljék ki, mivel így közel lesz a front parancsnokságához és a moszkvai távbeszélő összeköttetés lehetőségéhez. „Munkácsról mielőbb Debrecenbe, avagy Szegedre szándékozom távozni — folytatta Miklós — a 2. pontban kifejtett feladatok végrehajtására.

2. További működésemre vonatkozóan az alábbi javaslatot szándékozom tenni a Moszkvai Magyar Bizottságnak:

a) Az orosz hadsereg által már felszabadított magyar területen a katonai közigazgatás megteremtése és a belrend fenntartása az orosz hadsereg vezetőségével és az esetleg már megalakult magyar kormánnyal egyetértésben.

b) A már felszabadított területen egy, a németek elleni harcra hivatott magyar hadsereg megszervezése az orosz hadsereg támogatásával.

c) A hadifogságba esett magyar katonákból harci egységek megszervezése ugyancsak a németek elleni küzdelemre.

d) A ma még német oldalon küzdő magyar csapatok parancsnokaival az érintkezés keresése és őket, avagy csapataik egy részét a németek elleni harcra megnyerni."

Végül a frontparancsnoktól a fenti kérdések mielőbbi közös megbeszélését kéri és „az elmúlt napok elvesztése után" a fenti feladatok elvégzésére kéri személyének és törzsének a 2. Ukrán Front „parancsnokának való szabályszerű átadását".[94]

93 Lásd Nemess József naplóját 1944. november 8-i bejegyzés. Miklós Béla Moszkvába utazását a különböző munkák és visszaemlékezések igen eltérően adják meg. Az idézett Szent-Iványi feljegyzés (HL. Tan. gy. 2577. sz. 229. o.) november 8-át, Gosztonyi Péter két munkában (A MMB. tört. Id. hely. 518. o., és A 2. sz. hegyi dandár átállási terve, 1944 október—november). Új Látóhatár. 1969. március hó XII. évf. 1. sz. 69—70. o.) pedig november 6-át adja meg. Mindkét adat elíráson alapszik. Nemess J. idézett naplója és Kéri Kálmán szintén idézett anyagai (HL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/10. és uo. Tan. gy. 2599. sz.) alapján más anyagokkal is összevetve pontosan meg lehet állapítani november 7-i Moszkvába érkezése napját.

94 HL. Tan. gy. 2577. sz. Idézi Szent-Iványi D. 230—231. o.

Miklós Béla a levél másolatát tudomásul vétel végett külön kísérőszöveggel az MMB-nak is elküldte november elsején. E külön levélben tájékoztatta a bizottságot, hogy sem Veress Lajos tábornokkal, sem a kívánt hazai politikusokkal (báró Bánffy Dániel stb.) a kapcsolatot nem tudta felvenni. Ugyanigy az 1. magyar hadsereggel sincs közvetlen összeköttetése, minden eddigi próbálkozása sikertelen maradt. Végül a telefonösszeköttetés megteremtését szorgalmazza.[95]

Ezek a levelek arról tanúskodnak, hogy Miklós Béla még ekkor sem vállalt kimagasló kezdeményező szerepet. Bár levelében először veti fel egy új hadsereg megteremtését a már felszabadult területeken, de annak és a hadifoglyokból általa szervezendő csapatoknak harcba vetését a Moszkvai Magyar Bizottság vagy kormány feladatának hagyja meg. Ő csak a szervezést vállalja, a határozott utasítást a harcbaszállásra mástól várja. De nem ilyen óvatos akkor, amikor a magyar területeken a „belrend fenntartásáról" van szó. Ezt a feladatot önként és *első helyre állítva* vállalná! A demokratikus intézkedések és reformok felvázolásának lehetőségére, vagy legalább is érintésére ekkor még Miklós Béla sem vállalkozik! Nem csoda tehát, hogy e terv sem váltott ki különösebb hatást a szovjet katonai szerveknél. Petrov tábornok megbeszélte ugyan azt Miklóssal és segített neki Moszkvába jutni a vezérkarhoz, hogy ott kapjon valamennyi elképzelésére közvetlenül választ.

Moszkvába érkezését követően, 8-án Kuznyecov, a vezérkari főnök helyettese fogadta Miklós Bélát, aki neki is kifejtette hadseregszervezési tervét és elképzeléseit. Kuznyecov ezeket udvariasan meghallgatta és további megtárgyalás céljából még aznap összehozta az MMB-vel.[96]

Miklós Bélának és kíséretének ez a személyes kapcsolatfelvétele elég feszült hangulatban jött létre. Gosztonyi Péter kutató e viszonyt a szereplők egy részével később folytatott beszélgetés és levelezés alapján a következőként összegezte: „Faraghó kissé tartózkodóan viselkedett Miklóssal szemben: szerette volna már ekkor személyi helyzetéből adódó vezető szerepét tiszttársával elfogadtatni. Faraghó úgy gondolta, hogy a jelenlegi helyzetben nem a rangsorolás és szolgálati szabályzat, hanem a politikai pozíció a mérvadó. Neki pedig, mint az MMB vezetőjének, politikai ügyekben Miklós felett kell állnia."[97]

A szovjet vezetés, úgy tűnik, ezután nem kívánt külön-külön az egyes horthysta politikusokra, vagy katonatisztekre támaszkodni. Bár

95 Uo. 229—230. o.

96 L. Nemess J. naplóját. 1944. november 8-i bejegyzés és *Gosztonyi P.*: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásának ... előtörténetéhez. Új Látóhatár. 1972. augusztus 15. IV. évf. 3. sz. 215. o.

97 *Gosztonyi P.*: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány ... Id. hely. 215. o. A szerző a birtokában levő dokumentumokon kívül támaszkodott Miklós Lajosnak, Miklós Béla fiának feljegyzéseire és Csukássy-Gartner Lajos, Miklós Béla volt segédtisztjével (ekkor alezredes, később tábornok) folytatott levelezésére is.

a Horthyra épülő további tevékenységüket sem állította le. Az esetleges ezzel járó előnyt továbbra is fel kívánta használni a kompromisszumokban. Ezért igyekezett összpontosítani őket helyileg is Moszkvába. November 10-én Miklós Bélát és csoportját is átköltöztették az MMB szálláshelyére.[98] Miklós Béla hadseregszervezési tervéhez sem járultak hozzá külön, kormányalakítás nélkül. Minden valószínűség szerint Miklós eddigi eredménytelen hadseregátállítási tevékenysége és határozatlan politikai magatartása is hozzájárult ahhoz, hogy nem szervezhetett magyar csapatokat önállóan, az államgépezet vagy nagyobb katonai egységek átállása nélkül. Miklós Béla személye katonai vonalon a továbbiakban csak egyszer szerepelt a szovjet vezetésnél. November elején Miklós Béla felszólítására az első hadseregbe beosztott 2. hegyi dandár összekötő tisztje levéllel jelentkezett a 4. Ukrán Front parancsnokságán átállási felajánlkozással. Petrov vezérezredes a levelet azonnal Moszkvába küldte a szovjet vezérkar útján Miklós tábornoknak, aki azt 11-én Kuznyecovtól átvette. November 12-én Miklós válaszolt, amelyet a 37. MMK/1944. sz. szóbeli jegyzékkel továbbított az MMB Kuznyecovhoz.[99] Ebben kérte a szovjet vezérkart, tegyék lehetővé Kéri ezredes gyors leutazását a 4. Ukrán Front parancsnokságára, hogy a 2. magyar hegyi dandár átállását a helyszínen segítse, és a front továbbítsa parancsát a magyar dandárnak. E szerint a parancs szerint a „Kormányzó Úr által jóváhagyott előzetes fegyverszüneti feltételeknek megfelelően" jöhetne át a dandár a szovjet oldalra,[100] tehát az átállás után magyar egységként megmaradva harcolhat a németek ellen. A szovjet vezérkar még 12-én megadta a hozzájárulást Kéri ezredes utazásához, aki azonban a rossz időjárás miatt csak 22-én tudott Munkácsra repülni.[101] Közben november közepén a dandár néhány egysége, a Pravda hírei szerint, átállt.[102] Ezt az alkalmat Miklós Béla arra használta fel, hogy nyomban újabb levélben forduljon a szovjet vezérkarhoz és sürgesse a magyar hadseregszervezést, az átállt egységek külön gyűjtését és le nem fegyverzését. Azonban sem ebből az akcióból, sem a 2. magyar hegyi dandár szervezett, teljes átállásából nem valósult meg szinte semmi. Úgy tűnik, hogy a szovjet vezetés az októberi túl negatív tapasztalatok alapján a horthysta politikusok iránt éppen politikai téren, a katonatisztek iránt pedig katonai téren nem táplált nagy bizalmat. Talán ezért húzódozott a magyar hadseregszervezés engedélyezésének megadásától is, és intézkedett a magyar politikusok és katonatisztek által javasolt ügyekben most már túl óvatosan és megfontoltan. Ez viszont lelassította még azoknak az ügyek-

98 Nemess J. idézett naplója. 1944. november 10-i bejegyzés.
99 A szóbeli jegyzéket és Miklós Béla november 12-i levelét Kuznyecovnak, l. OL. Filmtár 14086. sz. doboz. 56—57. o. és Nemess idézett naplója 1944. november 12-i bejegyzés.
100 *Gosztonyi P.*: A 2. hegyi dandár . . . Id. hely. 69—76. o.
101 HL. 2599. Tan. gy. sz. Kéri Kálmán 1964-es visszaemlékezése és uo. Békeelőkészítő III. doboz. A/II/10. sz. Kéri K. 1945. június 20-i tanúvallomása.
102 Pravda, 1944. november 17.

nek a szervezését és megoldását is, amelyekhez fenntartás nélkül hozzájárult és támogatott. Ez történt a 2. hegyi dandár esetében is. Mire az átállási szervezés és a magyar lépések kivitelezése megtörténhetett a szovjet oldalon, a dandárt a németek hátravonták és parancsnokát leváltották.[103]

A Szálasiék mellett maradt magyar katonai erő bomlasztására, esetleges átállítására a szovjet katonai vezetés kísérletet tett az október 31-én átállt magyar vezérkari főnökkel, Vörös János vezérezredessel is. A siker reményében kompromisszumként megengedte a Horthy mellett való kiállást is.

Vörös október 16-a után bonyolult manőverekkel tudott kikerülni a nyilasok és németek hatásköréből, és végül Kecskemétre jutva Páter Varga néven, szerzetesnek öltözve, egy rendházban várta be a szovjet csapatokat.[104] Kecskemétről Szegeden át Arad mellé, Kuvinba vitték Malinovszkij marsall főhadiszállására.

A frontparancsnok főhadiszállásán Malinovszkij és Zaharov tábornok folytatott Vörös Jánossal hosszabb tanácskozást a német és a magyar katonai erőkről, mindenekelőtt az éppen folyamatban levő első budapesti támadás sávjában levő helyzetükről.[105] E megbeszélés alapján Budapest felszabadításának elősegítésére Vörös János gyors elhatározással *3-án vezérkari főnöki parancsot adott ki Horthy kormányzó nevében* a magyar katonákhoz és Budapest lakosságához. E parancsban arra szólított fel, hogy a fővárost ne védjék a magyar csapatok és akadályozzák meg a hidak felrobbantását. Továbbá azt parancsolta, hogy a magyar csapatok teljes fegyverzettel álljanak át a szovjetekhez, Budapest lakossága pedig minden eszközzel támogassa az oroszokat és akadályozza a németek ellenállását.[106]

A volt vezérkari főnök november 5-én szintér Aradról még egy — parancsot is tartalmazó — kiáltvánnyal fordult a magyar katonákhoz és a magyar néphez. A kiáltványt, egyértelmű tartalma, határozott hangvétele és Vörös János későbbi, a többi horthysta politikushoz és katonatiszthez képest demokratikus irányzatúnak mondható javaslatai miatt, szükséges részletesen megvizsgálni.

A felhívás elején tájékoztatásul közli a „kormányzótól vett utasítás szerint" határozta el az átszökést a szovjet oldalra, hogy harcot kezdjen „mind a németek, mind pedig a magyar nemzet árulói ellen". „Horthy kormányzó lemondása a hatalomról törvénytelen — jelenti ki a volt vezérkari főnök és felfogása szerint —, Horthy volt és továbbra is maradt Magyarország törvényes kormányzója." Ebből következik, hogy

103 A 2. hegyi dandár átállási kísérletéről l. bővebben *Gosztonyi P.* fent idézett dokumentumokkal kiegészített közleményét.
104 Vörös János e szökéséről részletesen nyilatkozott *Paál—Radó:* Debreceni feltámadás . . . i. m. 46—47. o.
105 Oszvobozsgyenyie Vengrii . . . I. m. (Zaharov marsall visszaemlékezése) 31. o.
106 *Ölvedi I.:* i. m. a 193. o. előtti fakszimile.

az október 16-a óta kiadott parancsnok érvénytelenek, s a Horthytól kapott megbízatása alapján jogosan adja ki az ország megmentése érdekében a következő parancsokat:

„1. Az összes csapatok teljes felszereléssel és fegyverzettel, parlamentereket küldve maguk előtt, menjenek át az oroszokhoz...

2. Budapestet nem szabad védeni, miután ez esetben a fővárosunk romhalmazzá válna..."

3. A lakosság a német—nyilas kitelepítési intézkedéseknek ne tegyen eleget. „Én magam láttam, hogy az oroszok által elfoglalt városokban a lakosság éppen úgy él, mint azelőtt és az oroszok senkit sem bántanak."

4. A Szálasi-féle katonai behívásnak senki ne engedelmeskedjék.

5. „A rendőrség és a lelkészek maradjanak a helyükön. Semmi bántódás nem fogja őket érni és folytassák nyugodtan kötelességeik teljesítését."

6. „A zsidók üldözése haladéktalanul beszüntetendő." Majd a termékek elrejtésre való felhívás után a kiáltványt Vörös János a következőképpen fejezte be:

„Éljen a szabad és demokratikus Magyarország Horthy kormányzó vezetése alatt.

1944. november 5.

Vörös János sk. vezérezredes,
a magyar vezérkar főnöke."

E felhívást röplapok ezrein szórták le repülőgépről a magyar állások és városok fölött, a szovjet, az angol és az amerikai rádiók is közölték és november 9-én az Izvesztyijában, a Krasznaja Szvjezdában és 11-én a Pravdában is megjelentették.[107] Sajnos ennek sem lett sok hatása a magyar csapatokra. Kisebb egységektől eltekintve ezután sem álltak át a szovjet csapatok oldalára.

Vörös Jánost ezután Kuznyecov ígérete alapján Moszkvába szállították. November 7-én késő délután érkezett meg a szovjet fővárosba. Itt 8-tól kezdve Kuznyecov vezérezredes több alkalommal folytatott vele megbeszélést.[108]

E megbeszélésekről Kuznyecov november 10-én részletes feljegyzést készített Molotov külügyminiszternek. Ebben Vörös János megmeneküléséne és átállásának leírása után, őt idézve kifejti, hogy Vörös ismeri a fegyverszüneti tárgyalásokat, az elfogadott előzetes fegyverszüneti szöveget, és tud arról, hogy a kormányzó is elfogadta azt. Ismerteti, hogy Horthy Veress Lajost jelölte kormányzóhelyettesnek és leendő miniszterelnöknek. „A Horthy kormányzó által történt kormány-

107 L. többek között oroszul Pravda, 1944. november 11. 2. o. és magyarul: Magyar Újság, 1944. november 12. 1. o.

108 *Paál—Radó:* A debreceni feltámadás... i. m. 48. o.

alakítás alapja az volt, hogy az új kormány minden politikai pártot magába foglaljon, kivéve a fasiszta (nyilaskeresztes) párt képviselőit." Az új kormányba bevonandó személyek közül Felkait, mint kommunistát, Szakasitsot az SZDP és Tildyt a Kisgazdapárt részéről nevezte meg. Vörös tájékoztatott a Horthy és Tildy—Szakasits között lefolyt megbeszélésről is. Az október 15-i eseményekről beszámolva „Vörös János vezérezredes szavai szerint — írja Kuznyecov jelentésében — Horthy kormányzó neki a következő utasítást adta: »Az esetben, ha őt (Horthyt) a németek leteszik a hatalomról és ha Veress Lajos nem lehet kormányelnök, akkor demokratikus kormányfő Miklós vezérezredes kell, hogy legyen, neki pedig — ti. Vörös Jánosnak — a kormányzó a hadsereg vezetését adta át.«"

Kuznyecovnak arra a kérdésére, hogy a magyar vezérkari főnök miért ment át a Vörös Hadsereghez, nevezett így válaszolt: „ennek parancsnokságával összeköttetésbe lépve végrehajtsa Horthy kormányzó következő utasításait:

a) Vegyen részt az új magyar demokratikus kormány megalakításában a Horthy kormányzó által megadott elvek szerint;

b) Világítsa meg a magyar nemzetnek és a hadseregnek a németek által rendezett fordulatot, továbbá közölje, hogy mi lett Horthy kormányzóval;

c) Fordítsa meg a magyar hadsereget a németek ellen és kezdje meg a Vörös Hadsereggel együtt a hadműveleteket a németek ellen." Végül Kuznyecov tájékoztatja Molotovot, hogy Vörös írásbeli beszámolót is ígért az elmondottakról és javaslatairól.[109]

Mielőtt még rátérnénk Vörös János ígért és megírt beszámolójára, szükséges a fenti feljegyzésbe Vörös János elmondása alapján bekerült néhány állításra visszatérni. Elsősorban arra, amely szerint Horthy elve volt az, hogy minden politikai párt részt vegyen egy új kormányban, kivéve a nyilasokat. Ez történetileg egyáltalán nem bizonyítható. Az biztos, hogy a Magyar Frontnak volt egy olyan követelése, hogy a hadsereg képviselőiből és a Magyar Front pártjaiból kell átálló kormányt alakítani. Ezt, mint már láttuk, Szakasits Árpád és Tildy Zoltán szerint a kormányzó a Magyar Front több más követelésével együtt el is fogadta, bár éppen ő maga az elfogadást kifejezetten tagadja. Talán a Magyar Frontnak ezt az ajánlatát, illetve a kormányzó által elfogadott, de meg nem valósított javaslatát adja vissza itt Vörös „Horthy alapelve"-ként. Vörösnek ez a tévedése már csak azért is lehetséges, mert a Magyar Front és Horthy közötti kapcsolatfelvétel egyik ága éppen rajta keresztül épült ki, és ő ismerte a Magyar Front álláspontját Hadácsy Rezső, illetve Felkai Ferenc útján.[110]

109 A feljegyzésnek egy magyarra fordított és hitelesített példánya a PTI. Arch.-ban található. (Gyűjtemény. BM.) Ezt a szovjet vezérkar a MMB. kérésére, valamennyi Vörös János által készített feljegyzéssel együtt bocsátotta rendelkezésre.

110 HL. 2597. Tan. gy. sz. Hadácsy Rezső visszaemlékezése és Dolgozók Világlapja. I. évf. 2. sz. 1945. augusztus 18.

Az a tájékoztatás, hogy Felkai, mint kommunista, szóbakerült az új kormány tagjai között — szintén csak Vörös János tévedése. Felkai nem mint a kommunista párt képviselője volt az események szereplője, hanem csak Vörös János egyik összekötőjeként Hadácsy Rezső, illetve a Szociáldemokrata Párt között.[111] Valószínűleg Vörös akkor csak feltételezte, hogy Felkai kommunista. Egyébként is, a Magyar Front vezetőinek Horthyval folytatott tanácskozásán, Szakasits Árpád szerint a hadsereg és a Magyar Front lehetséges kormánya tagjairól és egyéb részletkérdésekről nem is volt szó.[112]

A volt magyar vezérkari főnöknek az az állítása sem bizonyítható, illetve sehol másutt nem fordul elő, hogy Horthy a saját lefogása esetére megbízott Veress Lajos esetleges akadályoztatására is gondolt volna és Miklós tábornokot kormányelnöknek, Vörösst pedig a hadsereg vezetőjének jelölte volna, mintegy második biztosításként.

Vörös János, eltérően a többi horthysta politikustól és átállt katonatiszttől, a szovjet oldalra jutása után *azonnal* igen nagy energiával és gyorsasággal iparkodott kezébe venni az irányítást. Ezzel próbálta biztosítani további felszínen maradását, karrierjét is. Talán ezzel is magyarázhatók tévedései. Ugyanakkor azt is újra meg kell állapítanunk, hogy e törekvése mellett — amilyen törekvés *ekkor már* Faraghó Gábort és másokat is jellemzett — valamennyi érdekelt közül a legmesszebb ment el a politikai realitás felismerése és megértése útján. Egyedül ő értette meg és tette magáévá ekkor a valamennyi antifasiszta, demokratikus pártra való alapozás politikájának szükségességét. Ugyanígy, csak ő jutott el a társadalmi és gazdasági életben is szükséges demokratikus reformok megértésének szintjéig. Mindezeket az alább ismertett írásbeli beszámolója is bizonyítja.

Vörös János már november 9-én megírta beszámolóját „Magyarország politikai és katonai helyzetének megvilágítására", illetve megtette az abból következő javaslatait is a „Szovjet Szövetség Vezérkari Főnökének".[113]

A beszámoló elején Vörös kifejti, hogy a kormányzót fogságba vetése után erőszakkal fenyegetve mondatták le, ezért a lemondás érvénytelen. „Ebből kifolyólag Horthy Miklós ma is Magyarország törvényes kormányzójának tekintendő." Horthy, számítva e letartóztatásra

a) már előre írásban kinevezte helyettesítőjének és miniszterelnöknek Veress Lajost, majd ezután szó szerint idézve így folytatja Vörös János:

„(Javasoltam, hogy): azon esetben, ha Veress Lajos vezérezredessel valami baj történne, gondoskodunk (gondolhatnánk) helyettesítésére

111 Uo.
112 PTI. Arch. H-sz-82.
113 A beszámoló egy magyarra fordított és hitelesített másolati példánya a Párttörténeti Intézetben található. (Gyűjtemény. B. M.)

Miklós Béla vezérezredes vagy pedig egy másik szintén demokratikusan gondolkozó tábornok által, ..." A zárójelben levő részek Vörös J. franciából történt visszafordítás utáni utólagos belejavításai![114] Fontos erre is felhívni a figyelmet, mert a javítások lényeges tartalmi változtatást eredményeztek a magyar szövegben anélkül, hogy a már benyújtott orosz nyelvű szöveg is módosult volna. Vagyis, Miklós Béla miniszterelnökké való javaslása, a Kuznyecovnak szóban elmondottakkal és írásban is lefektetettekkel szemben, a javítás után már nem Horthytól származik, hanem Vörös Jánostól. Egyébként is, itt már nemcsak kizárólag Miklós szerepelt, mint a szóbeli tájékoztatáskor.

Vörös János azért javasol tábornok-miniszterelnököt, mert a legzavartalanabb katonai együttműködést így lehetne biztosítani a szovjet katonai szervek és a magyar kormány között. De már előre hangsúlyozza ennek ideiglenességét, amikor leszögezi, hogy később a tábornokot „a nemzet akarata szerint polgári államférfi fogja felváltani". Ez is figyelemre méltó álláspont, mert később pontosan ilyen ideiglenesség érvényesült a tábornok miniszterelnökkel, akit aztán polgári politikus váltott fel.

A „b)" pontban Horthy közlésére hivatkozva kifejti, hogy az „összes polgári pártok képviselőiből (Békepárt) *kormány* alakítandó". A Békepárt itt is utólag került a szövegbe, de mutatja, hogy Vörös ekkor már a kommunistákkal való kormányalakítást is vállalta, a fegyverszüneti bizottság előtt is.

A „c)" pontban a kormány feladatát a szövetségesekkel való kapcsolat helyreállításában és a fegyverszüneti tárgyalások befejezésében határozza meg.

A „d)" pont alatt a magyar hadsereg leggyorsabb átállításának és a németek elleni harc megindításának tervét vázolja fel. Közben programba veszi a hadsereg demokratikus elvek szerinti átalakítását és a németbarát tisztektől való megtisztítását is. Igaz, „németbarát" tisztek alatt utólag, zárójelbe téve, csak „Szálasi híveit" érti.

Végül, még mindig Horthyra hivatkozva az „e)" pontban a következőket írja:

„A kormányzó úr engem bízott meg, hogy nevében és szellemében a további hadműveleteket (katonai ügyeket továbbra is) vezessem."

„Javaslataim" címszó alatt Vörös János az alábbiakat írja: „A) Addig is amíg Budapest — mint az ország politikai központja szilárdan az orosz hadsereg kezébe nem kerül — a nagyvárosok vezető polgárai pártjaiból (békepárt) *kormánybizottság* alakítandó. E városok az 1937. évi határok innenső oldalán (határokon belül) feküsznek. (Szeged, Kecskemét, Cegléd, Nyíregyháza, Debrecen, Szolnok, Szentes, Csongrád, Békéscsaba, Gyula, Hódmezővásárhely.) ...

114 Uo. A fordító (Nemess József őrnagy) és a hitelesítő (Tarnay István) megjegyzése a dokumentum végén.

B) A kormánybizottság elnökének vitéz Miklós vezérezredes jöhet számításba, avagy a bizottság által megválasztott más politikus.

C) A bizottság székhelyének Szeged, vagy Kecskemét látszik legalkalmasabbnak."

E javaslati rész A) pontjára külön érdemes figyelmet fordítani, mert itt vetődik fel először magyar javaslatként az ideiglenes nemzetgyűlési választás lebonyolításakor később kialakított Előkészítő Bizottság szervezésének gondolata és később maga a választás is e formában zajlik le.

A következő részben Vörös János *„a Kormánybizottság feladatait"* taglalja hosszasan. Ennek lényege elsősorban az, hogy a hátország nyugalmát, termelését és közigazgatását a szovjet csapatok segítése céljából is megszervezze „a régi törvények és közigazgatási rendszer megtartása mellett. A meg nem felelő tisztviselők legnagyobb része elmenekült. Így az igazoltatás és az oda nem való elemek eltávolítása után — szabja meg a szerző a feladatokat e téren is — a munkát a helyükön maradó tisztviselők folytatják". Nagy reformokat a volt vezérkari főnök szerint nem ez a bizottság, hanem az új kormány foganatosítana.

Másik lényeges feladatköre lenne a kormánybizottságnak, hogy a kormány megalakításához az előmunkálatokat mielőbb elvégezze.

A következő rész a demokratikus magyar hadsereg szervezésével és Németország elleni hadbevetésével, illetve a vezérkari főnök ezirányú feladataival foglalkozik.

Végül Vörös ismételten kiemelte, hogy javaslatai teljesen megegyeznek a kormányzónak még letartóztatása előtt vele közölt nézeteivel. Továbbá, átállásának önkéntességét hangsúlyozva kéri, hogy „véletlenül se tekintsék hadifogolynak". A fenti program végrehajtásához technikai segédeszközöket kérve a következő, nagy ambíciót tanúsító felajánlkozással fejezi be írásbeli beszámolóját: „Végül kijelentem, hogy a hadsereg megszervezésén kívül örömmel vállalom a kormánybizottság megalakítását, miután jól ismerem a helyi viszonyokat."[115]

Vörös János határozottabb magatartása, elsősorban a szovjet lapokban is megjelent és megismert november 5-i kiáltványa, idegessé tette a fegyverszüneti bizottság tagjait. Ezért az MMB november 12-én jegyzékben fordult a szovjet kormányhoz tájékoztatást kérve „Vörös János helyzetéről és tevékenységéről".[116] Ezt követően, november 13-án, a szovjet vezérkar összehozta Vörösst az MMB-al és Miklós Bélával. „Vörös Jánost mind tiszttársai, mind pedig az MMB polgári tagjai gya-

115 Uo. (November 10-én Vörös János még egy rövid, kiegészítő beszámolót küldött Kuznyecovnak. A benne levő indoklás szerint a 9-i jelentésből „kifelejtette" a 15-én du. nevében kiadott paranccsal kapcsolatos kérdéseket. E kiegészítő beszámolóban is tagadja, hogy köze lett volna a harc folytatását előíró parancshoz, továbbá tagadja, hogy ő a rádióban is beolvasta volna e parancsot. Akkor már nem mehetett a rádióhoz, mert a Várat a németek akkorra körülzárták.)

116 OL. Filmtár 14086. sz. doboz. „39. MMK/1944. sz. szóbeli jegyzék".

nakvással és alig leplezett ellenszenvvel fogadták" — írja több nyugaton levő korabeli szereplő visszaemlékezésére és dokumentumaira alapozva, a már idézett kutató, Gosztonyi Péter, egyik tanulmányában.[117] A vezető szerepért folyó harc tehát a volt vezérkari főnök megérkezésekor a magyar politikusok és tábornokok között kiéleződött. Míg Miklós Bélával az MMB és annak elnöke, Faraghó Gábor vezérezredes viszonylag simán el tudta fogadtatni elsőbbségét, addig Vörösnél ezt nem sikerült keresztülvinnie. Vörös Jánost Miklósénál nagyobb személyes ambíciói és reálisabb politikai-katonai érzéke tették veszélyessé az MMB konzervatív, *csak Horthy jogfolytonosságára alapozó,* a horthysta rendszert minden áron átmenteni akaró politikai vezetése számára.

Szovjet részről nem avatkoztak bele ebbe az elsőbbségért folyó vitába, nem álltak egyik személy, vagy fél mellé sem és nem is helyezték egymás fölé egyiket sem. A kapcsolatot továbbra is fenntartották az MMB-al, mint a volt horthysta állam küldötteivel éppúgy, mint az átállt tábornokokkal, remélve és számítva arra, hogy valamennyien elősegíthetik Magyarország kilépését a hitlerista blokkból, szembefordulását a fasiszta Németországgal, és ezzel a háború befejezését meggyorsíthatják. Ezért hallgatták meg továbbra is őket, ha akarták együtt, ha akarták külön-külön akkor is, amikor az október végi és november elei napokban, Budapest felszabadítására várva, nem is volt a szovjet tervekben közvetlenül napirenden az új magyar kormány megteremtése. Vörös János javaslatait is meghallgatta a szovjet fél, mint Miklós Bélát, feljegyzéseit átvette, mint az MMB beadványait is, de ebben az időben egyikre sem adott választ, mivel Magyarországon várta a kedvező kibontakozási lehetőségeket.

Ezekben a hetekben, október végén és november első harmadában, az emigrációs magyar kommunista politika és agitációs felkészülés is a budapesti támadás sikeres befejezésére építette elképzeléseit a magyarországi központi munkát illetően. Anélkül, hogy e munkának — későbbre tervezett — részletes tárgyalásába itt belemennénk, néhány példával szeretnénk mégis ezt az állítást bizonyítani. Rákosi Mátyás 1944. október 28-án többek között Illés Bélának arról ír, hogy Moszkvából már kevéssé tud neki segíteni, ezt a következőkkel is indokolja: „többek között azért is, mert a javaslatba hozott munkatársak jó része a 2. ukrán fronton át már Magyarországra utazott, vagy éppen készülőban van, köztük jómagam is. Remélem, hogy hamarosan Budapesten találkozunk."[118] Gábor József, a későbbi ideiglenes kormány minisztere, 1944. november 6-án a Kijev melletti partizániskolából, azzal kapcsolatban, hogy több magyar csoport kiképzése nem indul, ezt írja: „Az

117 *Gosztonyi P.*: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány . . . Id. hely. 216. o.
118 PTI. Arch. KI—II/861. Hasonló tartalmú, a munkát Budapestre irányító ,levelet kap Rákosi Mátyástól október 30-án Kassai (Oldner) Géza is. Uo. KI—II/862.

itteni parancsnokságon azon a véleményen vannak, hogy holnap már Budapest fölszabadul, tehát mi mindannyian úgy is oda utazunk és ezzel partizánkurzus fölösleges. Partizántörzseket ott is lehet képezni."[119] Még egyértelműbben utal a fentiekre a felszabadult Szegeden működő MKP Központi Vezetőségének november 13-án kelt és az illegális, budapesti pártvezetésnek küldött levele. A fegyveres harcra való ösztönzést többek között a következőkkel indokolják: „Ezzel elérjük, hogy Magyarországot ne kezeljék ellenséges országként, és *kilátásunk lesz, hogy Budapest felszabadítása után kormány alakuljon.*[120] (Kiemelés — K. M.)

A Budapest felszabadítását váró és azután ott erős antifasiszta, demokratikus magyar kormány megteremtését elősegíteni szándékozó szovjet törekvés azonban november közepéig nem tudott megvalósulni. Ennek oka a főváros elhúzódó katonai felszabadítása volt. Ebben a kényszerhelyzetben a szovjet vezetés új kísérletet kezdett a magyar átállítás keresztülvitelére.

*

A Budapest birtokbavételére megindított második támadási kísérlet, mint láttuk, éppen a főcsapás irányában — Cegléd, Szolnok térségéből észak és északnyugati irányba — német ellencsapás miatt csak késedelemmel tudott kibontakozni. November 7-e helyett itt csak 11-én indult meg a támadás.[121] *Ez az elhúzódás* és az ellenség szívós ellenállása miatti *lassú előrehaladás*[122] — úgy tűnik — arra késztette a szovjet politikai vezetést, hogy Magyarország átállítására irányuló, kormányszervezést segítő erőfeszítéseit ne kösse tovább mereven az ország fővárosának a felszabadításához vagyis *csak* a katonai megoldáshoz, mert az esetleg egyéb lehetőségek kihasználásának elmulasztásához vezethet, és a katonai eredmények kitolódásával együtt Magyarország kiválását is elodázza, felesleges áldozatokkal is járhat. Törekvése ezért arra irányult, hogy megkísérelje valamennyi *rendelkezésre álló* németellenes magyar erő egymásratalálásának segítésével létrehozni *az eddig felszabadított területeken* az antifasiszta és demokratikus célú új magyar kormányt. Vagyis a szovjet kormány — miután a korábbi, a horthysta államvezetés nem tudta Magyarországot kirántani a fasiszta blokkból és berendezésével együtt átállítani a szövetségesek oldalára, s a felszabadított területeken szervezett államgépezet sem volt — tulajdonképpen most helyezkedett arra az álláspontra, hogy az antifasiszta koalíció 1943-tól kialakított elveinek megfelelően vala-

119 Uo. KI—II/86.
120 PTI. Arch. Gyűjtemény 8—1953. Megjelent nyomtatásban: Felszabadulás. 1944. szeptember 26—1945. április 4. I. m. 119. o.
121 Részletesen l. *Minaszjan:* I. m. 319. és köv. o. Magyarul Hazánk felszabadulása. I. m. 64—65. o.
122 Uo.

mennyi németellenes, antifasiszta és demokratikus erő új hatalmi megszerveződését elősegítse. Azonban a szovjet vezetés még így is meszszemenően figyelembe vette az antifasiszta koalíció általános céljaihoz kapcsolva és érdekeinek megfelelően az *átállt horthysták* igényeit. Ez nem jelentette egyben Horthy feltétlen elismerését is, azt azonban még igen, hogy a november közepi magyar erőviszonyokat nézve még mindig nagyobbrészt ezekre az erőkre való támaszkodás ígérhette magyar vonatkozásban a nagyobb reményt. Ezért a velük való további kompromisszumkeresés érdekében állt a szovjet kormánynak is.

Mindezen módszerbeli, formai és kisebb mértékben tartalmi változásokat a Magyarországot érintő politikában tükrözi az a konferencia, amelyet mintegy háromhetes szünet után, november 13-án újra szovjet kezdeményezésre hoztak létre a magyar kibontakozás megindításának újabb kísérleteként.

A konferenciát a szovjet külügyi népbiztos, Molotov Kreml-beli hivatali helyiségében tartották, és azon Molotov mellett Dekanozov külügyi népbiztoshelyettes, Kuznyecov, a vezérkarifőnök-helyettese és Podzerov tolmács vett részt. A magyarok képviselői az MMB három tagja: Faraghó Gábor vezérezredes, Teleki Géza és Szent-Iványi Domokos, továbbá Miklós Béla és Vörös János vezérezredesek voltak.

A tanácskozás elején Molotov érdeklődött az iránt, hogy a részt vevő magyaroknak vannak-e újabb javaslataik, illetve hogyan képzelik el jövendő magyarországi működésüket. Ezzel együtt egy igen lényeges vonatkozásban állást is foglalt az addig benyújtott valamennyi javaslattal kapcsolatban. „Vannak olyan propozíciók a delegáció részéről — mondotta Molotov —, amelyek Vörös János érkezése előtt érkeztek hozzánk és most itt vannak Vörös Jánoséi is. Ezekben arról van szó, hogy a magyarokat a németek ellen lehet vinni. *Általában Vörös János ajánlatai demokratikusabbak a delegációiénál.*"[123] (Kiemelés — K. M.) Ezzel tulajdonképpen értésére is adta a szovjet külügyminiszter a demokratikus eszmék iránt érzéketlen és reformokat nem akaró jelen levő magyar uraknak, hogy a Szovjetunió számára nem mindegy, demokratikus politikai és gazdasági berendezkedésű lesz-e Magyarország, vagy sem.

A külügyminiszter kérdéseire a magyarok részéről Szent-Iványi válaszolt, aki még mindig igyekezett elsőbbséget jelentő különbséget tenni az MMB javára az átállt tábornokkal szemben. További javaslataik megtételéhez viszont szükségesnek tartotta, hogy az MMB és Miklós Béla megismerkedjen Vörös János említett javaslataival. Ezután mégis leszögezte, „valamennyien megegyezünk abban: 1. hogy a működést

123 Idézi: Szent-Iványi D. 1945-ben elkészített tanulmányában. HL. Tan. gy. 2577. sz. 232. o. (E tanulmány a tárgyalásról készült feljegyzést szinte szó szerint végig idézi. Továbbá: *Gosztonyi P.*: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány... már idézett műben a Teleki-féle jkv-et igen bőségesen, a leglényegesebb részeket szó szerint hozza. 216—218. o.).

azonnal meg kell indítani a németek ellen, 2. hogy demokratikus alapon és a magyar alkotmány értelmében kormányt kell létrehozni".[124]

Molotov azonnal észrevette az „alkotmányosság" mögé bújtatott magyar álláspontban rejlő, időveszteséget eredményezhető veszélyt. Ezért a következőképpen reagált. „Az a gondolat, hogy egy magyar demokratikus kormány alakuljon — egyelőre talán nem mint alkotmányos kormány, hanem mint nemzeti bizottság — igen üdvözlendő. Ennek demokratikusnak kell lennie, minden párt részvételével. Ez előkészítendő. Nekünk mindenképpen célunk egy kormányt alakítani vagy Veress Lajossal vagy Miklós Bélával."[125] Szent-Iványi ezután kijelentette, hogy tábornok-miniszterelnök mellett vannak, mert ez megkönnyíti az érintkezést katonai vonalon és a jogfolytonosságot is becsempészve, Vörös János elleni éllel kijelentette: „A kormányzó úr úgy Miklósban, mint Faraghóban teljesen megbízik."

Az egész tanácskozást egyébként az jellemezte a feljegyzések és a jegyzőkönyv szerint, hogy a szovjet fél mindig újabb és újabb kérdéseket kívánt tisztázni, de a magyar fél vonakodott a részletekbe belevágni Mintha nem magyar érdek lett volna elsősorban, hogy mielőbb felelős kormányszerv alakulhasson. A fenti — Szent-Iványi féle — fejtegetést követően — a szovjet külügyminiszter így próbált előbbre haladni: „Még közelebb akarok jutni a tárgyhoz és a részletekhez. A szovjet kormány hajlandó alátámasztani azt a működést és személyt, melyet Önök jelölnek! Önöktől függ! Teljesen őszintén meg akarom mondani — folytatta —, hogy ez a Szovjetunió és hadserege, valamint a magyarok és hadseregük érdekében van és közös érdek, hogy a németek ellen forduljanak." Ezután újra a létrehozandó központi szerv megalakulásának helye és felépítésének hogyanja után érdeklődik. Erre a magyar fél egységes álláspontot kifejezve Debrecent jelöli meg, ahol 1849-ben Kossuth kikiáltotta a magyar függetlenséget. Molotovot a válasz ismételten nem elégítette ki. „Bizottságot, kormányt, vagy egyebet szándékoznak alakítani — kérdezősködött tovább —, vagy egy-két hét múlva akarnak csak a bizottságból kormányt alakítani? Ez a Szovjet és az önök közös érdeke. Döntsék el, melyik mód felel meg legjobban a célnak. A Szovjetuniónak kell egy központi szerv, mely leggyorsabban és legjobban végzi feladatát és ennek alakítása Önöktől függ. Önök döntenek! jobbnak látják, egy kormányt alakítunk, nekünk ez is jó, ha bizottságot, az is jó. Más szerv is megfelel."[126]

A magyar politikusok ismét a halogató taktikához nyúltak a határozott és reális javaslatok megtétele helyett. Szent-Iványi a feltett kérdésekre adandó válaszra egy-két nap haladékot kért, „mert kényes kérdés". Molotov ebbe beleegyezett, de hangsúlyozta: „közös érdekünk,

124 Uo. 232. o.
125 Uo. 233. o. és *Gosztonyi P.*: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány... Id. hely. 217. o.
126 Uo. 234. o.

hogy minél kevesebb áldozat legyen Magyarországon. Nekünk nagyon sok katonánk van, de minden egyes emberért kár."[127] Ezután a szovjet külügyminiszter újra elismételte és részletezte a szovjet kormány álláspontját a magyar kormányszervezési ügyben. „Az alakítandó organizációnak demokratikusnak kell lenni minden párt részvételével. Esetleg a moszkvai magyarok is hasznosak lehetnek, de mégis olyan emberek volnának alkalmasak, akik Magyarországon tekintéllyel bírnak . . ." A Vörös által megemlített demokratikus vezetők: Szakasits és Tildy s az ismeretlen Felkai még német megszállta területen vannak. „Olyanokat kell elővenni — folytatta tovább —, akik a németeknek ártani tudnak. Azokat kell megkeresni, akik a legszélesebb rétegekre támaszkodnak. Egy személyt ki kell nevezni elnöknek. A magam részéről még hozzáfűzöm, úgy vélem, hogy mind az öt ittlevő magyarnak benne kell lennie a bizottságban vagy kormányban és mi nem ellenezznénk, ha ennek elnöke Miklós Béla lenne, akit Önöknek mindnyájuknak alá kell támasztaniok."[128] Ez volt az első alkalom a horthysta csoporttal folytatott 1944 őszi tárgyalások folyamán, hogy a szovjet vezetés egyáltalán megemlítette az összes antifasiszta erő között az országból kiüldözött kommunista emigrációt is.

Szent-Iványi valamennyi jelenlevő magyar nevében udvarias egyetértését fejezte ki a szovjet külügyminiszter által elmondottakkal. Az egyes kérdésekre most sem tért ki. Így a „moszkvai magyarokra" vonatkozó felhívást is elengedte a füle mellett, ami, mint később kiderült, egyenlő volt az elutasítással. De felvetette ugyanakkor, hogy a kormány kérdésében csak az MMB és a tábornokok hazautazása és tájékozódása után szülessék döntés. Ez a szovjet fél szemében újabb időhúzásnak, a határozott és egyeztetett demokratikus program és kötelezettségvállalás alóli kibújásnak tűnt. Ezért végül, Teleki kérésére és javaslatára, abban történt megállapodás, hogy a 2. Ukrán Front megfelelő szervei gyors ütemben felderítik: a felszabadított területeken milyen pártok működnek, kik az ottlevő pártvezetők és azok milyen szakemberek. Erről azután rövidesen értesítik a magyar felet. A szovjet fél ígéretet tett arra is, hogy a legrövidebb időn belül az MMB rendelkezésére bocsátja Vörös János írásbeli javaslatait. A magyar képviselet a tárgyalás közben született megegyezés értelmében arra tett ígéretet, hogy egy-két napon belül kifejti álláspontját és javaslatait a konferencián felvetett problémákról.[129]

A november 13-án késő este elkezdett, 14-re is áthúzódó konferencia ezekkel a lehetőséget nem a legjobban kihasználó, de az induláshoz mégis egy kissé biztató eredményekkel zárult.

A magyar küldöttség Kuznyecov vezérezredestől már 14-én megkap-

127 *Gosztonyi P.:* Az Ideiglenes Nemzeti Kormány . . . Id. hely. 217. o.
129 Uo. 235—236. o. *Gosztonyi P.:* Az Ideiglenes Nemzeti Kormány . . . Id. hely. 218. o.
128 HL. Tan. gy. 2577. sz. 234—235. o.

ta a szovjet vezérkarhoz benyújtott Vörös-féle javaslatok másolatát. Az előző napi tárgyalások anyagának és ezeknek a birtokában azonnal hozzá is kezdett ígért javaslatai kidolgozásához. A kidolgozás során először sikerült az MMB-nek a maga álláspontját elfogadtatni a tábornokokkal, ez azonban a következő napokban súlyos belső vitákhoz és ellentétekhez vezetett a magyar csoportban.

A már 14-én elkészült és a szovjet kormánynak „40. MMK/1944. sz. Szóbeli jegyzék" néven továbbított MMB állásfoglalás és javaslat összefoglalt tartalma a következő:[130]

Az elején, miután udvariasan megköszöni a szovjet kormánynak az előző napi tárgyaláson nyújtott segítő támogatását és nyugtázza a Kuznyecov tábornoktól megkapott Vörös-féle anyagokat, közli, az MMB és a magyar tábornokok között „a teendő intézkedések nagy elveinél teljes az egyetértés". Ezt azért látszott szükségesnek hangsúlyozni azok után, hogy a tábornokok aláírással dokumentált egyetértését kicsikarta az MMB, mert a javaslatok jó része nemcsak az előző napi tanácskozásokhoz, hanem pl. Vörös János ajánlataihoz képest is visszalépést jelentett az „alkotmányosság" és a „jogfolytonosság" irányába. Ennek az álláspontnak az erősítéséhez kellett az MMB vezetését is elismerő nagy egyetértés dokumentálása.

Ezek után 7 pontba foglalva a döntés kifejtése következik:

1. „A magyar »központ« székhelye Debrecen lesz." Indokként az 1849-es függetlenségi harcok hagyományait hozza fel.

2. „Miklós Béla lesz e központ és mindazon tevékenységek irányítója, amelyeket a magyarok törvényesen fejtenek ki. Tekintettel arra, hogy Veress Lajos vezérezredes, akit a kormányzó miniszterelnöknek jelölt ki, eltűnt, a küldöttség a maga részéről Miklós Béla mellett dönt és ily módon az alkotmányos jogfolytonosság biztosítva van."

3. „. . . az új kormánynak teljes mértékben demokratikusnak kell lennie és azt az összes demokratikus magyar pártnak kell megalakítania, a magyar nép széles tömegeire építve". E szép elv konkrét értelmezése azonban rögtön elárulja, hogy az MMB mit is ért demokrácia alatt és mely pártokat is tartja „demokratikusaknak". „. . . Magyarország kormányzójának és a küldöttségnek mindenkor a néhai Teleki Pál gróf politikájához való visszatérés volt az alapelve. — Folytatódik e pont magyarázata. — Márpedig, Teleki kora és politikája alapvetően demokratikus volt, mivel az ő idejében valamennyi politikai párt teljes szabadságot élvezet . . ." (sic!).

4. A leendő kormányt csakis Magyarországon lehet megalakítani, mert csak ott találhatók és ismerhetők meg a leendő miniszterek. Ezért a kijelölt miniszterelnök, Miklós Béla az MMB-vel és Vörös Jánossal Debrecenbe utazik és csak ott szedi össze „— természetesen —

130 Az egész dokumentumot l.: OL. Filmtár 14086. sz. doboz. 61—62. o.

alapvetően demokratikus pillérekre épülő" kormányának tagjait. Egyébként is „alkotmányos" kormányalakítás mellett döntött a küldöttség, mert „egy törvényes kormánynak jóval nagyobb tekintélye van, mint egy bizottságnak vagy komitének".

5. A kijelölt miniszterelnök gondoskodik Debrecenben arról, hogy a magyar—szovjet katonai együttműködést „tevékenységükkel esetleg lehetetlenné tevő személyeket ne használják fel sem a kabinet megalakításánál, sem a magyar hadsereg átszervezésénél".

6. Propaganda és tájékoztató tevékenységét Miklós Béla Debrecenbe érkezése után nyomban megkezdi. E munka alátámasztására kéri az MMB, hogy a szovjet kormány magyar állampolgártól, tiszttől, hivatalnoktól, vagy politikustól Miklós Béla ellenjegyzése nélkül ne publikáljon semmilyen felhívást, üzenetet vagy nyilatkozatot a jövőben!

És végül a 7. pontban reagál a jegyzék Vörös János beadványaira. Eszerint azokban — kivéve a vezérkari főnök által saját személyére vonatkozókat — semmi új nem található. Sőt, az MMB a kormányzónak nemcsak a lépéseit ismeri jobban, mint az egyébként semmilyen, a kormányzótól származó, meghatalmazó dokumentumot felmutatni nem tudó Vörös János, hanem azénál korábban kezdődött és tovább tartott kapcsolata miatt „a szándékait és indítékait is". Mivel egyedül csak az MMB-nek van a kormányzótól meghatalmazása, ezért a „küldöttség ma is az egyetlen alkotmányos szervnek tekinti magát. Ebből következik, hogy Miklós Béla kormányának megalakulásáig a magyar küldöttség a törvényes és alkotmányos hatalommal felruházott egyetlen hivatalos magyar szerv".

Az MMB-nak ez a javaslata az akkori viszonyok realitását nézve szintén súlyos hiányosságokkal rendelkezik. Mindenekelőtt, ugyanúgy, mint a korábbiak, ez sem számol azzal a valóságos ténnyel, hogy Magyarország vesztes állam és ebből kiindulva ő kérte a fegyverszünetet. Mégis, pl. a 6. pontban ellenőrizni akarja az ország területén hadseregével súlyos felszabadító harcokat folytató szovjet kormány viszonyát a magyar lakossághoz. Továbbá, figyelmen kívül hagyja, hogy nemcsak a Szovjetuniónak, hanem a nyugati szövetséges hatalmaknak is az az álláspontjuk, hogy a kommunista pártok is demokratikus pártok, és így helyük van a kialakuló antifasiszta hatalomban is. Ehelyett a Teleki Pál-féle konzervatív és reakciós politikához kíván visszatérni, amelynek idején nemcsak a kommunista párt volt illegalitásba szorítva, hanem egy radikális, demokratikus parasztpártnak sem volt lehetősége kiépülni és programja érdekében propagandát kifejteni. A javaslattervezet a szovjet fél határozott figyelmeztetése ellenére sem enyhített az „alkotmányosságba" és a Moszkvából akkor kideríthetetlen lehetőségű és értelmű Horthy-féle „jogfolytonosságba" burkolt álláspontján. A fentiekhez hasonló súlyos hiba az is, hogy az MMB javaslata to-

vábbra sem tűzött ki semmilyen demokratikus reform-programot, sőt még antifasiszta intézkedések terve sem fért bele javaslatába.

A szovjet kormányhoz nyomban benyújtott MMB-javaslat e súlyos hiányosságai miatt eleve nem számíthatott nagy sikerre. Mielőtt azonban ez kiderült volna, a moszkvai magyar csoportban nyilvánossá vált hatalmi vita bontakozott ki november 15-én és 16-án egyrészről az MMB és Miklós Béla, másrészről Vörös János között. Azt hinné a külső szemlélő, hogy a vita a magyar kibontakozás mikéntje, illetve programja körül robbant ki. Ez azonban egyáltalán nem így történt, bár végső soron és áttételesen azt is érintette. Vörös Jánost a többiek a szovjet kormányhoz külön benyújtott javaslataiért „a legelszántabb opportunistának", „öncélú" hatalomratörőnek és az MMB politikai vonala megvalósítását akadályozónak bélyegezték. Végső soron a hatalmi elsőbbséget kívánta az MMB Vörössel szemben is biztosítani. Ennek érdekében, talán lejárattatása céljából is, a „40. MMK/1944. sz." jegyzéke a volt vezérkari főnökről egyáltalán nem hizelgő beállításban került említés múltbeli, október közepi tevékenységéről. Ezt Vörös élesen kifogásolta. A vitát, amelynek tárgya pusztán személyes indíttatású, végül rövid időre az zárta le, hogy a jegyzék rágalmazásnak tűnő részeiről Vörös feljegyzést készített, amelyet az MMB kiegészítésével a szovjet kormánynak is a tudomására hoztak.[131] A szovjet fél ezekbe a torzsalkodásokba most sem avatkozott bele, de az, hogy egyik csoport hatalmi igényét sem támogatta, mérséklőleg hatott: a „magyar urak" hatalomért folyó torzsalkodása szélmalomharccá vált.

Az egész moszkvai magyar horthysta csoportot javaslataik megismerése után rövidesen, november 16-án késő estére, újabb tanácskozásra kérette magához a Kremlbe a szovjet külügyminiszter. Ezen az újabb konferencián ugyanazok vettek részt mindkét oldalról, mint a 13-in. A megbeszéléssel, miután döntő jelentőségű a horthystákra alapozó politika szempontjából, részletesen kell foglalkozni.

Molotov a tanácskozás elején elnézést kért, és megjegyezte, ne legyenek megsértődve, hogy eddig nem válaszolt a különböző beadványokra, de talán hasznosabb, ha a problémákat élőszóban tárgyalják meg. Ezután összefoglalta, illetve tisztázta, hogy egyetértés van abban, hogy Debrecen székhellyel kormányt kívánnak alakítani, nem pedig bizottságot, vagy más szervet. Majd javaslatot tett arra, hogy „jobb volna azt (a kormányt — K. M.) provizórikus kormánynak nevezni",

131 L. Vörös ezzel kapcsolatos két levelének másolatát az MMB-hez. PTI. Arch. Gyűjtemény BM. A MMB szóbeli jegyzékét e kérdésről (42. MMK/1944. sz.) a szovjet kormány hoz. OL. Filmtár 14086. sz. doboz. 65—66. o., és l. még *Gosztonyi P.*: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány . . . Id. hely. 218—219. o., továbbá HL. Tan. gy. 2577. sz. 237. o., és Nemess J. naplója, 1944. november 14-i, 15-i és 16-i bejegyzése.

mert nem demokratikus formában alakulna meg.[132] Vitatta a szovjet külügyminiszter az MMB alkotmányos voltát is. „Szükségesnek tartom — mondotta —, hogy a szóbeli jegyzék azon mondatával foglalkozzam, amely azt mondja, hogy a fegyverszüneti küldöttség alkotmányos: szerintem nem az."

E két kérdésről ismételt magyar akadékoskodások következtében éles vita alakult ki a két tárgyaló fél között. Szent-Iványi a magyar csoport nevében azzal a felettébb fura érvvel próbálta védeni az „alkotmányosság" látszatát, hogy „ezt" csak „magyar értelemben és nem internacionalista értelemben értjük". Majd azzal a görcsös és szintén nagyon is kétes magyarázattal hozakodott elő, hogy Horthy és alkotmányosnak mondott jelöltje, Veress Lajos ugyan eltűnt, de a kormányzótól az MMB-nak van fegyverszünet aláírására vonatkozó meghatalmazása. Miután senki, illetve semmi más, valóban alkotmányos személy, vagy írás nem áll rendelkezésre, az ezzel a meghatalmazással rendelkező delegációt kell „egyetlen alkotmányos szervnek" tekinteni.

Molotov válasza mindezekre a következő volt: „Nem érteni, hogy magyar vonatkozásban hogy lehet ezt a konklúziót levonni. Tudniillik van a kormányzó által aláírt okirat, melyben Faraghó Gábort, Szent-Iványi Domokost és Teleki Gézát teljhatalommal felruházza aláírásra és nem kormányválasztásra. Arról nincs írás, hogy kormányt alakítsanak, hiszen azt sem tudjuk, hogy hol van a kormányzó? él-e vagy halott?" Majd az értelmetlen vitát így zárta le Faraghónak a végleges fegyverszünet aláírására is felhatalmazó, Horthytól származó okiratára való ismételt hivatkozása után: *„Viszont nincs kormányzó és így nincs többé jogalap. Nem utasítjuk vissza az Önökkel való tárgyalást, de nincs jelenleg kormányzó, aki Önöket felhatalmazná"*[133] (Aláhúzás — K. M.)

Ezután *Szent-Iványi,* megértve talán, hogy nem lehet védeni ténylegesen alapok nélküli, tehát védhetetlen álláspontját, az „ideiglenesség" problémájára tért át. „A miniszter úr által felvetettekkel kapcsolatban szeretnénk tudni, vajon mi a különbség a Szovjetunió kormánya szerint kormány és ideiglenes kormány közt?"

Molotov: „Az ideiglenes kormány csak bizonyos határidőig működik

132 A Teleki-féle jegyzőkönyv ezt a mondatot ilyen tartalmi fordításban adja vissza: „Molotov: Jobb volna a kormányt ideiglenes kormánynak nevezni, mert ez nemcsak demokratikus, hanem szuperdemokratikus formában alakulna meg." (*Gosztonyi:* Az Ideiglenes Nemzeti Kormány . . . Id. hely. 219. o.) Ez a fordítás nyilvánvalóan téves, mert az ideiglenesség nem a szuper-demokratikus megalakítási forma miatt kell, hanem a demokratikus formák hiánya miatt. Ugyanaz a mondat a Szent-Iványi D. által visszaadottan a következő: „Molotov: Jobb volna azt (a kormányt — KM.) provizórikusnak nevezni, mert ez nem demokratikus alapokon nyugodna, a cél: a szuper-demokratikus forma" (HL. Tan. gy. 2577. sz. 238. o.) Ez már jobban megközelíti a logikailag helyes értelmezést. Bár nem a demokratikus alapokon nyugvás hiánya adja az ideiglenes elnevezés szükségességét, hanem elsősorban megteremtésének rendkívüli, a demokratikus formák nélküli körülményei. Szerencsére Molotov Szent-Iványi későbbi kérdésére megismételte az ideiglenesség elnevezés indokát és azt a továbbiakban mindkét jegyzőkönyv helyesen adja vissza. Álláspontunk kialakításánál ezt a második megfogalmazást vettük alapul.

133 HL. Tan. gy. 2577. sz. Idézi: Szent-Iványi D. 239. o.

és nincs teljesen demokratikus elvek szerint megalkotva, és át kell adja helyét, ha arra alkalom nyílik, egy alkotmányos kormánynak.

Szent-Iványi: Ez azt jelenti, hogy a Kormányzó Úr megjelenése esetén át kell hogy adja a helyét?

Molotov: (Szent-Iványi bejegyzése szerint, „kissé ingerülten".) Az a magyarok ügye, hogy a kormányzói kérdést hogy intézik el demokratikusan. Erre példa de Gaulle kormánya, akit a Szövetségesek elismertek, de még nem alkotmányos és át kell majd adja a helyét. A mostani francia kormány tehát ideiglenesnek tartja magát!"

„*Faraghó:* Tehát az ideiglenes kormány csak a választásokig tart?

Molotov: Ezt most ne vitassuk!

Szent-Iványi: Különbség van a francia és a magyar alkotmány közt. Van ugyanis a magyar alkotmányban külön intézkedés a kormányzó halála esetére . . ."

„*Molotov:* (Szent-Iványi bejegyzése szerint, »közbevág«) De nem tudjuk, hogy meghalt-e, valószínű, hogy még él és ő van felruházva bizonyos jogokkal. Jobb ezt most nem vitatni!"[134]

A szovjet külügyminiszternek ezekkel a válaszaival tulajdonképpen már egyértelműen világossá vált, hogy a szovjet kormány, ugyanúgy, mint a nyugati szövetséges nagyhatalmak, eddig sem és most sem helyezkedett a Horthy-féle „alkotmányos jogfolytonosság" alapjára. Horthy kormányzót csak akkor és annyiban támogatja, illetve ismeri el továbbra is Magyarország államfőjének, amennyiben szakít a fasiszta Németországgal és hozzájárul az ellene folyó harchoz. Októberben úgy tűnt, hogy Horthy ezt valóban megkísérli, ehhez a Szovjetuniótól is támogatást kapott akkor. November közepén már kétségtelen volt, hogy a kormányzó nem tudott szakítani Németországgal és hozzájárulni a háború gyorsabb befejezéséhez, de az még nem volt világos, hogy Horthy lényegesen járult-e hozzá az átállási kísérlet elbukásához, sőt ekkor esetleg még az a lehetőség is megvolt, hogy ezután járulhat hozzá pozitívan az események fejlődéséhez. Ezért nem hagyta magát Molotov belevinni a volt magyar kormányzóval kapcsolatban semmilyen szélsőséges állásfoglalásba. Az adott helyzetben a sok ismeretlen tényező miatt tovább már biztosan sem támogatni, sem elfogadni nem lehetett Horthyt, de ugyanezért — és a közeljövő esetleges ismeretlen lehetőségei miatt — még teljesen elvetni sem lehetett.

Ez az álláspont logikusan alkalmazható volt a létrehozandó kormánnyal kapcsolatban is. Ideiglenesnek kell nevezni azt elsősorban azért, mert nem lehet demokratikus elveknek megfelelően megalkotni a harcok miatt. Tehát nem azért ideiglenes, mert a „törvényes kormányzó" német fogságban van és csak újra való porondra lépésére

134 Uo. Molotov válaszai szó szerint megjelentek *Gosztonyi P.:* Az Ideiglenes Nemzeti Kormány . . . Id. hely. 219. o.

kell várni, hogy „véglegesítse". Ezt szerette volna „alkotmányos" csűrés-csavarással elfogadtatni a horthysta küldöttség, tekintet nélkül arra, mit tett vagy tesz Horthy, vagy mikor jön létre a további pusztítást és károkat korlátozó, illetve az ország területén az áldozatokat csökkentő kormány. Ideiglenes lesz továbbá az új kormány azért is, mert nincs kormányzó, lemondott és nem állt át a vezetése alatti állam sem, az is szétesik és így nincs alkotmányosság sem. Csak a jövő dönti el, *mikor* és *milyen alkotmányos* rend jön létre!

A tanácskozás további részében a *szovjet külügyminiszter* folytatta az MMB javaslataival és álláspontjával kapcsolatos *kritikai észrevételei megtételét*, amelyet fontossága miatt hosszabban kell idéznünk:

„Visszatérve a Szóbeli jegyzékre, a következő kérdés politikai természetű — mondja. — Önök az egész jegyzéket úgy írták, mintha az egészet Önök rendeznék, és mi csak nézők volnánk. Ezt nem tudjuk elfogadni! Ha a kormányzó élne, mint jogokkal felruházott személy, úgy ez helyes volna, de jelenleg nincs kormányzó.

Önök, akik itt ülnek, effektív hatalom felett — amelyre támaszkodhatnának — nem rendelkeznek. Magyarországon azon a területen, ahol németek nincsenek, csak a Vörös Hadseregnek van hatalma.

Szent-Iványi: Ezt a jegyzékünkben ki is fejtettük.

Molotov: Magyarország másik része Szálasi alatt a kormányzó és Magyarország ellen lázadásban van. Az Önök csoportjának pedig nincs hatalma, mert se hadseregük se fegyverük nincs.

A szovjet kormány álláspontja a következő:

Ha Önök velünk a felszabadított Magyarország területén közre akarnak működni, úgy az alábbiakat kell majd elfogadják. Ha ezeket a feltételeket nem fogadják el, ez az önök ügye: ekkor más a helyzet. Maguk idealizálják Teleki Pál személyét, ezzel azonban nem értünk teljesen egyet. De azt hiszem tudunk közös működési alapra jutni. Közös ügyben egyek vagyunk, s akkor együtt működhetünk. Céljaink.

1. A németek kiűzése.
2. A németek letörése és a szövetségesek végleges győzelmének elősegítése.
3. Ennek alapján demokratikus kormány alakítása.
4. Amíg háborús helyzet van Magyarországon a megalakítandó kormány kizárólag a Vörös Hadsereg irányítása alatt működik csak.

A fenti négy pontból vonom le a konklúziókat s az ajánlatot, amit a Szovjetunió kormánya nevében teszek:

a) A megalakítandó kormány feje Miklós Béla vezérezredes.

b) A Szovjetunió kormánya úgy véli, hogy az ideiglenes kormányt Magyarországon kell megalakítani, *de a kormány összetétele tárgyában előre kell megállapodni és biztosaknak kell lennünk abban, hogy ez a kormány a mi intencióinkat viszi keresztül.*

Ha Önök, magyaroknak általunk és rajtunk keresztül leadandó nyilatkozatait, felhívásait stb. ellenőrizni akarnák — ez számunkra elfogadhatatlan. Még Romániában is, ahol a király és kormány fenntartotta magát és aláírta a fegyverszünetet, mégis a szövetségközi bizottság ellenőrzése és irányítása alatt történik a kormány működése . . .

Ha önök mindezekben egyetértenek, úgy tovább tárgyalhatunk —, ellenkező esetben feleslegesen töltjük itt az időt. Szívesen adunk időt is, hogy az adandó választ ezekre megadják."[135]

A lehetőség a gyors cselekvésre az MMB-nak és a tábornokoknak ismételten megadatott 1944. november 16-án, a fenti szovjet javaslatban. Az elvesztett háború kényszerhelyzetében e szovjet álláspont sem tekinthető súlyos kötöttségeket és teljesíthetetlen feltételeket kiszabó diktátumnak, amely lehetetlenné tette volna alapvető nemzeti érdekeink szem előtt tartását. Ellenkezőleg. Tulajdonképpen még Magyarország átállása elmaradásának negativuma sem türközödik benne. Az új kormány alakulására és működésére kiszabott feltételek lényegüket tekintve azonosak azokkal, amelyek között a jelentős hatású átállást végrehajtó román kormány működött. E feltételek a német fasizmus elleni általános küzdelem elősegítése és meggyorsítása céljából készültek és mindenekelőtt azt voltak hivatva szolgálni is. Ezért — az általános antifasiszta cél érdekében — szorgalmazta a szovjet kormány is egy új magyar kormány mielőbbi megteremtését. Ezek a célok tehát közös célok, mert megvalósulásuk egyben a német megszállók kiüzését és a háború magyar földön való gyorsabb befejezését, a magyar függetlenség és önállóság fokozatos visszaszerzésének megindulását is szolgálja.

A tárgyaláson részt vevő horthysta magyar csoport azonban képtelen volt felismerni a szovjet javaslatok magyar szempontból is alapvetően pozitív tartalmát, és képtelen volt élni az alkalommal, hogy annyi késés és lehetőség elszalasztása után legalább november közepén megkezdődjék az ország kivezetése a rablóháborúból. Bár Szent-Iványi Domokos válaszában kifejezte, hogy „Az ittlevő urak velem együtt mindenben egyetértenek" és kérik a tárgyalás részleteiben való továbbfolytatását, mégis, a későbbiekben nemhogy a részletekbe nem kívántak belemenni a magyarok, hanem még a leendő kormány összetételéről, demokratikus alapjairól és célkitűzéseiről sem akartak tárgyalni, mondván, hogy csak a helyszínen lehet ezekről dönteni.

Természetesen ez a magatartás a szovjet fél szemében ismételten időhúzó álláspontnak, a kormány összetételére és céljaira vonatkozó közösen megtárgyalt és elfogadott kötelezettségek vállalása alóli kitérési szándéknak tűnt, amelyet a szovjet külügyminiszter határozottan és meglehetősen kemény szavakkal meg is mondott. „Elismerem, hogy

135 Uo. 239—241. o.

most nem lehet mindent eldönteni. Ennek dacára bizonyos részleteket szeretnék tudni. Nevezetesen a küldöttség első ilyen tárgyú jegyzékében semmi sincsen a demokratikus alapról, az utolsóban viszont az van, hogy a Szovjetunióval egyetértésben kívánják a kormányt megalakítani.

A Szovjetunió kormánya nem mehet bele ilyen bizonytalan ügybe! Ebben a jegyzékben Önök azt javasolják, hogy Miklós vezérezredes Magyarországra megy kormányt alakítani. Azt gondolják Önök, hogy a szovjet belemegy abba, hogy ezt csak nézze? Ez esetben Önök nagyon tévednek! Ez nagy hiba!"[136] Később, ismételt magyar fölvetésre, hogy tájékozódás céljából előbb Magyarországra kell utazni, hogy kimozdítsa a kátyúból a tanácskozást, Molotov közvetlenül megkérdezte: „Hajlandók-e Önök egyes itteni moszkvai magyarokat bevenni az ideiglenes kormányba?" Majd a Vörös János által felvetett Tildyt, Szakasitsot stb. felsorolva kérdezett tovább: „hajlandók-e Önök ezeket a személyeket és pártjaikat akceptálni?".

Az első kérdésre, a moszkvai magyarokra vonatkozóra, Szent-Iványi neveik és pártállásuk után érdeklődve tért ki a válasz megadása elől, a másodikra pedig csak a nagyon lakonikus „természetesen" volt a válasz, amely azok után, hogy korábbi beadványaikban éppen betiltani szándékoztak *minden pártot* — átgondolatlannak és meggyőződés nélkülinek tűnt.

A tárgyalás e szakaszon, az MMB és a magyar tábornokok magatartása miatt zsákutcába jutott. Még a Szent-Iványi által idézett jegyzőkönyvben is a következő bejegyzés található zárójelben a fenti rész után: „(A tárgyalás itt vontatottá válik: Molotov hirtelen nem tud mit mondani, a magyarok pedig ismétlik, hogy nem tudják ki van életben Magyarországon, tehát a végleges válaszadás előtt oda kell repülni.)"[137]

Molotov közben mégegyszer megkísérelte a kormány összetételét konkrétabban — pártok szerint is részletezve, illetve újra a moszkvai emigránsokra is felhíva a figyelmet — megtárgyalni. Eredménye azonban ennek sem volt. Így végül csak abban történt kényszerű megegyezés Debrecenen, mint leendő ideiglenes kormányszékhelyen, és Miklós Bélán, mint leendő miniszterelnökön kívül, hogy ha még néhány napig a 2. Ukrán Front nem tájékoztat a felszabadult területeken található pártokról és az ottani vezetőkről, akkor a tárgyaló magyar csoportból „2—3 úr" tájékozódás céljából „lemehetne" Magyarországra.[138]

Ezzel a sovány eredménnyel ért véget a november 16-i késő esti és már 17-re is átnyúló nagy jelentőségűnek tervezett konferencia. De nemcsak a konferencia ért véget, hanem egyre világosabbá vált, hogy

136 Uo. 242. o.
137 Uo. 243. o.
138 Uo. 244. o., és *Gosztonyi P.*: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány ... Id. hely. 22. o.

a tárgyaló horthysta csoport képtelen megérteni és magáévá tenni az antifasiszta, németellenes harc általános céljait és az azokhoz kapcsolódó, velük szorosan összefonódó, legfontosabb nemzeti érdekeinket is. Képtelen azt a reális helyzetet felmérni, hogy szinte valamennyi ország, de mindenekelőtt a fasiszta koalíció volt tagjainak sajátos érdekei és törekvései csakis az igazságos és általános háborús céloknak alárendelten vehetők figyelembe. Mindezek következtében a szovjet vezetés a továbbiakban felhagyott azzal a kísérlettel, hogy Magyarországnak a fasiszta koalícióból való kiválását és a szövetségesek oldalára történő átállítását a horthysta politikusokra és tábornokokra alapozva segítse elérni. A sok kísérletezés tanúsította, hogy ez az út és forma magában nem sok eredménnyel jár. Ezért a szovjet politika a továbbiakban arra irányult, hogy a felszabadított területeken november második felében már egyre jobban kibontakozó antifasiszta, demokratikus és forradalmi erőket is bevonja a magyar kibontakozás előkészítésébe. Sőt, szervezettségük és erejük országossá válásával, néhány hét múlva, ezt a politikát már *elsősorban rájuk* alapozva lehetett megvalósítani.

A szovjet oldalon levő horthysta csoporttal azonban a szovjet kormány nem szakította meg továbbra sem a kapcsolatot, sőt az antifasiszta koalíció összetartásának érdekeit és a magyarországi erőviszonyokat is nézve a magyar átállás meggyorsításában esetleg betöltendő pozitív tevékenységük reményében továbbra is támogatta őket. Számított még rájuk is a németellenes magyar katonai és politikai feladatok megoldásában.

A kevés eredményt nyújtó november 16—17-i tanácskozás után ez a változás a szovjet álláspontban rövidesen tapasztalható volt. A magyar küldöttség maga is érezte, hogy sorsdöntő szakaszában lehet a velük folyó tanácskozás. Ezért már november 17-én újabb „Szóbeli jegyzékben" próbálta az MMB a tárgyalás folytatására sarkallni a szovjet kormányt. Ez a „42. MMK/1944. sz. Szóbeli jegyzék" a Vörös Jánossal a korábbi napokban folytatott vita lezárásáról szóló tájékoztatás után (!) kitér az előző esti—éjjeli konferenciára is. Molotovnak „a magyar kérdés gyors megoldása érdekében" nyújtott támogatását megköszönve közli; *„a küldöttségnek nincs kifogása az ellen"*, hogy a szóba hozott Szakasits, Tildy stb. bekerüljön az új kormányba. Elismeri, illetve osztja azt a szovjet véleményt is, „miszerint a náciktól megtisztított magyar területen egyedül a győzedelmes Vörös Hadsereg rendelkezik tényleges hatalommal". Majd igen feltűnő megfogalmazásban a konferencia többi témáját a következőképpen összegezi: *„A küldöttség tudomásul veszi Molotov miniszter úr kijelentéseit:* különösen, hogy a Szovjet Kormány aktív részt akar vállalni az új kormány megalakításában, hogy kívánatos lenne, miszerint oroszországi illetőségű magyarok is közreműködjenek az új kormány megalakításában, hogy ezt a kabinetet tekintsék ideiglenes kormánynak, miután Magyarország

kormányzója a németek kezén van, és hogy az ideiglenes kormány megalakítása — valamennyi párt részvételével, kivéve a németbarát pártokat, és a magyar nép széles tömegeire támaszkodva — a legfőbb demokratikus elvek alapján történjen." (Kiemelés — K. M.)

A szovjet álláspontnak, az alapelveknek az egyetértés kifejezése nélküli, csak „tudomásul" vevő, nem is egészen pontos (Horthyra vonatkozóan) összegezése után a következőképpen hív fel az MMB a tárgyalások folytatására: „Tudomásul véve ezeket a nyilatkozatokat, a küldöttség a legnagyobb érdeklődéssel várja a Molotov miniszter úr által megjelölt irányvonalak kifejtését és részleteit."[139]

Ennek a dokumentumnak a tartalma (és szerénytelen hangneme) is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a szovjet kormány nem válaszolt többet az MMB hasonló szóbeli jegyzékeire, bár a fentebb kifejtett álláspontja miatt azokat vissza sem utasította. Hagyta e csoportot saját magának és magában tevékenykedni. Így tulajdonképpen igen bonyolulttá vált az MMB és az átállt tábornokok helyzete Moszkvában 1944. november második felében. A „jogfolytonosságra" alapozott rendszerátmentő politikájukat nem tudták elfogadtatni a Szovjetunióval, viszont más, reális politika befogadására ők mutatkoztak képtelennek. Természetes volt, hogy ebből a zsákutcából egyenként, vagy kisebb csoportokban próbáltak kijutni. Ezek a próbálkozások hol a szovjet szerveknek való felajánlkozásban, újabb javaslatok tételében, hol pedig egymás közötti torzsalkodásokban, intrikákban jutottak kifejezésre. Ez a tevékenység azonban része az események kifejlődésének és kapcsolódik más, illegális magyar erők antifasiszta tevékenységéhez is, ezért szükséges vele foglalkozni, már csak azért is, mert a csoport rendszerátmentő elvi egysége a következő néhány hét alatt szétesett.

Vörös János volt az, akinek az MMB-vel történt, pár nappal előbbi megállapodása ellenére sem „tetszettek teljesen a fejlemények". Ezt a november 16—17-i, az MMB miatt kevés eredményt nyújtó tanácskozás után elsőnek azzal juttatta kifejezésre, hogy továbbra is — *külön is* — tárgyalt a szovjet vezérkarral. A vele érintkezést fenntartó szovjet vezetők „abban reménykedtek — írta tanulmányában 1945 őszén Szent-Iványi —, hogy a volt vezérkari főnökön keresztül több eredményt tudnak majd elérni, mint az MMK »túlságosan jogi és alkotmányos felfogású« tagjain keresztül."[140] Ezek a szálak később az illegális Magyar Front küldöttéhez kapcsolódtak.

Vörös Jánoson kívül Miklós Béla is nagyobb előrehaladás elérésére tartotta a helyzetet érettnek. Látva, hogy az MMB 17-i szóbeli jegyzékére sem folytatódik a tárgyalás, mint miniszterelnöknek javasolt személy, tevékenykedni kezdett. Az MMB-nek az előbb Magyaror-

139 OL. Filmtár. 14086. sz. doboz. 65—66. o.
140 HL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. 244. o.

ságra való utazást követelő akadékoskodó álláspontját figyelmen kívül hagyva, november 19-én kormánylista összeállításba kezdett. Jellemző, hogy az MMB tagjai elhatározták, hogy ebben „tárcát nem vállalnak". A még aznap elkészült Miklós-féle kormánylista-tervezet a következő volt:

Minisztelelnök: Miklós Béla (Bárczy István — államtitkár),
Belügym.: Reviczky volt tatai főszolgabíró,
Külügym.: Barcza György (Eckhardt Tibor),
Pénzügym.: kommunista, vagy Veress Imre demokrata,
Honvédelmi m.: Miklós Béla,
Kereskedelmi m.: Bornemissza, vagy Kaufmann demokrata,
Népjóléti m.: Szakasits szociáldemokrata,
Ipari m.: kommunista, vagy Korbuly a Weiss Manfrédtől,
Kultuszm.: Kádár Endre demokrata,
Nemzetiségi m.: Vörös János,
Földművelésügyi m.: Tildy Zoltán.[141]

Miklós fenti tervezetét, valószínűleg — miután az MMB nem volt benne érdekelt — hivatalosan, írásban nem is küldték el a szovjet kormánynak. Maga az összeállított tervezet azonban így is bizonyítja szerzője változó, alakuló álláspontját. Annak ellenére, hogy a javaslatba hozottak többsége az uralkodó körök nyugati orientációs, ismertebb alakja, mégis arról a határozott, egyértelmű álláspontról és jóindulatról tanúskodik, hogy Miklós Béla kész együttműködni egy kormányban valamennyi antifasiszta demokratikus párttal, köztük a kommunista és a szociáldemokrata párttal is! Ettől az állásponttól visszalépni az adott helyzetben már nem lehetett, de már kevesebbel sem lehetett eredményt elérni. Így az MNB tagjai is csak ennek világos és egyértelmű elfogadásával juthattak szóhoz a továbbiakban. Tehát kényszerítőleg hatott rájuk is és ennek néhány nap múlva meg is lett az eredménye!

Az MMB látva, hogy a szovjet fél nem szalad a szekere után, sőt, bizonyos jelek szerint más magyarokkal tárgyal, hogy teljesen el ne szigetelődjön és ki ne maradjon mindenből — *„az MMK óhajára és sürgetésére újabb* tárgyalás jött létre — írja Szent-Iványi — november 22-én 22 óra 10 perckor Kuznyecov vezérezredes irodájában."[142] (Kiemelés — K. M.)

E tanácskozásra készülve Miklós mellett az MMB is, de elsősorban annak elnöke, Faraghó, aktivizálódott, sőt már miniszteri tárcát is hajlandó volt vállalni szemben másik két küldött-társával, Teleki Gézával és Szent-Iványi Domokossal. A tanácskozásra kész kormánylis-

141 Nemess J. naplója. 1944. november 19-i bejegyzés. Nyomtatásban is megjelent a kormánylista tervezet a *Paál—Radó:* Debreceni feltámadás... I. m. 134—135. o.
142 HL. Tan. gy. 2577. sz. 245. o.

tát is készítettek, amelynek a 19-ihez képest változott fontosabb tárcái a következők:

Miniszterelnök és
Honvédelmi m.: Miklós Béla,
Belügym.: Faraghó Gábor,
Külügym.: Bajcsy-Zsilinszky Endre.

Ezek mellett az MMB hatására „Vörös Jánost »meghagyták« vezérkari főnöknek — írja Szent-Iványi —, hogy ezen a címen kívül maradjon a kabinetből."[143]

A tanácskozás elején Faraghó megköszönte Kéri Kálmán ezredes elutazásának lehetővé tételét a 2. magyar hegyi dandár átállíttatása segítésére és a szovjet észak-erdélyi intézkedéseket, amellyel felléptek a nacionalista Maniu-gárdák magyarirtó tevékenysége ellen. Ezután Miklós közölte a tervezett kormánylistát azzal a megjegyzéssel, hogy két gazdasági tárcát nem töltöttek be, továbbá „vannak gazdasági természetű kérdések és a három gazdasági tárca betöltése, melyeket célszerű volna Varga professzorral megbeszélni, miután közöttünk nincs gazdasági-pénzügyi szakértő."[144] Ezután még kérte Miklós, hogy a jó időre való tekintettel tegyék lehetővé a Magyarországra való repülést.

Kuznyecov válaszában kérte, hogy a Varga Jenő professzorra vonatkozókat is írják a tervezet végéhez, hogy együtt továbbíthassa a kormányhoz. Az utazásra vonatkozóan közölte, hogy az is a Molotovval folytatandó megbeszéléstől függ. Ezután átnyújtotta a 2. Ukrán Fronttól érkezett, a felszabadított területeken, Debrecen, Kolozsvár, Szolnok stb. városokban talált kimagaslóbb személyekről összeállított listát.[145] Kuznyecov még a néhány napja Moszkvába érkezett Simonffy-Tóth őrnagyról kérdezősködött. Ezt követően a magyar csoport a szomszédos szobában kiegészítette a Magyarországról küldött névsorból a kormánylistát és megírta a „43. MMK/1944. sz. Szóbeli jegyzékét" a szovjet kormánynak.

E jegyzék tulajdonképpen a kormánylista kísérőlevele, amelyhez a Varga Jenőre vonatkozó kérést csatolták még.[146] Az ennek mellékleteként átadott újabb kormánylista-javaslat a fent felsoroltakon kívül a következő neveket tartalmazza:

Földművelésügyi m.: Tildy Zoltán (kisgazda),
Közellátási m.: Felkai (kommunista),

143 Uo. 245 és 245/a. o.
144 A Szovjetunióban élő nemzetközi hírű, magyar közgazdászról van szó.
145 E lista idehaza mindeddig nem került elő. Itt Szent-Iványi D. jegyzőkönyvet idéző tanulmányából vettük. Id. hely. 247. o. Létezéséről ugyanakkor több hazai forrás is említést tesz. *Gosztonyi P.:* Az Ideiglenes Nemzeti Kormány . . . c. tanulmányának 46. lábjegyzetében tájékoztat, hogy „A listán 15 író, egyetemi tanár és gimnáziumi tanár neve szerepel, mégpedig Debrecenből, Szolnokról, Szentesről, Mezőtúrról és Kolozsvárról (!)". Ugyanakkor Gosztonyi P. nem adja meg a forrást, sőt azt állítja, mintha e tárgyaláson más listát adott volna át Kuznyecov. Ez talán elírás, mert ekkor, és nem „Molotov november közepén" adta át a magyaroknak a listát a megbeszélésen résztvevő Szent-Iványi szerint.
146 OL. Filmtár. 14086. sz. doboz. 67. o.

Népjóléti m.: Kéthly Anna (szocialista)
Közoktatásügyi m.: Szekfű Gyula (pártonkívüli demokrata)
vagy Benedek Marcell (szocialista),
Igazságügyi m.: Rassay Károly (demokrata),
Pénzügym.: —,
Kereskedelemügyi m.: —,
Iparügyi m.: —,
Progandaügyi államtitkár: Supka Géza (demokrata) vagy
Veress Gábor (agrárkommunista).

A három gazdasági tárcát a Varga Jenővel folytatott tanácskozás eredményétől függően tervezték betölteni. További miniszteri és államtitkári helyekre számításba vehető nevekként felsorolták még dr. Szabó Dezső debreceni történész-professzort, Szakasits Árpádot, Szilágyi Ernő volt pénzügyminiszteri államtitkárt, Molter Károly írót, Kabók Lajost és dr. Kiss Béla debreceni jogászprofesszort.[147]

A jegyzék és a lista elkészülése után Szent-Iványi közölte Kuznyecovval, hogy ha lehetséges, Varga Jenő professzor is helyet foglalhatna az új kormányban, amennyiben a szovjet kormány ehhez hozzájárul. A szovjet tábornok aziránt is érdeklődött, hogy a magyar delegáció közül kik és miért nem kerültek be a kormánylista javaslatba. Teleki G. adta meg a választ mindhárom személyre vonatkozóan: Vörös J., mert vezérkari főnök marad, Szent-Iványi „úgy vélem a jelenlegi viszonyok között sem Debrecenben, sem Budapesten nem lát lehetőséget arra, hogy különleges hasznos külügyminiszteri tevékenységet fejthessen ki", de követ szeretne lenni Moszkvában, és végül saját magára vonatkozólag fiatalságára (32 éves volt) és tudományos ambícióira hivatkozva adta meg a miniszteri poszt vállalását elutasító, nem egészen őszinte választ.[148] Teleki Gézának és Szent-Iványinak ez a visszavonulása egyben Miklós Bélával meglevő kapcsolatuk meglazulását és elmérgesedését is kiváltotta.

Az új kormánylistát Kuznyecov átvette és udvariasan megígérte, hogy a külügyminiszternek továbbítja. Ez természetesen meg is történt, de a magyar csoport nem kapott választ azonnal. A következő napok új eseményei és vitái miatt egyébként már 23-án tárgytalanná vált e kormánylista-javaslat. Ekkor hozta össze a szovjet vezérkar a november 18-án Moszkvába érkezett és Vörös Jánossal már 22-én tárgyalást folytató Magyar Front küldöttet, Simonffy-Tóth Ernő őrnagyot az MMB-val.

Simonffy annak a küldöttségnek a tagjaként érkezett november 13-án a szovjet csapatok által felszabadított Szegedre, amelyet a Magyar Front vezetése akart valamennyi résztvevő pártja képviseleté-

147 Nemess J. naplója. 1944. november 22-i bejegyzés, *Paál—Radó:* Debreceni feltámadás . . I. m. 135. o., és *Gosztonyi P.:* Az Ideiglenes Nemzeti Kormány . . . Id. hely. 125. o.
148 HL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. 247—248. o.

ben a Szovjetunióba küldeni. A teljes küldöttség technikai okokból nem tudott átmenni, csak Simonffy, magával víve feleségén és a pilótákon kívül Vörös Tibor századost, a volt vezérkari főnök fiát. Semmiféle írásbeli megbízás vagy üzenet nem volt azonban nála, mivel azokat a küldöttség többi tagjának kellett volna vinnie. Így az átrepülés céljáról és módjáról csak szóban tudott beszámolni, amely kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a szovjet vezetés arra építse további politikáját. A moszkvai magyar csoport tevékenységét azonban néhány napra így is nagy mértékben befolyásolta.

Szent-Iványi tanulmánya szerint a politikai küldöttségnek a Szovjetunióba való küldése a Magyar Függetlenségi Mozgalomtól indult ki. Ez a polgári ellenállási csoport, nevezetesen Pál Endre volt az, aki Horthy elhurcolása, majd kijelölt helyettesítőjének, Veress Lajosnak a letartóztatása, valamint azután, hogy Moszkvából a fegyverszüneti küldöttség október 16-át követően nem adott életjelt magáról, javasolta, hogy az ellenállási mozgalom egy politikai küldöttséget irányítson a Szovjetunióba a kapcsolatok felújítására. E javaslatot szerinte Tildy Zoltán és Szakasits Árpád is magáévá tette.[149] Így született meg az a döntés — Simonffy visszaemlékezése szerint —, hogy ifj. Tildy, esetleg maga Szakasits Árpád és az MKP megbízottja (bizonyos utalások szerint talán Péter Gábor — K. M.), továbbá, az ő részvételével november 13-án küldöttség repül a felszabadított területre.[150] Maga Simonffy úgy került javaslatba, hogy szoros kapcsolatai voltak a horthysta átállást támogató katonai csoportokkal, amelyek az átrepüléshez szükséges gépet is beszerezték és a pilótákat is biztosították.[151] A megbeszélt időben a székesfehérvári katonai repülőtérről elvitt gépre a Siófok melletti gamászapusztai szükségrepülőtéren csak a korábban felsoroltak szálltak fel, mert a többi küldött egy útközben kapott autódefekt miatt több mint két órát késve lemaradt.[152]

Így a megbízólevél és a Magyar Front memoranduma nélkül átrepült Simonffy — szerencsére, ismerve a szóban forgó küldetés célját, mivel az utazás előtti napon Tildy Zoltánnal volt tájékoztatón — szóban adta elő azt Moszkvába érkezése után.

Az első napokban Moszkvában a szovjet vezérkar hallgatta ki, majd a magyar tábornokoknak és az MMB-nak fejtette ki a Magyar Front nézeteit, illetve amelyeket ő a Magyar Frontéinak tartott. Ezek szerint tájékoztatni kell a szovjet kormányt arról, hogy a magyar nép többségének véleményét kifejező három demokratikus, baloldali párt, a kisgazda, a kommunista és a szociáldemokrata, Magyar Front néven közös politikai blokkot alakított. Továbbá, idézzük szószerint Simonffy-

149 Uo. 249—250. o.
150 *Paál—Radó:* A Debreceni feltámadás... I. m. 140. o., és *Gosztonyi P.:* Az Ideiglenes Nemzeti Kormány... Id. hely. 224. o. Dajka Miklós főhadnagy-pilóta visszaemlékezése.
151 HL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. 249. o.
152 *Paál—Radó:* A debreceni feltámadás. Id. hely. 142. o.

Tóth Ernőnek közvetlenül a háború után adott visszaemlékezését, „a szovjet kormányt arra kell kérni, hogy az illegálisan működő Magyar Frontot Budapest felszabadítása után ismerje el a magyar nemzet akaratát egyedül kifejező politikai alakulatnak. Arra kell kérni a szovjet kormányt, hogy a Magyar Frontba tömörült politikai pártokat bízzák meg egy demokratikus kormány megalakításával".[152] A megalakítandó Magyar Front kormányának célkitűzéseit a szovjet kormánynak írásban is átadott jegyzék szerint a következőképpen adta elő:

„a) *külpolitikai téren:* szoros együttműködés a szövetséges hatalmakkal; a háború folytatása minden rendelkezésre álló erővel a németek ellen egészen a győzelmes békéig.

b) *belpolitikai téren:* gyökeres demokratikus változás — baloldali irányban — a politikai rendszerben a magyar nép igazi politikai akaratának megfelelően."[154] A szóban elmondottak között pl. a földreform és más demokratikus reformkövetelés is szerepelt.

Ezek a közlések lényegét tekintve megegyeztek a Magyar Front valóságos álláspontjával, vagyis közelebbről többek között azzal a pontokba szedett programmal is, amelyet éppen november 9-én készítettek és vitattak meg abból a célból, hogy a Magyar Frontra alapozva, valamennyi ellenállási mozgalom és csoport országos legfelsőbb szervének, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának is programja legyen.[155]

Simonffy azonban olyanokat is közölt a Magyar Front álláspontjaként, amelyeket az MF vezetése nem vallott. Pl. „a Magyar Front kormánya Horthy Miklóst, Magyarország kormányzóját továbbra is Magyarország államfőjének tekinti".[156] Ezt az álláspontot Simonffy nagyon is összekavarta. Ugyanis ezt azok a katonatiszti csoportok, valamint Bajcsy-Zsilinszky Endre, s szűkebb polgári köre vallották, amelyekhez ő maga is tartozott. Mentségére legyen mondva, hogy éppen azokban a napokban, amikor ő küldöttként elindult, még folytak a fenti, szélesebb körű ellenállási szervezet létrehozására irányuló megbeszélések, amelyek egyikén Bajcsy-Zsilinszky és a katonatisztek csoportjai beterjesztették a Horthy további elismerésére vonatkozó nézetüket is.[157] Ezt azonban a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága november 9-i alakuló ülésén a bizottság programjaként nem fogadta el. A kommunista párt illegális vezetősége és vele együtt a Magyar Front erőinek többsége ebben a kérdésben azon az álláspontón volt, hogy elméletileg és általában elveti ugyan a horthysta jogfolytonosságot, de ennek az agitációs hangoztatását nem tartja feltétlenül szükségesnek, tekintettel a fegyveres harcba esetleg részt vevő

153 Uo. 139. o.
154 OL. Filmtár. 14086. sz. doboz. „46. MMK/1944. sz. Szóbeli jegyzék". 69. o.
155 L. részletesen *Pintér István:* A Magyar Front és az ellenállás. Budapest, 1970. 192—199 o.
156 OL. Filmtár. 14086. sz. doboz. „46. MMK/1944. sz. Szóbeli jegyzék". 70. o.
157 L. részletesebben *Pintér István:* i. m. 200—201. o.

horthysta csoportokra. Ugyanakkor igyekezett azt is elérni, hogy e csoportok az ellenállási mozgalom programjává ne Horthy államfőségének megőrzését tegyék. Tehát semmilyen formában sem kell felvetni ezt a kérdést, volt a kommunisták és a baloldal álláspontja, nehogy akadályozza a fegyveres összefogást, az ellenállási mozgalmat. Ezt az álláspontot az MNFFB alakuló ülése, mint kompromisszumot, el is fogadta, bár Bajcsy-Zsilinszky Endre, e bizottság elnöke, mint látni fogjuk, november közepén nem tartotta be.

Simonffy még nyilatkozott Kuznyecovnak arra a kérdésére is, hogy „egy megalakítandó magyar kormánynak kik lennének a posszibilis tagjai, amire én azt feleltem — mondotta —, hogy semmiféle kormányzati tervet ilyen vonatkozásban Budapesten nem hallottam, de nyilvánvalónak tartom, hogy tárcát vállalnának az új magyar kormányban mindazok, akik a Magyar Front vezetésében szerephez jutottak. Név szerint Tildyt, Szakasitsot, Kállait és Bajcsy-Zsilinszky Endrét említette meg".[158]

Simonffy közlései zömében baloldali irányba serkentették a moszkvai csoportot, de a Horthyra vonatkozók ellenkező hatást váltottak ki. Sőt, ez lehetővé tette, hogy a konzervatívabb Szent-Iványi—Telekiszárny újra aktívabban lépjen fel. Már Simonffy november 23-i beszámolója azt eredményezte, hogy az MMB újabb szóbeli jegyzékben fordult a szovjet kormányhoz, sürgetve a tárgyalás folytatását, mivel az előző napon beadott javaslatot a Magyar Front álláspontjával módosítani és kiegészíteni szándékozott.[159]

Simonffy megjelenése a moszkvai magyar csoportban a Magyar Front küldötteként, belső erőátcsoportosulást is eredményezett az ottlevő horthysta politikusok és katonatisztek között. Újra felelevenedett és kiéleződött a tábornokok közötti hatalmi harc. Ez formailag annak értelmezése körül folyt, hogy a három magyar vezérezredes közül ki áll az első helyen. *Miklós Béla* a horthysta hadseregben honos felfogást vallotta, hogy ő a legrégebben (1943-ban) kinevezett magyar vezérezredes, így *ő a rangidős.* Vörös János csak 1944 áprilisában lett vezérezredes, míg Faraghó Gábor 1944 szeptemberében. Vörös viszont azon az álláspontón volt, hogy mint vezérkari főnök, kinevezésének időpontjától függetlenül minden magyar tiszt elöljárója. Ezt a katonai szabályzattal támasztotta alá. Faraghó azzal követelte magának az elsőbbséget, hogy csak neki van a kormányzótól írásbeli felhatalmazása. Ezek az eldönthetetlen álláspontok tették lehetővé, hogy szinte óráról órára újabb érdekcsoportok alakuljanak ki. Az MMB november 23-án tartózkodással fogadta Simonffyt, aki előzőleg már tárgyalt Vörössel. „Ők már magyar kormánynak tekintették magukat" — jegyzi meg

158 *Paál—Radó:* A debreceni feltámadás . . . Id. hely. 142. o.
159 OL. Filmtár. 14086. sz. doboz. „45. MMK/1944. sz. Szóbeli jegyzék". 68. o.

utóbbi ezzel kapcsolatban.[160] Ekkor Faraghó még Miklóshoz állt közelebb, és Vörös Jánost igyekezett háttérbe szorítani. A Magyar Frontnak tulajdonított Simonffy-féle közlés után, s mivel Simonffy elsősorban Vörös Jánost támogatta — arra gondolván, hogy a szovjet kormány is a magyarországi javaslatokat fogja előnyben részesíteni —, az MMB Vörös Jánossal keresett kompromisszumos együttműködési lehetőséget. Ezek a fordulatok ezekben a napokban „személyeskedésekké és veszekedéssé fajult" állapotot eredményeztek — jegyzi meg a már idézett nyugat-európai kutató.[161]

E hatalmi harcokban — Szent-Iványi leírása szerint — a Vörös—Simonffy-szárny hevesen ellenezte a Miklós Béla miniszterelnöklete alatt létrehozandó kormányt. Ehelyett polgári politikus által vezetett Magyar Front-kormány mellett kardoskodott. Továbbá azt kívánta, hogy Vörös Jánost tekintsék az eltűnt Veress Lajos helyett a kormányzó helyettesének. A vita során Simonffy „a Magyar Front nevében felelőssé tette az MMK-t minden további késedelemért. Kijelentette — kijelentéseit Vörös János is minden erejével alátámasztotta —, hogy az oroszoktól származó értesülései szerint már rég meg lehetett volna egyezni s ezáltal Magyarországon rengeteget segíteni, ha az MMK állandó jogi és alkotmányos aggodalmaival nem késleltette volna a tárgyalások kimenetelét."[162] Ez a megállapítás kétségtelenül sok igazságot takart. Az MMB tagjai, érezve álláspontjuk és csoportjuk további elszigetelődésének a veszélyét, külön tanácskozást tartva úgy döntöttek, hogy a kormányzó által is tudomásul vett Magyar Front képviselőjével és Vörös Jánossal lépnek szövetségre. Így pár napos vita után november 26-án, kompromisszumos megállapodás jött létre az MMB, Vörös János és Simonffy-Tóth Ernő között egy új, teljesen Miklós Béla nélküli kormány létrehozásában és az egyéb hatalmi posztok elosztásában. Erről valamennyi fenti résztvevő — kivéve Miklós Bélát — aláírásával hitelesített, terjedelmes jegyzőkönyvet vettek fel, amelynek egy eredeti példánya rendelkezésünkre áll.[163]

A jegyzőkönyv elején több oldalon keresztül felsorolják az MMB szeptember végétől folytatott tevékenységét, egyes kormányalakítási akcióit, majd a november 26-ra kialakult helyzetet a következőképpen összegezik: az MMB, Vörös János és Simonffy egyetértenek abban, hogy mielőbb kormányt kell létrehozni. Valószínű, hogy a Szovjetunió a Magyar Front kormánya megalakítását támogatja legjobban, a Vörös Hadsereg hatalma az egyedüli hatalom Magyarországon, a kormányzó Vöröst bízta meg a hadseregszervezéssel és a katonai főjogok gyakorlásával, a Magyar Front kormányalakítási terve a kormányzó „előze-

160 *Paál—Radó:* A debreceni feltámadás . . . i. m. 144. o.
161 *Gosztonyi P.:* Az Ideiglenes Nemzeti Kormány . . . Id. hely. 226. o.
162 HL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. 251. o.
163 PTI. Arch. Gyűjtemény. BM. Az 1944. november 26-i jkv.

tes jóindulatát bírja". A Magyar Front tudomásul veszi és elismeri az MMB-nek a végleges fegyverszünet aláírására vonatkozó „kizárólagos és egyedüli felhatalmazását". Ezután a jegyzőkönyv rátér Vörös János tevékenységének és álláspontjának ismertetésére, amely fő vonatkozásaiban azonos a szovjet vezérkarhoz korábban benyújtott és már ismertetett írásbeli anyaggal. A változás csak annyi benne, hogy itt Vörös a Miklós Béla vezette kormány helyett egy nem katona miniszterelnök vezetése alatti provizórikus kormány, a Magyar Front kormánya létrehozását támogatja. Miklós Béla kihagyását az adott román kormányválság elkerülésével indokolja és azzal, hogy egy tábornok vezette kormány már időben túlhaladott.

Ezek után többoldalú javaslatot tettek egymás közötti megállapodásuk eredményeként. Hogy hihetőbb és igazolható legyen az új előterjesztés, olyan megfogalmazást alkalmaztak a jegyzőkönyvben —, de az ennek alapján készült, a szovjet kormánynak küldött jegyzékben is, Simonffy kifejezett beleegyezésével,[164] hogy a javaslatokat Budapestről hozta Simonffy és azt egyeztették a moszkvai nézetekkel. Ezek a következők:

1. A Magyar Front pártjaiból ideiglenes kormányt kell létrehozni Debrecenben, a fentebb idézett kül- és belpolitikai célokkal.

2. *Kormányelnök Tildy Zoltán legyen,* mint az MF vezetője, (ez Simonffy téves beállítása, mert Szakasits volt az MF elnöke!) kisgazdapárti.

Polgári kormánytagok:

Szakasits Árpád, szoc. dem.
Kéthly Anna, szoc. dem.
Kállai Gyula, kommunista (eredetileg Kállay Tibornak írva).
Somogyi Miklós, vagy Faust Imre, kommunista.
Bajcsy-Zsilinszky Endre, kisgazdapárti.
Rassay Károly, demokrata.

Szent-Iványi Domonkost külügyminiszternek javasolják, de — jegyzik meg — csak akkor fogja elvállalni, ha a szovjet kormány és Tildy is beleegyezett.

A kormánynak lenne 2—3 katona tagja is. Faraghó Gábor, mint az MMB vezetője a fegyverszünettel és a békeszerződéssel kapcsolatos tárcanélküli miniszterként jöhet számításba. Miklós Béla kormánytagságától eltekintenek, míg átállása körülményeit ki nem vizsgálják!

3. Ezek után egy „gesztust" kívánnak tenni az emigrációba űzött politikusok felé, megengedve nekik, hogy hazatérhessenek és politizálhassanak. Ugyanakkor szigorúan meg is kívánják kötni a kezüket a

164 *Paál—Radó:* A debreceni feltámadás ... i. m. 146. o., Simonffy—Tóth Ernő visszaemlékezése.

következő kijelentéssel, amelyet csak a magyar jegyzőkönyv tartalmaz, a szovjet kormány tudomására már nem merték hozni! „E személyek és idegen államok közötti közvetlen politikai kapcsolat fenntartása azonban nem kívánatos."

A következő pontban *Horthyval kapcsolatban* kijelentik: „a Magyar Front kormánya Horthy Miklós kormányzót továbbra is államfőnek tartja" és az előzetes fegyverszünetet érvényesnek ismeri el. A kormányzó helyettesének ugyan Veress Lajost tekinti, de távolléte miatt *„kormányzói megbízottként" Vörös Jánost ismerik el,* aki a kormányzóhelyettesi politikai jogokat „kormányzótanács" útján, a katonai, vagyis a „legfelsőbb hadúri jogokat... személyesen és korlátlanul gyakorolja".

Végezetül a fentiekben való egyetértés kifejezése mellett leszögezik, hogy a végleges fegyverszünetet Horthy felhatalmazásának megfelelően Faraghó, Szent-Iványi és Teleki írják alá tekintet nélkül betöltendő funkcióikra.[165]

E kompromisszumos megegyezésben szereplő javaslatokat a megállapodás után nyomban — mint 46. MMK/1944. sz. Szóbeli jegyzéket — a szovjet kormány tudomására is hozták.[166] Ez a jegyzék volt egyben az utolsó, amelyet az MMB, illetve a tábornokok a szovjet kormánynak írtak. Egyben utolsó volt az általuk javasolt számos kormánylista sorában is. A szovjet kormány külön erre az újabb előterjesztésre sem reagált már. Így nem volt mit tenni a moszkvai horthysta csoportnak — várnia kellett az esetleges újabb szovjet kezdeményezésre. Közben azonban nem vette észre, hogy célja és álláspontja felett túlhaladt már az idő. Továbbra is azon fáradozott, hogy a horthysta „jogfolytonosság" alapján a létrehozandó kormány vezetése a kezében maradjon és így a rendszert lehető legkisebb változtatásokkal átmenthessék. Ennek az álláspontnak és célnak az irrealitása annyira nyilvánvaló volt már a Moszkvában levő magyar tisztek egy része előtt is, hogy Nemess József őrnagy naplójába november 27-én a következőket volt kénytelen bejegyezni: „Itt még nem látják, hogy egy *valóságos* balratolódás lesz, sokkal nagyobb mérvű, mint hiszik."[167]

Ennek a *valóságos* balratolódásnak az erői éppen november második felében kezdenek a felszabadult területeken országos méretekben is szerveződni, hogy ezután döntő mértékben nyomják rá a bélyegüket a magyar kibontakozás további menetére.

165 PTI. Arch. Gyűjtemény. BM. Az 1944. évi november 26-i jkv.
166 OL. Filmtár. 14086. sz. doboz. 70. o.
167 Nemess J. naplója. 1944. november 27-i bejegyzés.

МИХАЙ КОРОМ

ВОЗМОЖНОСТИ И ПЛАНЫ ПЕРЕХОДА ВЕНГРИИ НА СТОРОНУ АНТИФАШИСТСКОЙ КОАЛИЦИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ОКТЯБРЯ И В НОЯБРЕ 1944 ГОДА

Резюме

В статье рассматриваются те полтора месяца истории страны во время второй мировой войны, которые последовали за попыткой отколоться произведенной 15 октября 1944 года, вслед за сошедшим со сцены контрреволюционным хортистским режимом. В статье проблемы рассматриваемого периода освещаются на основе новых архивных документов и с использованием анализа специальной литературы.

Автор исследует рассматриваемые вопросы во взаимосвязи с военно-политическими условиями и военной обстановкой, решающим образом определявшими события данного периода. Результатом этого явились рассматриваемые в статье три концепции относительно возможностей перехода Венгрии на сторону антифашистской коалиции.

Первая проба произошла непосредственно после попытки Хорти выйти из войны, а именно в период 16—25 октября 1944 года. В это время имелась лишь возможность чтобы в сотрудничестве с антифашистскими державами хортистскиеруководители попытались выполнить предварительное соглашение о прекращении огня (перемирии). В интересах этого прилагались усилия для перехода 1-ой Венгерской армии на сторону антихитлерского фронта, а также по созданию антинемецких, освободительных венгерских вооруженных сил. По инициативе Советского Правительства бына сторону антихитлеровского фронта, а также по созданию антинемецких, освободящий Хорти, но опирающийся на венгерского делегацию, ведущую переговоры с перемирии.

В конце октября и в первой декаде ноября бывшая венгерская делегация, ведущая переговоры о перемерии, дополненная бывшим начальником генерального штаба хортистской армии Яношем Вёрёшем, который после Белы Миклоша также перешел через фронт и попал в Москву, продолжила свою консервативную политическую деятельность по спасению режима, которая мотивировалась также и борьбой за власть

Вследствие затяжки боев за Будапешт советское руководство в середине ноября предприняло новую попытку способствовать переходу Венгрии на сторону антифашистской коалиции. На этот раз наряду с перешедшими в антифашистский лагерь хортистикими политиками и армейскми офицерами попытались привлечь также уже освобожденные ли живущие в эмиграции венгерские демократические силы. Этот вариант попытки уже стоял безусловно на позиции правонепрерывности бывшего регента: Советский Союз выдвинул концепцию создания нового, временного правительства, в котором заняли бы место также и венгерские антифашистские и демократические силы.

Однако делегация, которая вела переговоры о перемирии, не осознала подлинные интересы страны. Укрываясь ширмой «правопреемства» и «конституционности», она в первую очередь пыталась осуществить спасение реакционного режима, и ве была намерена взять на себя борьбу с немецким фашизмом за свободу и независимость страны. Таким образом, эта попытка также оказалась безуспешной, а ведь это была последняя возможность, когда хортистская группа еще могла сыграть роль в переходе страны на сторону антифашистского фронта. После этого в последней декаде ноября различные фракции хортистской группы по рознь и грызясь друг с другом также пытались взять власть во свои руки, но все эти попытки характеризовались стремлением к обеспечению сохранения реакционнного строя.

Советское правительство и в дальнейшем сделало все для того, чтобы изыскать наиболее реальную возможность развертывания антифашистского движения в Венгрии. Содействовало бывшему хортистскому Комитету по заключению перемирия, чтобы комитет смог осознать реальную историческую обстановку. Мы знаем, что это

не увенчалось должным успехом. Причина этой неудачи крылась в первую очередь в консервативной политике и бессилии неддеспособности хортистской группы.

Существенные расхождения во взглядах были также и среди венгерских политиков. Генералы Бела Миклош и Янош Вёрёш, которые были более прогрессивно и объективно настроены, в это время еще не могли в решающей мере оказать влияние на позицию всей группы. Для этого, как и для успешного начала развертывания всего движения Сопротивления в Венгрии, необходимо было то, чтобы освобожденные демократические силы определили в первую очередь всю дальнейшую политику Венгрии.

MIHÁLY KOROM

UNGARISCHE MÖGLICHKEITEN UND PLÄNE ZUR UMSTELLUNG IN DER ZWEITEN OKTOBERHÄLFTE UND IM NOVEMBER 1944

Resümee

Die Studie hat jene anderhalb Monate aus der Geschichte Ungarns im zweiten Weltkrieg herausgegriffen, die auf dem am 15. Oktober erfolgten Versuch, abzuspringen und auf den Abgang des Horthyschen gegenrevolutionären Systems folgten. Die Studie beleuchtet auf Grund einer grossen Menge neuen Archivmaterials und analysierender Benutzung der Fachliteratur die Probleme der bearbeiteten Periode.

Der Verfasser untersucht die in Rede stehenden Fragen im Zusammenhang mit der die Ereigenisse der gegebenen Periode entscheidend bestimmenden militärischen Lage, mit den militärpolitischen Verhältnissen. Aus diesen folgten die in der Studie angeführten drei Vorstellungen über die Möglichkeiten einer Umstellung Ungarns.

Der erste Versuch erfolgte unmittelbar nach dem Auscheidungsversuch Horthys, abzuspringen, zwischen dem 16. und. 25. oktober 1944. Dabei bestand nur die Möglichkeit, dass die Horthystischen Führer das provisorische Waffenstillstandsübereinkommen im Zusammenwirken mit den antifaschistischen Grossmächten durchführen. In diesem Sinne wurden Anstrengungen gemacht, die 1. ungarische Armee überwechseln zu lassen, bzw. eine gegen die deutsche Militärmacht kämpfende Ungarische Befreiungsarmee zu schaffen. Auf Initiative der Sowjetregierung wurde versucht, eine sich auf die ungarische Waffenstillstandsdelegation stützende neue, obzwar Horthy anerkennende Regierungszentrale herauszubilden.

Ende Oktober und im ersten Drittel des Monats November hat die gewesene ungarische Waffenstillstandsdelegation, der sich inzwischen auch der nach Moskau gelangte Generalstabschef Béla Miklós angeschlossen hatte, ihre systemerhaltende und konservativ-politische Tätigkeit, die auch durch den Kampf um die Macht motiviert war, weiter fortgesetzt.

Da sich die Kämpfe um Budapest hinauszogen, unternahm die Sowjetführung Mitte November einen neuerlichen Versuch, den Übertritt Ungarns zu fördern. Diesmal wurde versucht, neben die übergetretenen Horthyschen Politiker und Offiziere die bereits befreiten oder in Emigration befindlichen ungarischen demokratischen Kräfte einzubeziehen. Dieser Versuch stand nicht mehr unbedingt auf dem Standpunkt der Rechtskontinuität der Tätigkeit Horthys als Reichsverweser. Die Sowjetunion begann die Schaffung einer neuen provisorichen Macht zu betreiben. In dieser hätten auch die ungarischen antifaschistischen und demokratischen Kräfte ihren Platz gehabt.

Die Waffenstillstandsdelegation hat jedoch die wirklichen Interessen des Landes nicht erkannt. Sich hinter der „Rechtskontinuität" und der „Verfassungsmäßigkeit" verschanzend, versuchte sie in erster Linie die Hinüberrettung des reaktionären Systems zu erreichen, nicht aber — auch den Kampf gegen die Deutschen auf sich nehmend — um die Unabhängigkeit und Freiheit des Landes

zu kämpfen. Auch dieser Versuch blieb erfolglos, obzwar dies die letzte Gelegenheit war, wo die Horthysche Gruppe in der Umstellung noch eine Rolle hätte spielen können. Nachher, im letzten Drittel des Monats November versuchten die verschiedenen Fraktionen der Horthyschen Gruppe, jede für sich und auch gegeneinander, die Macht zu ergattern, doch alle Versuche waren durch das Bestreben gekennzeichnet, das Weitrebestehen des reaktionären Systems zu sichern.

Die Sowjetregierung hat auch weiterhin alles getan, um die realistischen Möglichkeiten der Entwirrung zu suchen. Sie half der Horthyschen Waffenstillstandskommision die reale geschichtliche Lage zu erkennen. Wir wissen, daß dies keinen entsprechenden Erfolg hatte. Dessen Grund lag in erster Linie in der konservativen Politik und Unfähigkeit, der Horthy-Gruppe.

Auch bestanden unter den ungarischen Politikern wesentliche Meinungsverschiedenheiten. Die fortschrittlicher eingestellten und objektiveren Generäle Béla Miklós und János Vörös konnten damals die Stellungnahme der ganzen Gruppe noch nicht in entscheidendem Maße beeinflussen. Hierzu, wie auch zum erfolgreichen Reginn der Entwirrung war es notwendig, daß in erster Linie die befreiten demokratischen Kräfte die ganze weitere ungarische Politik bestimmen.

MANFRIED RAUCHENSTEINER

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ VÉGE AUSZTRIÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG SORSÁRA*

A második világháború végén Ausztriában folyó harcok nem tekinthetők elszigetelt harctevékenységnek. E harcok előzményei és következményei annyira különlegesek, hogy minden további nélkül beszélhetünk az Ausztria területén lezajló háború sajátos voltáról.[1] Tény volt mindenekelőtt, hogy Ausztria mint állam egyáltalán nem vett részt a háborúban. Az országot 1938-ban a Német Birodalom bekebelezte, s annak szerves részeként sodródott a háborúba. 1943-ban a Szovjetunió, az USA és Nagy-Britannia külügyminiszterei figyelembe vették Ausztria bekebelezésének jogellenességét és kijelentették Moszkvában, hogy Ausztriának — a régi határok keretein belül — ismét életre kell kelnie. A „Három Nagy" végül abban állapodott meg Jaltában, hogy Ausztriát megszállják. Abban viszont, hogy a megszállás milyen formában történjék, nem tudtak megegyezni. S mivel a majdani megszállási övezetek lényeges kérdései nyitva maradtak, sok függött attól, ki nyeri meg az Ausztriáért folyó katonai versenyfutást.[2]

Az Ausztriában vívott harcok ugyanis nemcsak arra irányultak, hogy a szovjet nyugati arcvonal déli szárnyán teljessé tegyék a német csapatok feletti győzelmet. Igen nagy horderejű politikai természetű dön-

* A szerző által a Hadtörténelmi Intézetben 1973. április 13-án tartott előadás bővített változata. — Nézeteink több vonatkozásban eltérnek a szerzőétől, mégis szívesen bocsátjuk közre a tanulmányt, mert közlésével is elősegíthetjük a szovjet haderő csapásai következtében nyugatra özönlő horthysta és nyilas alakulatok dicstelen szerepének megismerését. — **A szerk.**

1 A téma alapos vizsgálatára csak akkor nyílt lehetőség, amikor az Ausztriában már évek óta gyűjtött adatokat az egykori Német Wehrmacht iratai alapján 1968 óta sikerült kiegészíteni, s amikor már a volt szövetségesek legfontosabb iratait is fel lehetett használni. Ez a viszonylag kedvező helyzet tette lehetővé e tanulmány szerzője számára, hogy 1970 végén nyilvánosságra hozza a Krieg in Österreich 1945 (Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums, 5. kötet) c. művét. Itt találhatók a szükséges forrás- és irodalomutalások is. E munka során a m. kir. honvédség sorsára vonatkozó néhány anyag is előkerült, amit az itt következő elemzéssel kívánunk hozzáférhetővé tenni.

2 Arról a bizonytalanságról, hogy Ausztria hogyan legyen megszállási övezetekre felosztva, vö. *M. Rauchensteiner:* Krieg in Österreich, 15. s köv. o. Az ausztriai megszállási övezetekre vonatkozó legfontosabb okmányokat közli: Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers 1945. 3. kötet. Washington, 1968.

tések is közrejátszottak, így Ausztria helyzetére vonatkozólag is Németország feltétel nélküli kapitulációja után, de felmerült többek között számos közép-európai kérdés is.

Maga Ausztria viszonylag kevéssel tudott csak hozzájárulni saját felszabadításához.[3] Munkásai a Német Birodalom számára robotoltak, katonái a Német Birodalomért harcoltak és a birodalmon belül az ún. „Ostmark"-nak[4] kétségtelenül igen jelentős szerep jutott.

Ausztria volt a Délkelet-Európa felé irányuló német politika *csomópontja,* s a német hatalom birtokosai és politikusai tudatosan keltettek életre valamit a Habsburg-monarchia funkciójából és Bécs tradíciójából, hogy a maguk számára hasznosítsák azokat a tapasztalatokat és emberi kapcsolatokat, amelyek még a monarchiából származtak.[5] E törekvésük főleg politikai és kulturális területen mutatkozott meg. Mikor azonban katonai téren is érvényesülni kezdett, világossá vált, hogy a háború vége már nem túl sokáig várat magára. Ausztria ismét *csomóponttá* vált, ezúttal a menekülők tíz-, sőt százezrei és a visszaözönlő katonák számára. És éppen itt veszi kezdetét a háború végének az az időszaka, melyet Magyarország és Ausztria közös sorsaként jellemezhetünk.

A „Magyarország-parancsok"

1944. október 27-én, tehát nem egészen két héttel a budapesti államcsíny után, Németország szárazföldi csapatainak főparancsnoksága (Oberkommando des Heeres — OKH) a következő titkos parancsot adta ki: „A (német) póthadsereg kötelékében bevetett és a póthadsereg körletébe érkező valamennyi magyar katona és segéderő összegyűjtésére és gondozására a XVII. véderőkörzet parancsnoksága (székhelye Bécs) felállítja a BRUCK a. d. LEITHA-i gyakorlótéren a (magyar) GYŰJTŐ ÉS ELLÁTÓ TÖRZS-et."[6] Ezt követte a szervezés, az állomány és a feladatkör közelebbi meghatározása. Erről az összes német véderőkörzet, továbbá minden más érdekelt szolgálati hely tájékoztatást kapott.

Világos parancs volt ez, amely kétségkívül a m. kir. honvédelmi minisztériummal egyetértésben került kiadásra. És végül ez a parancs beismerése volt annak, hogy amennyiben Magyarország tovább folytatja

3 A második világháború alatti ausztriai ellenállásról sajnos nincs abszolút hiteles és átfogó ábrázolás. Még mindig a legalaposabban tájékoztat *Otto Molden:* Der Ruf des Gewissens. 3. kiadás. Wien 1970. A legújabb ábrázolás, a legfontosabb irodalom megjelölésével, a *Weinzierl—Skalnik* szerzőpár kétkötetes művében: Österreich. Die Zweite Republik. Wien, 1972. 1. k. 109—128. o.

4 Az „Ostmark" megjelölés csak 1938-tól 1942-ig volt érvényben és mivel hangzása még mindig a „régi" Ausztriára emlékeztetett, az „Alpen- und Donaureichsgaue" (Alpesi és Dunai Birodalmi Tartományok) gyűjtőnévvel helyettesítették.

5 Ezt a folyamatot a „bécsi döntések" vezették be és később Neubacher bécsi polgármester, mindenekelőtt azonban Baldur von Schirach birodalmi helytartó mozdította elő.

6 Bundesarchiv—Militärarchiv Freiburg im Breisgau (a továbbiakban: MA) WK XVII/93.

a háborút Németország oldalán, nem lehetséges Magyarországon visszahagyni a magyar póthadsereg valamennyi berendezését, vagy annak csak egy nagyobb részét is.[7] De ekkor még úgy vélték, hogy elegendő lesz néhány ezer magyar „honi harcos" elhelyezéséről gondoskodni Ausztriában. Ezért 1944. november 3-ig a XVII. véderőkörzetbe érkező valamennyi magyar katonát és kisegítő szolgálatost a Bécs melletti Stockerauba, a horvát kiképző dandárhoz irányították.[8] Ezek a személyek jogi helyzetüket tekintve katonák voltak. Harctéri bevetésre azonban csak önkéntesek voltak alkalmazhatók. Az egyik magyar tüzérosztályról, nevezetesen a 15.-ről, mely ily módon került a horvát kiképző dandárhoz, azt olvashatjuk ez utóbbi alakulat történetében, hogy a magyarok szigorú fegyelmet tartottak. 1945 februárjában ezt a tüzérosztályt Grafenwöhr-be helyezték át, ahol egy újonnan felállított magyar hadosztályba osztották be.[9] Hamarosan nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a XVII. védőkörzetnek nem kevés és nem könnyen áttekinthető csoport és katonai alakulat elszállásolásáról kell gondoskodnia. Ezért már november 6-án kiadták az első rendkívüli parancsot, mely szerint a zárt csapatszállítmányokat közvetlenül más német véderőkörzetekbe kell irányítani.[10] Ugyanezzel a paranccsal szerveztek egy helyet „a németországi magyar segéderők szemlélője" számára. És november végéig a magyar emberek nyugatra szállítása oly méreteket öltött, hogy a bécsi véderőkörzet-parancsnokságnak új, szigorúbb intézkedéseket kellett életbe léptetnie. November 25-én jelent meg a tizenöt ún. „Magyarország-parancs" közül az első.[11] Mindenekelőtt magyar segédszolgálatosok és újoncok nagy szállítmányait jelezték decemberre, melyeknek vasúton, hajón és gyalogosan kellett osztrák területre érkezniök. Fogadásukra három, összesen 7000 ember elhelyezését biztosító gyűjtőtábort kellett előkészíteni.[12] Ezek azonban csak átmeneti táborok voltak és minden szállítmány csak 1—2 napig tartózkodhatott ott, hogy új szállítmányoknak, új embereknek adják át helyüket, akiket azután az összesen 17 német véderőkörzetből 13-ba osztottak szét.

Az események menete felgyorsult, és egyre lázasabbá vált. Az eredetileg két határátkelőhely helyett, ahol a szállítmányok német biro-

7 Magyarország világháborúban való részvételének utolsó fázisáról l. mindenekelőtt *Andreas Hillgruber:* Das deutsch—ungarische Verhältnis im letzten Kriegsjahr. Megjelent a Wehrwissenschaftliche Rundschau 1960. évi 2. számában. Ugyanattól a szerzőtől: Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über Unterredungen mit Vertretern des Auslandes. Második rész, 1942—1944. Frankfurt a. M. 1970. 522—536. o. Továbbá Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht-führungsstab), kiadta *Percy Ernst Schramm,* IV/1. és 2. kötet, Frankfurt a. M. 1961.; *Franz v. Abonyi—Naredy:* Ungarns Armee im Zweiten Weltkrieg. Deutschlands letzter Verbündeter, Die Wehrmacht im Kampf, 47. kötet, Neckargemünd 1971.; a témára vonatkozó magyar feldolgozások nagyrészt e folyóirat (Hadtörténelmi Közlemények) előző évfolyamaiban találhatók.

8 Stellv. Gen. Kdo. XVII. A. K. Ib/Org. Nr. 21 500/44. geh., 1944. november 3. MA WK XVII/93. (Ugyanitt találhatók a további levéltári hivatkozás nélküli iratok is.)

9 *Franz Schraml:* Kriegsschauplatz Kroatien. Neckargemünk 1962, 287. o.

10 OKH/Chef H Rüst u. BdE/AHA/Stab/I. a (3) Nr. 54 711/44. geh.

11 Stellv. Gen. Kdo. XVII. A.K. Ib/Org. Nr. 2570/44. g. Kdos.

12 Az első gyűjtőtáborok Bruck a.d. Leitha, Wiener Neustadt és Linz/Donau helységekben voltak.

dalmi területre juthattak, decemberben már kilencet nyitottak. És november 20-án még 3540 újoncot kellett a horvát kiképző dandárhoz irányítani,[13] december 4-én pedig egy teljes ezred, nevezetesen a 86. pótgyalogezred, valamint az I. és II. póttüzérosztály **lépte át a határt.** Három nappal később ismét 11 000 ember érkezését jelezték. Ehhez jött még 16 000 Magyarországon fogva tartott hadifogoly és polgári internált áttelepítése, akiket főként a Kaisersteinbruch-i táborba szállítottak. És már november 20-án újabb megegyezés született 20 magyar tábori kórháznak Németországba való áthelyezéséről. Számukra 32—35 ezer kórházi ágyat kellett létesíteni.[14]

Ebből tehát látni lehet, milyen méreteket öltött ez a hátratelepítés néhány hét alatt. Olyan méreteket, amilyennel nyilvánvalóan sem a magyar honvédelmi minisztérium, sem az OKH nem számolt, mivel a magyar hadkiegészítő intézmények áthelyezésének csak azt kellett szolgálnia, hogy Németországban új kötelékeket állítsanak fel, azokat gyorsan kiképezzék és a szovjet hadosztályok ellen bevessék. Maga Szálasi is arról beszélt december 8-án, hogy Magyarország 1945 tavaszáig 20 új hadosztályt képes felállítani, természetesen azzal a feltétellel, hogy a felállítás a saját területen kívül történik, hogy ezáltal valamennyi kedvezőtlen befolyást kikapcsoljanak. Az igazi szellem, így vélte Szálasi, csak Magyarországon kívül hathatja át a csapatokat.[15]

Az a gyorsaság azonban, amellyel a nyugatra való áttelepítést végrehajtották, egyenlő volt a magyar katonai kerületek önfeloszlatásával és felért egy fejvesztett menekülléssel. Ez ellen kifogások merülhettek fel német polgári részről, de mindenekelőtt az OKH részéről, hiszen a december 14-i ún. „4. sz. Magyarország-parancs" szerint a szombathelyi III. magyar katonai kerületi parancsnokság hozzájárulását adta, hogy az áttelepítendő csapatokból még elvonulásuk előtt minden nélkülözhető magyar katonát kivonjanak és belőlük munkásszázadokat szervezzenek. A győri és a komáromi katonai kerület azonnal csatlakozott az ügy ilyeténképpen való rendezéséhez.[16]

A szállítmányok, főként pedig a polgári személyek szállítmányainak erősebb korlátozását éppen azért mellőzték, mert az „5. sz. Magyarország-parancs" nyomatékosan kimondja: „A formalitásokat a határátlépésnél lehetőleg egyszerűsíteni kell és le kell rövidíteni. A határok

13 Stellv. Gen. Kdo. XVII. A.K. Ib/Org. Nr. 2499/44. g. Kdos.
14 Uo. és a 2. és 3. sz. „Magyarország—parancsban".
15 *Hillgruber:* Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler . . . 522. o.
16 Stellv. Gen. Kdo. XVII. A.K. Stab Lintner, Ib/Org. Nr. 24 887/44. geh. és 25 181/44. geh. „A magyar parancsnokságok az áttelepítésre kijelölt pótegységekből kiveszik az összes nélkülözhető magyar katonát és honi (magy.) utász-építő századokba szervezik őket, amelyeket egyenlőre még magyar területen szállásolnak el, de már a birodalmi határon folyó állásépítésre fogják őket felhasználni." Azáltal, hogy magyar kötelékeket a Német Birodalom területén kívül hagytak, szükségtelenné vált, hogy német szervek lássák el őket. A 4. sz. Magyarország-parancshoz fűzött magyarázatokban ugyan azt is rögzítették, hogy „a birodalomba áthelyezett csapatok és hozzátartozók élelmiszerrel való ellátását" Magyarországról kell biztosítani. Ez a rendszabály azonban bizonyára nem volt hosszan tartó jelentőségű.

1. sz. kimutatás

KATONAI TANINTÉZETEK

1945. februári—márciusi állapot

			Véderőkörzet
1. *Hadapród gyorstanfolyam* Pság., löv. és pc. szd.	Bergen bei Celle	Pc. csapatisk.	XI.
2. Lovas szd.	Bromberg	Feld. és lov. isk.	XX.
3. I. évf.	Eger (Cheb)	Nickel főtábor	XIII.
4. II. és III. évf.	Csapatoknál		
5. IV. évf.	Eger (Cheb)	Hadapródisk.	XIII.
6. *Ludovika Akadémia* Pság. és gy. csoport	Drezda	I. Hadapródisk. gy. számára	III.
7. Huszár szd.	Bromberg		XX.
8. Tü. o.	Grossborn		II.
9. Pc. csop. és a gyorscsapatok pság.-a	Bergen		XI.
10. *Bólyai Műszaki Akadémia*	Wandern		III.
11. *Gy. Hadapród Iskola* Törzs és IV. évf.	Wetzlar	VIII. Hadapródisk. gy. számára	IX.
12. I. évf.	Eger (Cheb)	Nickel főtábor	XIII.
13. II. évf.	Büdingen/Hessen	388. gr. pótzászlóalj	IX.
14. III. évf.	Butzbach/Hessen	IX. véderőkörzet tart. tisztjelölt tanf.	IX.
15. Görgey Műszaki Hadapród Isk. Törzs, II. és IV. évf. (műszakiak)	Coswig		XI.
16. II. és IV. évf. (Híradók)	Halle		IV.
17. I. évf.	Eger (Cheb)		XIII.
18. *Várpalotai Központi Gy. Iskola*	Döberitz		III.

			Véderőkörzet
19. Érsekújvári Közp. Gy. Isk. Törzs törzsszázad	Döberitz	Gy Isk.	III.
20. Repülő Hadapród Csoport	Lüneburg		X.
21. Pc. gr. hadapród-csoport	Wismar		II.
22. Pc. gr. hadapród-szd.	Wismar		II.
23. Központi Huszár Iskola	Bromberg		XX.
24. *Páncélgránátos Isk.*	Goslar		XI.
25. Karbantartási és helyreállítási isk.	Weitersfeld		XVII.
26. *Pc. elh. és Közelharc isk.* Pc. csop.	Bergen		XI.
27. Gy. csop.	Döberitz		III.
28. Utászcsop.	Roslau b. Dessau		XI.
29. I. pc. hdt. tart. ti. isk.	Bergen-Belsen		XI.
30. Pc. és pc. gránátos tart. ti. isk.	Bergen-Belsen	Gyakorlótér	XI.
31. Gábor Áron Honv. Tü. Hadapród Isk.	Grossborn		II.
32. Központi Tü. Iskola	Grossborn		II.
33. Rohamtüzér Isk.	Burg. b. Magdeburg Posen	Rohamlöveg Isk. 300. kiegészítő és kiképző osztály	VIII. XXI.
34. Tiszthelyettesi tü. műszaki tanf.	Gross-Weisskirchen		?
35. Tiszthelyettesi lgv. tü. műszaki tanf.	Gross-Weisskrichen		?
36. Műszaki Központi Isk.	Dessau	5. utász tanzászlóalj	II.
37. Közp. Hír. Isk.	Halle/Saale	Hds. Hír. Isk.	IV.
38. Kinizsi Pál Tiszthelyettes Isk.	Grosskirchbaum		III.
39. Fegyvermester-tanfolyam	Gross-Weisskrichen		?

nagyvonalú megnyitását a Führer (Hitler) már megígérte."[17] Így tehát a birodalomba való áttelepítésre számításba vett csoportokat négy „akció"-ba sorolták. Az I. akció a kisegítő erőket — a kissé lekicsinylő német rövidítés szerint „Hiwis" — jelentette. Ők voltak a német szolgálati helyek és hadigazdaság számára a legfontosabbak, ezért soron kívül szállították őket. A II. akció az újoncokat, a III. akció a pótalakulatokat, a IV. akció a raktárakat és a katonai szerveket ölelte fel. A két utóbbi csoport volt, ha szabad így mondani, a legkevésbé érdekes. Mégpedig két okból: először azért, mert közvetlenül nem járultak hozzá a német védelmi erőfeszítések növeléséhez, másodszor pedig számoltak azzal, hogy a pótalakulatok vagy az igazgatási szolgálat egy-egy tagjára egy polgári hozzátartozó jut. Ezért midőn a magyar honvédelmi minisztérium közvetlenül 1944 karácsonya előtt elrendelte a Komárom—Érsekújvár (Nové Zámky) vonalától keletre levő magyar katonai intézmények kiürítését, a XVII. véderőkörzet parancsnoksága nemcsak 10 000 magyar katonával, hanem 10 000 polgári hozzátartozóval is számolt; nem is szólva a megszámlálhatatlan menekültről.[18]

1944 karácsony estéjén nemcsak a magyar póthadsereg kötelékeinek német szemlélője mutatkozott be, hanem vitéz Major vezérezredes is, bejelentvén kinevezését „a m. kir. honvédség németországi főfelügyelőjévé". A vezérezredes egy alapvető parancsban megkísérelte annak megvilágítását, hogyan képzeli el a Németországba érkezett magyar katonák jogi helyzetét és feladatát. Sok bátorítót természetesen nem tudott mondani.[19]

Ugyanebben az időpontban, amikor Budapestért dúlt a harc, állapította meg a „7. sz. Magyarország-parancs": „A helyzet megköveteli, hogy meg kell gyorsítani a magyar királyi póthadsereg csapatainak, szerveinek és személyeinek hátratelepítését — a magyarországi I—IV.

17 Stellv. Gen. Kdo. XVII. A.K. Ib/Org. Nr. 27 590/44. g. Kdos.

18 Stellv. Gen. Kdo. XVII. A.K. Ib/Org. Nr. 26 115/44. geh.: 1944. december 23-i 6. sz. Magyarország—parancs.

19 A m. kir. honvédség főfelügyelőjének 1944. december 24-én kelt 1. sz. titkos parancsa (Stutterecker-gyűjtemény, Bécs). Kivonat az 1. sz. mellékletből: „Németország lehetővé tette, hogy azok, akik hűségesen állnak az ő oldalán, tovább harcolhassanak. Helyet csinált nekünk hazánkból elűzött magyaroknak, felöltöztet bennünket, új fegyvereket ad a kezünkbe, hogy védhessük Magyarország még birtokunkban maradt területeit... Elvárom, hogy minden egyes honvéd két kézzel fogadja a német bajtársak által tanúsított nagylelkűséget, hogy elsajátíthassa a kiképzés legmagasabb fokát... A honvédség egy részéből, amelyet át tudtunk menteni a birodalomba, új hadosztályokat fogunk felállítani; a felállítás részben az SS-hadosztályok, részben a honvéd-hadosztályok, mintájára történik. A kétféle hadosztályok szervezetileg egyenrangúak lesznek, magyar hadosztályok maradnak, magyar vezényleti nyelvvel. Csupán az SS-hadosztályok katonái viselnek majd német anyagból készült egyenruhát. A honvéd-hadosztályok — amíg a készlet tart — magyar ruhaanyagot kapnak; ha ez nem lesz többé lehetséges, akkor az egyenruhákat német anyagból készítik, de a rendfokozati és szolgálati jelzések, a felségjelvény magyar marad. A fegyvereket, a felszerelést és a többi harceszközöket a német Wehrmachttól kapjuk. A német fegyverekkel való felszerelés következtében a kötelékek és egységek szervezése is azonos lesz a német hadosztályokéval. Ebből következik, hogy az egész kiképzés felépítését is a németekéhez kell hasonlóvá tenni... Elvárom minden egyes honvédtől, hogy tisztában legyen Németországban való tartózkodásának céljával. Ragadja meg a nemes, bajtársi szeretettel nyújtott alkalmat, hogy hazáját, családtagjait megóvja a pusztulástól. Minden honvédnak éreznie kell, hogy mi ismét lemossuk a szégyenfoltot, ami egyes magáról megfeledkezett, egoista, hitetlen, a hazát és családját feláldozó elemek tevékenysége következtében az ezeréves magyar becsületen esett".

A m. kir. honvédség
PÓTCSAPATTESTEI ÉS SZOLGÁLATI HELYEI
a XVII. és XVIII. véderőkörzetben
1945. februári állapot

Karbantartási és helyreállítási iskola	Weitersfeld
M. kir. repülőorvosi intézet	Wiener Neustadt
Hadapród tanfolyam, 7. szd.	Korneuburg
Pc. és pc. gránátos alegységek	
Szemlélő törzs	Geras
I. pc. pótzászlóalj	Zissersdorf
II. pc. pótzászlóalj	Ungarschitz
III. pc. pótzászlóalj	Heinrichsreit — Wolfsbach
1. pc. gránátos pótezred	Ober Höflein
Törzs és II. pótzászlóalj	Fretting — Hafnerluden
III. pótzászlóalj	Drosendorf
51. pc. gépágyús szd.	Unter- és Ober Tyrnau
1. pc. feld. pótzászlóalj	Langau
1. hk. mentő pótosztag	Kurlupp
11. tü. o.	
1. és 2. üteg	Fürnitz b. Villach
15. tü. o.	
Törzs, 1. és 2. üteg	Stockerau
101. hidászzászlóalj	Hainburg
201. vöröskeresztes kórház	Wien
202. vöröskeresztes kórház	Wien
217. vöröskeresztes kórház	Wien
273. vöröskeresztes kórház	Wien
293. vöröskeresztes kórház	Wien
506. kórház	Wien
X. távb. z.	
Törzs, 1. és 2. szd.	Korneuburg
1. hír. z.	Bludenz
A XVII. véderőkörzet magyar tábornoka	Wien
A XVIII. véderőkörzet magyar tábornoka	Salzburg
101. vasútépítő pótezred	Pöchlarn
Állatorvosi Akadémia részei	Wien
Légiharc-iskola	Zeltweg
Harcrepülő iskola	Zeltweg

akció alapján."[20] Vasúti szerelvények azonban már csak korlátozott mértékben álltak rendelkezésre. A dunai hajóforgalmat a jégzajlás erősen akadályozta. Így aztán a legkevésbé fontosnak tartott részeknek, a pótcsapattestnek, gyalog kellett St. Pölten, Anstetten vagy Horn térségéig menetelniök, ahonnan vasúton szállították tovább őket. A Bruck a. d. Leitha-i és Wiener Neustadt-i gyűjtőtábort illetően megállapították, hogy azok maximálisan 30 000 embert tudnak befogadni.

A Magyarország-akció tetőpontján, tehát amikor a IV., V. és VI. magyar hadtestparancsnokság mintegy 16 000 személyt telepített át Ausztriába,[21] az OKH, a XVII. német véderőkörzet-parancsnokság, a

20 Stellv. Gen. Kdo. XVII. A. K. Ib/Org. Nr. 2759/44., 1944. december 27-ről. MA WK XVII/93.
21 Uo., Nr. 155/45. g. Kdos., 10. sz. Magyarország—parancs, 1945. január 12-ről.

XVII. légi körzetparancsnokság, a csendőrség, az állambiztonsági rendőrség, a délkeleti SS tábori nyilvántartó parancsnokság (SS-Erfassungs-Kommando Süd-Ost) és még egy sor más hivatalos intézmény arra törekedett, hogy úrrá legyen az áradaton.

A magyar katonai intézmények nyugatra telepítése majdnem olyan hirtelen ért véget, mint amilyen hirtelen elkezdődött. Nyilvánvalóan a tervezett balatoni támadással függött össze, hogy a bécsi véderőkörzet-parancsnokság 1945. január 25-én a következő parancsot bocsátotta ki: „A jelenlegi helyzet nem teszi többé szükségessé magyar katonai szervek és csapatok német birodalmi területre való irányítását." Ezért „valamennyi határátkelő helyet azonnali hatállyal le kell zárni az I—IV. Magyarország-akció által felölelt minden egység és katonai szerv számára."[22]

Csak ekkor vált lehetővé, hogy áttekintést nyerjenek a Német birodalomba áramlott magyar katonai kötelékekről és szervezőkről. Az időközben hozzáférhetővé vált iratokból látható, hogy 13 német véderőkörzetben és a Cseh-Morva Protektorátusban kereken 500 magyar parancsnokságot, iskolát és pótcsapattestet szállásoltak el. Ezt illusztrálja az 1. sz. és 2. sz. kimutatás.

E kevés példából is jól látható, hogy nem csupán tízezreket, hanem százezreket szállítottak nyugatra.[23] A XVII. véderőkörzetnek pedig arra kellett törekednie, hogy a százezrekre növekvő problémákkal éppen úgy megbirkózzon, mint a korábbi kevesebbel.

Február egy kis szünetet hozott a keletről való menekülési áradatot illetően. S ezt a szünetet arra kellett felhasználni, hogy újból átgondolják a szövetséges magyar katonákhoz és segéderőkhöz való viszonyt.[24] Meg kellett találni a középutat a teljes integráció, az emberek feletti teljes uralom, a honvédség németországi főfelügyelője, valamint a magyar honvédelmi minisztérium által követelt önállóság és autonóm katonai vezetés között.[25] Amellett világos volt, hogy csak az önállóság és a magyar katonai hagyományok minimális mértékű meghagyása volt a biztosíték arra, hogy a Németországba vitt magyar kato-

22 Uo., Nr. 244/45. g. Kdos.

23 A m. kir. honvédség németországi főfelügyelőjének 1944. december 24-én kelt 1. sz. titkos parancsa 2. sz. mellékletében azt olvashatjuk: „Németország több mint egy millió magyar hazátlant fogad be. Testvériesen megosztja velük, amije van. Németország felszereli harcképes ifjúságunkat, férfiainkat, ad nekik fegyvereket, gondoskodik a katonai kiképzésükről, hogy tovább védjük azt, ami veszendőbe ment."

24 Az első rendelkezést a „magyar kisegítő erők a német Wehrmachtban" jogi helyzetéről már 1944. november 4-én kiadták (OKH/Chef H Rüst u. BdE/AHAStab/Ia (3) Nr. 30 931/44); továbbiak jelentek meg: 1944. november 24-én (Stellv. Gen. Kdo. XVII. A. K. Ib/Org. Nr. 28 371/44. offen); 1944. november 25-én (Stellv. Gen. Kdo. XVII. A. K. Ib/Org. Nr. 2580/44. g. Kdos.) és 1944. december 29-én (Stellv. Gen. Kdo. XVII. A. K. Ib/Org. Nr. 26 557/44. geh.) A végső, de még mindig ideiglenes jellegű rendezés az 1945. január 31-i OKH-paranccsal (OKH/OBdE/AHA/Stab/Ia (3) Nr. 6062/45. geh.) és a csaknem azonos tartalmú, 1945. február 21-én kelt 12. sz. Magyarország-paranccsal (Stellv. Gen. Kdo. XVII. A. K. Ib/Org. Nr. 4034/45. geh.) következett be.

25 Hogy mennyire irreálisak voltak itt Szálasi és a magyar hadügyminisztérium elképzelései, az legjobban abból a saját kezűleg írt feljegyzésből látható, amelyet a Német Wehrmacht magyarországi vezénylő tábornoka, Hans von Greiffenberg gyalogsági tábornok 1945. február 9-én továbbított az OKW-hoz. Vö. Kriegstagebuch des OKW, IV/2. k., 1426. s. köv. o.

nák és segéderők nem váltak közömbössé, hanem tovább reméltek, tovább dolgoztak és tovább harcoltak. A „Magyar Hadsereg" — az OKH-parancs adja ezt a megnevezést — helyzetét szabályozó, január 31-én elfogadott rendelkezés rögzítette, hogy a magyar csapatrészek fegyelmileg és büntetőjogilag a magyar katonai szerveknek és parancsnokságoknak voltak alárendelve. A kiképzést és a bevetést illetően viszont a német szolgálati szervek voltak illetékesek. A szabadságolást és a szolgálati utazásokat szintén a német szervek szabályozták. És aki nem volt beosztva zárt magyar pót- vagy kiképző egységbe, az többnyire a Grafenwöhrben felállított magyar újjászervező törzshöz került, ahol új hadosztályokat kellet elővarázsolni. Így megkezdődött az „1. Kossuth-hadosztály"[26] szervezése, valamint még további 3 SS-hadosztály részeinek a felállítása is.[27]

De még egy hónap sem múlt el azóta, hogy a XVII. véderőkörzet „11. sz. Magyarország-parancsában" a hátratelepítés beszüntetését elrendelte, amikor február 13-án megjelent a „13. sz. Magyarország-parancs",[28] amely mellesleg megemlíti, hogy az 1. magyar hadsereg maradványait áthelyezik Ausztriába. Ezeknek a „maradványoknak" a szállítását azonban külön már nem regisztrálták, mert az elmerült az általános menekülési áradatban és a német „Dél" hadseregcsoport, valamint a vele szövetséges magyar 3. hadsereg és II. hadtest kaotikus visszavonulásában. Ugyanazon a napon, amikor a 3. Ukrán Front főparancsnoka, Tolbuhin marsall, megkezdte „bécsi támadó hadműveletét", tehát 1945. március 16-án, a XVII. védőkörzet-parancsnokság kibocsátotta utolsó, azaz 15. „Magyarország-parancsát",[29] amelyben ez áll:

„A véderőkörzetben elszállásolt magyar kiképző egységek azonnal kezdjék meg a kiképzést, amennyiben ez még nem történt meg. Ha a véderőkörzetben ideiglenesen elszállásolt magyar újonc-zászlóaljakat végleg itt helyezik el, akkor azok áthelyezése a védőkörzet pót- és kiképző csapatrészeihez kapcsolva történik." A továbbiakban ez olvasható: „Minden magyar elöljárónak kötelessége, hogy a hatáskörében fellelhető polgári személyeket és hozzátartozókat a német lakosság harci és munkabevetéséhez hasonlóan bevetésre mozgósítsa ... A

26 Az „1. Kossuth-hadosztály" megjelölés, amit az 1945. február 13-án keltezett 13. sz. Magyarország-parancsban (Stellv. Gen. Kdo. XVII. A. K. Ib/Org. Nr. 616/45. g. Kdos.) használtak, arra enged következtetni, hogy több „Kossuth-hadosztály" felállítását tervezték.

27 1944. november 2-án rendelték el a 25. „Hunyadi" SS gránátos hadosztály felállítását. Egyébként már korábban is toboroztak magyar önkénteseket a Fegyveres-SS számára. (Vö. *Tilkovszky Loránt:* A Fegyveres-SS magyarországi toborzóakciói. Hadtörténelmi Közlemények, 1973. évi 1. sz.) A 26. SS gránátos hadosztály, amelynek felállítását 1945 tavaszán kezdték el, a „Gömbös" nevet kapta volna. Tervezték még a „Hungária" és a „Szent István" hadosztály felállítását is, ezekről azonban közelebbi adatokkal még nem rendelkezünk. A Fegyveres-SS-re vonatkozóan lásd *K. G. Klietmann* dokumentációját, Osnabrück 1965., valamint *Georg Tessin:* Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939—1945, Frankfurt a. M. 1969/1973. 4., 5. és 6. kötet.

28 Vö. a 26. jegyzettel.

29 Stellv. Gen. Kdo. XVII. A. K. Ib/Org. Nr. 7279/54. geh.

tétlenkedőket nem szabad kímélni, amikor minden német ember tevékenyen dolgozik a háború eldöntéséért."

Vegyük szemügyre, amit a vágyakkal telt Szálasi még 1945. február 9-én követelt Hitlertől:[30] Az összes Magyarországon harcoló csapatok feletti fővezérlet jelképes átruházása, tehát kereken három német hadsereg felett is; befolyás a magyar SS-kötelékek felállítására; különleges helyzet a magyar kisegítő erők számára Németországban; a magyar csapattöredékek kiemelése a német hadosztályokból stb. stb. és ha összehasonlítjuk ezt a követelés-programot azzal a realitással, mely a februári és márciusi helyzetet jellemezte, akkor látjuk, milyen reménytelen volt a magyar királyi honvédség helyzete a német Wehrmachttal szemben. Hillgruber a magyar csapatok 1945. februári összlétszámát kereken 211 000 emberre becsüli;[31] ez a becslés ténylegesen csak az akkor német oldalon harcoló honvéd csapatokra vonatkozik, ugyanakkor figyelmen kívül hagyja, hogy szovjet segítséggel már egy új honvédséget is felállítottak és hogy a Német Birodalomba szállított katonai alakulatok létszáma bizonyára majdnem elérte a még Magyarországon maradt alakulatokét.

A Birodalmi Védőállás

Az eddigiek csak előtörténetét képezik az osztrák területen lefolyt harcoknak és mindenekelőtt azokat az eseményeket hagyták figyelmen kívül, amelyek ezeket előidézték.

De mielőtt a „bécsi támadó hadművelet" tetőpontjával és végével foglalkoznánk, meg kell vizsgálnunk még egy tervet, amely Magyarországot és Ausztriát azonos módon érintette. Az úgynevezett Keleti vagy Délkeleti Bástyára (Ostwall, Südostwall) gondolunk, aminek pontos neve: Birodalmi Védőállás (Reichsschutzstellung).[32] Ez volt az az erődvonal, amelyet 1944 októberétől az osztrák—magyar határ mentén építettek. Mint különlegességet kell ezen erődítmények tervezésével összefüggésben megemlítenünk, hogy rövid ideig olyan tervet szellőztettek Bécsben, mintha Hainburg térségében a Dunát felduzzasztanák és a szovjet csapatok előnyomulásakor a felduzzasztott víztömeggel hirtelen elárasztanák Nyugat-Magyarországot — mindenekelőtt a Kisalföldet — s ezáltal átmenetileg egész országrészek járhatatlanokká válnának. Szerencsére elálltak ettől a képtelen tervtől és helyett megkezdték a Birodalmi Védőállás építését. Megjegyzendő azonban, hogy a Bécs körzetében székelő „Délkeleti Erődítmény Parancsnokság"

30 L. a 25. jegyzetet.
31 *Hillgruber:* Das deutsch—ungraische Verhältnis . . . 104. o.
32 A „Krieg in Österreich 1945" c. mű birodalmi védőállásról írt fejezetének kiegészítéseként talán érdemes még utalni egy részben bővebb leírásra: *Manfried Rauchensteiner:* Vom Limes zum „Ostwall". Militärhistorische Schriftenreihe, Wien 1972, 21. füzet.

sem tudta pontosan hosszú időn keresztül, hogy tulajdonképpen hol kell húzódnia az erődítményvonalnak.

Katonai szempontok azt követelték, hogy az árkok és bunkerek vonala helyenként magyarországi területen is áthaladjon. A politikai okok viszont ez ellen szóltak. Érdekes azonban, hogy az érvek nem a magyar szövetségessel szemben egyébként helyénvaló tapintatból adódtak. Nemzetiszocialista politikusok szerint ugyanis nem lehetett a német néptársaktól (Volksgenossen) elvárni, hogy a Német Birodalom akkori határain kívül ássanak.[33] 1944. november 5-ig tartott, míg végül is megszületett a végleges döntés, hogy hol húzódjon az erődvonal.[34] Eszerint Sopront és Kőszeget be kellett vonni az állásrendszerbe. Ezzel a döntéssel azonban a legnagyobb nehézségek még nem hárultak el, mert nemcsak azt kellett tisztázni, mikor és hol kell építeni a Birodalmi Védőállást, hanem mindenekelőtt azt, hogy ki építi! A totális háborús bevetés és a szövetségesek bombatámadásai csaknem minden munkaképes embert lekötöttek. Csak a Volksstrum részei és azok a személyek álltak rendelkezésre, akik addig méltatlanok voltak a katonai szolgálatra és jogfosztott emberekként kellett élniük. Ez természetesen messze nem volt elegendő, és éppen jókor jött a magyar szövetséges segítsége.

Az úgynevezett I. Magyarország-akció embereit és a levente-ifjúságot légvédelmi segédszolgálatra osztották be. A II. Magyarország-akció szállította az újoncokat. A III. Magyarország-akció pótállományát azonban már olyan célzattal fésülték át, hogy kiemeljék azokat az embereket, akiket építő-utász zászlóaljakba szerveztek, s akiknek azután a Birodalmi Védőállás építésénél kellett közreműködniök.[35] A munkás rabszolgák zömét azonban a zsidók alkották. Hogy milyen sokan voltak, azt már nem lehet megállapítani. 1944. november 21-én ugyanis még azt jelentették Himmlernek, hogy 24 000 magyar zsidó gyalogmenetben útban van Bécs felé. November 24-én sikerült a fizikailag teljesen kimerült emberek számára vasúti szerelvényt szerezni, és ugyanezen a napon jelentette Eichmann, hogy 38 000 munkaképes deportált érkezett a határra. A Birodalmi Védőállás építésénél akarták őket munkába állítani, ezért Balfon, Fertőrákoson és Sopron közelében munkatáborokat állítottak fel számukra.[36] De a Bécs melletti Laxenburgban is szállásoltak el magyar zsidókat.[37] Végül 12 nemzet emberei ásták az osztrák—magyar határ mentén a harckocsi-árkokat, fedezékeket és állásokat. Az őszi és téli időjárás következté-

33 Dr. Hugo Jury al-dunai tartományfőnök, aki a magyar területre való áthelyezést pártolta, javaslataival két alkalommal kudarcot vallott. Vö. Kriegstagebuch des OKW ... IV/1. k. 595. s. köv. o.

34 Hans Hartl vk. ezredes, a „Délkelet" Erődszakasz-parancsnokság volt vezérkari főnöke naplófeljegyzései.

35 L. a 16. jegyzetet.

36 Az adatokat közli *Lévai Jenő:* Eichmann Magyarországon, Budapest, 1961.

37 Militärwissenschaftliches Institut Wien (MWI — Hadtudományi Intézet), 1945/12. Községi tájékoztató jelentések, Alsó-Ausztria 13.

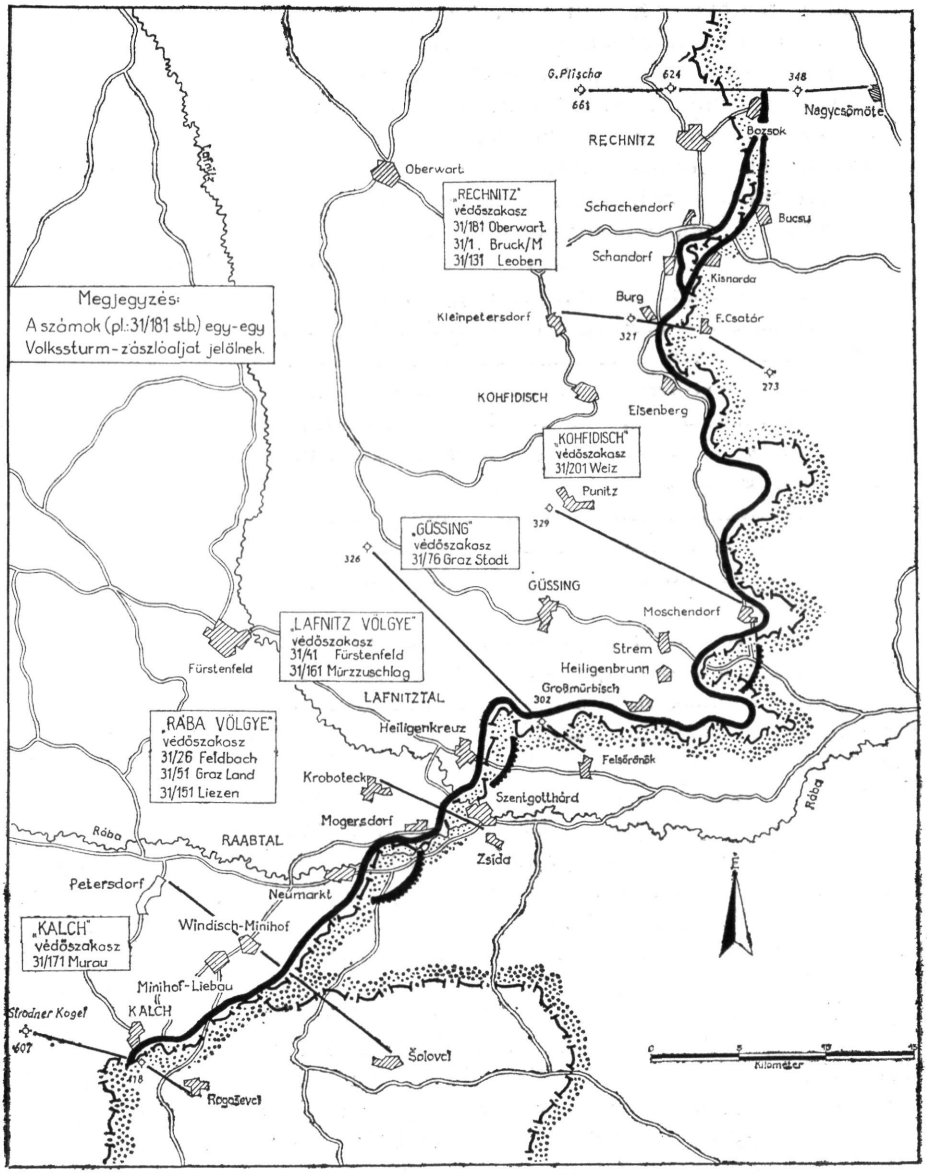

1. sz. vázlat. A Birodalmi Védőállás „Al-Duna" szakasza. A kiépítés végső fázisa

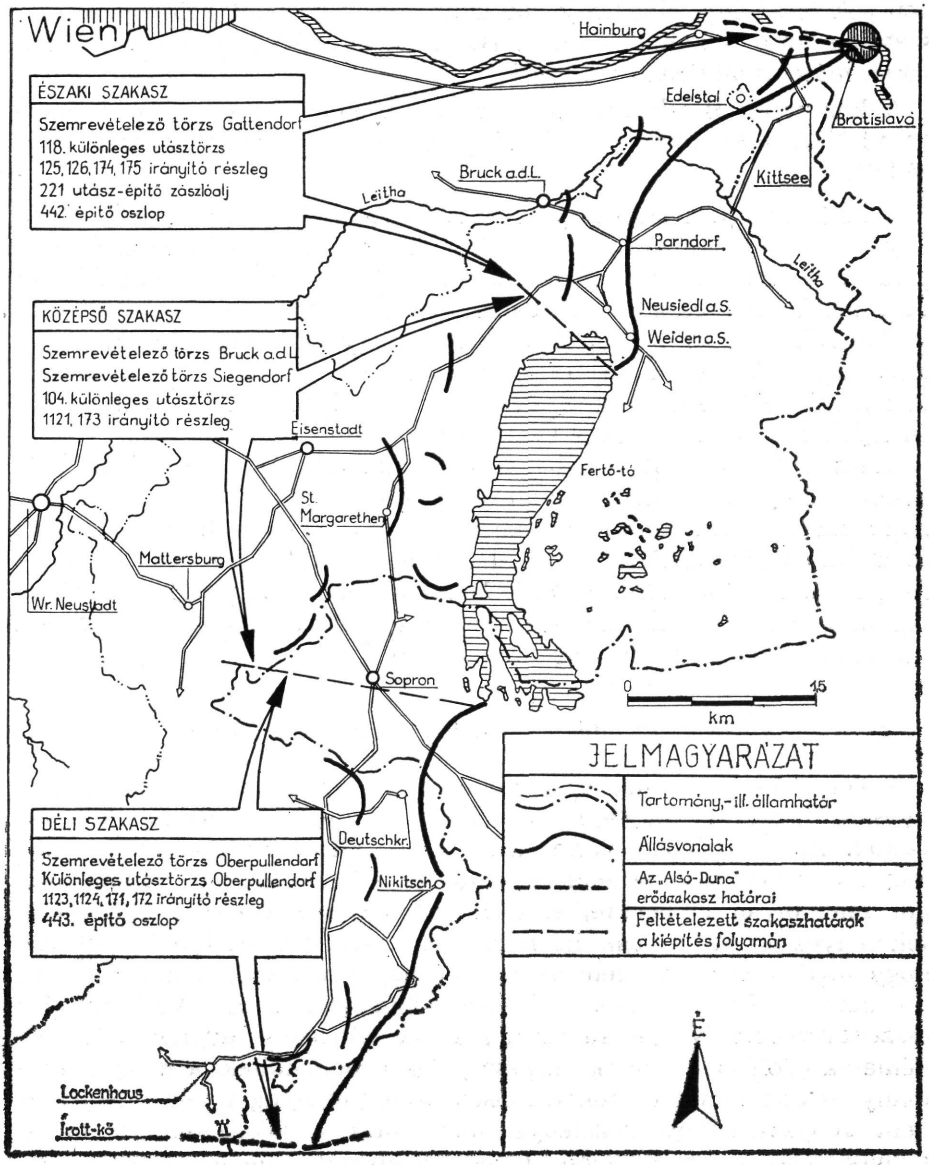

2. sz. vázlat. A Birodalmi Védőállás vonala a steiermarki erődszakasz északi részén

ben sok építmény, alig hogy elkészült, máris beomlott. Ezeket természetesen újra ki kellett ásni. A Birodalmi Védőállás végleges formájában március végére készült el.[38]

A középpont Bratislava volt, amelyet erőddé építettek ki. A Birodalmi Védőállás innen északi irányban, a Kis-Kárpátok mentén húzódott.

A stájerországi erődítmény-szakasz általában a határ mentén épült. Egyébként a Güssingi, Lafnitz-völgyi és Rába-völgyi szakaszon, magyar területen, előretolt állásokat készítettek. Jóformán semmit sem betonoztak. Erre csak ott került sor, ahol a közúti vagy vasúti összeköttetést kellett lezárni. Ahhoz viszont, hogy az árkokat legalább egy kissé szilárddá tegyék, egész erdőket kellett kiirtani.[39] Az eredmény valamivel jobb volt azon előkészített védőállások bármelyikénél, amelyeket a németek és szövetséges csapataik keletről való visszavonulásuk során tucatjával hagytak maguk mögött. A Birodalmi Védőállás időtállóbb volt és talán jobban kiépítették, mint pl. a Hunyadi-állást a Kárpátok előterében, vagy a Margit-állást a Balaton és a Dráva között. De milyen áldozatokat követelt ez! Ezrek haltak meg mindenekelőtt a munkába állított magyar zsidók, és akiket fizikailag még mindig nem semmisítettek meg, azokat erőltetett menetben hajtották a mauthauseni koncentrációs táborba.

Végleges szakítás a németek és magyarok között

A Birodalmi Védőállásból elvonuló építőosztagokat eleinte szórványosan, azután pedig egyre sűrűbben követték a menekültek karavánjai. Ez februárban vette kezdetét és állandóan fokozódott, míg végül március második felében emberek állandó áradata zúdult nyugat felé, olyan embereké, akik meg akartak szabadulni a harccselekményektől. Kelet-ausztriai helységek helyi jelentéseiből[40] kitűnik, hogy legtöbbször már nem volt lehetőség a menekülteknek csak egy éjszakára is szállást adni. Nagyon sokan voltak. És ekkor minden összekeveredett. Német katonák, magyar kötelékek, úgynevezett népi németek (Volksdeutschen), magyar polgári menekültek, a magyar kormány és csendőrség és sokan mások vonultak nyugat felé.[41] És csaknem kényszerű következménye volt ennek a visszavonulási forgatagnak, hogy a leggyengébb elemet, mégpedig a menekülteket, a fő-

38 L. a vázlatokat a és oldalon.

39 A birodalmi védőállás magyar—stájer határ menti építésének részleteiről viszonylag jól vagyunk informálva. A háború után az egyes építő vállalatok által támasztott pénzügyi követelésekből az anyagi szükségletet és az építési kivitelezés részleteit is ismerjük.

40 Ezek a feljegyzések ún. községi tájékoztató jelentések formájában az MWI-ben találhatók. Ezek a jelentések Alsó-Ausztria és Burgenland tartományokat illetően szinte hiánytalanok.

41 A Szálasi-féle magyar kormány meneküléséről tájékoztat *Peter-Gosztony:* Endkampf an der Donau. Wien—München—Zürich 1969, 244., 252. és 277. o.

utakról leszorították és a mellékutakra irányították.[42] Ez történt Stájerországban és az Alsó-Duna Tartományban (Alsó-Ausztria) is, és mindaddig nem is volt baj, amíg a menetoszlopok az első alpesi utaknál össze nem torlódtak. Innen sokan nem jutottak tovább; a kocsik felborultak, a lovak nagy részét a német katonaság erőszakkel elvette, azoknak a magyar katonáknak pedig, akik nem voltak az arcvonalban de még voltak fegyvereik, többnyire le kellett azokat adniuk, hogy ezekkel a fegyverekkel az addig gyakorlatilag még fegyvertelen német Volkssturmot felszereljék.[43]

Az egész folyamat jellemzésére célszerű idézni az úgynevezett tartományfőnöki jelentésekből. Valószínűleg a Felső-Duna Tartomány (Felső-Ausztria) főnöke jelentette április 9-én Martin Bormann-nak Berlinbe:[44] „Bayreuth Tartomány és München—Felső-Bajorország Tartomány megtagadja a magyarok és a magyar kormány befogadását... akiket már véglegesen bajor helységekbe utaltak. Kb. 15 vasúti szerelvény áll a Felső-Duna Tartományból Bajorország felé vezető vasútvonalakon. Bajorország megtagadja a szerelvények fogadását. Ha nem lesz változás, éspedig azonnal, Eigruber tartományfőnök fegyveres erőszakkal akarja a vasúti szerelvényeket Bajorországba átirányítani". Egy napra rá nyilatkozott München—Felső-Bajorország tartományfőnöksége, hogy a magyarok befogadása szóba sem jöhet![45]

A karintiai tartományfőnök viszont április 5-én, részletesebben pedig április 14-én jelentette Bormann-nak:[46] „Stájerországból sok magyar kötelék özönlik az én területemre, amelyek az V. hadtesthez[47] tartoznak. Részben felbomlottan, részben azonban még jól szervezetten jönnek. Ringel tábornokkal egyetértésben elrendeltem, hogy a legénység adja le fegyvereit, de a tisztek pisztolyaikat megtartsák. A legénységet állások építésére osztják be. Egyes jó egységek megtarthatják a fegyvereket és őket az állásépítés biztosításaként a banditák ellen (fogják) alkalmazni. Úgyszintén az állások építéséhez viszem a magyar polgári menekültek közül a munkaképes férfiakat és nőket. Ily módon már néhány ezer munkaerőt nyertünk.

42 Ez tűnik ki a községi tájékoztató jelentések helyi forrásaiból, de a német Wehrmacht egykori tisztjeinek a közléseiből, valamint a m. kir. honvédség volt tagjainak a tájékoztatásaiból is. A magyar menekülteket elsősorban a felső Mura-völgybe, az Enns-völgyébe és Karinthiába irányították át.

43 A „Volkssturm"-ra vonatkozóan l. *Hans Kissel:* Der Deutsche Volkssturm. A Wehrwissenschaftliche Rundschau 16/17. pótfüzete. Frankfurt am Main 1962.

44 MWI 1945/1-Sch.

45 Uo.

46 MWI 1945/1-R.

47 A m. kir. V. hadtestparancsnokság akkori létezésére csak szórványos bizonyítékok vannak. A 2. német páncéloshadsereg főparancsnokságának egyik ügyiratában (Ia/Id Nr. 1474/45., kelt 1945. április 11-én) és a délkeleti arcvonalszakasz főparancsnoka (OB Südost) egyik táviratában (Ia/f Nr. 551/45., geh., kelt 1945. április 22-én) történik említés erről a hadtestparancsnokságról. (Mindkét irat: MWI 1945/19.) Április 11-i hatállyal a 2. páncéloshadsereg főparancsnoksága Böttcher altábornagy vezette különleges törzsének rendelték alá (az V. hadtestet) azzal a feladattal, hogy működjön közre a magyar kötelékek újjászervezésében. A 2. páncéloshadsereg főparancsnoksága említett iratából az is kitűnik, hogy a m. kir. II. hadtestparancsnokság az V. hadtestparancsnokságnak volt alárendelve. Nyilvánvaló, hogy a 2., illetve a 3. magyar hadsereghez való hadrendi tartozás már nem állott fenn.

A magyar vezetés ugyan beleegyezését adta, de azon fáradozik, hogy megkapja a lehetőséget magyar harci kötelékek újbóli felállítására. Ebben támogatást kap a német összekötő tisztek részéről. Kérem a legfelsőbb döntést, vajon maradhatnak-e a magyarok az állásépítésnél vagy pedig ismét harcoló katonai egységekké kell őket szervezni. A döntés sürgős, mivel hírt kapok, miszerint magyarok további ezrei, polgári személyek és katonák vannak útban Karintia felé! Az arcvonalról hallom, hogy a magyarok harci értéke állítólag csekély, úgyhogy legtöbbjükre nem bízhatunk többé német fegyvereket. Kérem ezért engedélyezni, hogy a magyar katonaságot az állásépítésnél alkalmazhassam és rám bízni, hogy arra alkalmas részeit az állásépítésnél biztosító csapatként vethessem be. Így hasznosan foglalkoztathatjuk őket és valamit dolgoznak az étkezésért, amit pedig minden körülmények között adnunk kell nekik. Heil Hitler, aláírta Rainer." Érzéketlenebbül már nem is mehetett volna!

A döntést azonban, amit Rainer április közepén követelt, már régen meghozták, s ezzel térjünk vissza 1945. március utolsó heteinek katonai eseményeihez.

Március 16-án a 2. és 3. Ukrán Front még a balatoni német támadás elhárításából kiindulva egy csaknem klasszikus ellentámadásba kezdett, amely „bécsi támadó hadművelet"-ként került be a történelembe.[48] Rövid, heves csapásokkal felőrölték a német ellenállást, a német kötelékeket szétforgácsolták és végül harcba vetették a 6. gárda-harckocsihadsereget, hogy hajtsa végre az áttörést Bécs irányában. Ez a cél a nagy szovjet támadás kezdete után egy héttel már kézzelfoghatóvá vált. A „Dél" hadseregcsoport hadseregei között, amelyekkel még a 3. magyar hadsereg és a II. magyar hadtest is együtt harcolt, egyre nagyobb hézagok tátongtak. A hadosztályok többsége már egyáltalán nem szolgált rá többé erre az elnevezésre, mivel a nagy veszteségek következtében töredék kötelékekké és harccsoportokká váltak. A magyar csapatoknál a kilátástalan katonai helyzet zűrzavaros politikai helyzettel párosult, és végül már nem volt többé mit megvédeni, még ha arra elvben készek is lettek volna.[49] Ezen még az igen ügyes propaganda sem változtatott. A „Dél" hadseregcsoportnál terjesztett röplapokban ez állt.[50] „Árulás, éhínség és elhurcolás várt volna ránk is, ha Szálasinak, a nemzet vezetőjének fanatikus akarata az ellenállás lángját nem szította volna magasra... Az általános helyzet olyan, mint 1918 októberében..." És végezetül: „A Führer (Hit-

48 Vö. A Nagy Honvédő Háború története, 5. kötet. Budapest 1967., 169. s köv. o.; *M. Rauchensteiner:* Krieg in Österreich, 19. s köv. o. Ugyanitt irodalomra való hivatkozások is.

49 A Hadtörténelmi Közleményekben erről az időszakról megjelent tanulmányokon kívül l. *Nagy Gábor:* Fejér megye felszabadítása 1944. december 2—1945. március 23. Megjelentette a Fejér megyei történeti évkönyv 4. Székesfehérvár 1970.

50 MWI 1945/13-L. Röplapok. Kiadta a propagandafőnök (Propaganda-Einsatzführer) 437, 1945 február/március.

ler) megígérte a nemzetvezetőnek (Szálasinak), hogy ő sohasem hagy cserben Titeket. Harcolj magyar és bízzál szilárdan!" Vagy akadtak olyan felhívások, amelyek a magyar történelmi tudatra apelláltak, s azután így végződtek:[51] „Magyarok! Legyünk kevésbé bátrak, mint őseink? Kevésbé vagyunk merészek, mint történelmünk sokkal kisebb létszámú magyarjai, akik vállalták a csaknem kilátástalannak látszó harcot ellenségeik ellen. Hogy győzzenek! És mi győzni fogunk, ha azt akarjuk. Győzni fogunk és megszabadítjuk országunkat a bolsevizmustól, ha felismerjük, hogy a bolsevizmus a mi magyarságunk végét jelenti!"

De mire voltak jók az ilyen szózatok és kihez szóltak még ebben az időpontban? Négy nappal azelőtt, hogy a szovjet 6. gárda-harckocsihadsereg élei az osztrák határt elérték, március 25-én, szó sem volt többé történelmi küldetésről és hagyományos fegyverbarátságról. Sokkal jobban tükrözi a valóságot a „Dél" hadseregcsoport hadinaplója:[52] „A még zárt kötelékben bevetett magyar kötelékeknél a felbomlás tünetei mutatkoznak. A 25. gyaloghadosztályt mindjárt az ellenséges nagy támadás kezdetén, március 16-án és 17-én, a Balatontól keletre szétverték, úgyszintén az 1. magyar huszárhadosztályt és a 23. magyar gyaloghadosztályt a Vértes hegységben és Esztergom város térségében.

A Besztercebányára (Banska Bystrica) nehezedő növekvő nyomással együtt jelenti a 8. hadsereg a 24. magyar gyaloghadosztálynál jelentkező bomlási jelenségeket is. A 8. hadsereg vezérkari főnökének ma reggeli helyzetjelentése szerint ..., a magy(ar) hadoszt(ály)-parancsnok kijelentette, nem vállalhatja többé a felelősséget hazájával szemben, hogy csapatát ilyen nehéz hegyi terepen és ilyen súlyos ellátási helyzetben harcolni hagyja. A valódi ok az, hogy a lépcsőzött északi szárnyon álló magyarokra mély benyomást tett a Besztercebánya melletti helyzet.

Legutóbb azt jelenti a 2. páncéloshadsereg is..., hogy a hangulat a magyaroknál az arcvonalon nulla pontra süllyedt. Naponta mintegy 15 szökevényt lehet elkönyvelni. A magyarok zárt kötelékekben való alkalmazása nem lehetséges többé. Szorosan be kell őket sorolni a német egységekbe."

Ezzel mondták ki először nyíltan azt, ami a gyakorlatban már meghonosodott: azokat a magyar kötelékeket, amelyeknek fanatizált harckészségéről a „Dél" hadseregcsoport főparancsnoksága nem volt többé meggyőződve, de azokat is, amelyek már túl kicsik lettek ahhoz, hogy továbbra is önállóan vezessék őket, egész egyszerűen be-

51 Uo.
52 Ia KTB der Heeresgruppe Süd. MA (régi jelzet) 75 126/60. dok. Másolat: MWI 1945/4—Z.

osztották a német csapattestekbe.[53] De abban a pillanatban, amikor a 3. Ukrán Front élei az osztrák határt átlépték, és már csak napok kérdése volt, hogy az utolsó német katona is elhagyja a magyar földet, a magyar—német viszony a teljes válság felé sodródott. Március 30-án a következőket jegyezték fel a „Dél" hadseregcsoport hadinaplójában: „A magyar szövetséges társak a mostani válság hatására csapatostól mennek át az ellenséghez.

A 6. páncéloshadsereg vezérkari főnöke jelenti ... 9.30 órakor, hogy tegnap először álltak velük szemben katonák magyar egyenruhában, feltehetően a nemzetiségük is magyar, mint ellenségek. A vezérkari főnök a 2. páncéloshadsereg főnökével 9.50 órakor folytatott beszélgetésben egyetértését nyilvánította ki az iránt, hogy azokat a magyar csapatrészeket, amelyek a megbízhatatlanság gyanúját keltik, le kell fegyverezni. 22.30 órakor jelenti a (hadseregcsoport) főparancsnoka ..., a magyarok magatartása, a tüzérségen kívül, amelynél részben még német szolgálati felfogás uralkodik, kétséges. Ő megparancsolta, hogy a bizonytalan csapatrészeket kíméletlenül le kell fegyverezni és építőzászlóaljakká szervezni."

És az egy nappal későbbi, március 31-i bejegyzés így hangzik: „... Az utolsó magyar terület elvesztése után a magyar kérdés egy döntés meghozatalára kényszerít. Az utolsó magyar kötelékek az elszenvedett csapások következtében részben megfutamodnak az arcvonalról, részben átszöknek az ellenséghez, sőt március 29-től, részben a saját csapatok ellen fordítják a fegyvereket.

Igy a 6. hadsereg főparancsnoka arra vezeti vissza ... egy mély ellenséges betörés sikerét a 6. hadsereg balszárnyán Jáknál, Szombathelytől délre, hogy egy magyar hadosztály ott álló maradványai, amelyek addig jól harcoltak, nagy csoportokban mentek át az ellenséghez és azután a betört ellenséges részekkel közösen folytatták a támadást nyugat felé.

A hadseregcsoport megparancsolja:

1. Meg kell akadályozni, hogy a magyarok fegyverei és felszerelése nagyobb mennyiségben az ellenség kezébe kerüljenek; magyar csapatrészek felbomlási vagy széthullási tünetei vagy megalapozott átszökési gyanú esetén a hadseregek szabad kezet kapnak az azonnali lefegyverzésre. A lefegyverzett egységeket lehetőleg munkás zászlóaljakként kell alkalmazni; lehetőség szerint a magyar csapatrészeket szakasz- és századonként kell beosztani a német kötelékekbe.

2. A német kötelékek keretében még bevetett magyar hadosztályokat (pl. a 2. magyar páncéloshadosztály a 3. SS-páncéloshadosztálynál

53 Egyébként az elvi hozzájárulást a magyar kötelékek német hadosztályokba történő besoroláshoz Beregffy vezérezredes már 1944 október második felében megadta. L. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht ... IV/1. k. 850. o. A német főparancsnokságok — legalábbis eddig az időpontig — a magyar hadügyminisztériummal és a magyar vezérkarral teljes összhangban cselekedtek.

és egyes magyar csapatrészek, különösen a magyar hadseregtüzérség) tekintet nélkül a hadrendi hovatartozásra a továbbiakban az érintett német parancsnokságok vezessék és ők gondoskodjanak az ellátásukról. Az OKW a magyar honvédkötelékek és katonák összegyűjtését és továbbirányítását a német birodalmi határokon át szabaddá tette. Erről géptávírón parancs megy az alárendelt hadseregekhez."

A hadinapló egyik megjegyzését talán külön kellene megvizsgálni, nevezetesen a 6. német hadsereg főparancsnokának, Balck tábornoknak a jelentését, mely szerint magyar katonák Szombathelytől délre „csapatostul" szöktek át. Itt nyilvánvalóan a Szent László hadosztályról van szó és mindenképpen célszerű, hogy Balck tábornok személyi feljegyzéseiből is kikeressük az idevonatkozó részeket.[54] Először egészen általánosan úgy jellemzi a magyar katonát, mint aki csupán a hazájában használható, „ha a katona a célt meg tudja érteni, és akkor is csak támadásban". A továbbiakban: „Azt sem szabad azonban elhallgatni, milyen hősiesen, és egy német hadosztállyal egyenlő értékűen harcolt a Szt. László hadosztály." Néhány oldallal később azonban Balck minden átmenet nélkül tesz szemrehányást: „Az arcvonal közepén (a március 30. körüli időpontról van szó) az újonnan felállított Szt. László hadosztály, miután átállt az ellenséghez, ellenünk fordította a fegyvereket és az oroszokkal közösen támadott meg bennünket."

Egyébként nagyon nehéz megítélni, mennyire megalapozott Balck tábornoknak ez a megjegyzése. Egy Londonban néhány éve megjelent publikációból,[55] amely nyilvánvalóan emigráns katonatisztek közléseire támaszkodik, azt lehet kivenni, hogy a Szent László hadosztálynak olyan parancsot kellett kapnia, miszerint harcoljon a végső fegyverletételig és az angoloknak adja meg magát. A hadosztály egyes részei valóban az angolok előtt rakták le a fegyvert és csak 1945 augusztusában tették át őket az angol megszállási övezetből a szovjet övezetbe. Az a legvalószínűbb, hogy a Szt. László hadosztály részei, talán nagyon is jelentős részei, fordultak a német csapatok ellen, mivel ők is, mint sokan mások, nem akarták a magyar földet elhagyni és magukat Ausztriában értelmetlenül feláldozni.

Közvetlenül az osztrák határ elérése előtt a szovjet csapatok 45 000 magyart ejtettek foglyul.[56] Mindenekelőtt azokat, akiknek sikerült a német hadosztályokkal való végzetes kapcsolattól megszabadulni. Másokat ezzel szemben nyugat felé hajtottak és ezek számára nagy gondot jelentett az átvergődés. Végül a harmadik csoport német oldalon folytatta tovább a harcot egészen a feltétel nélküli fegyver-

54 MWI 1945/12—D. Balck fogalmazványa, III/281. s köv. o.
55 Hídfő Könyvtár. London, 1968 július („Szügyi Zoltán, a Szent László hadosztály parancsnokának beadványa a Dél-Ausztriát megszálló angol erők parancsnokságához 1945 júliusában"), 4—23. o.
56 A Nagy Honvédő Háború története, 5. kötet, 175. o.

letételig, amelyet hat héttel azután írtak alá, hogy az első szovjet katona osztrák földre lépett.

A március 30. körüli események, a „Dél" hadseregcsoport arra vonatkozó parancsa, hogy a magyarokat osszák be a német kötelékekbe vagy radikálisan fegyverezzék le őket — ezt a rendszabályt egyébként a Wehrmacht-főparancsnokság (OKW) külön is parancsban adta[57] —, érthetővé teszik, miért vált a háború végén a magyar—német viszony a legalsóbb szinten még sokkal zavarosabbá és miért játszottak alig észrevehető szerepet a háború utolsó heteinek harccselekményeiben a magyar csapatok, amelyek pedig viszonylag nagy számban érkeztek Ausztriába.

A háború vége Ausztriában[58]

Három szovjet hadsereg — a 4. és 9. gárdahadsereg, valamint a 6. gárda-harckocsihadsereg — lépte át március 29-től az osztrák határt és Bécs felé tört előre. Április 2-ig leküzdötték a Neunkirchentől délre elterülő dombvidéket (Bucklige Welt), elfoglalták Wiener Neustadt-ot és a Steinfelden fejlesztették ki támadásukat. Velük szemben lényegében csak egy hadsereg állt, mégpedig Sepp Dietrich 6. SS-páncéloshadserege, amely különleges hírnévnek örvendett ugyan, de ekkor már semmiben sem felelt meg ennek a hírnévnek. Tolbuhin marsall számára csak az volt a kérdés, hogyan hajtsa végre a Bécs elleni támadást.[59] A döntést erről nyilván már március végén meghozták és a döntés meghozatalánál figyelembe vették azokat a tapasztalatokat, amelyekre a szovjet hadvezérek a második világháborúban szert tettek és amelyeket például Budapestnél is alkalmaztak: Bécset át kell karolni és körül kell zárni.

A szovjet hadseregek április 6-ig elfoglalták a legfontosabb pontokat és ezen a napon megkezdődött a nagy támadás. Világos volt, hogy nem elegendő a várost nyugaton átkarolni. Ugyanezt meg kellett kísérelni keleten is. Ezért a 2. Ukrán Front 46. hadserege Hainburgnál és Orthnál átkelt a Dunán, és megkezdte Bécs keletről való lezárását. Sajátos módon a Bécsért vívott csatában a támadók szándéka megegyezett a védőkével, de az osztrák ellenállási mozgalomével is, amely itt — mindenki számára észrevehetően — erős életjelt adott magáról. Mindhárman azt akarták, hogy a Bécsért vívott harc lehetőség szerint rövid legyen. A német csapatok féltek attól, hogy még

57 Ez tűnik ki a Salzburgi Tartományfőnökség által április 14-én felvett rádió-telefonbeszélgetésből, amely az OKW erre vonatkozó április 9-i parancsát adja vissza. MWI 1945/1—Sch.

58 L. *M. Rauchensteiner:* Krieg in Österreich és a Nagy Honvédő Háború története... megfelelő fejezeteit.

59 A Bécsért vívott harc máshol is feldolgozásra került. L. *M. Rauchensteiner:* Der Kampf um Wien 1945. Megjelent három folytatásban az Österreichische Militärische Zeitscrift 1970. évi 2., 3. és 4. füzetében.

egyszer élethalálharcot vívjanak egy nagyvárosban. A szovjet vezetés, amilyen gyorsan csak lehet, birtokba akarta venni Bécset, hogy keleti arcvonalának déli szárnyán az utolsó nagy támadó hadműveletet befejezze. És az ellenállási mozgalomnak is az volt a leghőbb vágya, hogy a harcok lehetőleg gyorsan befejeződjenek. Egyedül Hitlernek volt más a szándéka, de hála Istennek hiányoztak számára a megvalósítás eszközei. Miután a harctevékenység a város határáról átterjedt a város sűrűn beépített területeire, sikerült a szovjet csapatoknak gyorsan, vagyis április 10-ig a történelmi városközpontot is birtokba venni. Ezt követően már csak azért folytak a harcok, hogy a hadtestnyi erejű német csapatoknak a városból való visszavonulását a a Dunától északra megakadályozzák. A 6. SS-páncéloshadsereg azonban a maga részéről mindent elkövetett annak érdekében, hogy ez ne következhessék be és azt is számításba vette, hogy Bécset gyorsabban kiüríti, mint ahogy azt maga a városban folyó harc követeli, csak azért, hogy az átkarolásból keleten kicsússzon. Drámai versenyfutásban és a szovjet 46. hadsereggel vívott súlyos ütközetekben sikerült a II. SS-páncéloshadtestnek, a Dunára támaszkodva, a bekerítést és ezáltal a megsemmisülést elkerülnie. Hogy képet alkothassunk a harcok súlyosságáról, említsük meg a szovjet részről nyilvánosságra hozott veszteségi adatokat, amelyek egyébként egy kissé túlzottak lehetnek. Azok szerint a Bécsért vívott harcokban 18 000 német és 19 000 szovjet katona vesztette életét.

Bécs birtoklása mellett — érthető módon — már csak egy fontos cél adódott a 3. Ukrán Front számára Ausztriában: a főhadiszállás április 1-i parancsa szerint[60] egy oly messze nyugaton húzódó vonalat kellett elérnie, hogy a szovjet csapatok már a várható, feltétel nélküli fegyverletétel előtt birtokába jussanak azoknak az osztrák területeknek, amelyek majd megszállási övezetként őket megilletik. És ezt a célt St. Pölten bevétele és a Stájerország nyugati területein — különösen a Rába-völgyében — vívott időnként heves harcok után április 15-ig el is érték.

Ezt követően teljesen átcsoportosították és északra tolták el a nagy szovjet kötelékeket. Csupán Bécstől nyugatra két hadsereget vontak ki a támadó arcvonalból. Az új hadműveleti célok már nem Ausztria, hanem Csehszlovákia területén voltak, tehát a német „Közép" hadseregcsoport déli szárnya ellen irányultak. Ezért április második felében Ausztriában, eltekintve az inkább helyi jelentőségű harccselekményektől, általában az összecsapások bizonyos lanyhulását figyelhetjük meg.

Most azonban különösen az érdekel bennünket, hogy a magyar ki-

60 A szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság 1945. április 1-i parancsa a 3. Ukrán Frontnak. A Szovjetunió Külügyminisztériuma diplomáciai levéltára, 11 052. sz. Másolat az MWI-ben.

3. sz. kimutatás

EGYÜTTMŰKÖDÉSRE UTALT ÉS ALÁRENDELT MAGYAR KÖTELÉKEK A „DÉL" HADSEREGCSOPORTNÁL

(1945. április 2-i állapot)

Hadseregek	*Hadtestek*	*Hadosztályok és harccsoportok*
2. pc. hadsereg	*LXVIII. hdt.*	*13. „Handschar" SS hegyi ho.*
? V. m. hdt.	? 7. m. pót ho. (IV. 11-től biztosan)	215., 218. m. erőd géppuskás z.
(IV. 11-től biztosan)		*71. gy. ho.*
? 6. m. gy. ho.		„Bakony" m. e.
		213., 214. erőd gy. z.
		118. vadász ho.
		211. m. erőd gy. z.
		16. „RFSS" SS pc. gr. ho.
		24. m. gy. ho. feld. o.-a
		egy m. csendőr z.
		216. m. gp. erőd z.
		212. m. gy. erőd z.
	I. lov. hdt.	*3. löv. ho.*
	II. m. hdt.	25. m. gy. ho. egy ezrede
	20. m. rohamlöveg o.	25. m. gy. ho. feld. o.
		egy m. „ " o.
		23. pc. ho.
		25. m. gy. ho. (egy e. nélk.)
		20. m. gy. ho. 2 z.-a
		„Szent László" ho. maradv.

6. hadsereg

IV. SS pc. hdt.

III. pc. hdt.

5. SS pc. ho.
? 1. m. SS si-z.
1. népi hegyi ho.
7 m. erőd gy. z.

---

6. SS pc. hadsereg
1. m. hadsereg pság.
2. m. pc. ho. maradv.
1. m. lov. ho. maradv.

I. SS pc. hdt.

II. SS pc. hdt.
1. m. hegyi dd.

3. „Totenkopf" SS pc. ho.
2. m. pc. ho. harccsoportja
20. m. gy. ho. egy z.-a

---

8. hadsereg
3. m. hadsereg pság.
23. m. gy. ho. maradv.
9. m. gy. ho. maradv.
? m. erőd gy. szd.-ok:
5032/2, 9038,
9039, 5002, 9096,
9047, 9119, 9061
? 151. m. utász z. (törzs)
? 109, 110, 118. m. utász század
? 152. m. ködvető o.
? 102. m. táb. tü. o. 3. ü.
(1. m. huszár ho. tartózkodási helye ismeretlen)

XXXXIII hdt.
? 3. m. tü. o.
„Feldherrnhalle" pc. hadtest

XXIX. hdt.
151. m. ködvető o.

96. gy. ho.
27. m. gy. ho. részei
46. népi gr. ho.
20. m. gy. ho. 3 z.-a
15. gy. ho. diverziós csop.
24. m. gy. ho.
5. m. pót ho. 2 z.-a

rályi honvédség mely kötelékei működtek még közre az imént ismertetett ausztriai harcokban. Német okmányok alapján a 3. sz. kimutatáson ábrázolt áttekintés kínálkozik.[61]

A magyar alakulatok általában véve nagyon kis mértékben vettek részt az Ausztria területén vívott harcokban. Ha a Dunától északra, a 8. hadseregnél kezdjük,[62] akkor meg kell állapítanunk, hogy a német szervek a beosztásra és a lefegyverzésre vonatkozó parancsot részben végrehajtották ugyan, nagyobbrészt azonban úgy segítettek magukon, hogy a magyar kötelékeket lehetőleg nyugatra irányították. A 3. magyar hadsereg parancsnoksága vitéz Heszlény vezérezredes parancsnoksága alatt nem tudott többé irányítólag beavatkozni és ez az addig tevékeny vezetési törzs tétlen megfigyelő szerepre kényszerült.[63] A 6. SS-páncéloshadseregnek az volt az elvi álláspontja, hogy maga hozzon meg minden döntést, és nagy bizalmatlansággal viseltetett még a német kötelékekkel szemben is, ha azok nem tartoztak az SS-hez. Hát még a magyarokkal szemben! Az egyetlen fegyvernem, amely kivételt képezett, a tüzérség volt. Még ma is nagyon pozitív állásfoglalásokat kaphatunk a magyar tüzérosztályok bevetését illetően. A Bécsért vívott harcban — természetesen a II. SS-páncéloshadtest szempontjából — egy magyar tüzérosztály kitüntetést érdemlő teljesítményt nyújtott.[64] Még indokoltabb volt ez a vélemény két tüzérosztály, nevezetesen a magyar 88. és 103. tüzérosztály teljesítményére, a St. Pölten térségében április 11-től vívott harcokban. Az arcvonalszakasz parancsnoka, von Bünau német tábornok még május 7-én is azt jegyezte fel naplójában, hogy a magyar tüzérosztályokhoz ment vaskeresztek adományozása végett.[65] S ha végezetül a 6. hadsereget is megvizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy az alárendeltségébe tartozó néhány magyar csapattöredék és Fürstenfeld mellett a magyar 2. páncéloshadosztály részei a legelső vonalban kerültek bevetésre.[66] De éppen Balck tábornok, aki a Szent László hadosztály állítólagos vagy tényleges magatartásáról szóló jelentésével elindította a lavinát, saját hatáskörében lehetőleg mellőzte a honvédek bevetését. A 6. hadsereg számára március 1-én kiadott parancsa: „A 6. hadsereg körletében található valamennyi magyar csa-

61 A következő összeállítások iratok, az OKH helyzettérképein található feljegyzések (április 2-től 26-ig), a helyzettérképekhez csatolt — a „Dél" hadseregcsoport legfontosabb alárendeltségi viszonyait és harccsoportjait feltüntető — hadrendek, valamint a H23 K/14. jelzetű helyzettérkép-atlasz alapján készültek. (Valamennyi: MA: vázlat-, illetve fényképmásolatok az MWI-ben.)

62 Gostony — i. m. 256. o. — nem egészen helyesen jegyzi meg, hogy a magyar kötelékek a 8. német hadseregnél és a 2. német páncéloshadseregnél elkerülték a lefegyverzést és a németek közé való besorolást. Másrészt a 6. hadseregnél sem jártak el olyan radikálisan, mint ahogy az a hadseregcsoport parancsa alapján várható lett volna.

63 A 8. német hadsereg főparancsnoksága és a 3. magyar hadsereg főparancsnoksága között fennálló viszonyról az adatokat rendkívül köszönetre méltóan Karl F. Lütgendorf osztrák honvédelmi miniszter bocsátotta a szerző rendelkezésére.

64 Otto Hanck úr (Wien) szíves közlése.

65 Rudolf von Bünau gyalogsági tábornok naplófeljegyzései (1945. február 4—május 7.) MWI 1945/8—V.

66 A 2. magyar páncéloshadosztályt lényegében a 3. és az 5. SS-páncéloshadosztály között osztották fel. A Fürstenfeldnél bevetett 2—3 századnyi erők Schell ezredes parancsnoksága alá tartoztak.

patot le kell fegyverezni. Minden fegyvert és az összes lőszert a Wehrmachtnak, ill. a birodalmi honvédelmi biztos (Reichsverteidigungskomisar) szerveinek kell átadni",[67] semmi kétséget sem hagy afelől, hogy Balck kemény vonalra váltott át. Az sem zavarta, hogy a lavinát elindító kő, a Szent László hadosztály, nem tartózkodott már az ő körletében, hanem a vele szomszédos német 2. páncéloshadseregnél volt.

Itt egyébként a 3. lovashadosztály ugyanúgy panaszkodott a Szent László hadosztály magatartására,[68] ezzel szemben a 23. páncéloshadosztály kiemelte, hogy egy magyar tüzérosztály Radkersburg védelménél kiválóan együttműködött a német csapatokkal.[69]

A teljesség kedvéért vessünk még egy pillantást Nyugat-Ausztriára. Itt a földi harcok csaknem napnyi pontossággal egy hónappal később kezdődtek, mint az ország keleti részén. És mivel az amerikai és francia csapatoknak sikerült még az Alpok elérése előtt annyira szétverni a német erőket, hogy már csak jelentéktelen töredékek érték el a nem létező alpesi erődöt,[70] Nyugat-Ausztriában már csak viszonylag jelentéktelen ütközetekre került sor. A kedvezőtlen hegyi terep csaknem több nehézséget okozott a szövetséges csapatoknak, mint a helyi német ellenállás, még ha az helyi szempontból oly jelentősnek látszott is.

Május 5-től 8-ig fokozatosan megadták magukat négy német hadseregcsoportnak Ausztriában a szó igazi értelmében körülzárt részei, amelyeket az Alpok térségében szorítottak össze.[71] A német katonák túlnyomó részének az volt a törekvése, hogy az amerikaiak, franciák vagy a május 8-án Ausztriába érkező angolok előtt tegyék le a fegyvert. S a fegyverletétel bejelentésének pillanatával őrült rohanás vette kezdetét nyugat felé, amely azonban csak viszonylag kevés magyar katonát ragadott magával. A német csapattestek megkísérelték mindannak a lerázását, ami az amerikai és brit vonalak elérésében akadályozhatta őket. Ezért az osztrákokat elbocsátották a Wehrmachtból és értésére adták a honvédeknek is, hogy a segítségükre nincs többé szük-

67 A teljes (magyar) szöveget l. Hídfő könyvtár . . . 22. s köv. o.

68 Harcjelentés a 3. lovashadosztály harcairól 1945 márciusától a háború végéig. MA H16—503/1. Itt olvashatjuk a 9. oldalon: „A magyar kötelékek ezekben a napokban, amint az várható volt, teljesen megbízhatatlanoknak bizonyultak. Rövid idő után többé vagy kevésbé mind felbomlott és nyugatra áramlott." A 2. páncéloshadsereg főparancsnoksága azonban nyilvánvalóan a Szent László hadosztályt lényegesen pozitívabban értékelte. A már idézett április 11-i parancsban (MWI 1945/19.) a Bötteher altábornagy vezette „2. páncélos hadseregfőparancsnokság különleges törzse feladataiként nevezték meg többek között: „A m. kir. Szt. László hadosztály személyi és anyagi feltöltése a hadsereg hatáskörébe tartozó többi magy. kötelék önkéntes katonáiból, fegyvereiből, eszközeiből, lovaiból és gépjárműveiből (a harcba vetett magyar egységek csak a 2. pc. hads. főpság., Ia, külön engedélyével állnak rendelkezésre a m. kir. Szt. László ho.-ba történő besorolásra)". Megparancsolták továbbá, hogy a „különleges törzs" április 21-től naponta jelenteni köteles „a m. kir. Szt. László ho. feltöltésének állapotát, megadva az újonnan oda irányított altisztek és legénység számát, valamint az odaszállított fegyvereket". Fennállt tehát az a nyilvánvaló érdek, hogy a hadosztályt ismét hadrafoghatóvá tegyék és a zavarossá vált viszonyt megjavítsák.

69 *Ernst Rebentisch:* Zum Kaukasus und zu den Tauern. Die Geschichte der 23. Panzer-Division 1941—1945. Esslingen a. N. 1963., 109. s köv. o.

70 Vö. *M. Rauchensteiner:* Die „Alpenfestung". Megjelent a Truppendienst 1973. évi 3. és 4. füzetében.

71 Ausztriában kereken másfél millió német katona kapitulált.

ség. Aki nem akart tovább menni nyugatra, az lemaradhatott és megadhatta magát a szovjet csapatoknak. Ez történt pl. a 23. magyar gyaloghadosztálynál, a Bünau-hadtest tüzérosztályainál a Duna mellett és bizonyára sok más magyar csapatrésznél is. Most, a kapituláció időpontjában még egyszer látható volt, milyen sok magyar ember — részben önként, részben kényszer hatására — hagyta el hazáját. Felső-Ausztriában volt a magyar királyi 101. vadász repülőezred, amely még részt vett a bécsi harcokban.[72] A magyar légierő parancsnokság Passau közelében telepedett le. Egyes szállítmányok egyáltalán nem találtak már tartós szálláshelyet. A szombathelyi katonai kerületből való pl. Badgastein környékén bolyongott összevissza.[73] A XX. USA-hadtest feljegyezte: május 2. és 5. között magyar csapatok tömegei fegyvertelenül és gyalogosan, fehér zászlót lengetve keresték az utat az amerikaiakhoz, hogy ott hivatalosan is megadják magukat.[74] A honvédek részéről elhangzott nyilatkozatok csaknem egybehangzóan állítják, hogy a németek sokkal inkább úgy bántak velük, mintha foglyok lettek volna, nem pedig katonák. Az egyik magyar csapatrész, amely az utolsók között tette le a fegyvert, a 25. magyar SS gránátos hadosztály még május 4-én is harcban állt a 80. USA-gyalogoshadosztállyal.[75] Csak május 8. után, sőt Ausztria déli részén csak május 15. után hallgattak el a fegyverek. Először az amerikaiak kezdték meg a magyar hadifoglyok átadását a szovjet csapatoknak. Az angolok viszonylag későn, csak 1945 nyarán követték ezt a példát, és az ún. „hontalan személyek" kérdése még sokáig képezte vita tárgyát a szövetségesek között.[76]

72 Vö. a m. kir. 101. vadászrepülőezred hadinaplójával, amely 1970-ben a bécsi Kriegsarchiv közvetítésével került vissza a Hadtörténelmi Levéltárba.
73 A 6. légiflotta-parancsnokság 1945. május 9-i jelentése. MA IIIL—110/5.
74 Report of Combat Operations (XX. US—Carps) 1—8. May 1945. MWI 1945/13—I.
75 Uo. és *Rauchensteiner:* Krieg in Österreich 291. o. Az SS-hadosztály parancsnoka és törzse már május 2-án letette a fegyvert Passaunál az amerikaiak előtt.
76 Vö. *M. Rauchensteiner:* Nachkriegsösterreich 1945. Megjelent az Österreichische Militärische Zeitschrift 1972. évi 6. számában.

МАНФРИД РАУХЕНШТЕЙНЕР

КОНЕЦ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ В АВСТРИИ, УДЕЛЯЯ ОСОБОЕ ВНИМАНИЕ СУДЬБЕ ВЕНГЕРСКОЙ КОРОЛЕВСКОЙ ГОНВЕДСКОЙ АРМИИ

Резюме

Значение боев, проходивших в Австрии в конце второй мировой войны, вырастает за пределы их непосредственных военных последствий. В соответствии с решением Ялтинской конференции Австрию необходимо было восстановить в рамках старых границ, и союзные державы поставили своей целью как можно скорее достичь Австрии.

В то же самое время эта страна являлась важной территорией и с точки зрения немцев: сперва она служила опорным пунктом, плацдармом для экспансии, направленной на Восток, и Юго-Восток, а затем превратилась в базу отступавшего потока немецких и союзных с ними войск.

6 ноября стало необходимым издать чрезвычайный приказ по направлению прибывающих многочисленных воинских частей более отдаленные оборонительные районы, а 25 ноября был издан первый т. н. «Венгерский приказ».

Перебазировка привела в движение всё большее количество солдат. В декабре 1944 года уже помимо соединений в составе полков и дивизий через чрезвычайный пограничные пункты в Австрию прибывали группы численностью в десятки тысяч человек.

Перебазировка производилась в 4 «этапах» (акциях): 1. Подсобные (вспомогательные) для германской военной экономики; 2. Новобранцы; 3. Запасные войсковые части; 4. Склады, военные органы. Для проведения двух последних акций прилагалось меньше усилий.

Приказ № 7 еще предписывает ускорение акций, однако 25 января 1945 года командование вооруженных сил Венского оборонительного района уже настаивает на прекращении акций: численность «переселенцев»: достигала уже сотен тысяч.

31 января был издан приказ, согласно которому венгерские войска юридический находились в подчинении венгерского командования, а в отношении их использования они переводились в подчинение немецкого командования. Одновременно с этим началось также формирование новых дивизий из новобранцев, отправленных в тыловые районы.

Последний «Венгерский приказ» № 15 уже распоряжается о трудовой повинности (принудительных трудовых работах) гражданских масс, переселенных в Германию и Австрию.

С точки зрения рабочей силы, необходимой для построения «Имперской оборонительной позиции», системы крепостей, проходивших вдоль восточной границы Австрии, пришлись как раз кстати «переселенные» массы венгерских союзников. Сюда же причислялись также «переселенные» интернированные, а также евреи, находившиеся в составе военизированных трудовых рот.

Параллельно с этими событиями начался развал венгерских частей, вклиненных между немецкими частями. В ходе наступления советских войск на Вену отдельные немецкие армии непрерывно докладывают о том, что боеспособность венгерских частей становится всё более незначительной: они группами, организованно переходят на сторону противника. С этого момента командование группой армий (ОКН) предоставляет полную свободу для разоружения венгерских частей. Это означало полную ликвидацию самостоятельности.

29 марта 1945 года начался последний этап войны на территории Австрии. Советские войска после окружения Вены крупными силами наступали на западном и северо-западном направлениях, и до конца апреля значительные территории попали под контроль советских войск.

Согласно немецким источникам, венгерские силы, в весьма малой мере принимали участие в «последней игре», упоминается об активных действиях всего нескольких венгерских артиллерийских дивизионов.

Что же касается западно-австрийских событий: с продвижением вперед западных союзников судьба расположенных там немецко—венгерских частей была также решена.

«Стремительный бег» на запад продолжался. Мотивом его служило уже стремление немецких войск сложить оружие по возможности перед американскими или английскими войсками. Немецкие части немилосердно сбрасывали своих бывших союзников — массы венгерских солдат с основных магистралей, и многие венгерские части сутками метались, пока в конце концов не попали в плен.

С середины мая западные союзники начали передачу венгерских военнопленных советским военнным органам.

MANFRIED RAUCHENSTEINER

DAS ENDE DES ZWEITEN WELTKRIEGS IN ÖSTERREICH MIT BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DES SCHICKSALS DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN HONVÉD

Resümee

Die Bedeutung der am Ende des zweiten Weltkriegs in Österreich geführten Kämpfe wächts über die unmittelbaren militärischen Folgen hinaus. Im Sinne der Beschlüsse von Yalta musste Österreich in seinen alten Grenzen wiederhergestellt werden, und die verbündeten Mächte steckten sich zum Ziel, Österreich je eher zu erreichen.

Zu gleicher Zeit war Österreich auch aus deutschem Gesichspunkt ein bedeutendes Gebiet: vorerst diente es als Stützpunkt für die nach dem Osten-Südosten gerichtete Expansion, dann war es die Auffangsbasis der zurückströmenden deutschen und verbündeten Heere.

Am 6. November war es bereits notwending, zur Instradierung der eintreffenden zahlreichen Formationen in entferntere Wehrbezirke einen ausserordentlichen Befehl zu erlassan, und am 25. November erschien der erste sog. „Ungarn-Befehl".

Immer mehr Soldaten wurden in Bewegung gesetzt. Im Dezember 1944 strömten ausser Regiments- und Divisionsverbänden schon Gruppen von Zehntausenden über die besonderen Grenzübertrittsorte nach Österreich.

Die Rückverlegung wurde in 4 „Aktionen" eingeteilt: 1. Hilfskräfte (für die deutsche Kriegswirtschaft); 2. Rekruten; 3. Ersatztruppen; 4. Depots und militärische Dienststellen. Die beiden letzten Aktionen wurden weniger betrieben.

Im Befehl Nr. 7 wurde noch die Beschleunigung der Aktionen angeordnet, am 25. Januar 1945 betrieb das Wiener Wehrkreiskommando schon den Abbau der Aktionen; die Zahl der Ausgesiedelten ging schon in die Hunderttausende.

Am 31. Januar erschien die Verordnung, welche die ungarischen Truppen rechtlich dem ungarischen, den Einsatz betreffend dem deutschen Kommando unterstellt hat. Zur gleichen Zeit begann die Organisierung neuer Divisionen aus den zurückgezongenen Rekruten.

Der letzte (15.) Ungarn-Befehl verfügt bereits über den Arbeitsdienst der nach Deutschland—Österreich verlegten Zivilisten-Massen.

Zum Ausbau der „Reichsschutzstellung", des sich an der östlichen Grenze dahinziehenden Stellungssystems kam die „umsiedelnde" ungarische verbündete Masse gerade gelegen. Ihnen wurden auch die umgesiedelten Internierten und jüdischen Arbeitsdienstler angeschlossen.

Parallel mit diesen Eierignissen begann der Zerfall der zwischen die deutschen Truppen eingekeilten ungarischen Einheiten. Im Laufe des gegen Wien gerich-

teten Angriffs der Sowjetarmee meldeten die einzelnen deutschen Armeen fortlaufend, dass der Kampfwert ihrer ungarischen Einheiten immer unbedeutender wird: in Gruppen, organisiert gehen sie zum Feind über. Von da an gibt das OKH freie Hand zur Entwaffnung der ungarischen Einheiten. Dies war mit der totalen Liquidierung der Selbständigkeit gleichbedeutend.

Am 29. März begann der letzte Abschnitt des auf dem Gebiet Österreichs geführten Krieges. Nach der Einkreisung Wiens griffen die Sowjettruppen mit starken Kräften in westlicher, bzw. nordwestlicher Richtung an, und bis Ende April gelangten bedeutende Gebiete unter sowjetische Kontrolle.

Laut deutscher Quellen haben die ungarischen Kräfte am „Endschauspiel" nur in sehr geringem Maße teilgenommen, es wird die aktive Teilnahme nur von einigen Artillerieabteilungen erwähnt.

Was nun die Ereignisse in Westösterreich betrifft: mit dem Vorrücken der westlichen Verbündeten wurde auch das Los der dortigen deutschen und ungarischen Formationen besiegelt.

Das „Rennen" nach dem Westen ging weiter. Dies war schon eine Folge des Bestrebens der Formationen, womöglich vor amerikanischen oder englischen Truppen die Waffen zu strecken. Die deutschen Einheiten haben ihre gewesenen Verbündeten, die Massen ungarischer Soldaten erbarmungslos von den Hauptverkehrsstraßen abgedräng, und mehrere ungarische Formationen irrten tagelang umher, bis sie schließlic in irgendenine Gefangenschaft gerieten.

Mitte Mai begannen die westlichen Verbündeten die ungarischen Kriegsgefangenen den sowjetischen Militärorganen zu übergeben.

KÖZLEMÉNYEK

SZÉNI IMRE

HARCTÉRI ÉLMÉNYEK

Kisbarnaki Farkas Ferenc altábornagy, a debreceni VI. hadtest parancsnoka, miután elrendelte a hadtest kötelékébe tartozó 16. hadosztály mozgósítását, 1944. február utolsó napjaiban a berettyóújfalui közlegelőn megszemlélte tartalékosokkal feltöltött alakulatunkat, a Bethlen Gábor 10. gyalogezred II. zászlóalját.

A felsorakozott alegységek katonáinak pontos értesüléseik voltak azoktól, akik a doni harcokból elfagyott fülekkel, lábujjakkal, vagy sebesülten, rokkantan tértek haza. Nem csoda tehát, ha a katonákon a lelkesedés legkisebb nyomát sem lehetett tapasztalni, sőt a hangulat nyomasztó volt.

Még aznap kitelepítették a századokat a község paraszthá zaihoz, hogy a laktanyában ne rontsák tovább a levegőt.

Március elsején, enyhe esős délelőttön, bevagoníroztuk málháinkat a vasútállomáson levő marhavagonokba, ahogyan a régi szabály előírta: hat ló, negyven ember.

A bepakolást déli 12 órára be kellett fejezni és ahogy ez megtörtént, zászlóaljunk parancsnoka, Pál Miklós őrnagy, az indulást mindjárt el is rendelte.

Elindult vonatunk és vitt bennünket a mindenki által jól sejtett nagy bizonytalanság felé. Egymás szemében a befelé fojtott kétségbeesés érzését lehetett látni.

Engem nagyon lehangolt az is, hogy elbúcsúztatásomra édesapám akkor ért a szerelvényhez, mikor az már jócskán mozgásban volt. Lehetetlen volt tőle elbúcsúznom, csak jóságos, sajnálkozó tekintetét sikerült egy pillanatra elkapnom és ez a kép örökre megmaradt emlékezetemben.

Annak a pofonnak a sajgó maradványa sem igen fűtötte lelkesedésemet, amit az indulás előtti napon kaptam a zászlóalj segédtisztjétől, egy Tóth névre hallgató, karcagi banktisztviselőből tisztté vadult és az alkoholtól állandóan ködös tekintetű főhadnagytól, mert hátaslovát idő előtt elvezettem, neki pedig gyalog kellett hazamennie lakására, holott erre ő adott parancsot. Ezt a pofont jelképesen is útravalónak tekin-

tettem. Elhatároztam, hogy az első adandó alkalommal visszaadom. De nem volt szerencsém, mert Tóth főhadnagy urat az utolsó pillanatban visszatartották a pótkeretnél. Így a pofonért járó harctéri törlesztés lehetőségét is elfújta a szél.

Másnap kora reggel a técsői állomáson kivagoníroztunk, majd néhány napi pihenés, készülődés után zászlóaljunk gyalogmenetben, a Tisza völgyében, a Fekete-Tisza elágazása mentén, Körösmezőtől északra, a Havasalja nevű település körzetébe nyomult előre és a Tatárhágó magasságában védelemre rendezkedett be.

Talán még egy hétig sem voltunk itt, amikor egyik napon nagy gyorsasággal újra vonatra parancsolták a zászlóaljat és még aznap éjjel a huszti állomáson kirakodtunk.

Innen gyalogmenetben, elindultunk a Nagyág folyó völgyébe, Ökörmezőn keresztül a Toronyai hágón át, a hadműveleti területre.

A szolnoki 16. hadosztály — melynek akkor ebesfalvy Lengyel Béla vezérőrnagy volt a parancsnoka — Sztanyiszláv és Strij körzetében befejezte felvonulását. A hadosztály zöme 13-án Dolina—Bjerehinszkó—Kalus körzetében csoportosult.

A 10. ezred — melynek akkor vitéz Vály Zoltán ezredes volt a parancsnoka — két zászlóalját, köztük az én zászlóaljamat is, Püchler német tábornok magasabbegységnek alárendeltségébe utalták és március 16-án 11 órakor Ottinia községtől nyugatra harcba vetették.

A 16. hadosztály ezredei április 20-ig nehéz harcok árán kb. 10—15 kilométert nyomultak előre, de ez időre támadásaikat a szovjet csapatok sorra visszaverték. A hadosztály támadása végképp elakadt. Az 1. hadsereg parancsnoka parancsot kapott a német „Heeresgruppe Nordukraine" parancsnokától Mannstein tábornagytól, hogy csapatai az elért terepszakaszon védelemre rendezkedjenek be.

A „Legfelsőbb Hadúr" hadseregében, és itt is különösen a gyalogsági alakulatoknál, az ellátást nem lehetett különösebben dicsérni. Az étkeztetési normák igen leértékelt kalóriaszinten voltak megállapítva. Ezért a főtt ételek zsírtalanok voltak. Ha a katonák megtudták, hogy főtt tészta lesz ebédre, már előre káromkodtak, mert tudták, hogy az masszává összeállt, szájpadlásra tapadó ragacs lesz. Az étrendben elég bőven volt főzelékféle. Viszont ez rendszerint szárazbabból állt, aminek puhára főzése ritkán sikerült. Nem csoda hát, hogy a katonák már halálosan unták és a katonaévek alatt egy egész életre meghasonlottak a babbal.

Amikor az Ottinia város környéki harcok idején német kötelékbe került a zászlóaljunk, akaratlanul is kínálkozott az alkalom a fegyverzettel, felszereléssel és étkezéssel való ellátás összehasonlítására.

Ami az étkezést illeti, a németektől kapott ellátásból lényegesen javult a helyzetünk, mert itt változatosabb és komplettebb volt az ellátás a Horthy-hadseregbeli viszonyokhoz képest. Emellé még úgynevezett

„magyaros pótlékot" is kaptunk, ami szalonna és kolbászfélék reggelihez, vacsorához való adagolásából állt. A németek tégla alakú finoman becsomagolt, fűrészporos kenyereit viszont nem szerettük. Annál még a legszárazabb komiszkenyér is ízletesebb volt. Ellátásunknak ez a tűrhető volta azonban nem lett időtálló, mert amikor a júliusi szovjet támadás megbontotta az akkori, konszolidáltnak nevezhető harctéri állapotokat, volt módunkban gyakorolni az éhkoppot. De erről majd annak idején.

Úgy látszik, hogy a Horthy-féle hadvezetés okult a 2. hadsereg doni katasztrófájából abban a vonatkozásban, hogy az 1. hadsereget az akkori belső viszonyokhoz képest kellően felfegyverezve indították el a harctérre. A németek felszereléséhez viszonyítva már lehangolóbb volt a látvány. Ezeknél keresve sem lehetett találni első világháborúbeli fegyvereket, de nálunk jócskán voltak. A lövészfegyverek között sok volt a „Mannlicher" rendszerű puska, a pisztolyok nagy részével már apáink is harcolhattak: (pl. a 9 mm-es 17 mintájú Frommer pisztolyok). A mi öreg, nehézkes Schwarzlose géppuskáink a németek villámgéppuskái mellett ugyancsak elmaradtak. A mi zászlóaljunknál csak a csapatcsendőröknek volt géppisztolya, a németeknél pedig csak az ukrán kocsisoknak volt puskája. Egy modern géppisztolyokkal felszerelt német lövészszázadot a mi puskás századainkkal tűzerő dolgában össze sem lehetett hasonlítani.

Nagyon jól emlékszem, hogy ilyen összehasonlításra szinte minden nap sor került a katonák között beszélgetéseknél és bizony a látvány fokozta bennünk a kisebbségi érzést a németekkel szemben.

Az ilyen spontánul formálódó összehasonlítások eredményeként alakult ki a katonákban az a felismerés is, hogy a mi páncélelhárításunk a T—34-esekkel szemben egyenlő a nullával.

Július 13-án hajnalban parancsot kaptam, hogy mivel megsebesült az ütközetvonat parancsnoka, Gór Sándor szkv., vegyem át feladatát és 10 kocsival a zászlóalj gh-tól szállítsak ki a századok felvételező helyeire lőszert és hideg élelmet. Ez a hely Krizovotuli—Novi községben volt. A község délkeleti részén húzódott az a vékony védelmi vonal, amelyet csak az előző napon foglaltak el visszavonuló csapataink. A jelzett irányból igen erős lövöldözés, ágyúzás zaja volt hallható. A községbe érve véletlenül, a hajnali szürkületben, összetalálkoztam Molnár Sándor zászlóssal, a zászlóalj segédtisztjével, aki parancsot adott, hogy a szekerekkel azonnal forduljak vissza, mert a negyedik század védelmét áttörték a szovjet páncélosok és veszélybe kerülhet a rakomány. Gyorsan leraktunk 10 láda lőszert és a szekerek gyors ütemben visszafordultak a többi rakománnyal.

Ez a jelenet a község délkeleti végén az Ottinia—Sztanyiszláv felé menő országúton történt, itt volt a zászlóalj páncéltörő szakaszának két 34 mm-es lövege tüzelőállásban a műút lezárására. Arra lettem

figyelmes, hogy a műúton egy T—34-es tűnt fel és tempósan közeledett a falu felé. A két löveg kezelői buzgón lőni kezdték a közeledő harckocsit, melyet szemmel láthatóan nem zavart a lövegek tüze. Lehetett látni, a nyomjelző lövedékek hogyan pattannak le a harckocsi páncélzatáról. Miközben a hátrajutás lehetőségén gondolkodtam, jobbról, a házak kertjeinek kerítéseit tördelve egy másik harckocsi bukkant elő, de olyan nagy sebességgel rohant rá a két kis lövegre, hogy kezelőinek alig maradt ideje elmenekülni. Egy istálló kőlábazata mellől néztem végig, hogy valósággal laposra tiporta a kertek felől jövő T—34-es az egyik löveget. A másik löveg is hasonló sorsra jutott attól a harckocsitól, amelyre olyan buzgón pazarolta a lövedéket.

Ilyen lövegből 3 db volt a zászlóaljnak, amit a legénység egymás között csak „dióverő"-nek csúfolt.

Így vált általánossá a legénység között az a felismerés, hogy a szovjet harckocsikkal szemben teljesen védtelenek vagyunk. Ezért ha észrevették, hogy szovjet részről harckocsik támadnak, azonnal a visszavonulás lehetőségét fontolgatták.

1944. május elsejétől július 13-ig tartó idő a viszonylagos nyugalom időszakának volt nevezhető. A zászlóalj Holoskov, Molodilov és Targovica községek körzetében tevékenykedett. Közben egy-egy századot felváltva egyhetes pihenőre a két előbbi község területére vontak vissza a peremvonalból.

Itt különböző kiképzések folytak, de főképpen úgynevezett „fegyelmező gyakorlatok" segítségével igyekezett a parancsnokság a harci kedvet fenntartani, amely azonban inkább az ellenkező hatást váltotta ki.

Káromkodtak a katonák, mondván, hogy a peremvonalban az ellenség háborgatása miatt nem volt nyugtuk, a hadtáp területén meg a tisztek zaklatása miatt szenvedtek. A pihenő alatt egyik-másik ludovikás tiszt, vagy jutasi őrmester kezdte magát otthon érezni. „Békebeli módszereket" alkalmaztak, a fegyelmezés során különféle, az emberi méltóságot megalázó módszerekkel félemlítették meg a nem tetsző arcot vágó katonákat. Különösen június elején kapott lábra ez a dolog, amikor Beregffy Károly vezérezredes vette át az 1. hadsereg parancsnokságát.

Erélyes hangú parancsban tiltotta meg, hogy a katonák a polgári lakossággal közelebbi kapcsolatba kerüljenek, mondván, hogy a katonának esküje tiltja, hogy „az ellenséggel barátkozzék".

De mi egyszerű katonák bárhogyan is erőltettük magunkat abban, hogy azokban az egyszerű falusi ukrán parasztokban, parasztasszonyokban, lányokban az ellenséget lássuk, sehogy sem sikerült. Semmi sem volt rajtuk olyasmi, ami elütött volna a mi egyszerű paraszt-, vagy munkásasszonyainktól, lányainktól. Néhány óra alatt olyan barátság alakult köztünk, hogy amikor egyik, vagy másik faluból eltávoztunk,

még meg is sirattak bennünket, mint például a Vorona községbeliek, vagy a Havasaljaiak, vagy Molodilov község lakosai, akiket barátságukért hálából elláttunk sóval, paprikával, dohánnyal és igen sokszor ennivalóval is.

Az idillikus állapotnak azonban csakhamar vége lett. Híre ment, hogy a szovjet csapatok ellentámadásra készülnek. A rámenősebb tisztek, meg jutasiak kezdtek lojálisabb hangot használni az egyszerű katonával szemben. Ez legbiztosabb jele volt annak, hogy „melegebb napok" következnek. Úgy is történt.

Az 1. hadsereg arcvonala ellen a szovjet csapatok július 22-én hajnalban indítottak támadást. Aznap estig zászlóaljunk Ottinia községig hátrált. Ott egy kakastollas, táborisipkás csendőrszázados, néhány tábori csendőrrel, az út közepére állított és a visszavonulókra irányított géppuskával igyekezett megállítani a hátraözönlést, de nem sok sikerrel.

Július 24-én a helyzet már teljesen áttekinthetetlen volt. A tisztek riadt tekintetéből a félelem átterjedt a legénységre is. Teljes pánik lett úrrá.

Ráadásul a VII. hadtest parancsnoksága — melynek akkor alárendeltségében voltunk — nem vonta hátra időben az alakulatok lovasszekerekből álló málhavonatait. Ezek a kevés műúton összetorlódtak és a harci járművek visszavonulását teljesen lehetetlenné tették. Ennek során a gépkocsikon menekülő németek az árokba, szakadékokba borogatták a hátraözönlő magyar alakulatok szekereit, mozgókonyháit. Bohorodcáni és Ludvikovka község közötti országúton parázs verekedés és egymásra lövöldözés lett a vége a csetepaténak. A felbőszült magyarok a három teherkocsin levő németeket, kb. 17-en voltak, agyonlőtték. Magyarok közül három halottra emlékszem.

Mint a zászlóaljtörzs szolgálatvezetője, én is parancsot kaptam közvetlen parancsnokomtól, Juhász József tartalékos főhadnagytól, aki Debrecenben mezőgazdasági kamarai titkár volt, hogy a szekereken csak lőszer maradhat, egyebet mindent le kellett dobálni. Azonban Bohorodcani községnél egy szovjet páncélos bekerítésből csak futva tudtunk kimenekülni és otthagytuk a szekereket is, mivel a feltorlódott utakon egyébként is lehetetlen volt előre mozogni. Mire körülnéztem, Juhász főhadnagy úr már sehol sem volt. A zászlóaljparancsnok tiszti szolgája látta, hogy vágtázó lovon menekült a Kárpátok felé. Ezt tudva, Vass Pál nevű sarkadi patkolókovács katona-társammal mi is lóra ültünk és meg sem álltunk a Kárpátokig.

Azazhogy kétszer igen.

A visszavonulás ötödik napján lehetett, amikor egy álmatlan, hideg éjszakai menetelés után, úgy reggel hét óra tájban, egy falu közelébe érkeztünk. A falu nevére nem emlékszem. A nap jó erősen kisütött és a nap melegétől kókadozva, korgó gyomorral lötyögtünk a lassú lépés-

ben haladó lovon, amikor észrevettem — sajnos későn —, hogy az első házaknál az utat csapatcsendőrök tartják lezárva. Félreiszkolni nem lehetett, mert már figyeltek bennünket. Egy csendőrfőhadnagy felszólítására katonásan jelentettem, hogy zászlóaljunkat keressük. Erre ő lóról parancsolt bennünket és csendőreivel a falu szélső házainak egyikébe az udvarra kísértetett. Ott a lovakat le kellett nyergelni és bekötni az istállóba. Minket meg felszólítottak, hogy ne próbáljunk elmenni.

Nekem váltig nem tetszett a dolog. Tudtam, ha a csendőrök beleavatkoznak az eseményekbe, annak ránk nézve nem lesz jó vége. Mondtam is Vass barátomnak, legyen résen, erősen figyeljen, mert akárhogyan is, de innét el kell lógni.

Szerencsénk volt.

Nemsokára reggeliosztás kezdődött a csendőrök részére és olyan maflák voltak, hogy magunkra hagytak bennünket. Nosza, villámgyorsan visszanyergeltünk és szép finoman az udvar végébe sompolyogtunk, ahol hatalmas kőrisfák álltak. Azokon túl a falut félkörben körbefutó folyót pillantottam meg. Nincs mese, gyerünk neki a víznek — amely lehetett olyan 50 méter széles, sekély köves parttal — lesz ami lesz, de gyorsan tűnjünk el, amíg észre nem veszik szökésünket, mert ha igen, nekünk befellegzett.

Gyorsan lóra szálltunk és elindultunk. Alig érünk a vízpartra, láttuk, hogy jobbra, úgy 30 méterre, néhányan fürödnek a vízben. Közöttük, nagy megrökönyödésemre, a hadosztályparancsnok, Lengyel Béla vezérőrnagy vörös ábrázatát ismertem fel.

Láttam, hogy egy katona kefélgeti buzgón lampaszos nadrágját. Mondom Vass komámnak, te, ha kérdőre vonnak én jelentem, hogy felderítésre megyünk. Bajtársam helyben hagyta javaslatomat és mentünk, mint aki jól végezte dolgát.

Megint szerencsénk volt.

Nem kérdeztek tőlünk semmit. Annyira élvezték a fürdést, hogy ránk sem figyeltek.

No ez eddig rendben van, csakhogy a folyó medre tele volt sörös-hordó nagyságú kerek kövekkel és a lovak csak igen lassan, tapogatódzva tudtak velünk haladni. Meleg, július végi délelőtt volt, mégis a hideg veríték vert ki bennünket arra a gondolatra, hogy mi lesz, ha a csendőrök észreveszik szökésünket. A körülmények azonban nekünk kedveztek, mert a folyó túlsó partján fiatal 5—6 éves fákból álló jegenyés erdő kezdődött, amit csakhamar elértünk és végre eltűnhettünk szem elől. A frontkatonákban a körülmények kegyetlen, kényszerítő hatása alatt kialakul egy kifinomult életösztön. Mi is ennek a segítségével jutottunk el e veszélyes, de életet ígérő döntésnek a vállalásáig. Még ott a fiatal jegenyésben is volt annyi eszünk, hogy nem lódultunk neki azonnal a hazafelé vezető útnak, hanem behúzódtunk az erdő

sűrűjébe, hogy az esetleg üldözésünkre induló csendőrök ne tudjanak nyomunkba szegődni. A jegenyés sűrűjében a nyeregtáskából előszedtük kőkemény kétszersült-maradékainkat. A nálam levő pálinkás üvegből ittunk rá és egy órai szieszt ázás után óvatosan útra keltünk.

Aznap igen jól haladtunk.

Már jócskán bent jártunk a Kárpátok keleti oldalán elterülő erdőrengetegek mélyén, ahol a meghúzódó kis hegyi falvakat csak akkor vettük észre, amikor már be is értünk.

Kegyetlen sorsunk aznap még egyszer megtréfált bennünket. Útunkat egy rövid, de izgalmas epizód újra megszakította.

Beérkeztünk egy ilyen erdő közt megbúvó kis faluba, ahol senki fiát nem láttunk kint állni az utcán. Még mondtam is, nem laknak itt emberek? Ahogyan így beszélgettünk máris kiértünk a faluból, ahol az erdei fák között egy útkereszteződést pillantottunk meg. Az út két oldalán katonák álldogáltak, az út közepén pedig, mint valami útonálló, egy műszaki hajtókás 50—55 év körüli őszhajú alezredes állt, egyik kezét csípőre téve, másikban fiatal gyertyánfából fabrikált hatalmas botot támasztott fényesre glancolt csizmája szárához.

Már messziről kiabált: lóról szállni, hozzám!

Valahogy úgy alakult, hogy Vass komám került hozzá közelebb és az alezredesnek arra az ingerült, lenéző, tegező kérdésére, hogy „hova mentek!?" katonás állásba merevedve jelentette: „alázatosan jelentem, haza!"

Mire az alezredes nekivörösödve meglóbálta botját és Vass komámat durva káromkodás kíséretében alaposan vállon vágta fütykösével, majd kiköpött és piszkos kommunistának nevezte. Vass komám vállához kapot és elfehéredve jelentette: „alázatosan jelentem, nem vagyok kommunista".

— Nem vagy, az anyád jóistenit! — replikázott az alezredes, majd lábszáron vágta. Vass komám erre összekucorodott, mint aki keserűsót nyelt.

Az alezredes káromkodva beparancsolt bennünket az erdő fái közé azzal, hogy ott várjuk a további parancsot.

Vass komámat karon fogva, lovaink hajtószárát másik karomra fűzve beballagtunk az erdőbe.

Ott már voltak többen is. Jobban körülnézek, hát tapasztalom, hogy nincsenek őrök. Azazhogy voltak, de odasompolyogtak az út mellé és röhögve mulattak az öreg alezredes által rendezett cirkuszon, aminek ő volt a főszereplője.

Ez volt a mi szerencsénk. A fa tövében sziszegő Vass komámat gyorsan feldobtam a nyeregbe. Kapaszkodj a nyeregkápába és mindenhol utánam gyere — mondtam neki. Lóra szálltam és az út melletti fák fedezete alatt igyekeztünk eltávolodni. Mikor lőtávolon kívül voltunk,

kiugrattam az útra és vágtában megindultunk, most már tényleg hazafelé.

A július 22-ét követő napokban megindult visszaözönlés miatt az utakat járművek tömege lepte el és a menetütem cammogássá lassult. Nem csoda tehát, ha az előnyomuló szovjet páncélos ékek már 24-én utolérték a csapatok visszavonuló, lovasszekerekből álló vonatait és azokat a rajtuk levő anyaggal együtt elfogták. Odaveszett az élelem, a mozgókonyha a szakácsokkal, a hadtáposokkal együtt. Tetézve az amúgy is totális szervezetlenséget, a katonák élelemmel való ellátása 14 napon át teljes mértékben megbénult.

Menet közben a kertek almafáiról kapkodtunk le néhány gyümölcsöt és azzal csillapítottuk emésztő éhségünket.

Július 30-án a Tatárhágó előtti első községben Wiszkovban találkoztam Pál őrnaggyal, zászlóaljunk parancsnokával és Juhász Sándor zászlóssal a gh. főnökével, akik biztattak, hogy nemsokára lesz mit enni, csak tartsunk még ki.

Volt alakulatom maradványai lassan-lassan összeverődtek és a tisztek a szervezettség helyreállításán dolgoztak.

Az élelemellátás azonban csak nem akart megindulni.

Három nap is eltelt. A község lakosainak kertjeiből már minden krumplit kiszedtünk és csajkában megfőzve, sótlanul, zsírtalanul azon tengődtünk.

Egy reggel néhány bajtársammal az erdőbe indultam legelőnek alkalmas hely keresésére, mert a lovak is éheztek, a fenyőerdőben pedig semmi aljnövényzet nem volt, amit megehettek volna.

Egy hosszú hegygerincen ballagtunk, amikor kiértünk egy nagy tisztásra, lehetett olyan 10—15 holdnyi. Láttuk, hogy a tisztás túlsó oldalán hosszú szőrű birkák legelnek. Lehetett olyan 80—100 birkából álló nyáj. Úgy gondoltuk, hogy a nyájat a környékkel ismerős emberek őrzik.

Szerettünk volna találkozni velük, valami ennivalót reméltünk vásárolni. Ezért elkezdtünk kiabálni: halló, hé! De senki sem válaszolt, senki nem mutatkozott.

Másnap kivittük a lovakat legelni a talált tisztásra és a birkanyájat ismét ott láttuk. Megint csak elkezdtünk kiabálni, de újra csak nem jelentkezett senki. Gondoltuk igen félős gazdájuk lehet.

Az éhezés nyomasztó egyhangúságában egyik reggel arra ébredtünk rögtönzött táborunkban, hogy a birkák ott csellengenek a tábor körül, de pásztor ismét csak nincsen velük.

Egy Tarsoly nevű tisztilegény azt mondja, te komám fogjunk meg egy birkát, vágjuk le és főzzünk birkapörköltet. Ha jön a gazdája kifizetjük, pénzünk van.

Magam is gondolkodóba estem. De hát miben főzzük meg? — kérdeztem. Azt mondja erre Vass Pali, bízzuk rá, ő ezt megoldja. Azt

csinálta, hogy az út mellett talált benzineshordót kétfelé vágta. Szerzett egy hosszú Mauser-szuronyt, az élét kővel fűrészesre verte és ügyesen elfűrészelte vele a benzines hordót. Ezután Tarsoly honvéddal vizet tettek az egyik felébe, tüzet gyújtottak alá és kifőzték, kiforrázták.

A többi már ment magától. Délután öt óra körül már illatozott a finom birkapörkölt. Sót, paprikát valahonnan kerítettek, de a hús krumpli és egyéb nélkül készült el.

Mikor megfőtt, az éhes katonák versengveették a jó faggyús birkahúst. A tisztek is részt vettek a lakomában.

Jó ösztönöm valahogy azt súgta, ne egyem sokat és a hús soványát válogassam. A zsíros húst egyébként sem szerettem.

Másnap reggel rossz közérzettel ébredtem. Gyomrom táján fájdalmas nyomást éreztem, nyelvem meg a szájpadlásomhoz volt ragadva. Kutyául éreztem magam.

A többnapos éhezés utáni lakomának az lett a vége, hogy akik belaktak a birkahúsból, vérhast kaptak és keserves kínok között fetrengtek, 40 fokos lázban. Délben már két halott is volt köztünk. Akiket lehetett a tábori mentőszolgálat a kórházba vitt. Nekem csak 38 fokos lázam lett, ezért én maradtam csapatomnál a gyengélkedőn. Ilyen szomorú vége lett a birkahús lakomának.

Augusztus 13-án átszervezték a hadosztályt. A 16. és 18. hadosztályból lett szervezve újjá a 16. hadosztály.

Zászlóaljunk éléről leváltották a legénység által kedvelt Pál Miklós őrnagyot és helyette a 18. tartalékhadosztály 40. ezredétől jött helyére nemes dedinai Fritz Pál őrnagy, akit aztán volt módunkban megismerni. „Nemes" és „fritz" volt a szó igazi értelmében.

Rumosüveg nélkül sohasem járt. Katonáihoz intézett legkedvesebb szava sem tűri a nyomdafestéket. A kárpáti harcokban saját kezűleg lőtte agyon katonáit. Amikor állandó visszavonulás közepette a németek utóvéd-alakulataként beérkeztünk Huszt városába, éppen Horthy proklamációját zengte a rádió. Fritz őrnagy a hozzá hasonló egyéniségű segédtisztjével Töttösy István századossal, egy oldalkocsis motorkerékpáron ülve rohangászott a város főutcáján és torkaszakadtából üvöltözött ezen szavakkal: „Nincs vége a háborúnak, Fritz tovább harcol, éljen Szálasi!"

Döbbenten vettük tudomásul, hogy zászlóaljunk nyilaspárti vezetés alá került. Ezt az a tény is megerősítette, hogy október 25-ét követő vasárnapon Palágykomoróc községben zászlóaljnak nevezett maradvány-alakulatunkat Fritz feleskette a Szálasi-kormányra.

Vasárnap délelőtt 9—10 óra lehetett. Éjszaka eső esett, de reggel újra kiderült és a párás napfényes, harmattól csillogó, füves falusi főtéren szótlan tolongással sorakozott az alakulat állománya az eskü

letételére. Díszoszlopban álltak fel a hiányos létszámú századok. A díszoszlop előtt, stílusosan, gyalogsági könnyű- és nehézfegyverek voltak felállítva. A géppuskák a díszoszlop két sarkánál, befűzött hevederekkel, csöveikkel a négyszögű testtömeg középpontjának irányozva. Mögöttük egy-egy tiszt állt. Valamennyien láthattuk, hogy az új esküszövegnek így ad a parancsnok kellő nyomatékot.

Az esküszöveget a díszoszlop előtt állva segédtiszt diktálta, mellette Fritz őrnagy dülledt szemekkel leste, a bakák mondják-e. Ahol a „nemzetvezető" neve volt a szövegben, ott igen halkra sikerült a visszamondás, csak egyesek hangját lehetett a zümmögésből kihallani. Ilyenkor Fritz felüvöltött: hangosabban az anyátok . . . ! stb. stb. Egyesek lopva szájuk szélét harapdálták, de ennél több nem történt. Gyávák voltunk.

Ilyen és hasonló élményeken keresztül nőtt a visszafolytott elkeseredés, melyet az a látvány érlelt tovább, hogy a magyar falvakban, az uradalmi istállókból csordaszám hajtották a németek az állatokat Németország felé. Pedig a nyári visszavonulás óta az ellátás egyre rosszabb volt. Itt az országban is lett volna helyük az éhes bakáknak főző kondérokban, ha már mindenképpen veszni kellett az állatállománynak. De gyávák azért voltunk, mert vezetőink még gyávábbak voltak és fegyverrel a kezükben tétlen szemlélték hogyan pusztít a fasiszta horda. Persze jórészt maguk is fasiszták voltak, vagy azok hűséges szolgái.

Amikor elértük a Tiszát 1944. október végén, november elején, a katonák között egyre gyakoribbá vált a szökés. Amikor Zemplénagárdnál a Tisza vonalában voltunk állásban, olyan éjszaka is volt, amikor a zászlóaljtól 44-en szöktek át a szovjet hadsereg oldalára.

Az átszökés, átállás gondolata a többi társammal együtt bennem is érlelődött. De mivel a zászlóaljtörzsnél dolgoztam, megnehezítette helyzetemet, hogy állandóan „szem előtt" voltam.

Sátoraljaújhelyen voltunk 1944. december elején, amikor elgondolásomhoz megcsillant a teljesülés reménye.

Mivel a tiszthiány nagy volt, a tiszthelyetteseket kezdték kivenni a nélkülözhető beosztásokból és beosztották szakaszparancsnokoknak. A Kárpátokban szeptember elsején én is őrmesterré léptem elő, kértem, hogy helyezzenek ki valamelyik lövészszázadhoz. Töttösy százados a segédtiszt még jó néven is vette buzgóságomat és kihelyezett a negyedik század harmadik szakaszához.

Itt aztán még inkább az élet sűrűjébe kerültem.

Mivel századom a legjobb feltöltöttség állapotában volt, a zászlóaljparancsnokság — saját visszavonulása fedezésére — mindig a negyedik századot alkalmazta. Így az én szakaszom minden harmadik éjjel utóvéd-feladat kapott az állandó és rendszeres visszavonulás folyamatában. Századparancsnokom Molnár Sándor — debreceni szár-

mazású állástalan tisztviselőből lett igen buzgó továbbszolgáló tiszt — szívesen is adott ilyen megbizatást, mivel úgy vélte, éppen eleget „lazsáltam" a zászlóaljtörzsnél.

A várt időpont csak 1945. január 21-én jött el.

Aznap — egy gyönyörű, havas, napfényes vasárnapon — Szádudvarnok község kertjei mögött levő állásainkból új védőállás elfoglalására meneteltünk.

Az új állást a szádelői kies sziklakanyon végénél levő köves magaslatok peremén foglaltuk el.

Az átállás gondolata már teljesen megérett bennem. A menet alatt is állandóan azon töprengtem, hogyan valósítsam meg elgondolásomat.

A szakasz legénysége között volt egy régi katonabarátom, akivel még újoncidőnk alatt összebarátkoztunk, Zátrok József, Albertirsára való vasutas.

A Jóska barátom észrevehette töprengő tartásomat, mert az egyik pihenő alatt, amikor a többiektől egy kissé félreeső helyen egy fatönkön ültem, odaült mellém és igen halkan kérdőre vont. Mondjam el neki, hogy miféle gondolatokon töprengek. Mert neki — mondván — van egy megsejtése, de addig nem meri kimondani, amíg nem nyilatkozom. Tudtam, hogy megbízható bajtárs és unszolására elmondtam, hogy az átállás mikéntjén gondolkodom. Erre azt felelte, hogy ő is ilyesmin töri a fejét. Megbeszéltük, hogy a védőállás elfoglalása után felkeres és ketten megbeszéljük a részleteket, de még egyszer megfogadtattam vele, hogy senkinek még csak célzást se tegyen a dologról.

A századparancsnok kora délután kijelölte a szakasz védőállását és a szakaszt megerősítette egy géppuskás rajjal, majd közölte, hogy a szakaszt utóvédként fogja alkalmazni — amire előreláthatólag még az éj folyamán sor kerül — ezután eltávozott.

Megjelent Zátrok Jóska is és meghánytuk-vetettük elképzelésünket. Ennek lényege az volt, hogy az éj folyamán megkapjuk a visszavonulási parancsot, és a szakasz nem a zászlóalj visszavonulási irányában, hanem ellenkezőleg, a szovjet egységek felé fog elvonulni. Úgy terveztem, Jóskát elküldöm, hogy néhány megbízható emberünkkel közölje az elgondolást és a többiekkel csak akkor közöljük, amikor az elszakadást meg akarjuk kezdeni. Akik nem akarnak jönni, azokat lefegyverezzük, egy darabon magunkkal visszük, majd elengedjük őket, hogy ne tudhassák cselekedetünket felfedni a századparancsnok előtt.

Nem sikerült azonban az elgondolást szűkebb körben tartani. Mire besötétedett, egész küldöttségek jöttek hozzám azzal a kéréssel, hogy itt ne hagyjuk őket, már ők is régen foglalkoznak az átállás gondolatával, de eddig nem mertek cselekedni. Ezek közül emlékszem Kozma Lászlóra, aki jelenleg Budaörsön a Petőfi S. u. 9-ben lakik. Vagy Dürgő János szkv.-re, aki Furta községbe való volt. A géppuskás raj parancsnoka a debreceni Szabó István szakaszvezető is megkeresett,

hogy itt ne hagyjam a raját, ők is valamennyien jönni akarnak, ők sem akarnak ezekkel a nyilas érzelmű tisztekkel továbbmenni, lesz ami lesz.

Zátrok barátomra egy kissé megharagudtam, hogy nem kellett volna a dolgot ennyire dobra verni, hiszen ez veszélyes játék ám a javából. Ha a zászlóaljnál megtudják, halomra lövetnek bennünket.

A barátom esküdözött, hogy ő a megbeszéltek szerint járt el. Ő nem tehet róla, ha másokban is hasonló elhatározás érlelődött meg. Indokait el kellett fogadnom, mert valóban így volt, amiről néhány óra múlva teljesen meggyőződtem.

Nyugtalanul vártam az estét. Jóskával figyeltettem embereimet, nehogy valaki eláruljon bennünket.

Amíg világos volt, megfigyeltem, hogy a szakasz állása előtti széles völgy közepén szovjet tábori őrsök vannak, nincsenek összefüggő állások. A szovjet csapatok fő erői a tőlünk néhány kilométerre levő úton egész napon át özönlöttek előre. Így estére a zászlóalj megint a bekerítés helyzetébe került.

Feltevésem helyes volt, mert este hideg vacsorát kaptunk és én azt a parancsot, hogy helyezzem a szakaszt készenlétbe a visszavonulás fedezésére, amit a századparancsnok hírvivő útján fog velem közölni.

A hírvivő hozta is a parancsot este 21 óra 30 perckor, hogy a parancs vételétől számított 30 perc múlva a szakasz észrevétlenül kezdje meg a visszavonulást.

A hírvivőt visszaindítottam, hogy jelentse a parancs vételét. Megvártam míg jól elhaladt és sorakozóra adtam parancsot. Sorakozó után megkérdeztem embereimet, hogy ki nem akar velem jönni, semmi bántódása nem esik, ha jelenti. De senki sem jelentett ilyen szándékot.

Volt aki javasolta, hogy dobáljuk el a fegyvereket és úgy álljunk át. Én azonban azzal érveltem, hogy mi nem ellenséges szándékkal megyünk a szovjetekhez és ezt éppen azzal tudjuk legjobban kifejezni, hogy fegyveresen állunk át hozzájuk. Mindenki helyeselte az elgondolást. Szabó szakaszvezetőnek elfogadtam azt a javaslatát, hogy a géppuskát, golyószórókat ne vigyük, mert eléggé le vagyunk gyengülve és ki tudja, meddig kellene őket cipelni. Kivette a géppuska zártömbjét és a golyószórók csöveit és ledobta a sötét szakadékba, nehogy véletlenül utánunk tüzeljenek velük, ha valamit észrevesznek.

Mikor elérkezett a visszavonulási idő, szakaszom elindult a szovjet állások felé egy — a hegyoldalban vájt — keskeny taligaúton a völgy irányában.

Elindulásunk után mindjárt észrevettem, hogy az elhatározás mellé nem mindenkinek van meg a kellő bátorsága, mert egyre inkább lelemaradoztak egyesek gondolván, ha tüzet kapunk a szovjet állások felől, nem célszerű golyófogónak lenni.

Ez az aggályoskodás nem volt felesleges védekezési reflex, mert a

verőfényes nappalt, gyönyörű, fehér hótól sziporkázó holdvilágos este követte. A fehér havon kilométerekre észre lehetett venni a mozgást. Ha az ellenfél óvatos, nem valószínű, hogy közeledésünket tétlenül szemléli.

Bennem az elhatározás és a felelősségérzés olyan nagy volt, hogy félredobtam minden óvatosságot és néhány régi ismerősömmel elől vezettem a szakaszt, amely a keskeny úton jó száz méter hosszan, kígyózva haladt a hegyoldalon a völgy felé.

A völgy közepe táján egy fából épült kápolna volt, amely körül nappal mozgást láttam. Szándékosan erre vettem az irányt, gondolván, hogy ott tábori őrsre találok.

Elgondolásomat a tények igazolták. Amikor a szakasz vagy húsz méterre megközelítette a kápolnát, mögüle szovjet harcosok ugrottak ki és fegyvert szegezve magyarul szólva „kezeket fel" kiáltással pillanatok alatt körülfogtak bennünket. Fegyvereinket egy csomóba lerakatták velünk. Mert tudomásul kellett venni, bármilyen jó szándékkal voltunk is, hogy „háborúban nincs előlegezett bizalom". A tábori őrs parancsnoka, egy főhadnagy mondta ezt, amikor meggyőződött békés szándékunkról.

A főhadnagy magához kéretett és közölte, hogy a szakasszal húzódjak le a kápolna közelében levő horhosba mondván, „nehogy lövés érje embereimet".

Ez a közlése nagyon meglepett, mert mi még annak a hatása alatt voltunk, hogy „az oroszok mindenkit agyonlőnek, aki kezükbe kerül, mivel a humánum előttük ismeretlen fogalom". Elszántságunk szilárdságát az is bizonyítja, hogy még ilyen híresztelések ellenére is vállaltuk az átállást. Inkább vállaltuk a biztos bizonytalant, mint azt, hogy fasiszta vezetőink, parancsnokaink, a maguk pusztulásába rántsanak bennünket.

Mikor a szovjet főhadnagyot ott a horhosban mindenről tájékoztattam és meggyőztem őt helyzetünk tarthatatlanságáról, mindent megértett és a szovjet katonák is barátkozó bizalommal vettek körül bennünket. A középtermetű, fiatal, értelmes arcú főhadnagy tájékoztatott, hogy átjövetelünk napján Debrecenben a magyar kormány felhívást adott ki új, demokratikus hadsereg megalakítására és ha akarunk, abba is jelentkezhetünk. A szovjet parancsnokság ezt számunkra lehetővé teszi.

Mi ennek a bizalomnak annyira megörültünk, hogy szinte percek alatt visszanyertük életkedvünket.

Éjféltájt bekísértek bennünket Barka községbe és a házaknál minden őrizet nélkül szállásoltak el bennünket.

Bőséges reggeli után két fegyveres katona kíséretében — vagy 80—90-en voltunk már ekkor — elkísértek egy Uza-Panyit nevű községbe.

Itt fertőtlenítettek, megfürdettek, jóllakattak bennünket és 22-én korán elindult csapatunk Miskolc felé.

Itt voltunk március 15-ig. Ekkor vonaton levittek bennünket Jászberénybe és itt átadtak minket a magyar katonai hatóságoknak.

A mi számunkra ez volt a felszabadulás.

A miskolci tábor lakóiból és a Budai Önkéntes Ezredből alakult meg a Független Demokratikus Magyarország 1. gyaloghadosztálya, mely 1945. április végén, május elején hadműveleti területen vett részt a németek elleni harcokban.

SZEMLE

PATAKI ISTVÁN

AZ ELLENFORRADALOM HADSEREGE 1919—1921

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 1973. 298. p.)

Pataki István elsőként vállalkozott arra, hogy egy összefoglaló munkában részletesen bemutassa a fegyveres erők szerepét a Horthy nevével fémjelzett ellenforradalmi rendszer létrehozásában és kiépítésében. Mindazzal, amit a katonai vezetés és a hadsereg sokrétű tevékenységéről elmond a gazdagon feltárt dokumentumok alapján, igazolja és megerősíti a magyar marxista történettudomány korábban kialakult álláspontjának helyességét: a Tanácsköztársaság megdöntésétől a Bethlen-kormány megalakulásáig terjedő időszakban a fegyveres erő meghatározó szerepet töltött be az ország belpolitikai életében.

E meghatározó szerep érvényesülésének körülményeit és folyamatát könyve négy fejezetében ábrázolja a szerző. Az első fejezetben nyomon követhetjük a vérengző különítmények útját a Dunántúlon s képet kapunk róla, hogyan épült ki a katonai hatalom ezen a területen. Ez a folyamat megelőzte a polgári közigazgatás szervezett funkcionálását, következésképp a csapatokkal rendelkező katonai parancsnokságok kezdettől a fővezérség akaratának megfelelően befolyásolták, irányították és ellenőrizték a polgári hatóságok munkáját. A kormány által kinevezett kormánybiztosok és a helyi közigazgatási vezetők egy része nem vette jó néven a katonai diktatúra módszereit, de eltűrte, mert a hatalom gyakorlásában nem nélkülözhette a fegyveres erőt.

A második fejezet a románok által kiürített területek katonai megszállásának végrehajtását és a „nemzeti hadsereg" fejlesztésére tett erőfeszítéseket tárgyalja. Az már eléggé köztudott, milyen támogatást jelentett a fővezérségnek e téren az antant-missziók vezetőinek magatartása a békeszerződés megkötéséig. Sokkal kevésbé ismert a hadsereg belső élete, arculatának formálódása. Pataki István eddig feltáratlan adatok sokaságát felvonultatva mutatja be a hadsereg számszerű fejlesztésével összekapcsolt nagyarányú és rendkívül alapos tisztogatási folyamatot, a parancsnoki állomány és a csapatok erkölcsi-politikai állapotát, fegyelmi helyzetét. Ez a fejezet könyvének legérdekesebb része, melynek megismerése minden bizonnyal segít eloszlatni néhány, a közvéleményre időnként még napjainkban is ható illúziót.

A harmadik fejezet arról ad képet, hogyan érvényesítette és gyakorolta a diktatúrát a „nemzeti hadsereg" az élet minden területén, a román megszálló csapatok kivonulása után. Ismerteti a katonai cenzúra működését, amely kiterjedt a minisztériumok levelezésének ellenőrzésére is. Részletesen tárgyalja a hadsereg szerepét az ipari termelés, szénbányászat, energiaszolgáltatás, közlekedés és szállítás ellenőrzésében, valamint a rekvirálások végrehajtásában. Adatai meggyőzően bizonyítják, hogy a katonai diktatúra érvényesülését lényegében semmi nem korlátozta, a kormány és a különböző polgári hatóságok tevékenysége csupán leplezte valamelyest ezt a diktatúrát. Az iránt sem hagy kétséget, hogy az uralkodó osztályok alapvető érdekeivel egybeesett a hadsereg sokirányú működése, a dolgozó tömegekkel szemben gyako-

rolt kíméletlen terror. Döntően ez az oka, hogy a hadsereg meghatározó szerepének korlátozása oly nehezen ment még akkor is, amikor pedig az uralkodó osztályok érdekei, főleg külső tényezők hatására, a rendszer „szalonképessé" tételét s a terror intézményesítésével a törvényesség kereteinek megteremtését állították előtérbe. A fejezet anyaga jól illusztrálja a különböző kormányok ezirányú próbálkozásait, s rávilágít a sikertelenség okaira is.

A negyedik, egyben befejező fejezet Teleki Pál miniszterelnökségének időszakában tekinti át a katonai szervek és a hadsereg tevékenységét. Erre az időszakra esik a békeszerződés katonai rendelkezéseinek végrehajtása. A fejezet első része arról ad jól dokumentált képet, hogyan erősödött meg a hadsereg irányító és ellenőrző szerepe átmenetileg a hazai munkásmozgalom szervezésében elért kezdeti sikerek és a szovjet Vörös Hadsereg lengyelországi előnyomulásának hatására. A második rész, a békeszerződésben megszabott hadszervezetre való áttérés folyamatát ismertetve, kitér a rendelkezések kijátszását célzó erőfeszítésekre. Itt jegyezzük meg, hogy könyve valamennyi fejezetében minden eddiginél bőségesebb adatok tükrében mutatja meg a dolgozó tömegek szembenállását a hadsereggel, s tiltakozását a katonai szolgálat ellen. A negyedik fejezet anyagából pl. világosan kitűnik, hogy a békeszerződésben engedélyezett 35 000 fős hadsereg fenntartását, a nagyarányú ellenszegülés következtében nem lehetett önkéntes jelentkezés útján biztosítani.

A negyedik fejezet befejező részében a szerző „az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről" szóló hírhedt törvényjavaslat elfogadása kapcsán érzékelteti, hogyan szorult vissza a katonai hatalom az uralkodó osztály által kívánatosnak tartott keretek közé 1921 végére. Helyesen hangsúlyozza: ez a tény nem jelentette azt, hogy a katonai erő vereséget szenvedett, csupán őrségváltás történt a polgári hatalom előtérbe kerülésével. A rendszer negyedszázados története bizonyítja, hogy a katonai vezetésnek mindvégig jelentős szerepe volt a politika alakításában Magyarországon.

Tóth Sándor

URBÁN ALADÁR

A NEMZETŐRSÉG ÉS HONVÉDSÉG SZERVEZÉSE 1848 NYARÁN

(Akadémiai Kiadó, Budapest. 1973. 426 p.)

Közel két évtizedes, rendkívül széles körű, elmélyült és bizonyára igen sok erőfeszítéssel járó tudományos kutatómunka eredményei összegeződnek Urbán Aladárnak a szakterület művelői részéről nagy érdeklődéssel várt, de a történelmi kérdésekkel nem hivatásszerűen foglalkozó, viszonylag széles olvasóréteg részéről is fokozottan igényelt monográfiájában, amely tavaly jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában.

Közismert, hogy az a megkülönböztetett figyelem, amelyet az elmúlt több mint egy évszázad történetírása, beleértve szocialista korunkét is, az 1848—49-es időszaknak szentelt, elégtelennek bizonyult a forradalom és szabadságharc minden jelentős témájának akárcsak megközelítőleg is teljes feldolgozásához. Adós maradt történetírásunk olyan nagy fontosságú témának a tudományos követelményeknek megfelelő, átfogó feldolgozásával is, mint az 1848—49-es nemzetőrség és honvédség története. Ezt az adósságot törleszti, legalábbis részben, Urbán Aladár, aki monográfiájában — a fő figyelmet a szervezési kérdésekre összpontosítva — a forradalom kitörésétől 1848. szeptemberéig terjedő periódusban, tehát lényegében a Batthyányi-kormány időszakában tárgyalja a nemzetőrség és a honvédség történetét.

Arról, hogy művével milyen célt akar elérni, hadd valljon maga a szerző: „Jelen monográfia célja az — írja műve összefoglalásában —, hogy bemutassa az 1848-as nemzetőrség és honvédség szervezésének kezdeti ne-

hézségeit és eredményeit... hogy bepillantani engedjen azon folyamat kezdeteibe, amelyek eredményeként megszületett egy szabadságszerető nép régi álma: önálló nemzeti hadserege." E célkitűzés megvalósítása során a szerző, a reális kép megrajzolására, a történelmi igazság teljes feltárására törekszik, nem pedig deheroizálni akar azzal, hogy „a kicsinyességeket nem mellőző aprólékossággal" mutatja be a nemzetőrség és a honvédség megalakulásának nem teljesen egyértelmű, sok kudarc és negatív jelenség közepette lezajlott folyamatát.

A nemzetőrség intézményének keletkezésétől, a nagy francia forradalomtól kezdve, sajátossága — amint Urbán Aladár megállapítja —, hogy mindig forradalmi helyzetben születik meg és „követelése csak meghatározott helyzetben képzelhető el". A szerző szerint ezzel magyarázható, hogy bár a nemzetőrség intézménye a korábbi, külföldön lezajlott polgári forradalmakból ismert volt Magyarországon 1848 előtt is, a nemzetőrség, mint követelés, mégis újszerűen hangzott és csak 1848. március 12-én nyert megfogalmazást, a radikális fiatalok programjában.

„A nemzetőrség elsődleges történelmi funkciója — írja a szerző — természetesen minden addigi polgári forradalomban a megszerzett politikai hatalom biztosítása volt a feudális abszolutizmussal szemben. Ebből megállapíthatjuk, hogy a nemzetőrség követelésének ellenállásra is felkészülő megfogalmazói ezáltal tudatosan a Bécsnek engedelmeskedő állandó hadsereg ellensúlyát kívánták létrehozni."

E funkció felismeréséből adódott, hogy a március 15-i pesti forradalom, 12 pontba foglalt követelései közül, az elsők között vívta ki a nemzetőrséget.

Urbán Aladár monográfiájában a nemzetőrség szervezésének problémaköréből elsőnek a nemzetőrség spontán alakulását veszi szemügyre. Ez a folyamat a március 15-i forradalommal a fővárosban kezdődött, majd a forradalom hullámainak gyűrűzésével együtt, néhány napon belül kiterjedt a vidékre is.

Ám amennyire egyértelműen pozitívan ment végbe a nemzetőrség spontán alakulása a fővárosban, legalább annyira ellentmondásos volt ez a folyamat vidéken.

A monográfia a vidék reagálását a nemzetőrség alakítására szinte kizárólag társadalmi szempontból vizsgálja és e tekintetben főként a volt jobbágyok hangulatát, magatartását tartja érdekesnek. A nemzetőrség azonban a márciusi forradalom nemzeti követelése és célkitűzése is volt, a reagálás feltárása tehát mind a vidéken, mind a fővárosban, ilyen értelemben is kívánatos és indokolt lett volna.

A monográfia részletesen foglalkozik a nemzetőrségi törvényjavaslat országgyűlési vitájával, amely valamennyi törvényjavaslat közül a legtovább tartott és főleg egyetlen kérdés körül éleződött ki: kinek a kezébe adjanak fegyvert.

A nemzetőrség viszonylag spontán szerveződésének időszaka nagyjából április közepéig, a Batthyány-kormány Pestre költözéséig, illetve hivatalba lépéséig tartott. Ettől kezdve a már meglevő kb. 55—60 ezer főnyi, lőfegyverrel csak negyedrészben ellátott nemzetőrség ideiglenes jellege megszűnt. Irányítását és az április 11-én szentesített XXII. törvénycikknek megfelelő, országos szervezését — kizárólagos jogkörrel — a kormány vette kezébe, személy szerint Batthyány Lajos, aki feladatát az április 20-án létrehozott Országos Nemzetőrségi Haditanácsra támaszkodva látta el.

A monográfia az április 21-én elrendelt nemzetőrségi összeírás problémáit és visszásságait elemezve megvilágítja, hogy sokhelyütt felmentették azokat, akiket a törvény nemzetőri szolgálatra kötelezett, ugyanakkor a cenzus mértékét el nem érő, de „érdekelteknek és méltóknak" ítélt jobbágyokat, sőt zselléreket is bekényszerítették a nemzetőrségbe. Nem volt egyértelmű a felmentésre jogosultak, illetve a „gazdai hatalom alatt állók" megítélése sem. Az Urbán Aladár idézte megyei jelentések egy része a nemzetőri szolgálatot burkolt katonáskodásnak tekintő véleményekről, illetve az osztályellentétekből fakadó ellenszenvről vagy egyenesen szembeszegülésről tanúskodik, egy jelentős hányaduk pedik a korábban csak elvétve tapasztalt, nemzeti ellentétekről, sőt a nemzetiségek szembefordulásáról tudósít.

A szerző a Nemzetőrségi Haditanácshoz felterjesztett, de csak hiányosan létező összeírási lajstromokból arra a

megállapításra jut, hogy 1848 elején a nemzetőrség létszáma (Erdélyt nem számítva) 350—380 ezer körül mozgott, szeptember elejére pedig elérte a 400 ezret. Ennek a — részben a szerző becslése alapján született — számadatnak a realitását látszik alátámasztani egy későbbi, 1848 október—novemberéből fennmaradt kimutatás, amely 442 ezer nemzetőrt említ.

A monográfiából kitűnik, hogy a nemzetőrség szervezeti egységének megvalósítása során a polgárőrségek feloszlatásával együtt felszámolták a kormány számára nem kívánatos baloldali, forradalmi nemzetőralakulatokat is.

A szerző a probléma nagyságához és jelentőségéhez méltó elmélyültséggel tárgyalja azokat az erőfeszítéseket, amelyeket Batthyány miniszterelnök irányításával a kormány és a Nemzetőrségi Haditanács, 1848 tavaszán és nyarán, a nemzetőrség felfegyverzése és kiképzése érdekében kifejtett. A hazai lőfegyvergyártás felfuttatása a tárgyalt időszakban szinte alig járt eredménnyel, így a nemzetőrség számára lőfegyvereket elsősorban a császári haderő magyarországi fegyvertáraiból és a külföldön vásárolt fegyverekből biztosítottak. Az erőfeszítések ellenére legfeljebb minden 8.—9. nemzetőrnek jutott lőfegyver, vagyis a nemzetőrség zömét szálfegyverekkel szerelték fel, s azok között is a kaszák domináltak.

A nemzetőrség kiképzéséhez mindenekelőtt tisztekre volt szükség. A monográfia megállapítja, hogy jóllehet 1848. szeptember 21-ig 154 nemzetőri őrnagyot neveztek ki, továbbra is tiszthiány mutatkozott.

A századosok és annál alacsonyabb rangú tisztek választása nem egy esetben az osztályellentétek kiéleződése közepette zajlott le, és gyakoriak voltak a visszaélések.

A szerző foglalkozik a nemzetőrségi lovasság és tüzérség szervezésének kérdéseivel is.

Urbán Aladár a nemzetőrségnek a tábori szolgálaton kívül ellátott egyéb katonai vagy karhatalmi feladatait áttekintve megállapítja, hogy a paraszti földfoglalások és más. a paraszti-földesúri osztályellentétekből fakadó mozgalmak ellen a nemzetőrséget csak elvétve alkalmazták.

A monográfiának a nemzetőrség szervezésével foglalkozó része a nemzetőrség tábori szolgálatát és átszervezését tárgyaló fejezettel zárul.

A nemzetőrség részleges mozgósítása és táborba szállása a Délvidéken, 1848 június elején kitört szerb felkelés miatt vált szükségessé. A lényegében kötelező mobilizáció sokfelé nem volt népszerű, amiben közrejátszott a várható többhetes kiesés a nyári dologidőben, a sorozás, illetve kijelölés, a tehetősek helyettesállítási lehetősége, a szolgálatra nem kötelezettek táborba kényszerítése, a felmentéseknél tapasztalt részrehajlás stb. Részben ezzel magyarázható, hogy egyes megyékből az előírtnál kevesebb nemzetőr szállt táborba, több megye pedig el sem indította nemzetőrségét. Végeredményben, a tervbe vett 30—35 ezer helyett csak mintegy 22 ezer nemzetőr tartózkodott a délvidéki táborokban, a Drávánál pedig kb. 25 ezer.

Súlyos gondot okozott mind a hadvezetésnek, mind a megyéknek, hogy a nemzetőrök rövid, alig 3—4 hetes tábori szolgálatot vállaltak, tehát gyakran került sor váltásra.

A délvidéki hadszíntérre vitt nemzetőröknek a gyakori váltásból is eredő alacsony harcértéke miatt a kormánynak augusztusban fel kellett hagynia a kötelező mozgósítással. Batthyány miniszterelnök a Dráván túli eseményektől is sürgetve augusztus 13-án elrendelte, hogy a hadrafogható nemzetőrséget olyan önként jelentkezőkből állítsák ki, akik addig hajlandók fegyverben maradni, amíg „a harcz tart".

Urbán Aladár a nem minden előzmény nélküli önkéntes mobilizáció jelentőségét egyrészt abban látja, hogy a „honvéd zászlóaljakhoz hasonló — bár rövidebb szolgálati időt vállaló — megbízható szellemű fegyveres alakulatokat biztosított a kormánynak", másrészt abban, hogy lényegében eltörölte a cenzust, s így a nemzetőrség osztályösszetételében nagy eltolódást okozott, a legszegényebb néposztályok javára.

A nemzetőrség önkéntes mobilizációja az augusztus 27-én elrendelt, új, kerületi szervezési formával párosult. A kerületi önkéntes nemzetőrségnek a táborba szállás előtti, kb. szeptember végéig tervezett felkészítéséből — elsősorban Jellasics seregének szeptember 11-i betörése miatt — vajmi kevés valósulhatott meg.

Urbán Aladár a nemzetőrség önkén-

tes mozgósítását mégis sikeresnek tartja, mivel a Pákozdnál ütközetbe bocsátkozott, kb. 16 ezres magyar sereg 40 százalékát (kb. 6500 fő) önkéntes nemzetőrök alkották, „akik a honvédekkel együtt... nemcsak a forradalmi szellemet és harci elszántságot, hanem a túlsúlyt is biztosították".

Az önkéntes zászlóaljak harcbavetésével sikerült Jellasicsot feltartóztatni anélkül, hogy kivonták volna a délvidéki hadszíntérről az ott működő honvédzászlóaljakat.

Az 1848-ban függetlenné vált Magyarország honvédelmét sem az alacsony harcértékkel bíró nemzetőrség, sem a nem eléggé megbízható sorkatonaság nem biztosíthatta. A kivívott nemzeti szabadság evidens követelménye volt tehát, hogy — ha a pozsonyi országgyűlésen el is mulasztották — a nemzeti önállóság védelmére megteremtsék „a harmadik haderőt", az önálló nemzeti hadsereget, a honvédséget.

Urbán Aladár művének második részében, a szabadságharc honvédségének magvát képező tíz, önkéntesekből toborzott zászlóalj létrejöttét, és az 1848 szeptemberéig lezajlott történetét pergeti vissza.

A végső döntés a már korábban tervbe vett önkéntes sereg felállítására a minisztertanács május 15-i ülésén született meg, szervezésük pedig a május 16-i toborzási felhívás kibocsátásával kezdődött.

A formailag a nemzetőrség keretében született, annak kiegészítő részévé nyilvánított és kategorikusan a Nemzetőrségi Haditanács irányítása, illetve Batthyány miniszterelnök parancsnoksága alá helyezett önkéntes haderőt, a kormány az állandó nemzetőrség alakulataitól eltérő és a rendes katonasághoz hasonló zászlóaljakból kívánta megteremteni. „Nem kétséges — írja Urbán —, hogy a sorkatonasághoz hasonlóan szervezett és kiképezett, de attól szervezetileg különálló katonai alakulatok létrehozása egy nemzeti haderő megteremtésének igényét jelentik..."

Urbán Aladár megállapítja ugyan, hogy a hadsereg egységére féltékenyen vigyázó bécsi udvar tiltakozás — és minden ellenintézkedés — nélkül vette tudomásul, hogy a nemzetőrségi törvény égisze alatt, önálló nemzeti hadsereg felállításához kezdtek hozzá Magyarországon, de nem mutat rá a kamarilla passzív magatartásának okaira.

Széles körű áttekintést nyújt a monográfia az 1848 nyarán lezajlott honvédtoborzásról, annak menetéről, problémáiról és az első zászlóaljak szociális összetételéről. A monográfia utolsó fejezete a honvédség felszerelésének, kiképzésének és táborba szállásának problémakörét tárgyalja.

A tíz új zászlóalj anyagi ellátásának pénzügyi fedezetét Kossuth biztosította, javarészt az adakozásra felhívott lakosság megajánlásaiból és a május 23-án kibocsátott kamatos kincstári utalványok révén befolyt összegekből. A honvédek felszerelése, egyenruhával és fegyverrel való ellátása még így is nagy gondot jelentett és a zászlóaljak hadrafogásáig csak részben valósult meg. Jóllehet a tiszti helyeket javarészt betöltötték, a rendelkezésre álló kevés idő miatt a zászlóaljak szinte kiképzés nélkül kerültek bevetésre a déli hadszíntéren, illetve a Dráva vonalon. Mégis, a honvédzászlóaljak helytállásukkal csakhamar elismerést és hírnevet vívtak ki maguknak.

Az első 10 honvédzászlóalj közül csak kettő, az 1. és 7. honvédzászlóalj, valamint a pesti önkéntes nemzetőrökből szeptember 23-án alakított 14. honvédzászlóalj volt ott Pákozdnál, s az ütközetben aratott győzelmet ily módon a fiatal honvédség győzelmévé is tette.

Urbán Aladár műve összefoglalásában pozitívan értékeli Batthyány, illetve az első független kormány hadügyi politikáját, azokkal — az egyébként vitatható — politikai aggályokkal és megfontolásokkal együtt is, amelyek e politikát az osztrák—magyar ellentétek idő előtti kiélezésének elkerülése érdekében korlátozták.

A szerző az összefoglalásban, Batthyánynak az önálló magyar nemzeti haderő alapjainak lerakásában vitt jelentős és szinte kizárólagos szerepét hangsúlyozva rámutat arra, hogy a közelmúlt történetírása Batthyány tevékenységét bizonyos fokú egyoldalúsággal vizsgálta, és főleg annak negatív vonásai alapján ítélte meg az „európai látókörű, határozott egyéniségű politikus" személyét.

Urbán Aladárnak a tudományos követelményeket minden szempontból ki-

elégítő, rendkívül alapos, adatgazdag, a vizsgált témát teljes mélységben feltáró monográfiáját végigolvasva aligha támadhat hiányérzetünk. Azt azonban mégis hiányolhatjuk, hogy a műben nem, vagy szinte csak jelzésszerűen kapnak megvilágítást olyan fontos, a Batthyány-kormány hadügyi politikájával, az egész 1848-as hadseregszervezéssel szorosan összefüggő, azt lényegesen befolyásoló kérdések, mint a bécsi udvar és az osztrák katonai felső vezetés, valamint a magyarországi sorkatonaság és annak parancsnokságai magatartása, reagálása, tevékenysége. A hiányérzet akkor is jogos, ha a szerző — amint összefoglalásából kiderül — az említett problémák feltárását, részben önmaga számára is, még megoldásra váró feladatnak tekinti.

A művet tanulmányozva, talán még azt vethetjük fel, hogy amíg a monográfiában, a főleg a nemzetőrség szervezésével kapcsolatban feltárt negatív jelenségeket a szerző gazdag dokumentumanyaggal jeleníti meg és bizonyítja, addig a történelmi valóság kétségkívül kimutatható pozitív tendenciáinak hitelét nem mindig támasztja alá kellő számú és súlyú forrásanyaggal.

A monográfia értékét növelik, a tárgyalt kérdések megismertetését és elmélyültebbé teszik, a műhöz kapcsolt igényes mellékletek.

Kerekes Zoltán

WILLIBALD GUTSCHE

AUFSTIEG UND FALL EINES KAISERLICHEN REICHKANZLERS

(Akademie Verlag, Berlin. 1973. 269 p.)

Kevés olyan személyiség akad az újkori egyetemes történelemben, akinek portréját a kortársi és utókori ítélet annyira ellentétes színekkel festette volna meg, mint Theobald von Bethmann Hollwegét, a junker-nagytőkés imperialista császári Németország egykori kancellárjáét. Bethmann Hollweg, aki 1909-től 1917 közepéig ült a birodalmi kancellári székben, s az első világháború kirobbanásáért elsősorban felelős német politika legfőbb irányítója volt, pályafutásának kezdetétől fogva a csodálat és elutasítás, a fenntartás nélküli támogató készség és a személyes denunciálás ellentétes megnyilvánulásainak keresztüzében állt. Liberális polgári körök mindazon állampolgárok ellenfelének tartották, akik „haladni akarnak," nagyburzsoá erők „okos mérsékelt reformernek" nevezték, konzervatív junkerek „Porosz-Németország" sírásójának bélyegezték. A háború idején nem kevés volt azoknak a száma, akik személyében reálpolitikust véltek felfedezni, ki „belesodródva a háborúba", a szociálistársadalmi ellentétek áthidalását kereste egy „népi császárság" perspektívájában, s az „Alldeutschok", a rajnawestphaliai nagyiparosok és Elbán túli junker nagybirtokosok szélsőséges imperialista hódító törekvéseivel szemben, a realitások talaján, az imperialista nagyhatalmakkal történő kompromisszumos megegyezés útján igyekezett biztosítani „Németország helyét a nap alatt". A német imperializmus első világháborús veresége után a burzsoátörténetírás a katonai összeomlás és a novemberi forradalom legfőbb előidézőjének kiáltotta ki, mások viszont mártírnak állították be, aki áldozatául esett a Hindenburg—Ludendorff vezette szoldateszkának. A második világháború utáni idők polgári historiográfiája viszont teljesen új színezetű Bethmann Hollweg portrét vázolt fel az ítélet palettáján: ha mind ez ideig a „háborús kancellár" a birodalom elvesztője és Ludendorff tábornok a nemzet hőse volt, úgy lett hirtelen ez utóbbi minden gonoszság inkarnációja, s változott át Bethmann Hollweg az „igazság és morál", a „béke és demokrácia", a „népi állam" harcos bajnokává, akinek azonban „fausti" lénye alulmaradt a Legfelsőbb Hadvezetőség Mephisto-militaristáival folytatott áldatlan harcban. (Hans Herzfeld, aki 1923-ban a vereség egyetlen előidézőjének jelzőjét akasztotta rá, a 60-as években egyenesen „ellenállónak" magasztalta fel.) A nyugatnémet történeti

irodalom kórusából csupán egy hang csengett ki másképpen, azé a Fritz Fischeré, aki vállalva kollégái felháborodott visszautasítását, elsőnek nevezte a kancellárt imperialista politikusnak, aki a háborút tudatosan előidézte, átfogó hódító programmal rendelkezett, s a szélsőséges imperialista hadvezetőségnek valójában nem elvi, hanem csupán taktikai ellenlábasa volt.

A forradalmi munkásmozgalom és a marxista—leninista történetírás kezdettől fogva kijelölte és meghatározta Bethmann Hollweg helyét és szerepét. Karl Liebknecht volt az első, aki felismerte benne a rabló német imperializmus valódi reprezentánsát, akinek politikája — az imperialista hódító törekvések valóra váltásával egy időben — nem kis szerepet játszott a II. Internacionálé szétzüllesztésében és a „szociáldemokrata farkasnak a tőke farkcsóváló kutyájává történő szelidítésében". A már hozzáférhető levéltári anyagok gondos tanulmányozása megerősíti a liebknechti ítéletet. Ha az ítélet helyesnek is bizonyul, a marxista—leninista historiográfiában igen kevés az olyan műveknek a száma, amely végig követi Bethmann Hollweg egész életútját.

A Német Demokratikus Köztársaság történettudományának tehetséges képviselője, Willibald Gutsche ennek az ellentmondásokkal teli életpályának tudományos vizsgálatára vállalkozott. Előttünk fekvő, nagy forrásbázison alapuló, elmélyült, marxista tudományossággal megírt munkájának eredménye nemcsak a Bethmann Hollweg-i életmű minden részletének, mozgató erőinek és összefüggéseinek objektív feltárásában és meggyőző ábrázolásában jelentkezik, hanem a fentiekben vázolt ítélet tudományos alátámasztásában és kiszélesítésében is egyaránt.

Willibald Gutsche monográfiája Bethmann Hollweg életútját lényegében három nagy fejlődési szakaszában vizsgálja, annak ellenére, hogy az egyes szakaszok több fejezetre tagolódnak. A terjedelmes első rész a pályakezdés éveitől kíséri végig Bethmann Hollweget a birodalmi kancellári székbe való kerüléséig. A második rész az imperialista háború tudatos előkészítőjének ellentmondásokkal teli tevékenységét ábrázolja. Az olvasó számára talán mégis az életmű harmadik szakasza a legérdekesebb: Bethmann Hollweg háború alatti kül- és belpolitikája, s ebben is a kancellár vezette imperialista Németország eljutása a katonai vereség és háborúvesztés küszöbéig, amelynek menetében maga az egész Bethmann Hollweg-i életmű összeomlik.

A német nép újkori történetében kimagasló szerepet játszó Theobald von Bethmann Hollweg kancellár családja nem tartozott az Elbától keletre eső területek tősgyökeres junker családjai közé. Apja parvenünek számított, aki a Berlintől mintegy 60 km-re északnyugatra elterülő hohenfinowi birtokot Tornow és Sommerfelde falvakkal együtt 1855 júliusában vásárolta meg 400 000 tallérért. A birtok 8965 holdat tett ki, s rajta olyan parasztság élt, amely az 1848-as forradalom idején előző földesura ellen véres fölkelésben tört ki. A forradalom leverése utáni reakció visszaállította a feudális függőviszonyokat, amelyek fenntartásában, konzerválásában Bethmann Hollweg apja nem kímélte magát. A birtok kapitalizálódási folyamata korán megindult, s a családot a mezőgazdasági termények eladása, majd a cukor- és szeszgyártásból származó haszon az anyagi jólét magas fokára emelte. A fiatal Bethmann Hollweg középiskolai és egyetemi tanulmányai után jogászi pályára lépett. Világnézetét Dávid Friedrich Strauss ifjúhegeliánus filozófiája, Darwin és Haeckel természettudományos felfedezései jelentősen befolyásolták. Strausstól tanulta meg azt — ami egyébként egész életén át végigkísérte —, hogy az „alkotmányos monarchia és a burzsoá-junker osztálykompromisszum Németország számára a legértelmesebb megoldás" és hogy „a polgári demokrácia nem egyéb, mint politikai áskálódás". Ellenszenve a szociáldemokráciával szemben ezen is túltett: a bismarcki éra munkásellenes törvényei lelkesedéssel töltötték el, de junker társainál korábban felismerte a szociáldemokrácia egyre erősödő politikai szerepét. Néhány évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a Porosz-Németország objektív valóságában kialakuljon politikai nézetrendszere, melyet a 90-es években nem egyszer nyilvánosan, családi kapcsolatai révén állami vezetők előtt is, kifejezésre juttatott. A politikai életbe bekapcsolódó Bethmann Hollweg koncepciója voltaképpen egy illúzióban kulminált: a „demokrácia és a bizantinizmus közti harmadik út" lehetőségében, amelynek el-

érését a „társadalom szembenálló elemeinek fokozatos asszimilálásában", vagyis az osztályellentétek kibékítésében kereste.

A századforduló imperialista német politikájának kardcsörtető és világégéssel fenyegető volta szükségképpen napirendre tűzte a belső politikai stabilitás megteremtését, amelyen az uralkodó körök mindenekelőtt az egyre hatalmasabbá váló munkásmozgalom teljes semlegesítését értették. A bismarcki erőszak bukása és tanulsága olyan új emberek felé terelte a figyelmet, akik a hagyományos elnyomó módszerek kilátástalanságát vallották és a finomabb, rugalmasabb politikai eszközök hatékonyságát hirdették. Az új emberek legígéretesebbjének talán Bethmann Hollweg látszott, aki II. Vilmos bizalmát a századfordulót követően egyre inkább magának mondhatta. 1905-ben Bethmann Hollweget porosz belügyminiszterré nevezték ki, aki mérsékelt reformok ígéretével, az opportunista szociáldemokrata és szakszervezeti vezetők lekenyerezésével nemcsak az 1905-ös orosz forradalom nyomán megerősödött munkásmozgalmi akciókat szerelte le, hanem döntő lépéseket kezdeményezett a szociáldemokráciának az imperialista államba való integrálására is. Ez az integrálási politika az opportunista vezetők jóakaratú közreműködésével a következő években egyre nagyobb eréllyel folytatódott: Bethmann Hollweg inkább mutogatta a „rendőrbotot", s csak végső esetben sújtott le vele már csak azért is, mert a brutális akciókban a szociáldemokrácia „polgárosításának" legnagyobb akadályát látta. Sokan nem értették meg a „szociáldemokrácia előtti udvarlás" Bethmann Hollweg-i taktikáját, s egyre szaporodott azoknak a száma, akik e „gyatra filozófus" fejét követelték. A háborút megelőző évek bel- és külpolitikai fejleményei azonban, mindenekelőtt a munkásosztály növekvő ellenállása, Bethmann Hollwegnek adtak igazat: egy imperialista háborúra való felkészülés időszakában az uralkodó osztályoknak olyan politikusra volt szükségük, aki a világuralmi tervek megvalósítását, illetve a munkásmozgalom megtörését új módszerekkel kísérelte meg. Bethmann Hollweget 1909. július 14-én birodalmi kancellárrá nevezték ki.

Bethmann Hollweg hatalomrajutása után az antant koalíció szétrobbantásának „heroikus feladatához" látott, hogy a német világhódító törekvések legnagyobb akadályát eltüntesse. Mindenekelőtt a Brit Birodalommal való „kiegyezést" kísérelte meg, s ennek érdekében még a gigászi méretű német flottaprogram mérséklésének kockázatát is vállalta. Az ultrakonzervatív és szélsőséges imperialista alldeutsch körök ellenállása e külpolitikai koncepció látványos bukásával és a munkásmozgalom lefegyverzését célzó ún. „Flickreformok" hatástalanságával egyre erősödött, s maga Bethmann Hollweg a háborús rizikó, a nyílt katonai fenyegetés vizeire evezett át. 1911-ben az ún. második marokkói krízis világosan megmutatta a Bethmann Hollweg-i politika háborús elszántságát; maga a kancellár 1911. november 9-i reichstagi beszédében a háborús szakadék szélén való táncolást a német külpolitika elveként szögezte le. E külpolitika belső alátámasztása azonban a szociáldomekrata párt 1912. évi parlamenti megerősödésével (a választásokon 43-ról 110-re emelte képviselői számát) egyszeriben kérdéssé vált, és a kancellár az ultrakonzervatív körök támadásainak tüzében a bukás szélére került. Hogy mégis a kancellári székben maradt, nem kis ügyességének és a hadsereg, valamint az ultrák előtti behódolásának köszönhette. Az a Bethmann Hollweg, aki eddig csak táncolt a háborús szakadék szélén, a preventív háború elkötelezettjévé vált. „Elvileg és a limine soha nem vetettem el a preventív háború gondolatát — mondta Jagow külügyi államtitkárnak. Egy ilyen háború adott körülmények között, mint védelmi háború egy előrelátó politikai elodázhatatlan feladata kell hogy legyen." 1918. augusztus 24-én Conrad Haussmann előtti kijelentésében elismerte: a preventív háború szükségességéből fakadó mély meggyőződésben indította el 1914 júliusában a világégést.

Ma már közismertek az 1914. évi ún. júliusi válság drámai fordulatokkal teli napjai, melyek a világháború kirobbanásába torkollottak. Willibald Guhtsche e napok Bethmann Hollweg-i tetteinek részletes taglalásával nem hagy kétséget afelől, hogy a kancellár a konfliktust korántsem akarta lokalizálni, ellenben kezdettől fogva konti-

nentális méretűvé igyekezett kiterjeszteni. Fáradozásainak jelentős részét a védelmi háború látszatáért folyó harc kötötte le, mely nem kis szerepet játszott a szociáldemokratáknak a háború mellé való felsorakoztatásában, ill. Anglia háborúba lépésének elhárításában. Az előbbi érdekében hajlandó volt az orosz mozgósítást is bevárni, az utóbbi esetében pedig — az utolsó pillanatban megrémülve Anglia belépésének következményeitől — az osztrák—magyar csapatokat Belgrádnál megállítani. Az előbbi sikerült, az utóbbi nem: míg a szociáldemokrácia „a barbár cárizmus" elleni védelmi háború frázisával megszavazta a hadihiteleket, a Brit Birodalom hadbalépése világméretűvé tágította a Bethmann Hollweg szándékolta kontinentális háborút. Természetes, hogy a háború kirobbantásának felelőssége nem a kancellár személyes felelőssége. Bethmann Hollweg tette a német nagytőke és nagybirtok profit- és hatalmi törekvéseinek kifejeződése volt. Bethmann Hollweg, mint végrehajtó, a világ népeit a háború katasztrófájába sodorta, melynek dimenzióiról, pusztításairól szenvedéseiről ő maga többet látott előre, mint mások.

Bethmann Hollweg a háború gyors megnyerésének biztos tudatában 1914 szeptember elejei programjában vázolta fel a német imperializmus hódító célkitűzéseit. A kancellár programja messzemenően figyelembe vette a junker-nagytőkés expanziós elképzeléseket, amelyek nemcsak a német vezetés alatt álló közép-európai gazdasági szövetséget foglalták magukban Franciaországtól a Skandináv-félszigeten és az Osztrák—Magyar Monarchián át Itáliáig, hanem egy közép-afrikai gigantikus gyarmati birodalom létrehozását is. Amiben az alldeutschok szélsőséges imperialistáitól eltért, az kizárólag a módszerekben jelentkezett: Európa és más világrészek német alávetésében inkább ragaszkodott az „elködösítő formákhoz", mintsem a nyílt, brutális erőszakhoz. A marnei vereség után ezek a „formák" még inkább előtérbe léptek, nemcsak külpolitikai, hanem belpolitikai megfontolásból is. Ez utóbbi főleg a szociáldemokraták és a liberális burzsoázia benntartását célozták az ún. Burgfriedenben, s nem kimondott céllal a nagyburzsoázia hatalmi térhódítását az államvezetésen belül.

A „szeptemberi program" a háború megnyerésének egyre reménytelenebb valóságában fokozatosan redukálódott, persze anélkül, hogy az alapvető célokat feladta volna. Ennek ellenére a konzervatív imperialista körök felháborodása a kancellár „ingadozása" miatt lassan a Bethmann Hollweg-i „rendszer" alapjait kezdte ki, különösen azután, hogy a gorlicei áttörés nem vezetett el a kancellár által annyira óhajtott orosz különbékéhez. Bethmann Hollweg az adott pillanatban kétségkívül ügyesnek tűnő, valójában végzetesnek bizonyuló taktikával válaszolt: a tengeralattjáró-háborúhoz való hozzájárulásával ugyan egy időre kifogta a szelet ellenfelei vitorláiból és Tirpitz admirálist eltávolította a flotta éléről, de a hatalmi harcban Tirpitz helyére lépő Falkenhayn vezérkari főnök megbuktatása már csak a Hindenburg—Ludendorff szoldateszka hatalomra juttatásával sikerült. Mint mondani szokás, „Bethmann Hollweg saját kezével írta meg halálos ítéletét".

A Hindenburg—Ludendorff-féle ún. 3. legfelső hadvezetőség új szakaszt nyitott az egész Bethmann Hollweg-i politikában. A birodalmi kancellár gyakorlatilag a szélsőséges konzervatív körök támogatta Ludendorff engedelmes kiszolgálójává vált: kényszermunkások toborzására adott beleegyezés (Lengyelországban, Belgiumban a hadiüzemek számára) a „totális" háborút megvalósító Hindenburg-program, s a háború mögé az egész népet felsorakoztatni akaró 1916. december 12-i „békejegyzék," majd az Egyesült Államok hadbalépését kiváltó korlátlan tengeralattjáró háború elfogadása jelzik a „defetista középutas politika" (Ludendorff szóhasználata) térvesztését az ultrareakciós szoldateszka ellen. S e politika 1917 februárját követően mégis a megmenekülés lehetőségében reménykedhetett az orosz polgári demokratikus forradalom győzelme után: az imperialista Németországban kirobbanó népforradalom veszélye Bethmann Hollweget erősítette — ha kompromisszumok árán is. 1917. április 7-én a császár ún. húsvéti üzenete, a porosz választójog háború utáni reformját helyezte kilátásba, nyilván azzal a szándékkal, hogy egy esetleges népforradalom elejét vegyék. Szinte ezzel egyidőben erősödött meg — éppen szociáldemokrata kezdeményezésre —

a megegyezés imperialista békekoncepciója, amely ugyancsak a forradalom elkerülésének jegyében fogant. A Hindenburg—Ludendorff hadvezetőség mögött álló nagytőkés-nagybirtokos erők mindkettőt nyílt hadüzenetnek minősítették: azok, akik az orosz forradalomban csak a cárizmus vereségét látták, akik az antant 1917. első félévi tömegtámadásainak kivédését ünnepelték, akik a belső reformoknak még a látszatát is a nagyburzsoá—junker osztályszövetség fenyegetésének fogták fel, bármelyik pillanatban készen álltak, hogy a „totális katonai győzelem legfőbb akadályát" útjukból elsodorják. 1917. július 12-én Hindenburg és Ludendorff nem is tikolt összeesküvéssel megbuktatta Bethmann Hollweget.

A kancellár bukásával kétségkívül jelentős akadály tűnt el a totális győzelem stratégiájának útjából. A ludendorffi út azután a katonai összeomlásba és a novemberi forradalomba torkollott. Ezen időszak politikai küzdelmeiben Bethmann Hollwek lényegében semmi szerepet sem játszott. Utódainak néha-néha eljuttatott memorandumaiban egyre sötétebb színekkel vázolta fel Ludendorff tábornok katasztrófához vezető politikáját és hadvezetését. Soraiban államaóan saját politikája igazolására törekedett, csakúgy mint a weimari Németország parlamenti vizsgáló bizottsága előtt tett nyilatkozataiban. A történelem nem igazolta ezt a politikát. Élete végén ennek maga Bethmann Hollweg is tudatában volt. A monarchia bukása és a novemberi forradalom győzelme megrendítette, viszont a Weimari Köztársaságban változatlanul fennmaradó, a forradalom viharát átélt és a forradalmi erőket megsemmisítő szociáldemokrata—nagyburzsoá—junker osztályszövetség megnyugvással töltötte el Az 1919-es véres ellenforradalom és a weimari demokrácia gyümölcseit nem sokáig élvezhette; 1920-ban tüdőgyulladásban meghalt.

Bethmann Hollweg halálával a német imperializmus olyan markáns képviselője szállt sírba, aki „politikájával... az uralkodó kisebbséget szolgálta és a német népnek, valamint Európa népeinek mérhetetlen szenvedést juttatott osztályrészül. És mindezek ellenére Bethmann Hollweg nem volt Ludendorff. Ha mélységesen is imperialista és monarchista volt, bensőleg szemben állt a dühöngő annexiós vágy soviniszta hipertrophiájával éppúgy, mint az ultrareakciós körök képviselte merev módszerekkel a belpolitikában, továbbá azzal a felelőtlen tervvel, hogy a háborút 12 óra utáni 5 percig folytassák. Ha benső meggyőződésének megfelelő konzekvens cselekedetei a szenvedést és az értelmetlen áldozatokat megakadályozni nem is tudták volna, azok mértékét korlátozták volna. Mindez korántsem csökkenti személyes felelősségét. Ellenkezőleg! Annak nagyságát a maga valóságában mutatják meg".

Az életmű értékének ezen megfogalmazása Willibald Gutsche kétségbevonhatatlan érdeme.

Farkas Márton

BARTA GÁBOR—FEKETE NAGY ANTAL

PARASZTHÁBORÚ 1514-BEN

(Gondolat, Budapest. 1973. 354. p., 16. t.)

A történelmi évfordulók hagyományőrző és lelkesítő szerepükön túlmenően gyakran jelentős tudományos haszonnal is járnak: ráirányítják a kutatók figyelmét az ünnepelt korszak történetének addig homályban maradt momentumaira, új eredményeikkel gazdagabbá s egyszersmind hitelesebbé, emberibbé teszik a nagy történelmi események szereplőinek vonásait, s teljesebb, igazabb képet adnak magáról az eseményről is.

Különösen áll ez a nemrégiben ünnepelt Dózsa évfordulóra. A legnagyobb magyar parasztháború történelmünk legkevésbé ismert, s ennélfogva legvitatottabb eseményei közé tartozik. Márki Sándornak, a haladó polgári történetírás jelentős reprezentánsának fáradozásai nyomán ugyan új, a nemesi

hagyomány sarától megtisztított Dózsakép terjedt el a történelmi köztudatban, ám Márki kutatásai mind eseménytörténeti, mind oki-elemző vonatkozásban számos tévedést, félreértést, helytelen következtetést hordoztak magukban. S e tévedéseket hosszú ideig a változatlanul Márki adataiból kiinduló magyar marxista történetírás sem tudta helyesbíteni.

Fekete Nagy Antal több évtizedes munkával nagyszámú, eddig ismeretlen levéltári dokumentumot tárt fel, s noha korai halála megakadályozta abban, hogy feldolgozó munkáját befejezze, helyette a fiatal, tehetséges történész, Barta Gábor végezte el ezt a feladatot. Közös erőfeszítésük eredményeként ma már sokkal tisztábban, reálisabban látjuk a Dózsa-mozgalom okait, a felkelés lefolyását, s közelebbről — bár még mindig nem elég közelről — ismerjük vezetőit is.

Kutatásaik olyan jelentős, igaz nem minden esetben vitathatatlan, eredményeket hoztak, mint az eddig ismeretlen, a keresztes hadjáratot kihirdető pápai bulla felfedezése, a keresztes had megindulásának pontos időpontja — május 9—10. —, a két, Pest melletti összecsapás elválasztása, Csanád ostromának tényeken alapuló elvetése, Lőrinc pap — sőt több e nevet viselő személy — tevékenységének tisztázása, a ceglédi beszéd körülményeinek megvilágítása, Szapolyai szerepe, a temesvári csata, a nemesség részvétele a felkelésben, a megtorlás jellege és mérve, a felkelés hatásainak vizsgálata a törökellenes védelem későbbi összeomlására stb., stb.

A hadtörténészt természetesen leginkább a parasztháború katonai vonatkozásai foglalkoztatják. A könyvet olvasva nem is éri csalódás, mivel a legtöbb új adat és következtetés hadtörténeti jellegű. Új, és az eddiginél reálisabb megvilágításban látjuk a keresztes háborút kiváltó politikai és katonai okokat, a keresztes had szervezésének és előkészítésének folyamatát; véleményünk szerint a vezér kijelölésének és személyének problémája is megnyugtató megoldást nyert.

Mindezeknél fontosabbak a szerzőknek a parasztháború céljaival, vezetési módszereivel és mindenekelőtt eseménytörténetével kapcsolatos új eredményei, amelyek gyökeresen megváltoztatták a Dózsa-mozgalom történetéről kialakult eddigi nézeteinket. A legtöbb új megállapítást kellően megalapozottnak és időtállónak tekintjük, néhány fontos kérdésben azonban, mint pl. a keresztes had viszonylag késői — a szerzők által május 25. utánra tett — átalakulása fellelő sereggé, a nagylaki és apátfalvi ütközetek egyes részletkérdései, a temesvári csata lefolyása stb., elismerve a szerzők okfejtésének logikus voltát, nem érezzük teljesen meggyőzve magunkat. E kérdésekre a későbbiekben még vissza kívánunk térni.

A szerzők egyik legjelentősebb, és teljesen megalapozottnak tűnő eredménye a kereszteshad megindulása időpontjának tisztázása. A szerzők kitűnő katonai okfejtéssel leszögezik: a parasztseregnek a rákosi tábortól Apátfalváig mintegy 280 km-t kellett megtennie, s ez, napi 20 km-es menetsebességet — ez is eléggé tekintélyes abban a korban — figyelembe véve, legalább 14 napi menetet igényelt. Ahhoz tehát, hogy május 24-én Nagylaknál meg tudjanak ütközni Báthori István hadaival, legkésőbb május 10-én el kellett hagyniok a Pest melletti tábort.

Már korábban ismert volt Bakócz esztergomi érsek május 15-i levele, amelyben elrendelte a hadjárat megindítását. Az a tény, hogy Dózsa serege még a rendelet *előtt* megindult, arra a nagy horderejű következtetésre vezette a szerzőket, hogy a parasztsereg kereszteshadként hagyta el a rákosi tábort, s csak a nemesi erőszak hatására — lényegében a május 23-i apátfalvi vereség után — fejlődött antifeudális felkeléssé. Perjés Géza ettől teljesen eltérő álláspontot vall: szerinte a magyarországi parasztfelkelést is a németországihoz hasonló több éves összeesküvés előzte meg; Dózsa és vezértársai már eleve a nemesek ellen akarták fordítani a keresztes hadjáratra összeseregleti jobbágyokat.

Úgy véljük, egyik nézet sem fedi a valóságot. Korábbi összeesküvő tevékenységnek nyomára sem akadt a kutatás, s így adatok nélkül puszta hipotézis maradt Perjés elgondolása.

Az a körülmény viszont, hogy Dózsa hada még az indulást elrendelő Bakócz-levél *előtt* tábort bontott, arra mutat, hogy már önállóan cselekszik, s nem az urak akarata szerint jár el. A május közepén lezajlott kisebb-nagyobb összecsapások a nemesi csapatok

és a parasztok között, az egyre erőszakosabb nemesi megtorlás, mind arra enged következtetni, hogy Dózsa serege a török mellett, sőt a török előtt, az urakkal is le akart számolni. Az a sereg, melyet a Maros mentén Báthori katonái megtámadtak, véleményünk szerint már nem keresztes had volt, hanem felkelő parasztsereg.

Ezt az a tény sem cáfolja, hogy Dózsa csapatai meg sem kísérelték az alig őrzött budai vár elfoglalását. A legtöbb parasztfelkeléshez hasonlóan az 1514-es parasztháború sem a király, hanem a nemesség ellen irányult. Egyes források szerint Dózsa végig a király emberének tekintette magát, s az Ulászló parancsait nem teljesítő nemeseket büntette. E politikával ellentétes lett volna, ha már kezdetben a király ellen fordul. Száleresi csapatainak hátrahagyása a budai vár ellenőrzésére pedig azt bizonyítja, hogy már május első napjaiban kialakult valamiféle haditerv a parasztseregek vezetőiben, s ugyanakkor arra enged következtetni, hogy a május 10-én elvonuló parasztsereget már lényegében antifeudális célok mozgatták.

A későbbiekben a szerzők maguk is felismerik, hogy Dózsa és „vezérkara", magához ragadta valamennyi keresztescsapat irányítását, s voltak is bizonyos hadászati elképzeléseik a háború vezetésére. Ilyennek tekinthetjük a háború első szakaszában az erdélyi menetirányt, majd az erdélyi út elzárásával Temesvár ostromát. Mindkét esetben hadászati bázis megszerzésére törekedtek a felkelők. Ugyancsak tervszerűség mutatkozik abban is, hogy Nagylak után Dózsa a pesti és hevesi tábor megerősítésére két hadoszlopot különít el, ezeket, nem egészen meggyőző bizonyítékok szerint, Dózsa Gergely, a fővezér öccse vezette. E hadoszlop tevékenységéhez fűzik — helyesen — a szerzők a június 21-i gubacsi csatát és — vitathatóbban — a híres ceglédi Dózsa-beszédet és proklamációt is.

Hasonlóan, a csapatok egységes vezetésére vall, hogy a bácskai hadszíntéren tevékenykedő Nagy Antal, és Nagy Radoszláv csapatai csatlakozni akartak, s az utóbbiaknak sikerült is egyesülniük a Temesvárt ostromló főssereggel.

A továbbiakban még egy, a felkelés sorsát eldöntő, kérdéskomplexumról, Temesvár ostromáról és Szapolyai szerepéről kívánunk megemlékezni. A parasztháború sikeréhez az alábbi feltételek megvalósulása lett volna szükséges: a) Temesvár elfoglalása — ezzel önálló bázis megteremtése; b) megegyezés, vagy legalább is modus vivendi kialakítása Szapolyaival; c) a többi felkelő sereg fennmaradása. Egyik feltétel sem valósult meg, pedig, s ezt hangsúlyoznunk kell, mindháromban reménykedhettek Dózsáék. A szerzők meggyőzően ábrázolják e remények kihunyását: Dózsa nem segíthette a többi parasztsereget, mert az egész felkelés a főssereg harcain állt vagy bukott, Temesvár Dózsa minden igyekezete és tapasztalata ellenére sem adta meg magát, továbbá Szapolyainak — éppen azért, mert a felkeléstől leginkább fenyegetett köznemesség politikai vezetője volt — törvényszerűen szembe kellett helyezkednie Dózsával. E folyamat valósághű és logikus ábrázolása a könyv legnagyobb érdemei közé tartozik, a szerzőknek — úgy érezzük — véglegesen sikerült tisztázniuk e bonyolult problémát.

Nem érezzük ellenben kellően megalapozottnak a temesvári csatával kapcsolatban kifejtett véleményt. Tény, hogy nem hihetünk a humanista csataleírásoknak, s valóban nem biztos, hogy olyan heves csata dúlt Temesvár birtokáért, mint ahogyan ezt Taurinus, vagy Istvánffy megörökítette, azt azonban egyáltalán nem érezzük bizonyítottnak, hogy Dózsát már az összecsapás kezdetén elfogták a nemesek, s erre egész hada felbomlott.

Befejezésül örömmel állapítjuk meg, hogy a szerzők, s itt elsősorban Barta Gábort illeti a dicséret, kitűnő katonai érzékről tettek bizonyságot; elemzéseik, csataleírásaik példaszerűek, világosak, meggyőzőek. Nagyon kevés terminológiai pontatlansággal találkozunk a munkában, egyetlen példát idézek csak: a marosmenti harcokat bajosan tekinthetjük „hadműveletek"-nek. (85. o.)

Csak elismeréssel szólhatunk a Gondolat Kiadó munkájáról. Szép illusztrációs anyaggal, s ami még fontosabb, jó térképekkel gazdagította ezt az értékes munkát, amelyet méltán tekinthetünk a magyar marxista történetírás új, jelentős eredményének.

Rázsó Gyula

HEINZ KÜHNRICH

PARTIZÁNHÁBORÚ EURÓPÁBAN 1939—1945

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 1973. 337 p.)

Régi adósságot törlesztett a Zrínyi Katonai Kiadó Heinz Kühnrich könyvének magyar nyelvű közreadásával.

A szerző nagy érdeme, hogy a nemzetközi irodalomban *elsőként* kísérelte meg, hogy marxista összefoglalást adjon a második világháború antifasiszta ellenállásáról. Összegezte az egyes országok kutatási eredményeit e tárgyban, értékelést adott a téma marxista és polgári irodalmáról egyaránt, feltárta az ellenállási mozgalommal kapcsolatos reakciós értékelések, megállapítások indítóokait és magyarázatát. A rendkívül széles körű és gazdag anyaggyűjtés alapján Kühnrich megkísérelte, hogy levonja azokat az általános következtetéseket, melyek a második világháború folyamán a különböző országokban, területeken kibontakozott antifasiszta ellenállás és partizánharc tapasztalataiból fakadnak. Ennek során igen értékes megállapításokat fogalmazott meg az ellenállási mozgalom általános és specifikus vonásairól, a belőlük eredő elvi és politikai mozgatókról és tanulságokról. Elméleti következtetései kétségkívül hasznos útmutatásul szolgálhatnak a további eredményes kutatásokhoz, az egyes nemzetek antifasiszta harca történetének mélyebb elemzéséhez és ezáltal az antifasiszta mozgalom nemzetközi, egyetemes ismérveinek és összefüggéseinek gazdagításához.

A szerző példamutató vonása a *tárgyilagosság.* Amikor például megállapítja a partizánmozgalomról szóló imperialista irodalom, benne a volt náci vezérek memoárjainak történelemhamisítói szerepét, azt, hogy ez az egész irodalom a jelenkori imperialista lélektani hadviselés szolgálatában áll, leszögezi azt is, hogy: „Hiba lenne azonban, ha az imperialista történészek munkáit csak abból a szempontból néznénk, hogy hamisításaikkal és torzításaikkal vitatkozunk. Akarva vagy akaratlanul bennük is akadnak tények és információk, különösen a fasisztáknak a partizánok elleni harci taktikájára és a partizánháború hatásosságára vonatkozóan; találhatók bennük olyan értékelések, amelyeket a marxista—leninista történettudomány fel tud használni."

Kühnrich a második világháború antifasiszta ellenállási mozgalmának fejlődéstörténetét három általános tényező függvényében vizsgálja:

a) a hadiesemények lefolyása a második világháborúban döntő jelentőségű szovjet—német arcvonalon,

b) az erőviszonyok alakulása a megszállt országokban,

c) a háború lefolyása Nyugaton.

Ezek vizsgálata alapján az európai ellenállási mozgalomban az alábbi időszakokat különbözteti meg:

1. A második világháború kezdetétől a hitleri Németországnak a Szovjetunió elleni támadásáig terjedő időszakot.

2. A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának kezdetétől 1941. június 22-től a Vörös Hadseregnek 1943 elején, a volgai csatában aratott győzelmével a háborúban bekövetkező fordulatig terjedő időszakot.

3. Az 1943 tavaszától és nyarától 1945 május 8-ig, az európai háború befejezéséig terjedő időszakot.

Ezen általános periodizáció mellett a szerző magától értetődőnek ítéli, hogy olyan munkákban, amelyek az egyes országok ellenállási mozgalmát és partizánháborúját tárgyalják, ezen országok konkrét feltételeinek megfelelő periodizációt alkalmaznak. Könyvében Kühnrich az ellenállási mozgalom legáltalánosabb elfogadott időrendi tagolását fogadta el, így az ellenállás eseményeivel négy részben foglalkozott:

1. az ellenállási mozgalom a Szovjetunió elleni fasiszta támadásig,

2. a partizánháború a Szovjetunió elleni támadás után,

3. a partizánháború 1942-ben,

4. a partizánháború a háború utolsó éveiben.

E fejezetekben áttekintést ad a szerző az egyes európai országokban végbemenő antifasiszta mozgalomról, általában és konkrétan. A magyarországi

vonatkozásokkal az eseménytörténeti tagolás negyedik részében foglalkozik, illetve „a partizánmozgalom nemzetközi jellege" címet viselő fejezetben.

Külön figyelmet érdemel a könyv első fejezete, amelyet a szerző „A második világháború alatti partizánmozgalom jellege" tárgyalásának szentel. Visszatekint a partizánháború mint társadalmi jelenség történelmi múltjára és XX. századi sajátosságaira. Megállapítja, hogy „a munkásosztálynak abból a történelmi hivatásából, hogy az egész nemzetet a szocializmus és a kommunizmus útjára vezesse, szükségszerűen fakad a nép fegyveres harcában, a partizánháborúban, mint e harc egyik formájában betöltött szerepe is. Az a különösen a második világháborúban megmutatkozó tény, hogy a munkásosztály, marxista—leninista pártjával az élén, a partizánmozgalom magvává, politikai és szervezeti vezetőjévé lett, ezért nem véletlen jelenség, hanem társadalmi törvényszerűségek hatásának, valamint annak kifejeződése, hogy a világméretű nemzeti felszabadító mozgalom szorosan összeforrott a munkásosztály forradalmi harcával."

A szerző felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a partizánháború, mint harci forma, ma sem vesztett jelentőségéből, még a nemzetközi erőviszonyok jelenlegi feltételei között sem és akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy a haditechnikában forradalmi változások történtek.

Kühnrich idézi Lenint, aki a partizánháború lényegét jellemezve leszögezte, hogy „a partizánakció nem boszszú, hanem katonai tevékenység". Minden partizánmozgalom ismérve a tömegjelleg, nagy néptömegek önkéntes és aktív részvétele egy igazságos háborúban. Ott alakul ki általában, ahol a háborút folytató erők és társadalmi osztályok — függetlenül attól, hogy külső vagy belső ellenség elleni harcról van-e szó — még nem elég erősek az általános felkelésre vagy a reguláris háborúra. A szerző hangsúlyozza, hogy a partizánháború — tisztán katonailag nézve — alapjában véve „kisháború", az ellenség mögöttes területén folytatott harc egyik formája még akkor is, ha időben nincs összehangolva a reguláris hadseregek tevékenységével, vagy nem azok támogatása érdekében folytatják. De figyelmeztet, hogy mégsem lehet minden kisháborút partizánháborúnak nevezni, *csak az igazságos célokért* folytatott harcot illeti meg a marxista—leninista értelemben ez a kifejezés, mivel a partizánmozgalom jellegének, formáinak és célkitűzéseinek vizsgálata során is mindenkor a háború jellegéből, osztálytartalmából kell kiindulni. Kühnrich hangsúlyozza, hogy ebből következően a második világháború alatti ellenállási és partizánmozgalom annak a harcnak volt a folytatása, amelyet valamennyi nemzet haladó erői már 1939 előtt vívtak a fasizmus és a háború ellen, ugyanakkor ez az ellenállás része volt annak az évszázados küzdelemnek is, amelyet a haladó, demokratikus erők folytattak az osztályellenség, a reakció és az elnyomás ellen.

Az egyes nemzetek ellenállási mozgalmának bemutatásánál a szerző messzemenően figyelembe vette azt a körülményt, hogy a második világháború alatt a harc formái és módszerei elsősorban a népi ellenállás erejétől, az országon belüli és kívüli erőviszonyoktól és mindenekelőtt attól függtek, hogyan alakult a háború menete az arcvonalakon, de különösen a szovjet—német arcvonalon. Ugyancsak az elvi következtetéseket összefoglaló első fejezetben fogalmazza meg a szerző az ellenállási mozgalom általános célkitűzéseit, jellemző vonásait, alapvető módszereit és harci formáit. Hangsúlyozza, hogy a partizánmozgalom fő feladata és célja az volt, hogy megsemmisítse a fasiszta megszállókat és hazai kiszolgálóikat, visszaszerezze a nemzeti függetlenséget. E harc élvonalában a munkásosztály, annak marxista—leninista pártja haladt, amely kifejezve a társadalom haladó erőinek érdekeit, maga köré tudta tömöríteni a demokratikus erőket a fasiszták elleni küzdelemben. Az ellenállási mozgalom és a népek fegyveres harca nagymértékben hozzájárult a második világháború kimeneteléhez, a fasiszta Németország teljes katonai és politikai vereségéhez.

Összegezve: Heinz Kühnrich könyve értékes hozzájárulás az antifasiszta ellenállás egyetemes történetének feltárásához. Sajnálatos, hogy a Kiadó megfosztotta a téma iránt érdeklődőket az eredeti német kiadásban megtalálható függeléktől, (kb. 200 oldalnyi anyag!) melyben a szerző:

1. értékes statisztikai áttekintést ad az egyes országokban folytatott partizánharc eredményességéről, a harc formáinak, módszereinek az egyes évek (hónapok) szerinti változása alapján.

Tájékoztat az egyes országokban működő partizáncsoportok létszámáról, a partizáncsoportokban részt vevő kommunisták számáról,

2. közli a partizánmozgalom néhány igen fontos dokumentumának a szövegét (pl. az SZKP KB és a Szovjetunió Hadügyi Népbiztossága 1941. június 29-i direktíváját, a Lengyel Népi Gárda Főparancsnokságának 1942. május 15-i, továbbá más kommunista pártok központi bizottságainak direktíváit a partizánharc megszervezéséről);

3. közöl számos fasiszta dokumentumot (pl. a Wehrmacht Vezérkarának utasítását 1941. május 13-i keltezéssel, mely a Barbarossa hadművelet végrehajtási utasításához kapcsolódott, a hadseregfőparancsnokság 1941. szeptember 5-i utasítását a szovjet és más partizánmozgalom elleni harcról stb.);

4. tájékoztatást ad a második világháború és az antifasiszta ellenállási mozgalom történetének fontosabb eseményeiről;

5. összefoglaló bibliográfia található végül a Függelékben az európai ellenállás és partizánmozgalom általános elvi és gyakorlati kérdéseiről, az egyes országok kutatási eredményeiről 1964—1965-tel bezáróan.

Tekintettel arra, hogy a kötetben megszámlálhatatlanul sok név és helység szerepel, nem lett volna haszontalan követni a szerző precizitását és kiadni a helység- és névmutatót is, ezáltal megkönnyíteni a téma iránt érdeklődők tájékozódását.

Végezetül szólni kell a kötet *magyar vonatkozásairól.* Az értékes könyv előszavát a Magyar Partizán Szövetség részéről Vágó Ernő ezredes írta. Ebben javasolta, hogy „a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom kérdései iránt érdeklődő olvasó figyelmét... fel kell hívni néhány olyan könyvre, amelyek ezzel a témakörrel foglalkoznak. Szükség van erre azért is, mert a szerző által felhasznált irodalom nagy részét a hatvanas évek elején megjelent cikkek és tanulmányok teszik ki, azóta pedig történészeink a magyar antifasiszta ellenállás kutatása és a kutatási eredmények publikálása terén figyelemre méltó eredményeket értek el."

Nagy kár, hogy a Kiadó ezt a javaslatot nem vette figyelembe. Kiadói-szerkesztői megjegyzés, vagy csillag alatt valóban közölni kellett volna az *1964 után* — és nagy részt éppen a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában — megjelent munkákat, dokumentumkötetet, monográfiákat, visszaemlékezésgyűjteményeket, és ezáltal kiegészíteni Heinz Kühnrich valóban kézikönyvként alkalmazható munkájának meglehetősen szegényes és hézagos magyar vonatkozásait. Ez a Kiadó jogában állt, hiszen a magyar fordítást az 1965-ös német kiadás alig bővített 1968-as német kiadásából készítették. Nyilván a szerző is szívesen vette volna könyve magyar nyelvű közreadásának közelebb hozását és hasznosabbá tételét a magyar olvasók számára.

Godó Ágnes

B. NAGY MARGIT

VÁRAK, KASTÉLYOK, UDVARHÁZAK, AHOGY A RÉGIEK LÁTTÁK

(XVII—XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak)

(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 1973. 410 p., 165 kép.)

B. Nagy Margit, a művészettörténet neves romániai kutatója, eddig közöletlen, magyar nyelvű, XVII—XVIII. századi várleltárak közreadásával rajzol képet az erdélyi várak életéről. A könyv négy nagyobb egységre bontható: I. Bevezetés. II. Forrásközlés. III. Apparátus. IV. Fényképes mellékletek.

I. A bevezető részben B. Nagy Margit felvázolja az erdélyi várak, kastélyok és egyéb erődített objektumok fejlődésének fontosabb mozzanatait. Általában megismertet a bennük zajló élet körülményeivel. Itt található még a hadtörténet számára oly fontos rész: a várépítészet történeti fejlődésének

romániai, közelebbről erdélyi szempontú megrajzolása.

A szerző — a szemléltető ábrák némelyikéből közvetlenül is láthatóan — támaszkodik a fontosabb magyar szakirodalomra. Szakkifejezései megegyeznek a nálunk alkalmazottakkal, míg példái rendszerint erdélyi, vagy más, romániai várak. Fejlődéstörténete részben eltér a nálunk leginkább használttól. A szerző jelzi, hogy az őskorban a földvár, majd a föld- és favár építése terjedt el. Erdélyben ezt követi a dák vár és a római castrum. Egyelőre — perdöntő régészeti bizonyítékok hiányában — még nem dönthető el, hogy a középkori erdélyi várépítés e két előzményre nyúlik-e vissza, de ugyanígy nem látszik tisztán az európai várépítészet hatásának mértéke sem.

A korai feudális várak ovális alaprajzúak voltak és torony nélkül épültek.

A fejlődés következő állomásaként ez a vártípus bővül egy belső toronnyal, feltehetően XIII. század első felében. Erre enged következtetni Kecskés vára.

A tatárjárás után épültek a fal és több torony együtteséből álló belső tornyos várak.

A török veszély megkövetelte a passzív, (oldalozásra alkalmatlan) belső tornyos várak továbbfejlesztését. Ezt a vártípust fokozatosan váltotta fel a külső tornyos vár, amely a már Hunyadi János 1446 előtti vajdahunyadi építkezésekor megjelent. Alkalmazták továbbá a rondellát, ágyútornyot. Megnőtt a városerődítések, templomerődök, parasztvárak jelentősége is.

A XVI. század folyamán fellelhető reneszánsz vártípust ó-olasz, majd újolasz bástyaépítés jellemzi.

A várfejlődés bemutatását követően B. Nagy Margit azt taglalja, hogyan érvényesültek a feudális várépítésben a védelem, a célszerűség szempontjai.

Külön kis fejezet tárgyalja a kastélyok építészetének fontos kérdéseit a felépítéstől a berendezésig. Ugyancsak külön foglalkozik a szerző az udvarházakkal. Mindezen részek megértését bőséges, jól válogatott rajzos ábrák segítik.

II. Az elméleti bevezetést követi a könyv fő része, a forrásközlés. B. Nagy Margit várleltárakból és összeírásokból válogatta anyagát. Ennek során törekedett arra, hogy Erdély minden vidékét forrás képviselje, és továbbá, hogy a források segítséget nyújthassanak az erdélyi várfeltárások és helyreállítások folyó munkáihoz. (Ilyen szempontú forráskiadványra nálunk is nagy szükség lenne.) A forrásközlés nem betűhív, hanem mai helyesírással és központozással átírt. Külön jelzés nélkül javította ki B. Nagy Margit a nyilvánvaló tollhibákat, betűcseréket, és oldotta fel a rövidítéseket. Jegyzetet alkalmazva korrigálta az elírásokat, feltüntette a bizonytalan olvasatokat. A német szavakat mai, a latin szavakat a humanista helyesírás szerint adta. A forrásokat általában teljes terjedelmükben adta közre a szerző. Ahol kihagyást alkalmazott, ott tartalmi összefoglalással hidalta át azt. Betűhív forrásközlés vagy hasonmás nem szerepel a könyvben. A forrásközlés időhatárai 1624—1757; az időszakot 47, nem sorszámozott közlés képviseli.

III. A könyv harmadik része az apparátus. Itt található a számunkra különösen becses, alapos bibliográfiai tájékoztató, a forrásközlésre vonatkozó, ugyancsak gazdag magyarázó jegyzetapparátus, a források eredetijének levéltári adataival. E jegyzetekben közli a szerző az egyes épületek legfontosabb építési-, valamint köztörténeti adatait.

Rendkívül hasznos a szó- és kifejezésjegyzék, a szöveges és fényképes részekre egyaránt kiterjedő helynévmutató, végül a képek jegyzéke.

IV. A könyv negyedik része a fényképes melléklet. Régi metszetek, alaprajzok, archív felvételek éppúgy találhatók benne, mint napjainkból származó fényképek.

B. Nagy Margit rendkívül adatgazdag, elmélyült munkával írt könyvéhez legyen szabad néhány, a magyar várkutatásra átvezető megjegyzést fűznünk.

Különösen értékes számunkra a várfejlődésről alkotott kép. Ez számos vonatkozásban egybevág a nálunk alkalmazott periodizációval. Egy ponton azonban gyökeresen különbözik attól: a kezdet megvilágításában. B. Nagy Margit szerint ugyanis „nálunk a szabálytalan, jobbára ovális alaprajzú, kőfallal kerített, földhányással és árokkal védett vár korábban jelenik meg, mint a várúr és családja védelmére

épült lakótorony... A határvárak és királyi várak már rendeltetésüknél fogva sem állhatnak csak egy lakótoronyból, hiszen kisebb-nagyobb védőőrséget kellett befogadniok. Tornyuk, jóllehet lakóhelyül is szolgálhatott, főként az őrtorony szerepét töltötte be."

B. Nagy Margit könyvének természetesen nem célja a feudális magyar várépítés egészének bemutatása. De fenti — és többi — megállapítását, a közös múlt törvényszerűségei folytán, itthon is fontolóra kellene venni.

Másfelől meg kell ismételnünk korábbi fenntartásunkat a belső és külső torony oldalazáson alapuló elkülönítése ellenében, valamint időrendjük tekintetében. Vajdahunyad külső tornya távolról sem az első ilyen épület. Ellenkezőleg: az első külső tornyok nálunk évszázadokkal megelőzik a tüzérség alkalmazását — és feltehetőleg Erdélyben is.

A bevezető rész apparátusával kapcsolatban szabadjon megemlítenünk, hogy jó lenne az alaprajzok mindegyikénél ismerni a léptéket és tájolást. Talán egy összefoglaló térkép is segíthetné a tájékozódást, amennyiben feltüntetné a forrásokban és a szövegben említett várakat, erődített objektumokat.

A forrásközlő rész bőséges és alapos tájékoztatást ad és mindenképpen megfelel a kötet elé tűzött célnak. Még ha a néhol eléggé szabad közlési forma miatt forrásként hivatkozni rá nem is mindig problémamentes, szakember és érdeklődő egyaránt komoly mértékben támaszkodhat B. Nagy Margit könyvére.

Marosi Endre

ANTON LEHÁR

ERINNERUNGEN

Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918—1921

(Herausgegeben von Peter Broucek. Verlag für Geschichte und Politik. Wien, 1973. 280 p.)

Érdekes olvasmány egy főbb vonatkozásaiban tisztázott időszak szereplőjének visszaemlékezése. S nem csupán az első világháborút követő évek kutatója számára. Anton Lehár 1924 táján keletkezett, majd 1946-tól 1957-ig javítgatott emlékirata a résztvevő, a politikai és katonai döntésekhez közel álló szereplő benyomásait adja, amelyek elsődlegesen az első világháború utáni magyar legitimizmus történetéhez szolgáltatnak ismeretanyagot. Az ausztriai magyar ellenforradalmi szervezkedésről, ennek politikai és katonai vonatkozásairól, a Tanácskormány bukása utáni nyugatmagyarországi helyzetről, a még alakuló legitimista mozgalomról, ennek az eseményeket egyre kisebb mértékben alakító hatásáról szóló memoár azokat a politikai funkciókat kívánta vállalni, amelyeket a perspektíváit vesztő legitizmus a huszas évek közepén még hangoztatott. Lehár emlékirata tényanyagában, szemléletében teljesen rokon Boroviczeny és Werkmann munkáival: igyekezett terhelő módon leleplezni a legitimista elképzelésektől kezdetben csak távolódó, majd azokkal engedmények nélkül szakító politikai megoldásokat, amelyek kezdetben elsődlegesen, később szinte kizárólagosan voltak képesek megrajzolni az ellenforradalmi magyar politikai berendezkedés egészének arculatát. Ez a leleplezése sok vonatkozásban a frakcióharcokban vesztes fél álláspontja volt, még mindig — bár teljesen irreális — politikai célkitűzésekhez szabott megoldások kísérletével.

Anton Lehár emlékirata — érdekes módon — hadtörténeti értelemben nem sok ismeretanyagot közöl. Ezt azonban érthetővé teszi az emlékiratokban ábrázolt helyzet, amelyben a fegyveres erők alkalmazásának kérdéseit elsődlegesen az ellenforradalmi berendezkedés frakcióharcokkal színezett politikai szempontjai határozták meg. Lehár közli — a Horthy-féle budapesti bevonulás céljaira is igénybe vett — hadosztályának legfontosabb mutatóit:

358 tiszt, 17 366 legénységi állományú személy, 1642 ló, 128 gépfegyver, 53 löveg, amely 15 ütegre tagolódott. E hadosztály belpolitikai célokra felhasználható katonai értékéről Lehár kifejezetten nem szólt ugyan, azonban több utalása megfogalmazta: hadosztályparancsnokként, illetve a szombathelyi katonai körzet parancsnokaként olyan értékű fegyveres erővel rendelkezett, amely a siker reményével vehette volna fel a harcot a legitimista politikai megoldások ellen felsorakozókkal szemben. Másik érdekes hadtörténeti adata egyéb szempontból tendenciózus: Lehár arról számol be, hogy 1920. június 16-án a hadsereg vezetése a fegyverzet fejlesztésének kérdéseit megvitatva foglalt el teljesen irreális álláspontot. A Lehár által racionálisan bírált állásfoglalás az adott helyzetet messze túllépő terveket vázolt — „... nagyvonalú kísérletek új fegyverek bevezetésével..." — s kapcsolódott a hadsereg vezetésének kalandor külpolitikai akciókat fontolgató elképzeléseihez.

Mint említettük, Lehár emlékiratainak forrásértékét elsődlegesen az a leleplező szándék adja, amelynek motivációit a hatalomból kiszoruló, politikai feladatokra is vállalkozó katona szemlélete rejti. Lehár ellenfelei elsődlegesen a királyválasztó politikusok, Gömbös, s természetesen a fővezérből államfővé avanzsált egykori szárnysegéd és flottaparancsnok. Lehár szemléletesen ábrázolja a kormányzó legitimista pózai és antilegitimista lépései közötti távolság növekedésének folyamatát, miközben alkalmat talál, arra is, hogy a kormányzóval folytatott beszélgetéseinek ismertetései során az államfő politikai felkészületlenségének már szinte komikus jellemzőit csokorba szedje. Lehár memoárjában továbblépett azokon a legitimista megnyilvánulásokon, amelyek Horthy Saulus-Paulus átváltozását királyválasztó környezetének tulajdonították. Nem látott politikai távolságot a különítmények és Horthy között, amely megítélés természetesen ismét legitimista nézőpontból fogalmazódott meg.

Lehár az eseményeket időrendben tárgyalja 1918. november 14-től, amikor ezredével alakulatként tért vissza Szombathelyre. Leírásaiban — természetesen — a rendező elvet a legitimizmus szempontjai jelzik, elméleti igényű fejtegetései — például a szent korona tanáról — a legitimista publicisztika egyértelmű átvételét jelentik. Az ausztriai magyar ellenforradalmi szervezkedésről sok újat nem közöl, viszont a számunkra alig ismert közlései a katonai előkészületeket érintik. Lehár szól a katonai előkészületek súlypontjának Stájerországba való áthelyezéséről, a feldbachi kiképző központ megteremtésének körülményeiről. Érdekes, hogy a katonai előkészületek megvalósítása során több ízben került ellentétbe az ausztriai magyar ellenforradalmi emigráció politikai vezetőjének tekinthető Bethlen Istvánnal, akinek utasításait távolról sem tekintette önmagára kötelezőnek.

A Tanácskormány bukása utáni helyzet ábrázolása során Lehár igyekezett azokra a különbségekre rámutatni, amelyek az ő körzetének viszonyai és a „szegediek" által megszállt területeken bevezetettek között mutatkoztak. Ez a különbségtétel természetesen nem éri el a Lehár által ábrázoltak mértékét, bár kétségtelen, hogy az ellenforradalom nyugat-magyarországi megoldása nem csupán árnyalataiban tért el az ellenforradalom egészének jellemzőit meghatározó tényektől. Nem érdektelenek Lehár közlései abból a szempontból sem, hogy Nyugat-Magyarország, illetve a szombathelyi körzetparancsnokság által nyújtott lehetőségek mennyiben képezhettek bázist az ellenforradalom valamely legitimista változatának megoldása számára.

Ehhez hasonló Lehár ábrázolása a budapesti bevonulást követő időszak politikai eseményeiről. Beszél a fővezérség és a budapesti honvédelmi minisztérium ellentéteiről, jellemzi a fővezérség propagandaosztálya tisztjeinek politikai állásfoglalását — antiszemitizmus, Habsburg-ellenesség, Horthy-kultusz —, éleződő ellentéteit a Prónay-csoporttal. Érdekesek azok a közlések, amelyek a rendkívül tarka és változatos elképzeléseket hordozó legitimizmus akcióképessé formálásának kísérleteiről számolnak be. A Beniczky belügyminiszterrel, Friedrich miniszterelnökkel, majd honvédelmi miniszterrel, Apponyival és Andrássyval tárgyaló Lehár a legitimista mozgalom

első számú katonai exponenseként számolt be ezekről az eseményekről.

Lehár emlékirata az első királypuccscsot tárgyalja a legrészletesebben. A szerző 1920. február 11-én került közvetlenül írásos kapcsolatba a visszatérést tervező IV. Károllyal, majd vállalt a húsvéti puccs idejére olyan szerepet a király érdekében, amely az események után logikusan vezetett a hadseregből történő kiváláshoz. Az első királypuccs eseményeinek ábrázolása során Lehár közöl néhány olyan táviratváltást a kormányzó és Szombathely között, amelyek eddig nem voltak ismertek. Plasztikusan rajzolja meg a Szombathelyre érkező politikusok állásfoglalásait, s a helyzetet, amikor a kisantant katonai beavatkozása lehetőségének felnagyítása, illetve bagatellizálása jelezte a hovatartozás egyre világosabb válaszokat kívánó jellegét.

A második királypuccsot csak vázlatosan érinti az emlékirat — nóvumot ez a rész nem tartalmaz.

Lehár ezredesnek a legitimista mozgalomban képviselt nézeteire emlékiratai egyértelműen utalnak. Nem volt híve valamely engedményes megoldásnak, egyértelműen Károly visszatérését akarta, s ebből következett, hogy már a puccsok idején sem tudta politikailag követni a koncessziókra készülő különböző variánsokat. (Ez a szempont jelentkezik az emlékiratnak a magyarországi főhercegekkel foglalkozó megítéléseiben is.

Az emlékiratokat sajtó alá rendező Peter Broucek rendkívül lelkiismeretes munkát végzett. A memoárban említett sok név lexikális feloldása tudományos értékű teljesítményt hozott létre. A bevezetésben adott Lehár-életrajz elősegíti a memoár megértését, történeti bevezetője viszont nem áll teljes összhangban a magyar történetírás legújabb eredményeivel.

Hasznos vállalkozásként tudjuk értékelni Lehár emlékiratainak közzétételét, amely elsődlegesen a legitimizmus történetének kutatói számára kínál ismeretanyagot, s lehetőséget az összefüggések feltárásához.

Vargyai Gyula

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

Voenno-Isztoricseszkij Zsurnal (Szovjetunió), 1973. 10—12. sz.

A megemlítendő tanulmányok közül időben legkorábbi kérdéssel *A. Konyev* ezds.: V. I. Lenin és a Vörös Gárda (1917. október—1918. március) (1973. 12. sz. 3—11. o.) című írása foglalkozik. A lenini tanítás szerint a forradalmi hadsereg a forradalmi nép (és nem általában a nép) katonai ereje. Egy ilyen hadsereg kezdeti formája 1917-ben a Vörös Gárda volt, amelyet a munkásosztály a párt vezetésével hozott létre, és amelyhez a forradalom oldalára átállt katonák és matrózok tömörültek. A Vörös Gárda alakulatait Petrográdon, Moszkvában, a központi iparvidéken, az Uralban, a Donyec-medencében, Ukrajnában, Szaratovban, Caricinben, Minszkben és más városokban hozták létre. Október előtt a Vörös Gárdának kb. 200 ezer tagja volt, ez a forradalmár katonákkal és matrózokkal együtt a proletárforradalom rohamcsapatát képezte.

A Vörös Gárda alakulatai a forradalom után is munkahelyi elv szerint szerveződtek, a belépés önkéntes volt. A szervezeti keret mindinkább katonai elvek szerint alakult. A legkisebb egység volt a tized, négy tized volt egy szakasz, három szakasz egy század, három-négy század egy zászlóalj, a zászlóaljak pedig alakulattá vagy ezredekké szerveződtek.

A párt nagy jelentőséget tulajdonított a Gárdában folyó politikai munkának, 1917 decemberében a törzsekben létrehozták a politikai osztályokat.

Ugyancsak decemberben kezdődött a Vörös Gárda szervezése a falvakban is, ami a munkásokon kívül (októberig szinte csak belőlük állt a Gárda) a szegényparasztság bekapcsolódását jelentette. Ezzel együtt tömegesen léptek be katonák és matrózok, frontkatonák és gyakran altisztek is. Az egyes frontokon a forradalmár katonák, altisztek és tisztek önálló vörösgárdista alakulatokat hoztak létre.

A Vörös Gárda a helyi szervek irányításával az ország minden részén létrejött. Voltak törekvések, hogy létrehozzák az egységes irányítást, de a helyzet megváltozása miatt erre már nem került sor. A szerző ismerteti, hogy a Vörös Gárda milyen szerepet játszott a Krasznov-támadás szétverésében, a német támadás megállításában, a Kalegyin elleni harcokban és az ukrajnai ellenállásban, valamint a különböző puccsok és ellenforradalmi szervezkedések felszámolásában, az új államszervezet kiépítésében.

Bármilyen hősiesen harcolt is a Vörös Gárda, a kezdődő intervenció és nagyméretű polgárháború körülményei közepette már nem volt képes ellátni az ország védelmének feladatát. Milícia-rendszer alapján szerveződött mint reguláris alakulat; nem volt egységes, világos szervezeti felépítése; viszonylag kis létszámú volt; nem volt megfelelően kiképezve és nem volt technikailag megfelelően felszerelve. Ezért határozott úgy a párt, hogy megkezdi az új típusú, nagy létszámú, reguláris hadsereg szervezését, amelynek aztán a Vörös Gárda részint alapját képezte, részint pedig átadta a feladatkörét.

Érdekes hadelmélet-történeti kérdést tárgyal *F. Danyilov* ezredes *I. Kravcsenko* ezredes: A szovjet hadműveleti művészet elméletének forrásainál (1921—1930) (1973. 11. sz. 38—45. o.) című tanulmánya. A hadműveleti művészet, a hadsereg és front-méretekben folytatott harc előkészítésének és folytatásának elmélete és gyakorlata, mint a hadművészet önálló része a polgárháború után alakult ki, miután rendszerezték és általánosították a XX. század első negyedében folyt háborúk hadműveleteinek tapasztalatait.

A hadművelet jellemző vonásainak megszületését a fegyveres harc gyakorlatában már a XIX. század háborúiban meg lehet figyelni. Még világosabban kezdtek megmutatkozni az első világháborúban, amikor a csatatérekre nagylétszámú hadseregek vonultak ki, kialakultak az egyik tengertől a másikig húzódó összefüggő arcvonalak, a front-jellegű csoportosítások. Ilyen körülmények között az ún. döntő ütközet szétesett egy sor különálló ütközetre (hadműveletre), amelyeket csoportosulások vívtak széles arcvonalon. Másrészt lehetetlenné vált az ellenség egy-két csapással, vagy ütközettel való megsemmisítése. Az ellenség felett aratott teljes győzelemhez több hadjáratra volt szükség, amelyek több, széles arcvonalon és jelentős mélységben folytatott hadműveletből álltak.

A polgárháború korábban ismeretlen széles arcvonalon folyt (1919-ben több mint 8,5 ezer km), az ellenség szétzúzását következetesen folytatott támadó hadsereg- és fronthadműveletekkel sikerült elérni.

A hadműveletnek, mint a hadművészet új jelenségének kialakulása azt eredményezte, hogy nem lehetett elhelyezni abban a felosztásban, amely a hadművészetet régóta két részre, hadászatra és harcászatra osztotta. Kezdetben az elnevezések sem voltak egységesek: „a csapatok hadműveleti irányítása", „felsőbb parancsnoklás", „hadműveleti technika", „nagyméretű hadseregek harcászata", „a harci cselekmények színhelyének harcászata", „hadászati művészet a hadműveletben" stb. Emellett a hadművelet előkészítésének problémáit gyakran a hadászat, a hadművelet folytatását pedig a harcászat körébe utalták.

A szovjet hadtudomány abból a célból, hogy megteremtse a nézetek egységét, és a hadműveletek elméletének kidolgozását, az 1920-as évek közepén a front és hadseregméretű támadó és védelmi hadműveletek előkészítésének és folytatásának kérdéseit önálló kategóriává alakította, amely a „hadműveleti művészet" nevet kapta.

Az 1920-as évek vitáiban meghatározták a hadműveleti művészet tárgyát és tartalmát, kidolgozták a marxista—leninista módszertani alapokat, egységes álláspont alakult ki a közeljövő hadműveleteinek előkészítését és folytatását illetően.

Ezen a téren főként Frunze, Tuhacsevszkij, Varfolomejev, Silovszkij és Triandafillov elméleti tevékenysége volt jelentős.

A szerző a továbbiakban ismerteti, hogy az említett teoretikusok fontosabb munkái mennyiben vitték előbbre a kérdés tisztázását. Befejezésül megállapítja, hogy ezeknek a vitáknak az eredményeképpen a 20-as évek végére megalapozódtak és kikristályosodtak a hadműveleti művészetre vonatkozó nézetek, a későbbi években már ezeket lehetett továbbfejleszteni, amikor megváltoztak a fegyveres harc eszközei és körülményei.

A második világháború jelentős eseményével foglalkozik *A. Pokrovszkij* ny. vezérezredes, *V. Isztomin* ny. ezds.: Az 1943-as szmolenszki támadó hadművelet (1973. 10. sz. 11—23. o.) című cikke. A szmolenszki hadművelet az 1943-as nyári-őszi hadjárat jelentős részét képezte. Ennek a hadjáratnak az volt a célja, hogy szétzúzza a német „Közép" és „Dél" hadseregcsoportokat, felszabadítsa a Balparti Ukrajnát, a Donyec-medencét, valamint Belorusszia keleti területeit. A szmolenszki hadműveletet a Nyugati-front és a Kalinyini-front hajtotta végre, miközben a főcsapás irányában a Nyugati-front tevékenykedett. A két front előtt mintegy 600 km széles arcvonalon az ellenség 44 feltöltött, nagy harctapasztalattal rendelkező hadosztállyal rendelkezett. A két szovjet frontnak 84 hadosztálya és 8 lövészdandárja volt. Mivel egy német hadosztályban átlagban 10—11 ezer ember volt, egy szovjet hadosztályban pedig 5,5—7 ezer, szovjet részről minimális fölény volt emberben. A németeknek 5—6 védelmi övezetből álló mélyen tagolt védelmük volt, mintegy 100—130 km-es átlagosmélységgel. A védelmi övezetek többsége folyókkal párhuzamosan húzódott. Ilyen körülmények között pl. a Nyugati-front a rendelkezésésre álló 58 lövészhadosztály közül 42-t (73 százalék) csapásmérő csoportok létrehozására használt fel. A frontok tüzérségének zömét a csapásmérő csoportokban összpontosították az áttörés helyein. Így aztán a Nyugati-fronton az áttörés helyein 4950 löveg és aknavető (76 mm és ennél nagyobb) vett részt a tűzérségi előkészítésben (amelyet 1 óra 30, 1 óra 50 percre terveztek). A front arcvonalán 118 cső jutott egy kilométerre, és egyes hadseregek arcvonalán elérte a 165-öt. A közvetlen támogató harckocsik száma a Nyugati-front arcvonalán 10—12 volt kilométerenként az áttörés helyein, a Kalinyini-fronton pedig 6—10 db.

A hadművelet gondos előkészítés után három szakaszban zajlott le, augusztus 7—20., augusztus 21 és szeptember 6., valamint szeptember 7. és október 2. között. A szmolenszki hadművelet átlagos mélysége elérte a 200—225 km-t. A szerzők részletesen ismertetik és elemzik a három szakasz harci eseményeit, majd összegezésként megállapítják, hogy a kb. 2 hónapig tartó hadászati hadművelet eredményeképpen a szovjet csapatok mintegy 400 km széles arcvonalon áttörték az ellenség védelmének négy, helyenként öt övezetét, szétzúztak 5 gyalogos, 2 páncélos és gépesített hadosztályt, 11 gyalogos, valamint 3 páncélos és gépesített hadosztálynak pedig súlyos veszteségeket okoztak. Felszabadították a Szmolenszki-területet és megkezdték Belorusszia területének felszabadítását. A súlyos harcokban tanúsított helytállásért a két front 105 egysége kapott a harcok helyéhez kapcsolódó kitüntető elnevezést és 56 harcos, valamint partizán kapta meg a Szovjetunió Hőse kitüntetést.

I. Golusko altábornagy: A Szovjet Fegyveres Erők hátországa a Nagy Honvédő Háború első szakaszában (1973. 10. sz. 30—38. o.) című tanulmánya olyan kérdéssel foglalkozik, amely a háború rendkívül nagy mennyiségű irodalmában a tényleges jelentőségénél lényegesen kisebb aránnyal szerepel. Bár a szovjet nép az ipari és mezőgazdasági alap létrehozásával a háború előtti időszakban biztosította a hadsereg jó ellátását, a háború kezdetének sajátos körülményei mégis súlyos helyzetet teremtettek. A határmenti katonai körzetek raktárait ki kellett üríteni, vagy tartalmukat meg kellett semmisíteni. A Szovjetunió 1938-ban már 211 ezer gépkocsit gyártott (köztük kb. 180 ezer teherautót). A fegyveres erőknek 274 ezer gépkocsija és 42 ezer traktorja volt. Háború esetére számításba vették a népgazdaság 820 ezer (köztük 700 ezer teherautó) gépkocsijának katonai célokra való felhasználását is. A hátországi ellátás elméleti kérdéseinek kidolgozásánál felhasználták Halhin-Gol, Spanyolország, a finn háború és a nyugat-európai harcok tapasztalatait is. Ezek alapján készült el 1941-re a szolgálati szabályzat idevonatkozó részének tervezete.

A hátországi ellátás szempontjából is a háború első szakasza volt a legnehezebb. Egyrészt biztosítani kellett a harcoló csapatok ellátását, másrészt 1941 végéig több mint 400 új hadosztályt állítottak fel, amelyeket fel kellett szerelni. Ezzel párhuzamosan kellett végrehajtani a nyugati területek evakuálását. Júliustól novemberig 1523 ipari vállalatot, köztük 1360 nagy hadiipari üzemet kellett kitelepíteni a keleti területekre. 1941-ben csupán vasúton 1,5 millió vagon anyagot szállítottak el. 1941. augusztus 1-én létrehozták a Szovjet Hadsereg hátországának főparancsnokságát, majd megszervezték ezt az

intézményt a frontoknál, hadseregeknél, ezt követően pedig a fegyvernemeknél is.

A hátország munkája a moszkvai csata idején külön fejezetet érdemel. Olyan körülmények közt folyt a munka, amikor októberben és novemberben a hadianyagtermelés az egész háború alatti legalacsonyabb szinten volt. A Nyugati Fronton a front és hadsereg raktáraiban mindössze 0,2—0,3 százalék ellátmány volt az alapvető lőszerekből. A gépkocsiszállítás elégtelen volt. Csupán a fővároshoz csatlakozó állomásokon 315 ezer vagont raktak ki a csata ideje alatt. Mindezt olyan körülmények között, amikor körpálya nem volt, és a fővárost keletről megközelítő öt vasútvonal közül kettőt a népgazdaság foglalt le. Az ellátást alapjában mégis sikerült biztosítani, de amíg a csapatok 6—7 km-től 12—15 km-ig haladtak előre naponként, a vasútvonalak helyreállítása nem haladta meg a napi 3,5 km-t. A támadás előrehaladtával — minden erőfeszítés és felsőbb segítség ellenére — az ellátás elégtelensége lett az egyik oka annak, hogy a szovjet hadsereg támadó hadműveletei 1941—42 telén befejezetlenek maradtak. A támadó harcok tapasztalatai alapján külön hadizsákmány szolgálatot és helyreállító szolgálatot hoztak létre.

A szerző részletesen foglalkozik még a leningrádi blokád körülményei közötti megszervezett légi, vízi és jégen történt be- és kiszállításokkal, az 1942-es súlyos helyzettel (a Donyec-medence, Észak—Kaukázus és Kubány megszállása), valamint a sztálingrádi ellátás megszervezésének nehézségeivel, amikor pl. a fő olajellátó bázis, Baku el volt vágva az ország központjától. 1942 azonban a nehézségek mellett már változást is hozott, mivel befejeződött a háborús termelésre való átállás: 1941 decembere és 1942 decembere között pl. a repülőgépek termelése 3,3-szorosára, a repülőmotoroké 5,4-re, a harckocsik előállítása 3,7-re növekedett.

A. I. Jegorov marsall születésének 80. évfordulójára jelent meg *A. Vaszilevszkij* marsall: „Katona, hadvezér" című rövid megemlékezése (1973. 10. sz. 39—43. o.). A rövid írás a kiváló szovjet hadvezér életének főbb állomásait említi meg. A. I. Jegorov 1883 októberében született a Szamarai kormányzóságban, kispolgári családban. A gimnázium elvégzése után a Kazanyi Gyalogsági Tisztiiskolán tanult, ahol 1905-ben avatták tisztté. Az első világháború idején végig a fronton harcolt, ötször sebesült meg, a háború végén már ezredparancsnok volt, alezredesi rendfokozatban.

A februári forradalom után az eszer pártba lépett be, és az Északi Front 1. hadseregének katonái megválasztották a szovjetek Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottságának tagjává. 1918 júliusában nyilvánosan szakított az eszerekkel és belépett a bolsevik pártba.

Tagja volt annak a bizottságnak, amely a régi hadsereg leszerelésével foglalkozott, és emellett egyik szervezője volt az új hadseregnek, részt vett a Munkás—Paraszt Vörös Hadsereg létrehozásáról szóló dekrétum kidolgozásában. 1918 januárjától tagja volt az ÖKVB katonai bizottságának, 1918 májusában tagja lett annak a bizottságnak, amely a Vörös Hadseregbe átkerülő tisztek minősítését végezte.

1918 őszétől a Déli fronton volt hadseregparancsnok, és az év végén már annak a 10. hadseregnek volt a parancsnoka, amely Caricint védte Krasznovval szemben. Amikor 1919 őszén a Déli front vált döntő fronttá, és a párt ide irányította többek közt Bubnovot, Vorosilovot, Mezslaukot, Ordzsonokidzet és Sztálint. Jegorovot nevezték ki a front parancsnokává. Gyenikin szétzúzása után a Vrangel ellen harcoló Délnyugati front parancsnoka lett.

A polgárháború befejezése után a hadsereg szervezésével, majd újjászervezésével foglalkozott felelős beosztásokban. 1931-ben nevezték ki a Vezérkar Főnökévé.

Nem sokkal tragikus körülmények között bekövetkezett halála előtt, 1935-ben Vorosilovval, Tuhacsevszkijjel, Bugyonnijjal és Bljuherrel együtt megkapta a legmagasabb, a Szovjetunió marsallja rendfokozatot. (Lengyel István.)

Vojnoistorijski Glasnik (Jugoszlávia), 1972. 3. sz.

Savo Skoko: „Az 1913. évi bukaresti béke" (7—36. o.) Ferdinánd bolgár király az első balkáni háborút lezáró béke után osztrák biztatásra korábbi szövetségesei, Szerbia és Görögország ellen fordult. Célja Makedónia megszerzése volt. A bolgárok számításai azonban nem váltak be: seregeik több ütközetben vereséget szenvedtek és félő volt, hogy csakhamar Románia és Tö-

rökország is ellenük fordul. 1913. július 13-án a román hadsereg valóban benyomult Dobrudzsába, s ugyanezen a napon a törökök is támadásba lendültek. Ausztria nem kockáztatta meg a háborút Bulgária érdekében, csupán diplomáciai segítséget kínált. Sikerült is rávenni az előnyomuló szövetségeseket, hogy július 30-án elfogadva a bolgárok békefelhívását, Bukarestben tárgyalóasztalhoz üljenek a katonailag reménytelen helyzetbe került Bulgária képviselőivel.

A tárgyalásokon a legnagyobb nehézségeket a bolgár—görög határ kijelölése jelentette. Kavala kikötőjének hovatartozását illetően a nagyhatalmak véleménye megoszlott: Ausztria, Oroszország és Olaszország a bolgár igényeket támogatta, ugyanakkor Franciaország és Németország Görögországét. A békekonferencia végül is Görögországnak ítélte a kikötővárost.

Az augusztus 10-én megkötött bukaresti béke jellegzetesen imperialista béke volt, mivel Makedónia kérdésében hosszú időre szembeállította egymással Bulgáriát, Görögországot és Szerbiát (illetve később Jugoszláviát).

Boro Mitrovski: „A fegyveres felkelés kibontakozása Makedóniában 1942-ben és az 1943-as felkelés katonai és politikai előkészítése" (41—61. o.) — Annak ellenére, hogy az első makedóniai ellenálló csoportok már 1941-ben megalakultak, a felkelés kibontakozását erősen gátolták a Makedóniával kapcsolatos bolgár—jugoszláv ellentétek. A bolgár megszállók 1941-ben letartóztatták a Jugoszláv Kommunista Párt Makedón Bizottságának több vezetőségi tagját, így a mozgalom egy időre elvesztette vezetői egy részét. 1942 áprilisára azonban Skoplje és Prilep térségében újabb partizáncsoportok szerveződtek, s létrejött a később híressé vált „Damjan Gruev" alakulat magva is.

Júniusban aktivizálódott e csoportok tevékenysége. A partizánok akcióira a bolgár megszállók egyre fokozottabb terrorral válaszoltak. Megélénkült a bolgárok katonai tevékenysége is, mindenáron meg akarták akadályozni a mozgalom továbbterjedését. 1942—1943 telén sikerült is több kisebb ellenálló csoportot felszámolniuk és számos politikai vezetőt és aktivistát letartóztatniuk.

A nehéz helyzetben szükségessé vált a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Vezetőségének beavatkozása. A párt újjászervezte a szétvert alakulatokat, koordinálta az eddig szétszórt és magányosan működő egységek tevékenységét. Ezzel megteremtették az alapokat a következő év nagy tömegfelkelése számára.

Muharem Kreso: „Élet- és munkakörülmények a megszállt Belgrádban" (67—96. o.) — A számos, eddig feltáratlan levéltári anyagra és egyéb forrásokra támaszkodó tanulmány a második világháború történetének egyik ismeretlen, de jelentős fejezetét dolgozza fel.

Mivel Belgrád és lakossága mind a partizánok, mind a német megszállók szempontjából rendkívül jelentős volt, ezért a belgrádi lakosság viszonyai nagyon is bonyolultan alakultak. [Ide számítjuk Belgrád és Zemun (Zimony), valamint Bezanija és Voljovac városok lakosságát is.]

A „népi németeknek" és a nedicsista árulóknak a megszállók igyekeztek kedvező élet- és munkakörülményeket biztosítani, s az első években — egészen 1943-ig — a lakosság többi részével is jobban bántak, mint Jugoszlávia egyéb területein.

A partizánmozgalom erősödésével ez a helyzet megváltozott. Fokozódtak a megtorló intézkedések, s ezzel párhuzamosan mindinkább visszaesett a lakosság életszínvonala. A felszabadulást közvetlenül megelőző hónapokban már szinte semmi különbséget nem találunk a megszállók belgrádi és más területeken folytatott politikája között.

Ivan Antonovski: „Harcok Prilep felszabadításáért (1944. szeptember—november)" (99—134. o.) — A prilepi (makedóniai) harcok a Balkán felszabadításának jelentős fejezetét alkotják. A németek számára létfontosságú volt a város és vidékének minél további megtartása, mivel itt próbálták átmenteni Görögországból visszavonuló csapataikat, az „E" Hadseregcsoportot. Amikor Bulgária csatlakozott az antifasiszta koalícióhoz, a Makedóniát megszálló 5. Bolgár Hadsereg katonái egy része is csatlakozott a partizánokhoz, a többieket azonban a németek lefegyverezték.

Augusztus 22-én a Nemzeti Felszabadító Hadsereg Főparancsnoksága utasította a makedóniai partizáncsapatokat: szabadítsák fel Prilep térségét és vágják el a visszavonuló német csapatok útját A parancsot a partizánok végrehajtották és heves küzdelem után szeptember 9-én felszabadították Prilepet és

Pelagonija területének egy részét. A németek azonban sikeres ellencsapást hajtottak végre és a XXII. hadtest Bitoláról — délről — előnyomulva visszafoglalta Prilepet. A város visszafoglalása lehetővé tette a németeknek, hogy csapataikat Boszniába átdobva folytassák visszavonulásukat.

A város másodszori felszabadítása a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg 41. és 45. hadosztályának lett a feladata. A hadműveletet gondosan előkészítették, s az október 29-én indított támadás hamarosan eredménnyel járt. Az erős német helyőrség ellenállását leküzdve a jugoszláv csapatok november 2-án véglegesen felszabadították Prilep városát.

Több kisebb közlemény, könyvismertetés, valamint a jugoszláv történeti irodalom bibliográfiája 1960—1965 és az 1967—1970. években külföldön megjelent és a második világháború történetével foglalkozó cikkek, tanulmányok és könyvek bibliográfiája egészíti ki a folyóirat e számát is. (Viniczai István)

Wojskowy Przeglad Historyczny (Lengyelország), 1973. 3. sz.

A Lengyel Néphadsereg megalakulása 30. évfordulójára megjelentetett ünnepi szám tartalmából:

Włodzimierz Sawczuk: „A párt szerepe a népi fegyveres erők létrehozásában és fejlesztésében" (17—37. o.)

A Lengyel Néphadsereg az 1943-ban Szovjetunióban szervezett Lengyel Hadseregből és a megszállt országban működő népi partizánegységekből jött létre. A Lengyel Munkáspárt erőfeszítései eredményeként egyesültek a szülőföld felszabadításáért harcoló erők. A párt által kidolgozott politikai koncepció szerint a hadsereg fontos szerepet játszott a felszabadító harcokban, az ország újjáépítésében és hatásos eszköz volt a párt által kezdeményezett társadalmi-politikai átalakulásokban. A háborúban és a népi hatalom megszilárdítása idején formálódott ez az új típusú hadsereg, mely összeforrt a népi hatalommal, s mai napig a nemzet és a szocializmus szolgálatában áll. A Néphadsereg a dolgozó tömegek hadserege. A párt vezető szerepet tölt be a Néphadseregben, a hivatásos tisztek 85 százaléka párttag. A VI. kongresszus meghatározta a párt általános stratégiáját a szocializmus építése és az ország védelme területén. A Lengyel Néphadsereg fontos láncszeme a Varsói Szerződés védelmi rendszerének, s biztosítja az ország határainak sérthetetlenségét. A szocializmus építésének békés időszakában a harckészültség fokozása mellett olyan fontos társadalmi feladatok is hárulnak a hadseregre, mint az ifjúság nevelése és szakmai képzése. Ezekhez a feladatokhoz a párt a jövőben is minden feltételt biztosít.

Mieczyslav Obiedzinski: „A Lengyel Néphadsereg a nemzet békés szolgálatában" (38—71. o.)

A háború utáni időszakban a Lengyel Néphadsereg elsődleges feladata a társadalmi átalakulás biztosítása volt. Nagy segítséget nyújtott a reakciós és nacionalista szervezetek és bandák felszámolásában. Aktívan bekapcsolódott az újjáépítésbe és a gazdasági építőmunkába. Fontos feladata volt a mezőgazdaság segítése. E célból még 1945 márciusában mezőgazdasági hadosztályokat hoztak létre, melyek elsősorban a felszabadított nyugati és északi területeken művelték a földeket. E területeken később kedvező feltételeket biztosítottak nekik a letelepülésre. A hadsereg műszaki alakulatai a közlekedés és a gyárak helyreállításán dolgoztak. 1950—55 között, a 6 éves terv idején a nehézipar fejlesztésében vettek részt, összekapcsolva itt is saját szükségleteiket a népgazdaság érdekeivel. Erre az időszakra esik a lakótelepek építkezésébe való bekapcsolódás is. 1956—1970 között a katonai műszaki és tudományos intézetek, a főiskolák kutatásainak sok eredményét a gazdasági életben is hasznosították. 1971-ben a VI. kongresszus meghatározta a hadsereg népgazdaság javára végzendő tevékenysége területét is. Ezek: a műszaki alakulatok által a Közlekedési Minisztérium javára végzendő munkák; a katonai egészségügyi szolgáltatások, az önkéntes véradás; tudományos-kutatói együttműködés; a népgazdaság számára szakemberek képzése a katonai szolgálat alatt. Számos tény, adat bizonyítja, miként tölti meg a Néphadsereg tartalommal a „Mindig a néppel" jelszót.

Kazimierz Sobczak: „A Szovjetunióban megalakult Lengyel Hadsereg keletkezésének előzményei" (122—148. o.) — Az 1939. szeptemberi tragédia után sok lengyel baloldali hazafi menekült a Szovjetunióba. Lvovban gyülekeztek, ahol lengyel értelmiségiekkel együtt ak-

tív politikai tevékenységet fejtettek ki. A lengyel kommunisták — nem látván lehetőséget saját párt megalakítására 1940 őszéig — igyekeztek az SZKP-ba belépni. A Szovjetunióval való szövetség és a lengyelországi társadalmi változások követelésében teljes nézetazonosság uralkodott köztük. A kommunisták egy része belépett a Vörös Hadseregbe, másik részük pedig szervező tevékenységet fejtett ki a Vörös Hadsereg keretein belül létrehozandó lengyel katonai egység érdekében. 1942 nyarán „Nowe Widnokręgi" című folyóiratukban kifejtették, hogy a londoni emigrációs kormány képtelen a lengyel nemzet érdekeit képviselni. Egyértelműen megfogalmazták a lengyel baloldal politikai és katonai programját, elengedhetetlennek tartva a Lengyel Hadsereg létrehozását a Szovjetunióban. 1943 elején a szovjet kormány javaslatára és a lengyel kommunisták vezetésével megalakították a „Lengyel Hazafiak Szövetségé"-t és létrehozták sajtóorgánumukat a „Wolna Polska"-t. A lengyel emigránsok körében kifejtett nagyarányú propaganda és szervező tevékenységük eredményeként megteremtették egy lengyel katonai egység megszervezésének feltételeit. A londoni emigrációs kormánnyal való kapcsolatok megszakadása után politikailag is szükségessé vált a lengyel katonai egység létrehozása. A szovjet kormány 1943. május 5-én hivatalosan beleegyezését adta a Tadeusz Kościuszko nevét viselő 1. Lengyel Gyalogos Hadosztály megalakításához, melynek parancsnoka Z. Berling ezredes lett. A Szovjetunió segítségével felszerelt hadosztály már 1943 nyarán teljesértékű katonai egységgé vált. Ez volt a Lengyel Néphadsereg első reguláris egysége.

Waldemar Tuszynski: „A Népi Gárda és a Népi Hadsereg — a Lengyel Néphadsereg szerves részei (149—166. o.) — A Népi Gárda (GL) és a Népi Hadsereg (AL) harci sikerei a hitlerista megszállók elleni harcban a Lengyel Munkáspárt történelmi érdeme, mely megszervezte és vezette a partizánharcot. A GL és AL szerepét több tényező befolyásolta. A GL elsőnek indította meg a fegyveres ellenállást és hajtotta végre a párt célkitűzéseit. A dolgozó tömegekkel szoros kapcsolatban folytatták harcukat a nemzeti és társadalmi felszabadításért. A Szovjetunióval és a Vörös Hadsereggel való barátság és együttműködés szellemében tevékenykedtek, ami fontos tényezője volt a lengyel—szovjet fegyverbarátságnak. Eszmei és szervezeti értelemben is előfutárai voltak a Lengyel Néphadseregnek.

A párt 1942 májusában igen nehéz körülmények között, katonai hagyományok és anyagi eszközök nélkül kezdte meg a GL szervezését. A GL ennek ellenére tevékenységét lassan az egész országra kiterjesztette. Elsődleges feladatának a megszállók keletre irányuló szállítási rendszerének megbénítását, a lakosság fizikai megsemmisítése elleni védelmét és a német hátország gyengítését tartotta.

Az Országos Nemzeti Tanács 1944 januárjában létrehozta az AL-t, az összes demokratikus erők tömörítésével. Szervezeti felépítését a beolvadt GL adta, s felhasználták annak tapasztalatait is. A szovjet fegyver- és lőszerjuttatások segítették a fegyveres harc kiterjesztését és fokozását a megszálló területeken. 1944. július 7-én az Országos Nemzeti Tanács határozata alapján a Népi Hadseregből és a Szovjetunióban alakult Lengyel Hadseregből megalakították a Lengyel Néphadsereget.

Mieczysław Wieczorek: „A Népi Hadsereg főparancsnokságának és vezérkarának tevékenysége 1944. január—július időszakban" **(167—211. o.)** — 1943 végén a Lengyel Munkáspárt szükségesnek látta a megszállók elleni harc érdekében széles, nemzeti demokratikus front megalakítását, 1944. január 1-én alakították meg az Országos Nemzeti Tanácsot, mely hamarosan létrehozta fegyveres szervezetét, a Népi Hadsereget (AL). Az AL és vezérkara — a Népi Gárda (GL) szervezeti és személyzeti hagyományaira támaszkodott. 1944 júniusának végéig tartott a szervezet tökéletesítése és a létszám növelése. A 6 vezérkari osztály közül legjobban működött a hadműveleti, információs, propaganda és az elhárító osztály, kevésbé hatásosan az utánpótlási és szervezeti osztályok. A vezérkari tisztek politikailag képzettek és a konspirációs munkában jártasak voltak; egy részük vezetési tapasztalatokkal is rendelkezett. A vezérkar kidolgozta a legfontosabb szervezeti, taktikai és belső életre vonatkozó normatívákat, melyekre a GL-ből származó tapasztalatok hatottak, így az AL-nek konspirációs hadsereg jellege volt. A vezérkar a folyó harci és szervezeti feladatok mellett a külső és belső front

katonapolitikai helyzetének elemzésével is foglalkozott. A politikai döntéseket és a stratégiai jellegű direktivákat hadműveleti parancsok és tervek formájában adták ki, és a lehetőségekhez mérten ellenőrizték azok végrehajtását. A hadműveleti tervezés célja az volt, hogy az AL partizánegységei egységes hadműveleti tervet hajtsanak végre, a sok koordinálatlan akció helyett.

A vezérkar rövid tevékenységi ideje alatt nem tudta minden tervét végrehajtani. Nagy akadályt jelentett a jól szervezett okkupáció, ami megnehezítette a rendszeres kapcsolattartást. Egyik utolsó tevékenysége a Lengyel Néphadsereg megalakítása koncepciójának kidolgozása volt. A vezérkar egy részének felszabadított területre való irányítása, valamint a Varsói Felkelés félbe szakította a Népi Hadsereg vezérkarának tevékenységét.

Igor Błagowieszczański „A Lengyel Néphadsereg tüzérsége 1943—1945-ben" (330—394. o.) — A tanulmány végigkíséri a Lengyel Néphadsereg tüzérségének történetét megalakulásától (Szovjetunió, Sielce 1943. május) 1945-ig, melyben két periódust lehet megkülönböztetni. Az első 1943 májusától 1944 júliusáig tartott. Erre az időszakra esett a Szovjetunióban megalakított I. Lengyel Hadsereg tüzéralakulatainak létrehozása, megszervezése. A második 1944 júliusától 1945 májusáig tartott, amikor a már felszabadított lengyel területeken a tüzérség mennyiségi és minőségi fejlődése ment végbe, aminek eredményeképpen a tüzérség a Lengyel Néphadseregnek a gyalogság utáni legfontosabb, korszerű ütőerejévé vált. A lengyel tüzérség megszervezése és felépítése szovjet mintára történt, bár felépítésében már mintegy a jövő szükségleteihez lett szabva. A Lengyel Néphadsereg fejlesztésének fő célkitűzése az operatív értelemben önálló lengyel arcvonal létrehozása volt, három öt-öt hadosztályból álló hadsereg és a szükséges főparancsnoki tartalékok összetételben, ennek keretén belül igen nagy súlyt helyeztek a tüzérség fejlesztésére. A háború befejezésekor a Lengyel Néphadsereg kb. 82 tüzérezreddel rendelkezett, melyekhez mintegy 45 ezer katona tartozott. A csatolt táblázatok és térképek segítségével figyelemmel kísérhetjük a tüzérség személyi állományának, felszerelésének, tűzerejének alakulását és azokat a hadműveleteket, melyekben a tüzérség különösen nagy szerepet játszott.

Czesław Krzemiński: „A Lengyel Néphadsereg légierejének szervezési és harci erőfeszítései a második világháborúban" (395—432. o.) — A Szovjetunióban 1943-ban az 1. Lengyel Hadsereg megalakításával párhuzamosan kezdték létrehozni a légierő első egységeit, melyeknek már a felszabadított lengyel területeken való fejlesztésével olyan önálló fegyvernemet hoztak létre, mely sikerrel hajthatott végre feladatokat az ország felszabadítása érdekében. A szervezés első időszakában (1943—44 vége) elsősorban harci egységeket hoztak létre, s csak a második szakaszban, 1945 első hónapjaiban szervezték a légierő kiszolgáló egységeit és üzemeit. A legnagyobb problémát a pilóták és műszakiak hiánya okozta. 1944 augusztusában az 1. Lengyel Hadsereg Közép-Visztula vidékén folytatott harcait már a lengyel repülőezredek biztosították. Ezek harctevékenységének összehangolása céljából még e hónapban megalakították az első lengyel harcászati légi egységet, az 1. repülő hadosztályt (összesen 108 repülő), melynek jellegzetessége, hogy a harcászati-hadműveleti önállóság biztosítása és az 1. Lengyel Hadsereg szükségletei folytán különféle harci ezredekből állt. A légierő fejlődésének fontos állomása volt, hogy 1944 októberében létrehozták a Lengyel Néphadsereg Légierő Parancsnokságát, melynek alárendelték az összes lengyel légi köteléket. A csatolt táblázatok alapján nyomon követhetjük a lengyel légierő fejlődését (szervezet, felszerelés, személyi állomány), mely 1945 tavaszán összesen 16 ezreddel (ebben 12 harci) és 5 önálló rajjal rendelkezett. A második rész a lengyel légierő harctevékenységének legfontosabb állomásait mutatja be a közép-visztulai, a varsói, a nyugat-tengermelléki és a berlini hadműveletekben.

Kazimierz Frontczak: „A Lengyel Néphadsereg vezető szerveinek fejlődése 1945—1947-ben" (433—470. o.) — 1944 nyarán a Lengyel Néphadsereg fejlődése megkövetelte a főparancsnokság törzskarának létrehozását. A szervezés szovjet mintára történt, bár a tervbe vett Lengyel Front és az új államhatalom szervezetében a Lengyel Néphadsereg által betöltött speciális szerep folytán a törzskar szervezeti és személyi állományi felépítése eltért a Front tipikus törzskaráétól. Az így lét-

rejött struktúra gyakorlatilag a háború végéig változatlan maradt. A háború befejezése után hármas feladat várt a törzskarra — a hadsereg békeidőre való áttérésének előkészítéséhez és végrehajtásához szükséges feladatok végrehajtása; — a háború maradványainak felszámolása; — a határok, a belbiztonság és a néphatalom megszilárdításának biztosítása. Ezen új feladatok ellátására 1945 nyarán a törzskart vezérkarrá szervezték át. Közvetlenül a háború után a vezérkarra háruló rengeteg feladat bizonyos negatív jelenségeket is okozott (túlságos centralizálás, távlati tervek hiánya, az illetékesség pontos meghatározásának hiánya), s így tulajdonképpen csak 1947-ben fogtak hozzá az ország védelmével kapcsolatos munkákhoz. A hiányosságok felszámolását célzó átszervezések 1947 végére fejeződtek be, ekkorra alakult ki a vezérkar világos struktúrája, ésszerű szervezeti és alárendeltségi rendszere, melynek felépítését táblázat mutatja. A vezérkarhoz tartozó egyes osztályok és intézmények fejlődését, szervezeti felépítését és feladatait tárgyalják az egyes fejezetek.

Ryszard Nazarewicz: „Lengyelek részvétele a hitleri hadsereg Szovjetunió elleni előkészületeinek felderítésében" (497—530. o.) — A lengyelek és a Szovjet Hadsereg együttműködésének a hitleri Németország elleni harcban viszonylag kevésbé ismert területét, a hírszerzést és a felderítést tárgyalja a cikk. Lengyelország megszállása fontos eleme volt a Szovjetunió elleni támadás előkészítésének. A Kelet irányú fő stratégiai útvonal mentén fekvő lengyel területek jelentették a felvonulási területet. A megszállás után mindjárt megindult a vasút és közúti hálózat kiépítése, majd 1940-ben Franciaország kapitulációja után megindult a katonai előkészítés: katonai erők növelése, repülőterek, raktárak stb. építése, valamint a lengyel ellenállási mozgalom elleni harc és a lengyel nép elleni terror fokozása. A szovjet hatóságok, ismervén a lengyelek elszántságát a németek elleni harcban, igyekeztek bevonni őket a német agressziós előkészületek felderítésébe is. A szovjet területre menekült lengyeleket kiképzés után bedobták a megszállt lengyel határmenti területekre (Rzeszów, Zamość, Kielce stb. környéke), ahol azok hírszerző hálózatokat építettek ki, s a híreket továbbították. A kezdeti időszakban ez főleg a német—szovjet határ gyakori, illegális átlépése útján történt, majd később rádió útján. Az agressziós előkészületek előrehaladtával egyre veszélyessebbé vált a munka, mire bizonyság az elfogott és halálraítélt lengyel hírszerzők nagy száma. A cikk részletesen ismerteti S. Dawidowicz vasmunkás Kielce környéki és T. Malinski postás által Mazowsze északi részén szervezett hálózat tevékenységét, információit és sorsát. Ezek voltak a legjelentősebbek, melyeknek munkáját a szovjet hadvezetés is nagyra értékelte.

Juliusz Malczewski: „A Lengyel Néphadsereg létszámadatai a második világháború befejező szakaszára vonatkozóan" (531—537. o.) — A Lengyel Néphadsereg, valamint az egyes hadműveleti és harcászati egységek tényleges létszámáról eddig ellentmondásos adatok álltak rendelkezésre. Az eddigi adatok szerint 1945. május 1-én a Lengyel Néphadsereg állománya kb. 400 ezer főt tett ki. Ebből 200 ezer vett részt közvetlenül a harcokban (a lengyel fegyveres erők operatív egységei), azaz az 1. és 2. Lengyel Hadsereg és a főparancsnokság tartalékának egységei.

A fegyveres erők másik része az országban volt kiképzés alatt vagy teljesített szolgálatot, mely mintegy hadászati tartalékot képezett, készen a fronton harcoló operatív egységek erősítésére. Ezek a háború befejezése miatt már nem vettek részt a hadműveletekben.

A Lengyel Néphadsereg vezérkara 1972-ben bizottságot hozott létre az ellentmondásos adatok tisztázására, ennek eredményeit ismerteti. A személyi állományra jellemző, hogy annak növekedése 1945 augusztusáig tartott. Főleg az első félévben növekedett a létszám jelentősen, mivel az akkori hadvezetés számított a háború elhúzódására. Csak a békeállományra való áttérés (szeptember) állította meg a létszámnövekedést és eredményezett csökkenést. A csatolt táblázatok végigkísérik a lengyel fegyveres erők (katonaság, rendőrség, biztonsági erők, a hadsereghez tartozó üzemek és intézmények) létszámának alakulását 1945 áprilisától szeptemberig. Ebből kitűnik, hogy a Lengyel Néphadsereg a legnagyobb létszámmal — 402 265 katona — 1945. augusztus 1-én rendelkezett.

Boleslaw Woszynski: „A Néphadsereg gazdasági problémái, a polgári lakosságnak nyújtott segítsége 1945—1947-

ben." (619—629. o.) A Lengyel Néphadsereg háború utáni tevékenységében nagy szerepet játszott a háború maradványainak felszámolása (aknátlanítás), az államhatalom megszervezéséhez és megszilárdításához (fegyveres bandák elleni harc), a gazdasági és kulturális élet helyreállításához s a földreform végrehajtásához nyújtott segítség. A Honvédelmi Minisztérium III. osztálya foglalkozott a hadsereg gazdasági, egészségügyi és pénzügyi problémáival. A cikk az osztály vezetőjének, P. Jarowzewicz tábornoknak a jelentését ismerteti, mely a hadsereg gazdasági ügyeivel és a polgári lakosság számára nyújtott segítséggel foglalkozik a háború befejezésétől 1947 első hónapjaiig. A gazdasági ügyek keretén belül foglalkozik a hadsereg élelmezésével, ruházati ellátásával, a szállítóeszköz-gazdálkodással, katonai építkezésekkel, az egészségügygyel és a pénzüggyel. A központi szerveknek hármas feladatot kellett végrehajtaniuk a háború után: a Szovjetuniótól kapott ellátási segítségtől való függetlenítés a hazai gazdaságra támaszkodva; a hadsereg anyagi ellátásának növelése; a hadigazdálkodásról az ésszerű és takarékos békegazdálkodásra való áttérés. Az ismertetett adatok alapján látható, hogy ezeket a célokat 1947 közepéig elérték. A hadsereg által a polgári lakosságnak és a népgazdaságnak nyújtott segítségből elsősorban a mezőgazdasági munkákban való részvétel (szántás, vetés, aratás), élelmiszeripari üzemek helyreállítása és a letelepülő katonák számára (főleg a visszacsatolt területeken) térítésmentes fogat és ló juttatása emelkedik ki. (Windisch Aladárné)

Militärgeschichte (Német Demokratikus Köztársaság), 1973. 6. sz., 1974. 1. sz.

V. A. Maculenko: „A szovjet csapatok támadó-harcászatának fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban" (6. sz. 661—672. o.) A háború előtti szovjet nézetek szerint a lövészhadtest, illetve lövészhadosztály lett volna a támadás fő végrehajtója tüzérségi és légi támogatással. A lövészkötelékek szervezése a háború folyamán sokat változott, a konkrét harci helyzet elemzéséből új felismerések születtek a fegyvernemek együttműködése, az ellenséges arcvonal áttörése, a menekülő ellenség üldözése, a támadó harc vezetése, a támadás fő irányának megjelölése stb. terén. A fejlődés alapját a szovjet csapatok fegyverzetében, szervezésében, a Vörös Hadsereg magas szintű hadművészetében kell keresnünk. A tapasztalatok értékelése a mai tiszikarnak elengedhetelen kötelessége.

Sz. A. Tjuskevics: „A szovjet hadtudomány jelenlegi fejlődésének feltételei és tendenciái" (1. sz. 5—14. o.) A szovjet hadtudomány bonyolult fejlődési folyamata a társadalmi fejlődés függvénye. Serkentőleg hat rá a kommunista párt vezető szerepe, a szocialista tábor egysége, a tudományos-technikai forradalom, a marxista—leninista metodológia alkalmazása és az a tény, hogy erős imperialista ellenféllel szemben kell a fölényt tartani. Feladata békében az elméleti alapelvek kidolgozása és gyakorlati megindoklása, amelyek háború esetén a győzelem biztos zálogát jelentik. A második világháború óta sok, ma már nem modern felismerés új megfogalmazást igényelt, szabályok, tézisek, elvek tökéletesebb kidolgozást nyertek. A szovjet katonai doktrína e nézetek tudományos igényű összefoglalása.

Richard Lakowski—Werner Wunderlich: „Az atlanti gyarmatszerző háború elmélete. A tengeri hadászati gondolkodás fejlődése Németországban a második világháború előtt" (1. sz. 15—24. o.) A weimari köztársaság idejében nem értékelték az első világháború tapasztalatait, csupán a monopolburzsoázia expanzív követelményeinek megfelelően fejlesztették a flottát, amelynek szerepe az atlanti gyarmatszerző háború viselése lett volna. A flotta teoretikusai e háború totális jellegét hangsúlyozták, bár a haderő szerepét illetően eltértek a vélemények a legfelsőbb katonai körökben. A flotta döntő szerepét a gyarmati és tengeri támaszpontrendszer biztosította volna, mely az ellenség gazdasági legyőzésének és a világuralomnak nélkülözhetetlen előfeltételeként élt a tervekben. A német hadvezetés nem vette figyelembe az ellenség erejét és a saját lehetőségeit, így ez totális vereséget eredményezett.

Rudolf Meister—Harry Voigth: „Lenin és a Komintern segítségnyújtása az NKP katonapolitikai munkájához 1918—1921 között" (1. sz. 38—46. o.) Már a Spartakus-csoport is kapcsolatban állt Leninnel, aki a fegyveres Vörös Gárda megalakítását sürgette 1918-ban. A háború után lelassult az osztályharc, a

párt helyzetének stabilizálása mégis bekövetkezett, mert sikerült legyőznie a helytelen baloldali nézeteket és sikeresen fellépett a polgárháború ellen. Feladata ekkor az ellenforradalmi erők és a reakciós Reichswehr elleni harc volt. 1920-tól a tömegek megnyerése volt a párt fő feladata, ahogyan a Komintern II. kongresszusa azt meghatározta. A párt taktikai mozgékonyságát hátrányosan befolyásolta a szociáldemokrata baloldallal létrejött fúzió. Lenin útmutatása 1920-tól főleg a párt helyes stratégiai és taktikai munkájára irányult, érintette az illegális munkát, a proletariátus katonai előkészítését és a fegyveres szervezetekben a kommunista sejtek kiépítését. A jenai pártkongresszus 1922-ben pontosan megfogalmazta az elkövetkező évek feladatait.

Heinz Sperling: „Adalékok a Reichswehr szerepéhez 1923—1924-ben, a kapitalizmus átmeneti stabilizációja idejében" (6. sz. 694—705. o.) 1923-ban kiéleződött az osztályharc a munkásosztály és a monopolburzsoázia között. A kormány a forradalmi munkásszervezetek ellen intézte támadásait. A nyugatnémet hadtörténetírás a katonai vezetés helyes magatartását hangsúlyozta több feldolgozásban. A szerző levéltári anyagokra támaszkodva bebizonyítja, hogy a hadvezetőség a monopolburzsoázia legteljesebb kiszolgálója volt, a kormány csak katonai erőszakra támaszkodva tudta a fegyveres munkásszervezeteket Szászországban, Thüringiában és Bajorországban szétverni. A katonai diktatúra volt a döntő erő a német munkásosztály leverésében.

Helmut Schnitter: „Szökések a 18. században. Két dokumentum a nép és hadsereg viszonyáról a feudalista porosz militarizmusban" (1. sz. 54—60. o.) A hadseregfejlesztés I. Frigyes Vilmos alatt addig nem látott méreteket öltött és a kontinens 4. legerősebb hadseregét eredményezte. Szellemét nép- és haladásellenesség jellemezte. A közzétett dokumentumok a kiszolgáltatott katonák helyzetét szemléltetik, a barbár drill-rendszer által megalázottak a legszigorúbb büntetés mellett is sokszor megszöktek. A menekülők mindig számíthattak a nép támogatására.

Wilfried Lulei: „Az USA-agresszió fokozatai Indokínában" (6. sz. 682—694., 1. sz. 25—37. o.) A lokális háborúk az imperialista globális stratégia egy része az antikommunista harc egyik formája. Az új kolonialista módszerek az országok ellenforradalmi erőire épültek, céljuk azok katonai támogatása, majd durva beavatkozás a belpolitikai harcokba. Különösen éles harc bontakozott ki Vietnamban és Kambodzsában, de időközönként erőteljesen fellángolt a küzdelem Laoszban is. Az Egyesült Államok nem tudta megmozgatni szövetségeseit e harc érdekében, jelentős támogatást csak Japán adott, az európai államok közül csak az NSZK adott figyelemre méltó segélyt az agresszióhoz. A szerző kétrészes cikkében a nevezett országok belső fejlődését, a hazafias erők tevékenységét elemzi 1954—1964, illetve 1964—1973 közötti időszakban, leleplezi az agresszorok módszereit és rámutat e harc kudarcára. Jelentős szerepet játszott Vietnam esetében a világ népeinek határozott fellépése és az amerikaellenes közvélemény.

Heinz Bernhard Zorn: „Wilhelm Pieck az NDK fegyveres erőinek politikai és szakmai képzéséről 1953-ban" (6. sz. 706—713. o.) Az 1953-as esztendő fontos politikai és katonapolitikai kérdéseket vetett fel, amelyeket a NSzEP II. kongresszusa rendszerezett. A német néphadsereg felállítása az elért eredmények védelmét szolgálták. Az akkori szempontok ma is aktuális tartalommal rendelkeznek: a munkás-paraszt káderek vezető szerepe és példamutatása, a proletár internacionalizmus és szocialista hazafiság, a haladó német katonai hagyományok ápolása, szocialista fegyelem, éberség stb. kérdései állandóan napirenden levő feladatok ma is.

Eberhard Falkenberg—Gerhard Günther: „Az 'Ernst Thälmann' tisztképző főiskola" (6. sz. 673—682. o.) A NSzEP VII. kongresszusa fokozottabb követelményeket támasztott a hadseregtől, mely strukturális változásokat, átszervezéseket vont maga után. Különösen magas követelményeket támasztott a hadsereg tisztikarától. Az Ernst Thälmann tisztképző iskola jó tapasztalatokkal rendelkezett, tanári kara és kiképző testülete a magasabb követelményeknek is kiválóan megfelelt. 1968-ban új korszak kezdődött az iskola életében. Az átmeneti évek jól megalapozták a politikai és szakmai munkát. 1971-től kezdődően már főiskolai szinten képezi ki a katonai vezetőket a Nemzeti Néphadsereg számára.

Rigobert Günther—Peter Haupt: „A teutoburgi csata és hatásai" (1. sz. 47—

53. o.) A germán törzsek az i. e. első században egységesen felzárkóztak a terjeszkedő római uralom ellen. A teutoburgi erdőben — i. u. 9 — a jól felszerelt és kiképzett római légiók súlyos vereséget szenvedtek a katonai demokráciában élő, Arminius vezetésével harcba induló germánoktól. A győzelem katonai és politikai következménye lett, hogy a Rajna-menti, már leigázott germánok is fellázadtak a római uralom ellen. A germánok megismerkedtek a fejlettebb társadalmi formával, termelési móddal, így a rómaiakkal való érintkezés által meggyorsult a feudalista elemek kialakulása.

Manfred Lachmann: „A géppuska fejlődése és alkalmazása" (6. sz. 720—730. o.) Már a 15. században is folytak kísérletek a tűzgyorsaság fokozására, de csak a 19. században alakult ki az a típusú géppuska — Maxim 1885 M. —, mely használhatónak bizonyult. Minden európai állam átvette e rendszert és létrehozta a maga típusát. Az angol hadsereg alkalmazta elsőnek az új fegyvert gyarmati háborúiban. Az orosz—japán háború után a géppuska már nélkülözhetetlenné vált. A poroszok csak vonakodva alkalmazták, sériagyártása csak 1916-ban kezdődött. A két világháború között számos könnyű és nehéz géppuskaváltozat látott napvilágot. A második világháborúban a 42 M. volt a leghasználhatóbb, ma a Bundeswehr ezt a típust alkalmazza továbbfejlesztett formában. A Varsói Szerződés hadseregei egységesen a Kalasnyikov rendszert alkalmazzák.

Mindkét szám közöl hadtörténeti bibliográfiát. (Rákóczi Katalin)

KRÓNIKA

HÍREINK

TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAKOT tartott 1974. május 8—10-e között Grazban a steiermarki „Urania" tudományos ismeretterjesztő társaság és a grazi 1. hadtestparancsnokság, Radetzky és kora címmel. A háromnapos ülésszakon hét előadás hangzott el. Magyarország 1848—49-ben című előadásával Dr. Bőhm Jakab képviselte a Hadtörténelmi Levéltárt.

CSAPATMÚZEUMOT rendeznek be és feldolgozzák az alakulat történetét két helyőrségben. A kutatásokhoz, amelyek felölelik az illető alakulatok jogelődeinek történetét is, a Hadtörténelmi Levéltár szolgáltat anyagot, a Hadtörténeti Múzeum pedig a kiállítások berendezéséhez nyújt segítséget.

HADTÖRTÉNELMI ÉS KATONAI TÉRKÉPEK címmel — az Országos Hadtörténeti Múzeum és a Hadtörténelmi Térképtár közös rendezésében — 1974. június 7-én kiállítás nyílt. A kiállítást Székely Tibor mérnök ezredes nyitotta meg, előreláthatólag augusztus 31-ig tekinthető meg a Hadtörténeti Múzeumban.

* * *

HELYREIGAZÍTÁS

A HK 1974. 1. számában A Nemzetközi Történész Szövetség budapesti konferenciájának hadtörténeti szekcióülése a második világháború történetéről (1973. szeptember 27—29.) c. anyag közreadása során, a 156. és 157. oldalakon, hozzászólásom ismertetésében tárgyi tévedések fordultak elő.

A 156. oldalon a megjelent szöveg így hangzik: „Így érthető meg Horthy ismert reakciója Bakach—Bessenyei augusztus 26-i táviratára (ebben a szövetségesek Horthy tudomására hozták, hogy Románia kiugrása után Magyarországtól is hasonló lépést várnak): vegye fel az angolszászokkal a kapcsolatot. Ez meg is történt, s az angolszász válasz »lesújtó« volt: a Szovjetunió »kikapcsolása« merő képtelenség, s Magyarország csak súlyosbítja helyzetét, ha Romániát megtámadja."

Felszólalásomban erről a következőket mondtam:

„Még a Lakatos-kormány megalakulása előtt augusztus 26-án Horthyhoz Bernből egy üzenet érkezett. »Kérve-kérem rendelje el csapataink azonnali visszavonását hazai területünkre és ajánljon fel fegyverszünetet a szövetségeseknek. Ha más út nem áll rendelkezésre közvetítésre vállalkozom. Ez az utolsó pillanat, amikor talán lehetséges a végpusztulást elkerülni.« Ebben a távmondatban Bakach—Bessenyei nem az angolszászok üzenetét közvetítette.

Budapest két nap múlva válaszolt. Horthy Bakach—Bessenyeit felkérte, illetve megbízta, hogy az angolszászokkal felvegye az érintkezést, illetve megbeszéléseket folytasson. Az üzenetben azt is a követ tudomására adta, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokat illetően csak nyugati szövetségesekre gondol.

A követ Horthy válaszának megérkezése után azonnal felvette az érintkezést a szövetségesekkel. Első megbeszéléseink eredményeiről Rakolczay ezredes (berni magyar katonai attasé) augusztus 29-én a következőket sürgönyözte: ‚B' (Bessenyei) felvette az érintkezést. Minden félreértés elkerülése végett jelenti, hogy a

fegyverszüneti tárgyalások angolszászokra való korlátozása lehetetlen. Minden kísérlet az oroszok kizárására, a tárgyalások azonnali csődjét jelenti."

A 157. oldalon az ismertetésben a következő áll:

„... az Egyesült Államok közölte, hogy a magyar fegyverszüneti bizottság célállomása csak Moszkva lehet."

Ismertetem szószerint a szeptember 5-i táviratot:

„Amerikai követ ma este átadta... kormánya alábbi táviratát... fegyverletételre vonatkozó ajánlat mindhárom fő szövetséges állam kormányához intézendő, nevezetesen a Szovjetunióhoz, Angliához és az Egyesült Államokhoz.

Amennyiben a fegyverletételre vonatkozó óhaj őszinte ... intézkedni kell egy megbízott, vagy egy bizottság kiküldésére, melyek tejhatalommal vannak felruházva a fegyverszünet megkötésére... Mihelyt a szövetségesek tudomására jut, hogy Magyarország ezt a lépést megtette, meg fogják jelölni, hogy a magyar delegáció hova menjen... hogy a szövetségesek megbízottjaival találkozzon..."

ÖLVEDI IGNÁC

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA

1971

II. RÉSZ

Keleti hadszíntér

Gáll János: A szovjet nép honvédő háborúja. — Ko, 1971. 6. sz. 884—893. p.

Grecsko, A. A.: Az imperializmus csapásmérő erejének szétverése. A Nagy Honvédő Háború kezdetének 30. évfordulójára. — VM, 1971. 6. sz. 3—19. p.

Szemirjaga, M. I.: A Szovjet Hadsereg nemzetközi felszabadító harca. — ZM, 1971. 3. sz. 279—291. p.

A történelem felejthetetlen, súlyos tanulsága. 30 éve kezdődött a Nagy Honvédő Háború. — VIZs, 1971. 6. sz. 3—13. p.

Tucsev, Iv.: A Nagy Honvédő Háború — tanulság és figyelmeztetés az agresszor számára. — VoM, 1971. 4. sz. 76—88. p.

Zsilin, Pavel: A nagy győzelem. 1945—1971. — Fáklya, 1971. 9. sz. 10—11. p.

A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata (1941)

Biricsev, I.—Gricenko, P.: Felőrölve az ellenséget... A 108. lövészhadosztály a moszkvai csatában. — VIZs, 1971. 12. sz. 38—42. p.

Bogdanovszkij, V.: Az Ilicsev gépgyár dolgozói a főváros védelmében. — TiV, 1971. 12. sz. 10—11. p.

Butkov, V.: Az 5. gépesített hadtest ellencsapása Lepel' irányában (1941. július 6—11.) Visszaemlékezés. — VIZs, 1971. 9. sz. 59—65. p.

Cigliana, Carlo: A Barbarossa hadművelet (1941. június—1942. március). — RM, 1971. 5. sz. 651—676. p.

Cvanda, Frantisek: Így kezdődött a háború. — BP, 1971. 1. sz. 7—9. p.

Egorov, A.: Harckocsiezred harcban Kalinin és Klin alatt 1941-ben. — VIZs, 1971. 4. sz. 59—62. p.

Evszkij, P.: A 135. lövészezred a sarkvidéken 1941-ben. — VIZs, 1971. 6. sz. 48—53. p.

Galican, A.: Törhetetlen szilárdság és áldozatkészség. Odessza védelmének 30. évfordulójára. — VIZs, 1971. 9. sz. 116—118. p.

Golovanov, G.: A 42. lövészhadtest szervezése és védelme a sarkvidéken 1941-ben. — VIZs, 1971. 1. sz. 50—58. p.

Gorb, M.: Kiev, a hős város a Dnepr mentén. — VIZs, 1971. 8. sz. 122—124. p.

Gosztony[i] Péter: 1941. június 22. A fasiszta-német támadás a Szovjetunió ellen. — MR, 1971. 6. sz. 47—51. p.

Ivanov, Sz.: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának kezdeti időszaka. —VM, 1971. 5. sz. 34—45., 6. sz. 20—34. p.

Jagovdik, G.: A képesítő vizsga — a harc. A 316. lövészhadosztály a moszkvai csatában. — VIZs, 1971. 11. sz. 53—58. p.

Kaljuzsnüj, N.: Tüzérek harcban Peremüsl' alatt, 1941. június. — VIZs, 1971. 7. sz. 61—66. p.

Katukov, M. E.: Guderian tankjai tüzeltek. — VV, 1971. 12. sz. 102—104. p.

* A repertórium első részét — a beosztással és a folyóiratok jegyzékével együtt — folyóiratunk 1974. évi 1. számában közöltük. — A szerk.

Koldunov, A.: A főváros egének védelme. A moszkvai csata 30. évfordulójára. — VPVO, 1971. 12. sz. 19—21. p.

Komarov, N.: Az élet útja. 1941. november 17. Visszaemlékezés Leningrád blokádjára. — KZ, 1971. 271. sz. 3. p.

Konev, I. Sz.: A nagy ütközet. A moszkvai csata 30. évfordulójára. — KZ 1971. 284. sz. 2. p.

Kozlov, L.: A kommunista párt — a német-fasiszta csapatok Moszkva alatti szétzúzásának szervezője. — VIZs, 1971. 12. sz. 3—10. p.

Kubelin, V.—*Hobceva*, T.: Legendás hőstett. Breszt védelmének 30. évfordulójára. — VIZs, 1971. 7. sz. 121—123. p.

Leljusenko, D. D.: A párt felhívására. — VV, 1971. 12. sz. 99—102. p.

Maculenko, V.: A moszkvai csata. — VISz, 1971. 6. sz. 3—19. p.

Magenheimer, Heinz: A Szovjetunió elleni német támadás 1941-ben. — ÖMZ, 1971. 3. sz. 157—164. p.

Markov, [V.] I.: A tengerről a Krímbe. Visszaemlékezés 1941-re. — KZ, 1971. 302. sz. 4. p.

Markov, V. I.: A volokalamszki frontszakaszon. — VV, 1971. 12. sz. 106—107. p.

Muriev, D.: A moszkvai csata és hatása a szovjet hadművészet fejlődésére. — HV, 1971. 6. sz. 876—892. p.

Murmanceva, V.: Szovjet nők a moszkvai csatában. — VIZs, 1971. 11. sz. 81—86. p.

Perlov, K.: A Moszkvához vezető utak távoli szakaszain. Visszaemlékezés. — TiSz, 1971. 10. sz. 41—44. p.

Rawski, Tadeusz: Az 1941-es év. — WL, 1971. 6. sz. 20—32. p.

Sas, Anthony: A Szovjetunió megrohanása 1941-ben. — MR, 1971. 6. sz. 38—46. p.

Sikin, I.: Utánpótlás a Ladogán keresztül az ostromlott Leningrádnak. Visszaemlékezés. — VIZs, 1971. 12. sz. 52—63. p.

Szandalov, L.: A 4. hadsereg védelmi hadműevelete a Nagy Honvédő Háború kezdeti szakaszában. — VIZs, 1971. 7. sz. 18—28. p.

Taran, Sz.: Deszantcsapatok a Kiev körüli harcokban 1941 augusztusában. — VIZs, 1971. 8. sz. 63—66. p.

Telegin, K.: Az egész haza érdeme. Az 1941. évi Moszkva alatti győzelem emlékére. — TiSz, 1971. 12. sz. 30—38. p.

Telegin, K.: A nagy ütközet. A moszkvai csata 30. évfordulójára. — KVSz, 1971. 22. sz. 39—45. p.

Tieke, Wilhelm: A III. gépesített hadtest 1941 augusztus— szeptemberében a dnyepropetrovszki hídfőben. — ASM, 1971. 11. sz. 775—777., 781. p.

Tribuc, V. F.: A Moonsund-szigetek védelme 1941-ben. — VI, 1971. 6. sz. 129—145. p.

Utolsó csepp vérükig kitartottak Moszkva alatt. — VV, 1971. 12. sz. 98. p.

Viszilevszkij, A.: A nagy ütközet. A moszkvai csata 30. évfordulója. — TiV, 1971. 12. sz. 2—5. p.

Zsukov, G. [K.]: A moszkvai csata. Visszaemlékezés. — VIZs, 1971. 10. sz. 58—68., 12. sz. 43—52. p.

Zsukov, G. [K.]: A moszkvai csata. — Fáklya, 1971. 23. sz. 7., 10 p.

Az 1942. évi hadműveletek

Eremenko, A.: Támadás a valdaji erdőkben, 1942. január—február. Visszaemlékezés. — VIZs, 1971. 7. sz. 66—70. p.

Gosztony[i] Péter: A 6. német hadsereg kapitulációja Sztálingrádnál. — SS, 1971. 2. sz. 18—23. p.

Volosztnov, N. — *Rakickij*, A.: Helytálltak a halálig. A 37. gárda lövészhadosztály a sztálingrádi harcokban. — VIZs, 1971. 3. sz. 61—69. p.

Az 1943—1944. évi hadműveletek

Carev, F: A 2. gárdahadsereg harcban a doneci szénmedencéért. 1943. augusztus—szeptember. Visszaemlékezés. — VIZs, 1971. 8. sz. 74—81. p.

Cvanda, Frantisek: A kurszki csata. — BP, 1971. 9. sz. 9—12. p.

Jakubovszkj, I.: A 3. harckocsi gárdahadsereg a kurszki csatában. — VM, 1971. 8. sz. 54—76. p.

Kamanin, N.: Üdvözlet, Dnepr! — VIZs, 1971. 3. sz. 72—80. p.

Rabota, N. A.: A Csernigov alatti har-

cokban. — VIZs, 1971. 6. sz. 53—56. p.

Rudakov, M.: Pszkov irányában. Visszaemlékezés. — VIZs, 1971. 6. sz. 73—82. p.

Rudenko, Sz.: A légierő harctevékenységének sajátosságai a belorusz hadművelet idején. — VIZs, 1971. 2. sz. 22—31. p.

Steuck, Waldemar: A szovjet hadsereg hadtápszolgálata a Leningrád felszabadításáért folyó harcokban. — Rückwertige Dienst, 1971. 2. sz. 177—187. p.

Szverdlov, F.: Az ellenség oreli csoportosulásának szárnyára mért csapás. 1943. július. — VIZs, 1971. 1. sz. 17—28. p.

Szvetlisin, N.: A honi légvédelmi csapatok az 1943. nyári—őszi hadjáratban. — VIZs, 1971. 9. sz. 23—31. p.

Vaszilevszkij, A.: A Jobbparti Ukrajna felszabadítása. 1943—1944. Visszaemlékezés. — VIZs, 1971. 1. sz. 59—73., 2. sz. 62—77. p.

Vaszilevszkij, A.: A Krím felszabadítása a német fasiszta hódítóktól 1944-ben. Visszaemlékezés. — VIZs, 1971. 5. sz. 71—85., 6. sz. 57—73. p.

Verna, Renato: Az 1943—1944. évi téli szovjet támadás Ukrajnában. A korszun' — sevcsenkovszkiji ütközet (1943. december — 1944. február). — RM, 1971. 7—8. sz. 1031—1062. p.

Vinszkij, A.: A Kalinini Front csapatainak műszaki biztosítása a szmolenszki támadó hadműveletben, 1943. július—szeptember. — VIZs, 1971. 9. sz. 32—39. p.

Zubakov, V.: A 21. hadsereg a virogi támadó hadműveletben. (1944. június 10—20.) — VIZs, 1971. 6. sz. 23—33. p.

Felszabadító hadműveletek Lengyelország területén

Balcerzak, Janina: Lengyel nők a háborúban. (Második világháborús emlékek.) — Le, 1971. 10. sz. 5—6 p.

[Batov] Batow, [Pavel] Pawel: A Narvától a Visztuláig és Gdanszkig. Visszaemlékezés. — WPH, 1971. 1. sz. 161—183. p.

1944. július 22. — 1971. július 22. [Lengyelország felszabadulásának 27. évfordulója.] — Le, 1971. 7. sz. 2—3. p.

Iwanowski, Wincenty: A szovjet hadsereg lvov—sandomierzi hadászati hadművelete. — WPH, 1971. 1. sz. 27—48., 2. sz. 36—56. p.

Jadziak, Emil: Az 1. Lengyel Hadsereg alakulatainak harctevékenysége az északnyugati Tengermelléken, 1944—1945. — WPH, 1971. 1. sz. 3—26. p.

Jurgielewicz, Waclaw: Nők a Lengyel Hadsereg reguláris egységeinél a második világháború arcvonalain. — WPH, 1971. 2. sz. 156—195. p.

Konev, I. Sz.: Lvov és Sandomierz felé. Visszaemlékezés. — NNI, 1971. 4. sz. 73—90. p.

Lipinski, Józef — *Zakrzewski*, Stefan: A Lengyel Hadsereg „Pomorze" elnevezésű felderítő—diverzáns csoportjának tevékenységéről 1944—1945-ben. — WPH, 1971. 2. sz. 196—217. p.

Podgórski, Czeslaw: Lengyel nők mint frontkatonák. — Le, 1971. 10. sz. 10—11. p.

Popov, Sz. — *Dolgov*, Sz.: A 3. gárda lövészhadosztály a kelet-poroszországi hadműveletben. Visszaemlékezés. — VIZs, 1971. 4. sz. 71—80. p.

Radzievszkij, A.: A Varsó felé vezető úton. Visszaemlékezés. — VIZs, 1971. 10. sz. 68—77. p.

Raj, Sergiusz: A 2. Lengyel Hadsereg egészségügyi szolgálatának szervezete és munkája 1944—1945-ben. — WPH, 1971. 2. sz. 3—35. p.

Sroga, Alojzy: Éjszakai támadás Polzucky ellen, 1944. — WL, 1971. 10. sz. 6—10. p.

Traktuev, M.: Víziakadály leküzdése menetből. A 350. lövészhadosztály átkelése a Visztulán 1944 júliusában. — VIZs, 1971. 8. sz. 58—62. p.

Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén

Antonovski, Ivan: Partizán katonai alakulatok szervezése és története Karlovac—Kordun körzetében a felszabadító háború alatt. — VoG, 1971. 3. sz. 139—154. p.

Antoszjak, A.: A szovjet hadsereg felszabadító küldetése Romániában. Románia felszabadításának kezdete. — VIZs, 1971. 5. sz. 31—36. p.

Bukarest felszabadítása. Az 1944. augusztus 23-i katonai felkelés. — Wk, 16. sz. 1971. 64—65. p.

Csernjaev, V.: Az iasi—kisinevi hadművelet Románia felszabadításának befejezése. — VIZs, 1971. 5. sz. 36—41. p.

A 3. dandár 7. hadosztályának harcai 1945. május 6—7-én. — Vojni Glasnik, 1971. 8. sz. 47—52. p.

Jankovic, Milorad: A katonai-politikai helyzet és harctevékenységek Nyugat-Szerbiában 1941—1942 telén. — VoG, 1971. 2. sz. 159—202. p.

Kamburov, Gencso: Az orosz és szovjet dicsőség emlékművei Bulgáriában. — VIZs, 1971. 2. sz. 94—99. p.

A 2. kozaraci zászlóalj harca Kozarac ellen 1942 nyarán. — Vojni Glasnik, 1971. 9. sz. 50—54. p.

Pantelic, Milojica: A 25. szerb hadosztály harctevékenysége 1944 augusztusában. — VoG, 1971. 1. sz. 185—199. p.

Perovic, Branko: Harcok a sinjavinai körzetben és Kolasinnál, 1942. április—május. — VoG, 1971. 3. sz. 7—56. p.

Stuhlpfarrer, Karl: Az „Alpesi elővidék" és az „Adriai partvidék" elnevezésű hadműveleti övezetek 1943—1945-ben. — ÖMZ, 1971. 5. sz. 298—303. p.

Turner, P. S.: Tito hadserege. Epizód a jugoszláviai harcokból, 1944. Visszaemlékezés. — JRUSI, 663. sz. 1971. 63—66. p.

Ujdurovic, Miroslav: A 4. dalmát (biokovói) dandár megalakulása és harcai. — VoG, 1971. 1. sz. 81—106. p.

Voroncov, T.: A 4. gárdahadsereg felderítése az uman—botosani hadműveletben. — VIZs, 1971. 5. sz. 22—30. p.

Vujosevic, Jovan: Lesállások alkalmazása az 1941—1945. évi Népfelszabadító Háborúban. — Odbrana i Zastita, 1971. 2. sz. 63—66. p.

Vujovic, Duro: A Crna Gora-i partizánalakulatok harcai 1943 végén és 1944 elején. — VoG, 1971. 1. sz. 203—213. p.

Vukanovic, Radovan: A 2. jugoszláv hadtest feladatai a Népfelszabadító Háború kifejlesztésében 1943 második felében. — Vojno Delo, 1971. 6. sz. 71—88. p.

Magyarország és Csehszlovákia felszabadítása

Fiala, Pavel: A Szovjetunióban szervezett csehszlovák egységek tábori postarendszere. — Atom, 1971. 10. sz. 298—299. p.

Gladkov, N.: A Margit-vonal áttörése. — VIZs, 1971. 10. sz. 49—54. p.

Hummelberger, Walter: Páncélos járművek bevetése felkeléseknél. Prága, 1945. — Tr, 1971. 1. sz. 47—48. p.

Pavlov, Nikolaj: Harcban Csehszlovákia felszabadításáért. — HV, 1971. 4. sz. 643—652. p.

Sedlacek, Frantisek: Emberek és technika a duklai harcokban 1944-ben. — Atom, 1971. 10. sz. 289—291. p.

Sinkarenko, G.: Nagykanizsa felszabadítása. — VIZs, 1971. 2. sz. 56—61. p.

Szuhodolszkij, V.: Levél egy magyar jóbaráttól [Sztepan Demidenko.] — Fáklya, 1971. 8. sz. 18. p.

Zabelkin, Nikolaj: Akkor a Fillér utcában. Budapest felszabadulásának 26. évfordulójára. — Fáklya, 1971. 3. sz. 11—12. p.

Zahareva, N.: Bátorság. [Ostromnapló a második világháborúból.] — Fáklya, 1971. 12. sz. 18—19. p.
tak. [— — emlékezetéből.] — Fáklya, 1971. 15. sz. 15. p.

Zaharov, Mihail: Egy katona emlékei. [Magyarország felszabadítása.] — Fáklya, 1971. 7. sz. 5., 18. p.

Zelencov, A.: Harc Magyarországért. Budapest és az ország felszabadítása. — VZ, 1971. 4. sz. 4—6. p.

A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei

Bokov, F.: Tengerészek hőstette a Spreen. — VIZs, 1971. 1. sz. 73—80. p.

Rauchensteiner, M.: Az „Alpesi erőd". A második világháború utolsó hetei. — Fg, 1971. 4. sz. 84—91., 5. sz. 104—109., 6. sz. 122—126. p.

Stemenko, Sz.: Végső harcok Európában. Visszaemlékezés. — VIZs, 1971. 4. sz. 63—70., 5. sz. 85—94. p.

Vüszockij, V.: A nagy győzelem relikviái. Szovjet feliratok a Reichstag falán. — VIZs, 1971. 5. sz. 100—103. p.

Dar, E. H.: Páncélos hadműveletek Burma visszafoglalásának első szakaszában. — AQ, 101. köt. 3. sz. 1971. 342—349. p.

Kvitnickij, A.: Singapore eleste, 1941. A második világháború kevéssé ismert lapjaiból. — VIZs, 1971. 1. sz. 93—100. p.

Lucsinszkij, A.: Bajkálon túliak a mandzsúriai dombvidéken, 1945 augusztusában. Visszaemlékezés. — VIZs, 1971. 8. sz. 67—74. p.

Sikin, I. V.: Az utolsó határ a második világháborúban. A távol-keleti hadszíntér. — VI, 1971. 3. sz. 115—138., 4. sz. 130—156. p.

Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

Andrianov, V.: A partizánok felderítése. — VIZs, 1971. 8. sz. 20—28. p.

Baranowski, Andrzej: Légi segítség Nyugatról a Honi Hadsereg számára, 1942—1944 között. — WPL, 1971. 8. sz. 54—63., 9. sz. 41—48., 10. sz. 68—74. p.

Baranowski, Andrzej: A nyugati légierő által végrehajtott ejtőernyős leszállások fogadásának megszervezése Lengyelországban 1942—1944 között. — WPL, 1971. 11. sz. 56—64. p.

Baranowski, Andrzej: A Varsói Felkelés ellátásának biztosítása Nyugatról légi úton. — WPL, 1971. 12. sz. 49—61. p.

Baudot, Marcel: A francia ellenállási mozgalom az elnyomás és tisztogatás szempontjából. — RHDGM, 81. sz. 1971. 23—47. p.

A belga ellenállási mozgalom. — Wk, 15. sz. 1971. 58—60. p.

Brüdigam, Heinz: Antifasiszta ellenállás. A „Rote Kapelle", a Schulze—Boysen—Harnack-csoport. — Wk, 15. sz. 1971. 69—72. p.

Csakörov, Szl.: A csehlarei partizánosztag, 1941—1942. — VISz, 1971. 4. sz. 43—64. p.

Csakörov, Szl. — *Ivanov,* Iv.: A fegyveres antifasiszta harc kezdetei, 1941. — VISz, 1971. 3. sz. 3—35. p.

Csenov, Ju.: A „Kék híd" hadművelet. Brjanszki partizánakció 1943 márciusában. — VIZs, 1971. 11. sz. 58—62. p.

Cvanda, Frantisek: A partizánháború dicső napjai. — BP, 1971. 4. sz. 6—8. p.

Da Venezia, Gastone: „Olaszország harcol". A szabad Olaszország rádióadója. — Wk, 13. sz. 1971. 54—57. p.

Gaddi, Giuseppe; Az ellenállási mozgalom és a fiatal generáció. — Wk, 14. sz. 1971. 12—13. p.

Gaddi, Giuseppe: Az Ellenállók Nemzetközi Szövetsége és a fasizmus elleni harc. — Wk, 16. sz. 1971. 8—9. p.

Godlewski, P.: A Varsói és a Szlovák Nemzeti Felkelés. A köztük levő hasonlóság és eltérés. — HC, 1971. 1. sz. 31—49. p.

Harizanov, V.: A felszabadító front létrejötte és tevékenysége a Vrácai körzetben 1944. szeptember 9. előtt. — IP, 1971, 5. sz. 43—48. p.

Hillebrandt, B.: Az Ifjúsági Harci Szövetség hozzájárulása a hitlerista megszállók elleni harcokhoz. — WPH, 1971. 4. sz. 3—33. p.

Karakehajov, G.: A bataki partizánosztag, 1941—1942. — VISz, 1971. 5. sz. 3—21. p.

Katz, Charles: Az ellenállás patológiája. — Wk, 16. sz. 1971. 66—68., 72. p.

Koval', M. V. — *Lemescsuk,* N. M.: Szovjet hadifoglyok ellenállása a fasizmussal szemben az ideiglenesen megszállt ukrán területeken. — ISzSzSzR, 1971. 3. sz. 113—119. p.

Lange, Dieter: A „Freies Deutschland" — Szabad Németország mozgalom dokumentumai Svédországban. — ZG, 1971. 4. sz. 539—556. p.

Manhes, Frédéric-Henri: Az Ellenállók Nemzetközi Szövetsége a békét szolgálja. — Wk, 14. sz. 1971. 6—8. p.

Nazarewicz, Ryszard: A Lengyel Hadsereg baloldali-demokratikus tiszti csoportjának együttműködése a szovjet hadsereggel a hitlerista megszállók elleni harcban. — WPH, 1971. 1. sz. 73—95. p. 2. sz. 57—84. p.

Nazarewicz, Ryszard: A „Michal" akció. (Lengyel hírszerzők tevékenysége a második világháború alatt.) — Le, 1971. 10. sz. 39—41. p.

Necsaev, G.: Lotaringia erdeiben. A „Sztálingrád" partizáncsoport 1944-ben. — VIZs, 1971. 4. sz. 90. p.

Okecki, Stanislaw: Lengyelek a görög ellenállási mozgalomban. — Wk, 14. sz. 1971. 63—65. p.

Schürmann, Klara: Az ellenállás harcosai mint példaképek az NDK-ban folyó iskolai oktatásban. — Wk, 16. sz. 1971. 39—42. p.

Skvaril, Josef: A csehszlovák ellenállás Teheránban a második világháború idején. — HV, 1971. 6. sz. 940—952. p.

Sobiesiak, J.: Egy partizán visszaemlékezéseiből. — WPH, 1971. 4. sz. 141—146. p.

Steinmetz, Selma — *Okecki*, Cz.: Osztrákok a lengyel ellenállási mozgalomban. — Wk, 15. sz. 1971. 61—64. p.

Stern, Leo: A német állam-monopolkapitalizmus és az antifasiszta ellenállás az NKP vezetése alatt. — NNI, 1971. 6. sz. 3—12. p.

Sterzenbach, Werner: A nemzet lelkiismerete voltak. A német antifasiszta ellenállás, 1933—1945. Megjegyzések egy kiállításról az NSZK-ban. — Wk, 14. sz. 1971. 27—30 p.

Strzelecki, Jan: Érzelmek iskolája, 1939—1945. [Gondolatok a lengyel ellenállási mozgalomról.] — Wk, 13. sz. 1971. 41—46. p.

A szabadságért harcoltak. Románok a francia ellenállási mozgalomban. — Wk, 15. sz. 1971. 65—68. p.

Szocialisták az olasz ellenállási mozgalomban. — Wk, 14. sz. 1971. 68. p.

Toujas, Jean.: 20 éves az Ellenállók Nemzetközi Szövetsége. — Wk, 16. sz. 1971. 5—7. p.

Vegner, Jaroslav: A „Národni mstitel" (A nemzet bosszúállói) nevű partizánszervezet harcai a Gestapóval. — HV, 1971. 6. sz. 933—939. p.

Világi Zoltán: Magyar ellenállók Dániában. — Wk, 14. sz. 1971. 65—68. p.

Zolotova, L.: Fegyvertársak voltak. [Partizánharcok 1943-ban.] — Fáklya, 1971. 18. sz. 14. p.

Háborús bűnök

Améry, Jean: A felfogható határán. Elfogott ellenálló megkínzása. — — visszaemlékezése. — Wk, 14. sz. 1971. 69—73. p.

Boyens, Armin: A Németországi Evangélikus Egyházi Tanács „stuttgarti bűnvallomása" 1945. október 19-én. Keletkezése és jelentősége. — VfZ, 1971. 4. sz. 374—397. p.

Burdick, Charles: Rabok, mint katonák. A német 999. büntető hadosztály. — AQ, 102. köt. 1. sz. 1971. 65—69. p.

Egy jogi botrány krónikája. Klaus Barbie, Lyon egykori Gestapo-főnökének ügye. — Wk, 16. sz. 1971. 26—30. p.

Az egykori ellenállók, deportáltak és a nácizmus áldozatainak jogai Luxemburgban. — Wk, 15. sz. 1971. 73—76. p.

Formato, Reginaldo: Német csapatok vérengzése Kefallinia szigetén. — Wk, 13. sz. 1971. 68—69. p.

Fuks, Rafael: Kicsoda Otto von Fircks? Háborús bűnök elkövetője a megszállt Lengyelországban. — Wk, 16. sz. 1971. 48—50. p.

A háborús főbűnösök elleni nürnbergi per kezdetének 25. évfordulójára. — ZG, 1971. 3. sz. 369—373. p.

Hüttenberger, Peter: Hitler helytartói — a Gauleiterek. — Wk, 14. sz. 1971. 57—62. p.

„Az igazság Tulle-ról és Oradourról" az SS-szemlélet tükrében. — Wk, 14. sz. 1971. 52—53. p.

Lammerding — és a többiek? [Háborús bűnösök, akik elkerülték a felelősségrevonást.] — Wk, 13. sz. 1971. 38—40. p.

Mader, Julius: Botrány Ludwigsburgban. Náci jogász, dr. Heinz Artzt, a második ember a nemzetiszocialista bűntettek felderítésére alakult központban. — Wk, 15. sz. 1971. 10—13. p.

Marsalek, Hans: Az SS üzletei. A mauthauseni koncentrációs tábor példája. — Wk, 15. sz. 1971. 53—57., 16. sz. 1971. 54—60. p.

Meyer, Gertrud: Igazságszolgáltatás Hamburgban. Náci főbűnösök pereinek elhúzásáról. — Wk, 15. sz. 1971. 14—15. p.

Micus, Josif: Túléltem a náci koncentrációs tábort. — — emlékei Buchenwaldról. — Wk, 13. sz. 1971. 77—87. p.

Obradovic, Milan: Német büntetőosztagok tevékenysége Jugoszlávia területén a Népfelszabadító Háború

idején. — Odbrana i Zastita, 1971. 4. sz. 53—56. p.

Pilichowski, Czeslaw: Nürnberg elvei érvényben maradnak. — Wk, 16. sz. 1971. 43—47. p.

Poltorak, A. I. — *Lebedeva,* N. Sz.: A nürnbergi per 25. évfordulójára. — VI, 1971. 9. sz. 85—106. p.

Ramme, Alwin: SD — tömeggyilkosság, kémkedés, besúgás. — Wk, 16. sz. 1971. 61—63. p.

Rostropowicz, Bohdan: A „helyettes". Beszélgetés Frantisek Gawojniczekkel, akiért páter Kolbe önként a halálba ment. — Wk, 16. sz. 1971. 51—52. p.

[Szemenov] Semjonov, [Konsztantin] Konstantin: Egység, mint akkoriban. Egykori dachaui szovjet foglyok ma. — Wk, 13. sz. 1971. 74—76. p.

Wojnar, Eugeniusz: A „rózsák kertje". [A buchenwaldi koncentrációs tábor.] — Le, 1971. 3. sz. 19. p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

Alexandre: Az ENSZ-haderő önkéntes francia zászlóalja Koreában. 1950—1953. — RHA, 1971. 4. sz. 81—109. p.

Bader, Erik-Michael: Az arab—izraeli konfliktus eredete. Történelmi és pszicho-politikai analízis. — BK., 1971. 4. sz. 85—135. p.

Barclay, Cyril N.: Izrael háborúban. — Army, 1971. 9. sz. 40—45. p.

Bell, J. Bowyer: A felkelés meghiúsulása. Rhodesia példája a hatvanas években. — MA, 1971. 1. sz. 1—5. p.

Berchtold, Walter: 1945—1970: Háború vagy béke? — ASM, 1971. 1. sz. 20—23. p.

Bonsdorff, Göran v.: Finnország semlegessége a hetvenes évek elejéig (1944—1970). — ÖMZ, 1971. 4. sz. 224—228. p.

Boriszov, K.: Az Egyesült Államok intervenciója a Dominikai Köztársaságban. — VIZs, 1971. 8. sz. 48—57. p.

Fonde, J. J.: Leclerc tábornok és Vietnam (1945—1946). — RHA, 1971. 3. sz. 103—119. p.

Fonde, J. J.: A vietnami háború 25 éve. — RMG, 1971. 6. sz. 390—413. p.

Gambardella, Giovambattista: A palesztinai kérdés eredete, fejlődése és az ENSZ békéltető tevékenysége. — RM, 1971. 5. sz. 684—692. p.

Gromüko, A.: A karib-tengeri válság. — VI, 1971. 7. sz. 135—144., 8. sz. 121—129. p.

Harkabi, Yehoshafat: Ami irracionális az izraeli—arab konfliktusban. — BK, 1971. 3. sz. 101—123. p.

Helyi háborúk kronológiája 1970-ben. — BK, 1971. 1—2. sz. 152—203. p.

Ignat'ev, L. N.: Az atomfegyver és az Egyesült Államok külpolitikája. — VI, 1971. 5. sz. 80—90. p.

Kim, Youn-Soo: MacArthur tábornok és a koreai háború. — W, 1971. 8. sz. 427—431. p.

Kraszil'nikov, A. N.: Nagy-Britannia és az európai biztonság a második világháború utáni években. — VI, 1971. 7. sz. 94—116. p.

Kravcov, I.: Dél-Korea és a Guam-doktrína. — VIZs, 1971. 10. sz. 97—101. p.

Kriesel, Melvin E.: Nagaland — a véget nem érő gerillaháború. — MR, 1971. 12 sz. 80—87. p.

Lance, Michel: A Haiphong—Hanoi útvonal szabaddátétele, 1946—1947. — RMG, 1971. 6. sz. 43—69. p.

Maculenko, V.: Háború Dél-Vietnamban. — VIZs, 1971. 1. sz. 37—49. p.

Mallmann, Wolfgang: Fegyverek a Közel-Keletnek. A nagyhatalmak fegyverszállítmányai az 1967-es júniusi háború óta. — BK, 1971. 4. sz. 136—186. p. 8 t.

Mallmann, Wolfgang: A pakisztáni polgárháború. Kronológia 1971. márciusától májusig. — BK, 1971. 3. sz. 130—161. p.

Muckerman, Joseph E.: A Disznó-öböl. Az inváziós kísérlet vereségének okai. — MR, 1971. 4. sz. 77—85. p.

Pastusiak L.: Nyugat-Berlin 1948—1949. évi blokádja. — WPH, 1971. 4. sz. 78—107. p.

Peter, Ernst: Második világháború utáni konfliktusok és a légierő. — ÖMZ, 1971. 5. sz. 308—309. p.

Rauchensteiner, Manfried: A közel-keleti háború 1945-től. — ÖMZ, 1971. 5. sz. 284—295. p.

Rennhack, Horst: A világimperializmus harmadévszázados harca Indokína népei ellen. — M, 1971. 9. sz. 1205—1215. p.

Roschmann, Hans: A kínai—indiai háború 1962-ben India északkeleti határán. — ASM, 1971. 8. sz. 522—543. p.

Schratz, Paul R.: Kommentár a Pueblo-afférhoz. — MA, 1971. 3. sz. 93—95. p.

Szergeev, F. M.: Az amerikai titkosszolgálat munkában. Összeesküvések, felforgatás, kémkedés. — NNI, 1971. 1. sz. 93—106., 2. sz. 112—125., 3. sz. 122—134. p.

Szinickij, A.: Az Egyesült Államok agressziója Kambodzsában és Laoszban. — VIZs, 1971. 7. sz. 46—52. p.

Terraine, John: Huszonöt év hadtörténelme, 1945—1970. — JRUSI, 116. köt. 664. sz. 1971. 13—23. p.

Vogel, Walter: Németország, Európa és az amerikai biztonsági politika átalakulása 1945—1949. — VfZ, 1971. 1. sz. 64—82. p.

Weller, Jac: A Golan-fennsík elfoglalása és védelme. — AQ, 101. köt. 2. sz. 1971. 215—225. p.

HADTÖRTÉNELEM ORSZÁGOK SZERINT

AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK

Blackburn, Forrest R.: A hadsereg szerepe Észak-Amerika nyugati területeinek felfedezésében. — MR, 1971. 9. sz. 75—90. p.

Blackburn, Forrest R.: Leavenworth szálláshelye 1827-től 1832-ig. — MR, 1971. 12. sz. 57—66. p.

Cooling, Franklin B.: Az Egyesült Államok hadseregének támogatása a polgári védelem számára, 1930—1940-es évek. — MA, 1971. 1. sz. 7—11. p.

Cosmas, Graham, A.: Katonai reform az Egyesült Államokban a spanyol—amerikai háború után, 1898—1899. — MA, 1971. 1. sz. 12—18. p.

Lenschau, Justus M. M.: Edward Braddock veresége. 1755. július 9. — MR, 1971. 11. sz. 30—40. p.

M[a]cCartney, Vern H.: Újra felfedezték Amerikát. Amerikai katonai térképészek. — Soldiers, 1971. 8. sz. 18—21. p.

Misse, F. B.: Roosevelt és az állami hatáskör. — RHDGM, 82. sz. 1971. 1—26. p.

Pogue, Forrest C.: Roosevelt és Marshall. A két vezető közti kapcsolatok kutatása. — RHDGM, 82. sz. 1971. 27—46. p.

Shoemaker, John O.: George A. Custer hadbírósági pere, 1867. — MR, 1971. 10. sz. 36—47. p.

Smith, Philip R.: Amerikai—mexikói hadtörténelmi kapcsolatok. — Soldiers, 1971. 9. sz. 22—26. p.

Snadler, Stanley: A haditengerészet hanyatlása. A leszerelés néhány hadászati, technológiai következménye az Egyesült Államok haditengerészetében, 1865—1869. — MA, 1971. 4. sz. 138—142. p.

Stadler, Gerald P.: Lee tábornok és az antietami csata 1862. — Soldiers, 1971. 11. sz. 27—29. p.

Vaughn, William P.: West Point és az első néger tisztjelölt. — MA, 1971. 3. sz. 100—102. p.

AUSZTRIA

A Bundesheer első műrepülő köteléke. — S, 1971. 15. sz. 6., 10., 16. sz. 7., 9. p.

Schlag, Gerald: Burgenland 1921-ben. — ÖMZ, 1971. 6. sz. 342—348. p.

Schulze, Winfried: Osztrák katonai határok. — MM, 1971. 1. sz. 187—196. p.

Stadler, Karl R.: A születő Burgenland — Ausztria és Európa első világháború utáni történelmének egy fejezete. — BH, 1971. 1. sz. 1—17. p.

Staudinger, Anton: Az osztrák honvédelmi törvényhozás 1918—1938 között. — ÖMZ, 1971. 3. sz. 151—156., 4. sz. 219—224. p.

Steinböck, Erwin: Burgenland bekebelezése 1921-ben. — Tr, 1971. 3. sz. 241—246., 4. sz. 335—339. p.

BULGÁRIA

Csolpanov, B.: Szkobelev tábornok hadvezéri tevékenysége a bolgár nép szabadságharca idején, 1877—1878. — VISz, 1971. 6. sz. 34—57. p.

Dimitrov, I.: III. Borisz halála. 1943. augusztus 28. — RHDGM, 83. sz. 1971. 17—30. p.

Doroncsenkov, A. I.: A szovjet hadsereg és a bolgár nép kölcsönös kapcsolatai a Bulgária felszabadítását követő első években. 1944—1947. — VISz, 1971. 1. sz. 3—15. p.

Ivanov, Iv.: Katonai kérdések Bulgária külpolitikai dokumentumaiban Bulgária felszabadulásától az első világháborúig. — VISz, 1971. 1. sz. 16—37. p.

Ivanov, Iv.: Katonai kérdések Bulgária külpolitikai dokumentumaiban az első világháborútól 1944. szeptember 9-ig. — VISz, 1971. 4. sz. 43—64. p.

Kamburov, G.: Hadbírósági per Plovdivban 1934-ben. — VISz, 1971. 2. sz. 15—34. p.

Koszszaski, Jordan Nikolo: A Bolgár Néphadsereg. — HV, 1971. 1. sz. 86—96. p.

Pavlovszka, Szt.: Vaszil Levszki és a belső forradalmi szervezetek felfegyverzésének kérdése. — VISz, 1971. 2. sz. 35—53. p.

Petkov, Ilija: A szobolevata akció a pleveni körzetben. A Szovjetunió iránti szolidaritás megnyilvánulása a Nagy Honvédő Háború előestéjén, 1940—1941. — IP, 1971. 2. sz. 64—68. p.

Tanev, Szt.: A szovjet katonai vezetés segítsége a népi demokratikus hatalom politikai megszilárdításában Bulgáriában. — VISz, 1971. 4. sz. 65—81. p.

CSEHSZLOVÁKIA

Amort, Cestmir: Az oroszországi csehszlovák forradalmi mozgalmak kezdetéről. — HV, 1971. 6. sz. 923—931. p.

Chuchmák, Miroslav: A Csehszlovák Néphadsereg és az NDK Nemzeti Néphadsereg fegyverbarátságának forrásai. — HV, 1971. 5. sz. 793—798. p.

A Csehszlovák Kommunista Párt katonapolitikájának dokumentumaiból, 1944. — HV, 1971. 4. sz. 603—642. p.

Drska, Palo: A Csehszlovák Kommunista Párt harca a hadsereg népi demokratikus jellegének megszilárdításáért /1945—1948./ — HV, 1971. 2—3. sz. 298—323. p.

Dzur, Martin honvédelmi miniszter felszólalása a Csehszlovák Kommunista Párt XIV. kongresszusán. — HV, 1971. 5. sz. 707—709. p.

Fejlek, Vojtech: A Csehszlovák Kommunista Párt katonapolitikája a München előtti Köztársaság időszakában. — HV, 1971. 2—3. sz. 186—229. p.

Galandauer, Jan: Hogyan került be a szlovák kérdés az önálló csehszlovák állam programjába, 1916—1918. — HC, 1971. 2. sz. 177—197. p.

Gros, Alois: Nemzetközi és nemzeti tényezők a Csehszlovák Kommunista Párt politikájában és a hadseregépítésben. — HV, 1971. 6. sz. 847—875. p.

Holdos, L.: A csehszlovák külföldi ellenállás néhány problémája Franciaországban az 1939—1940-es években. — HC, 1970. 3. sz. 379—419. p.

Holotik, L'udovit: A szlovák kérdés a Csehszlovák Kommunista Párt történetében. — HC, 1971. 4. sz. 481—493. p.

Huml, Vladimir: A Szlovák Partizánok Szövetségének szerepe a szlovák társadalomban az 1948. február előtti történelmi időszakban. — HV, 1971. 4. sz. 545—568. p.

Kopecky, Ladislav: A Csehszlovák Kommunista Párt XIII. kongresszusa katonapolitikai irányvonalának revizionista és jobboldali opportunista deformálódása. A CSKP KB harca a konszolidációért a katonapolitika területén. /1968—1970./ — HV, 1971. 2—3. sz. 369—420. p.

Lipták, Jan—*Michnák*, Alois: A Csehszlovák Kommunista Párt XIV. kongresszusa a hadtörténészek munkája kapcsán. — HV, 1971. 5. sz. 711—720. p.

Masek, Jaroslav: Az Antonyn Zapotocky Haditechnikai Akadémia felállításának 20. évfordulójára. — Atom, 1971. 8. sz. 227—229. p.

Moulis, Miloslav: A Csehszlovák Kommunista Párt 1938—1941 közötti katonapolitikájáról. — HV, 1971. 2—3. sz. 230—250. p.

Nejedly, Miloslav: A Csehszlovák Néphadsereg csapatainak tevékenysége az 1956. évi magyarországi ellenforradalom idején. — HV, 1971. 5. sz. 760—778. p.

Nejedly, Miloslav: A Csehszlovák Kommunista Párt katonapolitikája a szocialista katonai koalíció építése és a tudományos-technikai forradalom kezdeti időszakában. /1956—1967./ — HV, 1971. 2—3. sz. 351—368. p.

Nesvadba, Frantisek: A Csehszlovák Kommunista Párt katonapolitikája a Nagy Honvédő Háború időszakában. — HV, 1971. 2—3. sz. 251—297. p.

Simunek, Jaroslav: A Csehszlovák Kommunista Párt a fasizmus elleni harc időszakában. — BP, 1971. 5. sz. 3—6. p.

Skurlo, Ivan: A Szlovák Kommunista Párt konferenciája 1945-ben Zsolnán és ennek előkészítése. — HC, 1971. 2. sz. 145—175. p.

Skvaril, Josef: A csehszlovák ellenállás Teheránban a második világháború idején. — HV, 1971. 6. sz. 940—952. p.

Slaby, Josef: Egyezmény a Szovjetunió és Csehszlovákia között 1944. október 6-án. — Tyl a Zasobováni, 1971. 10. sz. 1—6. p.

Snajdr, Oldrich—*Rokosky*, Oldrich: A Csehszlovák Kommunista Párt a nemzeti felszabadító harc élén. — Lidová Armada, 1971. 7. sz. 21—25., 8. sz. 21—26., 9. sz. 21—23., 10. sz. 21—24. p.

Solc, Jiri: A Csehszlovák Kommunista Párt és a hadsereg az 1948—1967 közötti időszakban. — Atom, 1971. 6. sz. 161—163. p.

Solc, Jiri: A Csehszlovák Kommunista Párt — mint a szocialista típusú csehszlovák néphadsereg építésének vezető ereje az 1948—1955. években. — HV, 1971. 2—3. sz. 324—350. p.

Vávra, Vlastimil: A forradalmi erők katonapolitikája az 1917—1920-as években. — HV, 1971. 2—3. sz. 161—185. p.

Vávra, Vlastimil: A hadsereg és a Csehszlovák Kommunista Párt /1921—1938./ — Atom, 1971. 4. sz. 97—99. p.

Vicha, Frantisek: A csehszlovák távírászcsapatok, 1918—1938. — HV, 1971. 6. sz. 893—922. p.

FRANCIAORSZÁG

Barjaud, Yves: Az „État Francais" rendőrcsapatai, 1940—1944. A „Police Nationale" alakulatai. — Fg, 1971. 1. sz. 20—23., 2. sz. 29—33. p.

Boudot, Francois: A nemzetvédelem pénzbeli ellátásának kérdéseiről. /1936—1940./ — RHDGM, 81. sz. 1971. 49—72. p.

Cshikvadze, V.: A Párizsi Kommün — a proletárdiktatúra első kísérlete. — K, 1971. 3. sz. 93—101. p.

Damjanov, Szimeon: A Párizsi Kommün internacionalizmusa. — IP, 1971. 1. sz. 28—47. p.

Duclos [Djuklo], Jacques [Zs.]: A Kommün ügye halhatatlan. — K, 1971. 3. sz. 73—83. p.

Eude, Bernard: A katonai emigráció Nizzában a forradalom kezdetén. /1789—1792./ — RHA, 1971. 4. sz. 7—20. p.

Gáll János: A százéves kommün tanulságai. — Ko, 1971. 4. sz. 554—559. p.

A hadsereg tegnap és ma Afars és Issas francia területeken. — RHA, 1971. 3. sz. XX—XXVI. p.

Heider, P.—*Hillebrenner*, D.: A Párizsi Kommün 100. évfordulójára. Tanulságok. — M, 1971. 4. sz. 561—574. p.

Hoop, Jean-Marie d': Francia munkaerő Németország szolgálatában. — RHDGM, 81. sz. 1971. 73—88. p.

Hutchins, Stanley: A kommünár menekültek Nagy-Britanniában. — Marxism Today, 1971. 3 .sz. 90—92. p.

Jouin, Yves: Francia részvétel az etióp ellenállási mozgalomban. 1936—1940. — RHA, 1971. 3. sz. XXVII—XXXI. p.

Jouin, Yves: Robert Monnier, az első világháború hőse, az etiópiai ellenállási mozgalom szervezője /1936—1940./ — RHA, 1971. 4. sz. 38—49. p.

Koberdowa, Irena: A Párizsi Kommün. — WL, 1971. 2. sz. 31—35., 3. sz. 34—38. p.

Le Goyet: A francia expedíciós hadtest harcosainak lélektana Olaszországban /1943—1944./ — RHA, 1971. 3. sz. 121—129. p.

Le Goyet: A francia expedíciós hadtest harcosainak lélektana Olaszországban, 1943—1944. — RMG, 1971. 4. sz. 528—549. p.

Lombares, Michel de: Kiegészítések a Varennes-i események történetéhez. /1791. június 22./ — RHA, 1971. 3. sz. 19—37. p.

Margain: A francia hadsereg a XVIII. században. — FAF, 284. sz. 1971. 280—294. p.

Michel, Henri: A vichyi kormány befolyásának kiterjedése. — RHDGM, 81. sz. 1971. 3—22. p.

Morton, A. L.: Nagy-Britannia és a Párizsi Kommün. — Marxism Today, 1971. 3. sz. 82—89. p.

Nemo, J.: Tanulmány a Vendée-i háborúról. — RDN, 1971. 2. sz. 265—276. p.

Nicot, Jean: A reváns. 1871—1914. — RHA, 3. sz. 51—63. p.

Paoli, Francois: A francia hadsereg Felső-Szileziában. /1920—1922./ — RHA, 1971. 3. sz. 77—102. p.

Reinhard, M.: A háborús veszteségek problémája. Felmérési kísérlet a napóleoni korszak háborús emberanyagveszteségeire. — Annales Historiques de la Révolution Francaises, 199. sz. 1970. 42—62. p.

Rosztunov, I.: A Párizsi Kommün katonai tapasztalatai. — VM, 1971. 3. sz. 72—82. p.

Rougerie, Jacques: Az 1871. évi kommün eredeténél: Haza és Köztársaság. — RDN, 1971. 4. sz. 605—619. p.

Schmiedel, Karl: A Párizsi Kommün katonai szervezetének jellege és létrejötte. — ZM, 1971. 2. sz. 191—206. p.

Soboul, A.: A hős és a történelem. Napóleon mai értékelése. — Annales Historiques de la Révolution Francaises, 199. sz. 1970. 1—7. p.

Szmirnov, P.: A Párizsi Kommün katonai tevékenysége. — VIZs, 1971. 3. sz. 94—100. p.

JAPÁN

A japán militarizmus Szovjetunió elleni agresszív tervei. A háborús bűnösök tokiói perének anyagából. — MZs, 1971. 3. sz. 148—160. p.

Mazsorov, Sz.: Japán a militarizálás útján. — VIZs, 1971. 2. sz. 39—46. p.

Szavin, A.: Japán készülődése a Szovjetunió elleni háborúra 1941-ben. — VIZs, 1971. 6. sz. 38—47. p.

JUGOSZLÁVIA

Duric, Ljubomir: Területi katonaegészségügyi szolgálat a banijai körzetben a háború alatt. — VoG, 1971. 3. sz. 191—206. p.

Gavrilovic, S.: Djordje Stratimirovic a maga szerepéről 1848—1849 csatáterein. — Zbornik za Istoriju, 1970. 2. sz. 117—122. p.

Grbac, Vitomir: A Jugoszláv Kommunista Párt szerepe a fegyveres felkelés és a szocialista forradalom előkészítésében. — VoG, 1971. 2. sz. 31—54. p.

Jelic, Ivan: A Horvát Kommunista Párt vezetőszerepének előkészítése a Horvátország felszabadítására alakított Nemzeti Felszabadítási Frontban. — VoG, 1971. 2. sz. 81—106. p.

Klanjscek, Zdravko: A fegyveres felkelés előkészítése Szlovéniában. (1941. április—július.) — VoG, 1971. 2. sz. 111—126. p.

Konjovic, Mile: Az usztasa politika és a Horvát Nemzeti Parasztpárt 1941-ben. — VoG, 1971. 3. sz. 173—189. p.

Mitrovski, Boro: Megszállás és fegyveres felkelés Macedóniában 1941-ben. — VoG, 1971. 2. sz. 129—155. p.

Moraca, Pero: A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága és a Nemzeti Felszabadító Partizánhadsereg Főhadiszállásának együttműködése a fegyveres harc fő problémáinak megoldásában és a nemzeti felszabadító mozgalom kifejlesztésében (1941. július—szeptember.) — VoG, 1971. 2. sz. 57—77. p.

Obradovic, Milan I.: Rendőri-biztonsági szolgálat működése a Vajdaságban 1941—1944-ben. — Vojno Delo, 1971. 4. sz. 100—115. p.

Radosevic, Todor: A Nemzeti Felszabadító Hadsereg Főparancsnokságának iskolái és egyéb vezetőképző intézetek működése a háború alatt. — VoG, 1971. 3. sz. 117—135. p.

Trgo, Fabijan: A Jugoszláv Kommunista Párt és a honvédelem az 1941 áprilisi háborúig. — VoG, 1971. 2. sz 11—27. p.

Vaszil'eva, N.: Harcok tüzében született. A jugoszláv néphadsereg megalakulásának 30. évfordulójára. — VIZs, 1971. 12. sz. 115—117. p.

Wolff, K. D.: A „Rössesprung" vállalkozás. Német támadás Tito főhadiszállása ellen Drvarban 1944 májusában. — VfZ, 1970. 4. sz. 476—509. p.

KÍNA

Cvetacov, M. I.: A kínai militaristák szerepéről a szovjetellenes intervencióban a Távol-Keleten. — NNI, 1970. 5. sz. 36—48. p.

Guarghias, Aloysius: A Kínai Népfelszabadító Hadsereg — tegnap és ma. — ÖMZ, 1971. 3. sz. 165—169. p.

Preston, Adrian: A kínai katonapolitika a 19. század derekán. — Kiadatlan dokumentumok. — AQ, 101. köt. 2. sz. 1971. 206—214. p.

KUBA

Larin, E.: A kubai forradalmi hadsereg 15 éves. — VIZs, 1971. 12. sz. 117—120. p.

LATIN-AMERIKA

Koval', B. I.: A Rio de Janeiro-i fegyveres felkelés 1918-ban. — NNI, 1971. 2. sz. 159—168. p.

Linhares, Maria-Yedda: Brazília és a második világháború. — RHDGM, 83. sz. 1971. 61—71. p.

LENGYELORSZÁG

Antos, Kazimierz: A Lengyel Néphadsereg. — HV, 1971. 1. sz. 108—115. p.

Balcerak, Wieslaw: A lengyel külpolitika integrációs koncepciója 1918—1939 között. — HC, 1971. 2. sz. 248—257. p.

Batowski, Henryk: Lengyelország részvétele a Szövetségesek-közötti Katonai Bizottságban 1939—1940-ben Londonban. A Foreign Office dokumentumai alapján. — WPH, 1971. 3. sz. 259—270. p.

Bialek, Wladyslaw: A „Westerplatte hősei" elnevezésű Haditengerészeti Akadémia megalakulása és tevékenysége — WPH, 1971. 3. sz. 3—54. p.

Chojnacki, J.: Lengyel katonai repülőterek 1937—1939-ben. — WPL, 1971. 5. sz. 57—60. p.

Chojnacki, J.: A repülőszolgálat struktúrája és hatásköre Lengyelországban, 1918—1939 között. — WPL, 1971. 4. sz. 55—61. p.

Chojnacki, J.: A repülőszolgálat kádere az 1939. szeptember előtti Lengyelországban. — WPL, 1971. 6. sz. 48—50. p.

Doroba, Zygmund: A Lengyel Néphadsereg Napja. — WL, 1971. 10. sz. 3—5. p.

Dubiel, Pawel: A munkástanácsok Szilézia területén 1921—1922-ben. — WPH, 1971. 3. sz. 88—111. p.

Golebiowski, Bronislaw: A háború és a felszabadító harcok a lakosság visszaemlékezéseiben. — WL, 1971. 1. sz. 39—43. p.

A háborús rokkantaknak és volt ellenállóknak nyújtott juttatások a Lengyel Népköztársaság érvényes rendeleteinek tükrében. — Wk, 13. sz. 1971. 58—64., 78. p.

Klietmann, G.: Adalék lengyel állampolgárok történetéhez a német Wehrmachtban, 1942—1944. — Fg, 1971. 6. sz. 127—132. p.

Kowal, J.: A repülőgépipar fejlődésének jellemzői a népi Lengyelországban. — WPL, 1971. 4. sz. 25—33. p.

Królikiewicz, T.: A lengyel sportrepülés történetéből, a két világháború között. — WPH, 1971. 4. sz. 200—229. p.

Kuczynski, S. K.: A lengyel nemzeti hadsereg módosítási terve 1831-ből. — PH, 1971. 1. sz. 93—97. p.

Kurowski, A: A két háború közötti lengyel légierő fejlődési tendenciái és építése. — WPL, 1971. 1. sz. 66—79. p.

Lossowski, P.: Litvániában internált lengyel katonák 1939—1940-ben. — WPH, 1971. 4. sz. 59—77. p.

Machno, J.: A Deblini Repülőiskola a népi hatalom megszilárdításáért folytatott harcban, 1944—1945-ben. — WPL, 1971. 6. sz. 39—47. p.

Ogrodowczyk, Arkadiusz: Katonák letelepítése a Tenger-mellék nyugati részén 1945—1948 között. — WPH, 1971. 3. sz. 55—87. p.

Okecki, Stanislaw: A lengyel—görög fegyverbarátság történetéből, a XVIII—XX. században. — WPH, 1971. 1. sz. 49—72. p.

Raczkowski, Jan: A lengyel légierő napja. — WPL, 1971. 9. sz. I—VI. p.

Stawecki, Piotr: A lengyel hadiipar történetéből a két világháború között. — WPH, 1971. 1. sz. 267—298., 3. sz. 217—258. p.

Wisniewski, E.: A Wehrmacht mozgósítási rendszere és a Lengyel Hadsereg a második világháború előtt. — MW, 1971. 8. sz. 50—66. p.

Woszczynski, Boleslaw: Az 1919—1921. évi sziléziai felkelés a Központi Katonai Levéltár dokumentumainak megvilágításában. — WPH, 1971. 2. sz. 377—380. p.

Wrzosek, Mieczyslaw: Az 1920—1921. évi sziléziai felkelés évfordulójára. — WL, 1971. 5. sz. 25—29. p.

MAGYARORSZÁG

Arató Endre: A magyar nemzeti ideológia jellegzetes vonásai a XVIII. században. — HC, 1971. 4. sz. 559—573. p.

Benczédi László: A magyar nemesi rendek nemzeti öntudata a XVI—XVII. században. — HC, 1971. 4. sz. 549—557. p.

Binder Pál: Segesvári szemtanú a fehéregyházi csatáról. — Ko, 1971. 7. sz. 1085—1087. p.

Boros Ferenc: A magyar—cseh viszony az 1918-as forradalmi krízis időszakában. — CCH, 1971. 4. sz. 471—483. p.

Bozsilov, I.: A Simeon cár idejében lefolyt bolgár—magyar háború kronológiájához, 894—896. — VISz, 1971. 6. sz. 20—33. p.

Csetri Elek: Karlista volt-e Teleki Sándor? [Karlista felkelések Spanyolországban 1834—1839.] — Ko, 1971. 2. sz. 288—295. p.

Gerskovics, Alekszandr: A szibériai Petőfi-legenda nyomában. — Ko, 1971. 7. sz. 1087—1094. p.

Godó Ágnes: A Magyar Néphadsereg. — HV, 1971. 1. sz. 97—100. p.

Konieczny, J. R.: A magyar légifor-

galmi társaság története 1918-tól napjainkig. — WPL, 1971. 9. sz. 69—72. p.

A magyar fegyveres erők napja. — ÖMZ, 1971. 6. sz. 444. p.

Nejedly, Miloslav: A Csehszlovák Néphadsereg csapatainak tevékenysége az 1956. évi magyarországi ellenforradalom idején. — HV, 1971. 5. sz. 760—778. p.

Pecinjacki, S.: Adalékok a XVIII. századi Bánát és a bánáti határőrvidék történetéhez. — Zbornik za Istoriju, 1970. 2. sz. 77—91. p.

Perjés Géza: A XVI—XVII. századi magyar katonaság pszichológiájához. — MM, 1971. 2. sz. 7—25. p.

Táviratváltás Moszkva és Budapest között 1919 március—augusztusban. Közread.: Bak János M. — VfZ, 1971. 2. sz. 187—224. p.

Teodorescu, C.: Adatok az erdélyi határőr szervezetről a XVII—XVIII. században. — Culegere de Studii si Cercetari, 1967. 151—168. p.

Turzai Mária: Köblös Elek, az élharcos. [1919-ben a „Köblös-rohamzászlóalj parancsnoka.] — Ko, 1971. 1. sz. 134—140. p.

MONGÓLIA

Dorzs, B.: Fegyverbarátság. A Mongol Néphadsereg fennállásának 50. évfordulójára. — VIZs, 1971. 3. sz. 56—60. p.

NAGY-BRITANNIA

Bond, Brian: A brit vezérkari iskola, a vezérkar és a háború próbája, 1914—1915. — JRUSI, 663. sz. 1971. 38—43. p.

Booth, K.: A brit hadsereg tízéves fejlesztési terve az első világháború után. Befejezetlen vita. — JRUSI, 663. sz. 1971. 58—63. p.

Browning, Reed: Newcastle hercege és a pénzügyi gazdálkodás a hétéves háborúban. — JSAHR, 197. sz. 1971. 20—35. p.

Condon, M. E.: Életkörülmények a brit csapatszállító hajókon a forradalmi Franciaország elleni háború idején, 1793—1802. — JSAHR, 197. sz. 1971. 14—19. p.

Denholm, Anthony: Lord de Grey és a hadseregreform, 1859—1866. — AQ, 102. köt. 1. sz. 1971. 57—64. p.

Douglas, R.: Önkéntes bevonulás az első világháborúban és a parlamenti toborzó bizottság munkája. — The Journal of Modern History, 1970. 4. sz. 564—585. p.

Gooch, John: A brit vezérkar létrehozása, 1904—1914. — JRUSI, 662. sz. 1971. 50—53. p.

Green, N.: Az Angol Kommunista Párt és a spanyolországi háború. — Marxism Today, 1970. 10. sz. 316—324. p.

Roy, R. H.: James Gunn emlékiratai. — JSAHR, 198. sz. 1971. 90—120. p.

Savory, Reginald: Jeffery Amherst Angliába vezeti a hessenieket 1756-ban. — JSAHR, 199. sz. 1971. 152—180. p.

Schmidt, Gustav: Brit hadászat és külpolitika. A brit biztonsági politika meghatározói és választási esélyei 1897—1929-ig terjedő időszakban. — MM, 1971. 1. sz. 197—218. p.

Silverman, Peter: A brit hadsereg tízéves fejlesztési terve az első világháború után. — RUSIJ, 1971. 661. sz. 42—45. p.

Springhall, J. O.: Lord Meath: ifjúság és birodalom. Brit militarizmus és imperializmus a búr háború és 1914 közötti ifjúsági mozgalmakban. — Journal of Contemporary History, 1970. 4. sz. 97—112. p.

Stark, Walter: Az 1474. évi utrechti béke Anglia és a Hanza városok között. — ZG, 1971. 7. sz. 891—903. p.

Sturgill, Claude: Határozat a St. Augustine erőd újrafegyverzéséről, 1763—1764. — JSAHR, 200. sz. 1971. 203—211. p.

Thorne, C.: Kísérlet a fegyverszállítások betiltására. Az 1933. évi kudarc. — Journal of Contemporary History, 1970. 4. sz. 127—129. p.

Woodford, Leonard W.: Háború és béke. Egy katonaorvos tapasztalatai, 1810—1824. — JSAHR, 197. sz. 1971. 43—58. p.

NÉMETORSZÁG

Albrecht, Oskar: Helmuth von Moltke és az országos felmérés. — SuT, 1971. 6. sz. 340—342., 7. sz. 410—411. p.

Boehm, Hermann—*Baumgart,* Winfried: Hitler beszéde a Wehrmacht vezetői előtt 1939. augusztus 22-én. — VfZ, 1971. 3. sz. 294—304. p.

Bramke, Werner: A Kyffhäuser elnevezésű német birodalmi háborús szövetség működése a Weimari Köztársaság katonai szervezetének rendszerében. — ZM, 1971. 1. sz. 64—78. p.

Drechsler, Karl—*Dress,* Hans—*Hass,* Gerhard: A német imperializmus Európa-tervei a második világháborúban. — ZG, 1971. 7. sz. 916—931. p.

Eckert, Helmut v.: Németalföldi és francia tisztek az I. Frigyes-korabeli hadseregben. — ZfH, 233. sz. 1971. 15—18. p.

Engelbert, Ernst: A porosz militarizmus és az 1870/71-es birodalomalapítás. — ZM, 1971. 1. sz. 5—19. p.

1933 augusztus: az első justizmord a nemzetiszocialista államban. Bruno Tesch és társainak kivégzése. — Wk, 14. sz. 1971. 31—32. p.

Gembruch, Werner: Háború és hadügy von Stein politikai elképzeléseiben. — MM, 1971. 2. sz. 27—54. p.

Goebbels beszéde a tisztek előtt 1943 júliusában. Dokumentum. [Közread.:] Hildegard von Kotze. — VfZ, 1971. 1. sz. 83—112. p.

Groehler, Olaf: A tábornokok birtokai. Dotációk a második világháborúban. — ZG, 1971. 5. sz. 655—663. p.

Halálos ítélet az Abwehrre, 1944. — Fg, 1971. 4. sz. 81—83. p.

Heider, Paul: A Kommunista Párt viszonya a hadsereghez a Weimari Köztársaság idején és a fasiszta diktatúra alatt. — ZM, 1971. 1. sz. 20—33., 2. sz. 148—163. p.

Herwig, Holger H.: A császári haditengerészet tengerésztisztjeinek szociális származása és tudományos előképzettsége 1914 előtt. — MM, 1971. 2. sz. 81—112. p.

Karbach, Dieter: [Ludwig] Beck háborús elképzelése 1935—1940. években. — W, 1971. 8. sz. 431—434. p.

Lord Kemsley megbeszélése Hitlerrel 1939. július végén. Dokumentum. — VfZ, 1971. 3. sz. 305—321. p.

Klessmann, Christoph: Hans Frank főkormányzó. Náci politika Lengyelországban a második világháború idején. — VfZ, 1971. 3. sz. 245—260. p.

Kowalski, Hans-Günter: A „European Advisory Commission" mint a szövetségesek Németország-tervezetének eszköze 1943—1945-ben. — VfZ, 1971. 3. sz. 261—293. p.

Lüttwitz: Négy hadsereg katonája. Az 1941-es harcok három epizódja. — Ktr, 1971. 5. sz. 151—152. p.

Morawietz, Otto: Joseph Ferdinand Dreyer ezreddobos. Egy „partizán" Nagy Frigyes idején. — SuT, 1971. 4. sz. 210—211. p.

Salewski, Michael: A haditengerészeti és politikai vezetés 1931—1935-ben. — MM, 1971. 2. sz. 113—158. p.

Saul, Klaus: Harc a fiatalságért a népiskola és a kaszárnyák között. A Vilmos-kori ifjúsági nevelés. — MM, 1971. 1. sz. 97—144. p.

Schnitter, Helmut: A feudalabszolutisztikus militarizmus helye és szerepe a XVII—XVIII. századi Poroszországban. — ZM, 1971. 3. sz. 306—313. p.

Schwabe, Klaus: A német—amerikai titkos diplomácia és a megegyezés problémája 1918-ban. — VfZ, 1971. 1. sz. 1—32. p.

Stürmer Michael: Az összedőlt ház — Poroszország mint kutatási probléma. — MM, 1971. 2. sz. 175—195. p.

Turner, Henry Ashby: Fritz Thyssen és az „I paid Hitler" [Én fizettem Hitlert] c. könyv. — VfZ, 1971. 3. sz. 225—244. p.

Voigt, Johannes H.: Hitler és India. - VfZ, 1971. 1. sz. 33—63. p.

Wisniewski, E.: A Wehrmacht mozgósítási rendszere és a Lengyel Hadsereg a második világháború előtt. MW, 1971. 8. sz. 50—66. p.

NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG

Brühl, Reinhard: A békét és a szocializmust szolgáló német katonapolitika. A Német Szocialista Egységpárt 25. évfordulójára. — ZM, 1971. 3. sz. 261—278. p.

[Brüll] Brjul', [Reinhard] Rejnhard—*[Hőhn]* Gjon, [Hans] Gansz: Az NDK Nemzeti Néphadseregének tizenöt éve. — VIZs, 1971. 3. sz. 120—124. p.

Glaser, G.—*Greese,* K.: A NSZEP politikája az NDK katonai védelmének megszervezésére a szocialista államok védelmi közösségén belül, 1955—1961-ben. — WPH, 1971. 4. sz. 108—140. p.

Greese, Karl—*Höhn,* Hans—*Voerster,* Alfred: Az NDK Nemzeti Néphadseregének fejlődése 1960—1961-ben. — ZM, 1971. 1. sz. 34—47., 2. sz. 178—190. p.

Rein, Horst: Az NDK Nemzeti Néphadserege. — HV, 1971. 1. sz. 101—107. p.

Schreier, Konrad: Drótsövény — fal. 10 évvel később az NDK államhatáránál. — SS, 1971. 8. sz. 4. p.

A szocializmus védelme erős kezekben van. Haditechnikai visszapillantás a Nemzeti Néphadsereg 15 éves fejlődésére. — Militärtechnik, 1971. 3. sz. 97—102. p.

OLASZORSZÁG

Gasparinetti, Alessandro: Az olasz hadsereg 1887-ben. — RM, 1971. 1. sz. 75—84., 2. sz. 242—246., 3. sz. 420—426., 4. sz. 573—592. p.

Restifo, G.: Az olasz hadsereg a nagy háború előestéjén. — Studi Storici, 1970. 4. sz. 783—793. p.

Sechi, S.: Az olasz csapatok szelleme az első világháború alatt. — Studi Storici, 1970. 4. sz 794—818. p.

ROMÁNIA

Bányai László: A kommunisták a román és magyar dolgozók közös harca élén. [1940—1945.] — Ko, 1971. 4. sz. 528—541. p.

Birtas, Gavril: Az Antifasiszta Demokratikus Arcvonal kezdeteiről. — Ko, 1971. 4. sz. 519—521. p.

Bodea, Gheorghe I.: A románok forradalmi-nemzeti harca Észak-Erdélyben, 1940—1944. — Ko, 1971. 4. sz. 542—543. p.

Metiu, Ioan: A munkásegységfront erdélyi történetéhez. [A munkásegységfront megalakulása 1944-ben.] — Ko, 1971. 4. sz. 515—518. p.

Protopopescu, G. A.: Nagy román parancsnokok az első világháború éveiben. — Acta Musei Napocensis, 1970. 379—404. p.

Romanescu, Petru: A Román Néphadsereg. — HV, 1971. 1. sz. 115—122. p.

Vinogradov, V.—*Jazükova,* A.: A román nép életének dicsőséges dátumai. — K, 1971. 7. sz. 112—121. p.

SVÁJC

Lezzi, Bruno: Ulrich Wille és Fritz Gertsch az „Allgemeine Schweizerische Militärzeitung" egykori szerkesztői. — ASM, 1971. 11. sz. 745—746., 749—752., 757—758. p.

Senn, Hans: Herzog tábornok, a svájci határvédelem főparancsnoka a porosz—francia háború idején, 1870—1871. — ASM, 1971. 2. sz. 61—69. p.

Wehrli, Edmund: Történelmi csaták svájci viszonyokra kivetítve. — ASM, 1971. 12. sz. 824—826., 829—830., 833. p.

Wetter, E.: A svájci légierő 1914-től 1918-ig. — ASM, 1971. 9. sz. 623—630. p.

SZOVJETUNIÓ

Orosz hadtörténelem 1917-ig

Buganov, V. I.: Sztepan Timofeevics Razin. A második orosz parasztháború 300. évfordulójára. — ISzSzSzR 1971. 2. sz. 62—74. p.

Csisztjakova, A.: Sztepan Timofeevics Razin. — VI, 1971. 8. sz. 130—144. p.

Frumenkov, G. G.: Oroszország és a hétéves háború. — VI, 1971. 9. sz. 107—119. p.

Kavtaradze, A.: Az orosz vezérkar történetéből. /Az 1860-as évek katonai reformjától az orosz—japán háború kitöréséig./ — VIZs, 1971. 12. sz. 75—80. p.

Koreckij, V. I.: Új adatok a parasztság elnyomásáról és Bolotnikov felkeléséről, 1606—1607. — VI, 1971. 5. sz. 130—152. p.

Nazarov, V. D.: Pszkov hősi védelme 1581-ben. — VI, 1971. 5. sz. 112—122. p.

Pavlenko, N. I.: A sztrelecek 1682. évi felkelésének értékeléséről. — ISzSzSzR, 1971. 3. sz. 77—94. p.

Pronstein, A. P.—*Puskarenko,* A. A.: Az 1773—1775. évi parasztháború Oroszországban. A kutatás eredményei és perspektívái. — VI, 1971. 8. sz. 71—81. p.

Zajoncskovszkij, P.: Az orosz tisztikar, 1881—1903. — VIZs, 1971. 8. sz. 39—47. p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom

Grunt, A. Ja.: A katonaküldöttek moszkvai tanácsának megalakulása 1917-ben. — ISzSzSzR, 1971. 3. sz. 27—43. p.

Kondrat'ev, V.: A moszkvai fegyveres felkelés történetéből. (1917. október.) —VIZs, 1971. 11. sz. 30—37. p.

Orehova, E. D. A petrográdi katonai—forradalmi bizottság összetételéről. ISzSzSzR, 1971. 2. sz. 118—130. p.

Siilivask, Karl: A Baltikum szerepe a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. — ZG, 1971. 10. sz. 1251—1260. p.

A polgárháború és a szovjetellenes intervenció időszaka

Alekszencev, A. I.: A hátország fegyveres védelme 1918—1920-ban. — ISzSzSzR, 1971. 6. sz. 106—121. p.

Alekszencev, A. I.: A polgárőrség részvétele a fehérgárdisták és intervenciósok elleni harcban 1918—1920-ban. — Szovetszkie Arhivü, 1971. 4. sz. 69—75. p.

Fedotova, N. V.: Gamov atamán ellenforradalmi lázadásának leverése 1918-ban. — ISzSzSzR, 1971. 1. sz. 155—158. p.

Golobuckij, V. A.: A Zaporozsei Szecs, a kozákok szervezete. — VI, 1971. 1. sz. 108—121. p.

Kladt, A. P.: Lenin és az északi front a polgárháborúban. — VI, 1971. 10. sz. 120—137. p.

Klevcov, V.: Bakics tábornok fehérgárdista hadtestének szétzúzása 1921-ben. — VIZs, 1971. 1. sz. 81—87. p.

Kobljakov, I. K.: Dokumentumok a szovjet—német kapcsolatokról 1919—1921-ben. — Szovetszkie Arhivü, 1971. 2. sz. 60—78. p.

Kolücsev, V.: Az ellenség csapatainak felbomlasztására irányuló politikai munka a polgárháború éveiben. — VIZs, 1971. 7. sz. 11—17. p.

Kotov, V.—*Zsuravlev*, V.: A „Szverdlov" páncélgépkocsiosztag a szovjet hatalomért folytatott harcokban. — VIZs, 1971. 9. sz. 73—78. p.

Kucserov, N. K.: Galícia dolgozóinak harca a szovjethatalomért, 1918—1923. — VI, 1971. 5. sz. 102—111. p.

Szejranjan, F.: G. K. Ordzsonikidze a polgárháború frontjain. — VIZs, 1971. 10. sz. 33—40. p.

Szemanov, Sz. N.: A kronstadti szovjetellenes felkelés leverése 1921-ben. — VI, 1971. 3. sz. 23—39. p.

Trifonov, I.—*Szuvenirov*, O.: A kronstadti ellenforradalmi lázadás leverése 1921-ben. — VIZs, 1971. 3. sz. 88—94. p.

Tuzsikov, I.: A bolsevikok és a forradalmár katonák harca a szovjethatalomért a Délnyugati Front 7. hadseregében 1917—1918-ban. — VIZs, 1971. 11. sz. 74—76. p.

Volkov, F. D.: Új dokumentumok a csehszlovák hadifoglyok felhasználásáról a Szovjet-Oroszország elleni intervencióban. — VI, 1971. 2. sz. 103—107. p.

Vovk, V.: Az intervenciósok és fehérgárdisták elleni harc internacionalista jellege, 1918—1920. — VIZs, 1971. 8. sz. 3—10. p.

Zvjaginceva, A. P.: Az Ideiglenes Kormány milíciája történetének forrásai. — Szovetszkie Arhivü, 1971. 3. sz. 73—80. p.

Zsenzseruha, G.: Az erők és eszközök mozgósítása a polgárháború éveiben. — VIZs, 1971. 10. sz. 78—83. p.

A Vörös Hadsereg megteremtése, szervezete

Andreev, V. M.: Mintaszerű ezredek a falusi szegényekből a polgárháború idején. — ISzSzSzR, 1971. 1. sz. 134—143. p.

Arzsanov, F.—*Gribaszov*, P.: A katonai biztosok első összoroszországi kongresszusa. 1918. június 6—11. — VIZs, 1971. 7. sz. 78—81. p.

Cseremnüh, V.: Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság tevékenysége a Szovjet Köztársaság védelmének megszervezésében, 1918—1920. — VIZs, 1971. 8. sz. 82—87. p.

Danilov, V.: A központi katonai apparátus építése 1921—1923-ban. — VIZs, 1971. 1. sz. 9—16. p.

Efimov, Sz.: Pártépítés a haditengerészeti flottánál a polgárháború éveiben. — VIZs, 1971. 4. sz. 10—18. p.

Grebel'szkij, Z.: A párt X. kongresszusa a Vörös Hadsereg további fejlődéséről. — VIZs, 1971. 3. sz. 3—10. p.

Priezzsev, Sz. I.: A repülési és léghajózási komisszárok irodájának létrehozása és szerepe a szovjet légierők történetében. — ISzSzSzR, 1971. 2. sz. 150—153. p.

Timorin, A—*Terent'ev*, V.: A szovjet katonai szervezetről és történelmi formáiról. — VM, 1971. 4. sz. 66—79. p.

A Vörös Hadsereg. 1917—1922. — Tr, 1971. 1. sz. 35—38. p.

A Szovjetunió fegyveres erőinek útja a polgárháborútól napjainkig

Csugunov, A. I.: A haditengerészeti felügyeleti rendszer a békés szocialista építés éveiben. — VIZs, 1971. 8. sz. 87—92. p.

Csugunov, A. I.: A japán provokációkkal szembeni harc történetéből a tengeri határoknál az 1930-as években. — ISzSzSzR, 1971. 6. sz. 99—106. p.

Gorcsakov, Pjotr: Mindig a néppel. [Február 23. A Szovjet Hadsereg napja.] — Fáklya, 1971. 4. sz. 2. p.

Gosztony[i] Péter: A Vörös Hadsereg 1940—1943. között. — ÖMZ, 1971. 6. sz. 361—368. p.

Grecsko, A. A. beszéde a XXIV. pártkongresszuson. — HV, 1971. 4. sz. 468—474. p.

Grigor'ev, N.: Az SZKP gondoskodása a Szovjetunió Fegyveres Erői harckészültségének, éberségének és magas szintű fegyelmének fenntartásáról. — VIZs, 1971. 1. sz. 3—8. p.

Hor'kov, A.: A kievi különleges katonai körzet csapatainak harci és politikai felkészítése a Nagy Honvédő Háború előestéjén. — VIZs, 1971. 11. sz. 76—81. p.

Jakubovszkij, I.: A béke és a népek biztonságának bástyája. — VIZs, 1971. 3. sz. 20—31. p.

Jaszjukov, M. I.: A Szovjet Fegyveres Erők. — HV, 1971. 1. sz. 75—85. p.

Kalasnik, M.: Az SZKP ideológiai munkájának néhány kérdése a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZs, 1971. 3. sz. 11—19. p.

Krülov, N.: Hadászati rakétacsapatok. — VIZs, 1971. 11. sz. 3—11. p.

Lemesuk, M. M.: Lenin a szovjet állam fegyveres erőiről. — Ukrainszkij Isztoricsnij Zsurnal, 1970. 2. sz. 3—9. p.

Maculenko, V.: Katonai kérdések az SZKP történetében. 1941—1945. — VM, 1971. 10. sz. 12—22. p.

Mamaev, A.: A DOSZAAF — a hazafiak iskolája, a Szovjet Fegyveres Erők tartaléka. — VIZs, 1971. 7. sz 96—100. p.

Perrett, Bryan: A szovjet tiszt és a páncélos fegyvernem. — AQ, 101. köt. 2. sz. 1971. 186—194. p.

Piha, M. P.: Az Ukrán KP a Vörös Hadsereg megerősítéséért. 1921—1941. — Ukrainszkij Isztoricsnij Zsurnal, 1970. 2. sz. 51—59. p.

Reznicsenko, V.: A szovjet harcászat fejlődésének alapvető irányai a háború utáni években. — VIZs, 1971. 8. sz. 29—38. p.

Satunov, G.: Népi katonai—hazafias szervezet. (Oszoaviahim, majd DOSZAAF.) — VIZs, 1971. 12. sz. 84—88. p.

Sumihin, V.—*Medvedev*, A.—*Neszszen*. G.: A pártszervezetek megerősödése a szovjet légierőknél a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZs, 1971. 6. sz. 92—98. p.

Szociális gondoskodás a háborús rokkantakról a Szovjetunióban. — Wk, 16. sz. 1971. 69—72. p.

A Szovjet Fegyveres Erők építésének krónikája. [Kronológia.] — VIZs, 1971. 2. sz. 120—121., 5. sz. 123—124., 7. sz. 117—119., 9. sz. 110—111., 11. sz. 121—123. p.

Trachtenberg, J. Sz.: A Szovjet Fegyveres Erők. — HV, 1971. 1. sz. 62—75. p.

Uszikov, R.: A Krím, a Volgavidék és Észak-Kaukázus városi bizottságai a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZs, 1971. 2. sz. 83—87. p.

Vjazankin, I.: A kommunista párt — a szovjet nép győzelmének szervezője a Nagy Honvédő Háborúban. Össz-szövetségi tudományos konferencia. — VIZs, 1971. 3. sz. 81—87. p.

Zaharov, M.: A kommunista párt és a hadsereg, valamint a flotta új technikai felszereléssel való ellátása a háború előtti ötéves tervek időszakában. — VIZs, 1971. 2. sz. 3—12. p.

MEGEMLÉKEZÉSEK, ÉLETRAJZOK

Halstead, C. R.: Egy el nem ismert „afrikai": Juan *Beigbeder* ezredes. — RHDGM, 83. sz. 1971. 30—60. p.

Bordzilowski, Jerzy: Egy katona életútja. Visszaemlékezés. Befejező rész. — WPH, 1971. 1. sz. 126—160. p.

Antjuhina-Moszkovcsenko, V. I.: Charles *de Gaulle*. — NNI, 1971. 3 sz. 74—94., 4. sz. 91—106., 5. sz. 62—83., 6. sz. 86—112. p.

Kavtaredze, A.: A. P. *Ermolov*, az 1812. évi honvédő háború hőse. — VIZs, 1971. 6. sz. 83—88. p.

Maheu, R.: Thomas W. *Ewans* (1824—1897), III. Napoleon titkos ügynöke és fogorvosa. — RHA, 1971. 3. sz. 38—50. p.

Szavinszkij, M.: D. A. *Furmanov* — a katonai irodalom bírálója és propagandistája. — VIZs, 1971. 11. sz. 91—96. p.

Szerebrjakov, M.: Egy kiemelkedő tudós és pedagógus, I. P. *Grave.* — VIZs, 1971. 2. sz. 92—94. p.

Lavreckij, I. R.: Ernesto Che *Guevara* élete és halála. — NNI, 1971. 5. sz. 46—61., 6. sz. 53—70. p.

Hannemann, Rudolf: Max *Immelmann* vadászrepülő 1890—1916. — ZfH, 237. sz. 1971. 173—175. p.

Sztebakova, L.: Sz. Sz. *Kamenev* főparancsnok születésének 90. évfordulójára. — VIZs, 1971. 4. sz. 56—58. p.

Allmayer-Beck, Johann Christoph: *Károly* főherceg mai szemmel. — Tr, 1971. 5. sz. 419—420. p.

Rauchensteiner, Manfried: *Károly* főherceg. Születésének 200. évfordulója alkalmából. — Tr, 1971. 5. sz. 417—418. p.

Bagramjan, I.: M. I. *Kazakov* hadseregtábornok 70. születésnapjára. — VIZs, 1971. 9. sz. 118—123. p.

Oszadcsaja, A.: Zója *[Koszmodemjanszkaja].* — Fáklya, 1971. 23. sz. 11. p.

Csuzsova, L.: Egy tehetséges hadvezér. G. I. *Kotovszkij* születésének 90. évfordulójára. — VIZs, 1971. 6. sz. 125—128. p.

Köblös Elekné: Emlékeimből. (Balogh Edgár bevezetőjével.) — Ko, 1971. 8. sz. 1221—1228. p.

Kuropieska, Józef: Egy vezérkari tiszt visszaemlékezéseiből. — WPH, 1971. 1. sz. 236—266., 2. sz. 249—279., 3. sz. 193—216., 4. sz. 172—199. p.

Hepp, Marie-Annick: Francois Henry *Laperrine* (1860—1920) francia tábornok, a Szahara pacifikálásának megszervezője. — RHA, 1970. 2. sz. 142—167. p.

Drobot, B. G.: P. P. *Lebedev,* a vörös vezérkari tiszt. — VI, 1971. 10. sz. 208—211. p.

Wahlde, Peter v.: Az orosz hadászati gondolkodás egyik úttörője, G. A. *Leer,* 1829—1904. — MA, 1971. 4. sz. 148—152. p.

Tjulenev, I.: D. D. *Leljusenko* hadseregtábornok. — VIZs, 1971. 11. sz. 124—128. p.

A Lengyel Munkáspárt, a Gwardia Ludowa és Armia Ludowa hőseinek rövid életrajzai. Összeáll.: E. Gronczewski. — WPH, 1971. 4. sz. 230—241., 1972. 1. sz. 350—363. p.

Weigand, Jörg: *Lin Piao* rövid életrajza. — W, 1971. 10. sz. 545—546. p.

Rochus Quirinus *zu Linar* tábornok, mérnök a spandaui citadella építője a XVI. században. — SuT, 1971. 2. sz. 94—96. p.

Foch: Megemlékezés *Napoleon* halálának 150. évfordulójáról. — RHA, 1971. 2. sz. 7—12. p.

Szmirnov, A.: D. P. *Neverovszkij* születésének 200. évfordulójára. — VIZs, 1971. 12. sz. 120—122. p.

Randle, Edwin H.: Visszaemlékezés *Patton* tábornokra. — Army, 1971. 9. sz. 17—22. p.

A polgárháború hősei. — VIZs, 1971. 2. sz. 51—55., 5. sz. 56—61., 7. sz. 53—56., 9. sz. 40—43., 11. sz. 48—52. p.

Batov, P.: P. P. *Polubojarov,* a harckocsi csapatok marsallja. — VIZs, 1971. 6. sz. 121—125. p.

Azarov, P.—*Fedorov,* M.: Egy kiváló orosz hajóépítő. A. A. *Popov* tengernagy születésének 150. évfordulójára. — VIZs, 1971. 10. sz. 126—128. p.

Leosenja, E.: A. I. *Prosljakov,* a műszaki csapatok marsallja. — VIZs, 1971. 2. sz. 124—128. p.

Ivanov, I.: Az 1812. évi honvédő háború hőse, N. N. *Raevszkij* tábornok. — VIZs, 1971. 9. sz. 123—126. p.

Hermann *Rigele* az U—31 parancsnoka születésének 80. évfordulója. — S, 1971. 17. sz. 9. p.

Stolz, Gerd: Francia tábornok és német tábornok gróf *de la Roche-Aymon.* — ZfH, 238. sz. 1971. 203—207. p.

A katona boldogsága. Részlet *Rokosszovszkij* emlékirataiból. — Fáklya, 1971. 24. sz. 21—22. p.

Csujkov, V.: P. A. *Rotmisztrov,* a harckocsi csapatok főmarsallja. — VIZs, 1971 5. sz. 51—55. p.

Stolz, Gerd: Joseph von *Ruesch* vezérőrnagy. — ZfH, 235—236. sz. 1971. 106—111. p.

Schmidt, Julius: Julius von *Schmidt* altábornagy. [1827—1908.] — ZfH, 233. sz. 1971. 19—21. p.

Sikin, I.: Kiváló pártmunkás, államférfi és katona. A. Sz. *Scserbakov* vezérezredes születésének 70. évfordulójára. — VIZs, 1971. 10. sz. 41—48. p.

Eckert, Helmut: Adatok *Seydlitz* altábornagy életrajzához. — ZfH, 238. sz. 1971. 208—213. p.

Gosztonyi[i] Péter: Walter von *Seydlitz-Kurzbach* tüzérségi tábornok. — ASM, 1971. 7. sz. 487—495. p.

Simon, Pierre: Egy nagy technikus és parancsnok: Louis *Simon* tábornok (1861—1942), a francia hadsereg távírószolgálatának megszervezője az első világháború alatt. — RHA, 1971. 2. sz. 121—129. p.

Fergusson, Bernard: *Slim* tábornagy, 1891—1970. — AQ, 101. köt. 3. sz. 1971. 268—272. p.

Markov, A.: Katona mindörökké. V. I. *Sorin* születésének 100. évfordulójára. — VIZs, 1971. 1. sz. 125—128. p.

Scsedrin, G.: L. M. *Szuskin,* a torpedótámadás mestere. — VIZs, 1971. 10. sz. 54—57. p.

Schöndorfer, Ulrich: Wilhelm von *Tegetthoff.* Halálának 100. évfordulója alkalmából. — Tr, 1971. 2. sz. 126—129. p.

Nagaev, G.: F. V. *Tokarev* fegyverkonstruktőr születésének 100. évfordulójára. — VIZs, 1971. 7. sz. 123—127. p.

Krajnjukov, K.: Egy tehetséges hadvezér, N. F. *Vatutin.* — VIZs, 1971. 12. sz. 32—37. p.

Galican, A.: Kiemelkedő szovjet államférfi és hadvezér. K. E. *Vorosilov* születésének 90. évfordulójára. — VIZs, 1971. 2. sz. 47—50. p.

Beljakov, A. P.—*Tkalenko,* I. V.: Dokumentumok *Zalka* Mátéról. — Szovetszkie Arhivü, 1971. 3. sz. 88—89. p.

Zajdelszon, J.: Újévi küldetés. *[Zalka* Máté életrajzának új részleteit fedezték fel.] — Fáklya, 1972. 1. sz. 18. p.

Baklanov, G.: A. Sz. *Zsadov* hadseregtábornok 70. születésnapjára. — VIZs, 1971. 3. sz. 124—128. p.

Összeállították:
Molnár Éva
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

G. K. Zsukov 1896—1974 — — — — — 195

TANULMÁNYOK

BORUS JÓZSEF — Tiszafüred — és a hozzá vezető út — — — — 197

KOROM MIHÁLY — Magyar átállási lehetőségek és tervek 1944. október végén és novemberben — — — — — — — 232

MANFRIED RAUCHENSTEINER — A második világháború vége Ausztriában, különös tekintettel a magyar királyi honvédség sorsára — 306

KÖZLEMÉNYEK

SZÉNI IMRE — Harctéri élmények — — — — — — — — 336

SZEMLE

TÓTH SÁNDOR — *Pataki István:* Az ellenforradalom hadserege 1919—1921 — — — — — — — — — — — — 350

KEREKES ZOLTÁN — *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán — — — — — — — — 351

FARKAS MÁRTON — *Willibald Gutsche:* Aufstieg und Fall eines Kaiserlichen Reichskanzlers — — — — — — — 355

RÁZSÓ GYULA — *Barta Gábor—Fekete-Nagy Antal:* Parasztháború 1514-ben — — — — — — — — — — — 359

GODÓ ÁGNES — *Heinz Kühnrich:* Partizánháború Európában — — 362

MAROSI ENDRE — *B. Nagy Margit:* Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták — — — — — — — — 364

VARGYAI GYULA — *Anton Lehár:* Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918—1921 — — 366

* * * — Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje — — 368

KRÓNIKA

* * * — Híreink — — — — — — — — — — — 380

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA, VINICZAI ISTVÁN, WINDISCH ALADÁRNÉ — Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1971. II. rész — — — — — — — — — — 382

СОДЕРЖАНИЕ

Г. К. Жуков 1896—1974 — — — — — 195

СТАТЬИ

ЙОЖЕФ БОРУШ — Тисафюред — и дорога к нему — — — — *197*

МИХАЙ КОРОМ — Возможности и планы перехода Венгрии на сторону антифашистской коалиции во второй половине октября и в ноябре 1944 года — — — 232

МАНФРИД РАУХЕНШТЕЙНЕР — Конец второй мировой войны в Австрии, уделяя особое внимание судьбе венгерской королевской гонведской армии — — — — — — — — 306

СООБЩЕНИЯ

ИМРЕ СЕНИ — Фронтовые воспоминания — — — — — — 336

ОБЗОР

ШАНДОР ТОТ — *Иштван Патаки:* Армия контрреволюции 1919—1921 гг. — — — — — — — — — 350

ЗОЛТАН КЕРЕКЕШ — *Аладар Урбан:* Организация национальной гвардии и армии гонведов летом 1848 года — — — — 351

МАРТОН ФАРКАШ — *Willibald Gutsche:* Aufstieg und Fall eines Kaiserlichen Reichskanzlers — — — — 355

ДЬЮЛА РАЖО — *Габор Барта—Антал Фекете-Надь:* Крестьянская война в 1514 г — — — — — — — — 359

АГНЕШ ГОДО — *Хейнц Кюнрих:* Партизанская война в Европе 362

ЭНДРЭ МАРОШИ — *Маргит Б. Надь:* Крепости, замки, усадьбы, как их видели в старину — — — — — — — — 364

ДЬЮЛА ВАРДЬАИ — *Anton Lehár:* Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918—1921 — — — — — — — — — 366

* * * — Обзор зарубежных военно-исторических журналов 368

ХРОНИКА

* * * — Новости — — — — — — — — — — 380

БИБЛИОГРАФИЯ

ЕВА МОЛЬНАР, ЭЛЕОНОРА ВИНДИШ, ИШТВАН ВИНИЦАИ — Указатель зарубежных военно-исторических журналов — 1971 г. Часть II — — — — — — 382

INHALT

G. K. Schukow 1896—1974 — — — — — 195

STUDIEN

JÓZSEF BORUS — Tiszafüred — und der dahin führende Weg — — 197

MIHÁLY KOROM — Ungarische Möglichkeiten und Pläne zur Umstellung in der zweiten Oktoberhälfte und im November 1944 — — — — — — — — — — — — — 232

MANFRIED RAUCHENSTEINER — Das Ende des zweiten Weltkriegs in Österreich mit besonderer Berücksichtigung des Schicksals der königlich ungarischen Honvéd — — — — — — 306

MITTEILUNGEN

IMRE SZÉNI — Fronterlebnisse — — — — — — — — — 336

RUNDSCHAU

SÁNDOR TÓTH — *István Pataki:* Die Armee der Gegenrevolution 1919—1921 — — — — — — — — — — — 350

ZOLTÁN KEREKES — *Aladár Urbán:* Organisierung der Nationalgarde und der Honvéd im Sommer 1848 — — — — — — 351

MÁRTON FARKAS — *Willibald Gutsche:* Aufstieg und Fall eines kaiserlichen Reichskanzlers — — — — — — — — 355

GYULA RÁZSÓ — *Gábor Barta—Antal Fekete-Nagy:* Bauernkrieg 1514 359

ÁGNES GODÓ — *Heinz Kühnrich:* Partisanenkrieg in Europa — — 362

ENDRE MAROSI — *Margit B. Nagy:* Schlösser, Kastelle und Herrensitze, wie sie die Alten sahen — — — — — 364

GYULA VARGYAI — *Anton Lehár:* Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918—1921 — — 366

* * * — Aus den kriegsgeschichtlichen Zeitschriften des Auslands — — — — — — — — — — — — 368

CHRONIK

* * * — Nachrichten — — — — — — — — — — 380

BIBLIOGRAPHIE

ÉVA MOLNÁR, ISTVÁN VINICZAI ELEONORA WINDISCH — Repertorium kriegsgeschichtlicher Zeitschriften des Auslands — 1971. II. Teil — — — — — — — 382

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Borus József kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (Budapest); *Korom Mihály* kandidátus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense (Budapest); *Lengyel István* kandidátus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense (Budapest); *Dr. Manfried Rauchensteiner,* a Militärwissenschaftliches Institut tudományos munkatársa (Wien); *Rázsó Gyula,* a Kulturális Kapcsolatok Intézetének osztályvezetője (Budapest); *Széni Imre* alezredes (Zalaegerszeg); *Molnár Éva, Viniczai István* és *Windisch Aladárné,* a Hadtudományi Intézet főmunkatársai; *Farkas Márton* kandidátus, *Godó Ágnes* kandidátus, *Kerekes Zoltán, Marosi Endre, Rákóczi Katalin, Tóth Sándor, dr. Vargyai Gyula,* a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

Ára: 8,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

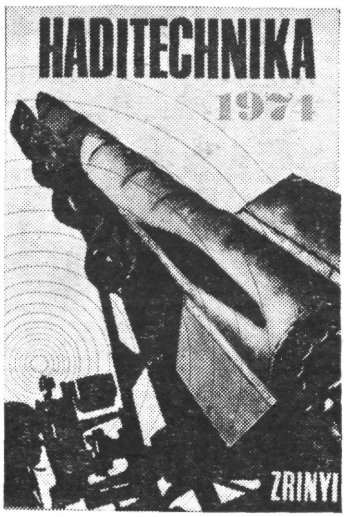

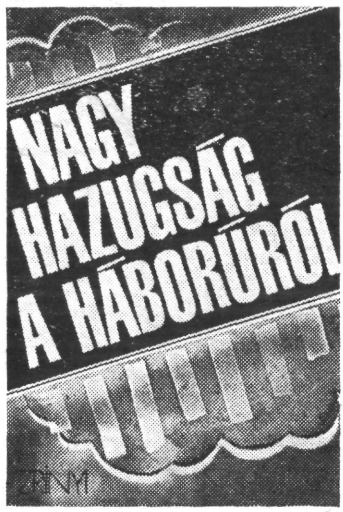

		Ára
Kő Tamás		
	FELDERÍTŐ ÚSZÓ GÉPKOCSI MODELLJE	8,50 Ft
Kacsó Lajos		
	NEVET A SZÁZAD	8,— Ft
P. N. Lascsenko		
	HARCRÓL HARCRA	28,— Ft
Dr. Pálfy József–Novák Zoltán		
	ATLANTI PAKTUM 1949–1974	28,— Ft